

PAUL VIIDING

Mõtteid
rahutul
hommikul



PAUL VIIDING

*

MÖTTEID RAHUTUL
HOMMIKUL

PAUL VIIDING

MÕTTEID RAHUTUL
HOMMIKUL

Lühijutte ja novelle

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

Kunstiliselt kujundanud

U. Külv

2A

Tartu Riikliku Oikeohi
Raamatukogu

~~48876~~

193590

VALGE KRAE.

Pernambuk käis pesunaise juures, viis kaks musta kraed, tõi ühe puhta, vahetas kohviku tualetiruumis, pesi käsi, istus veerand tundi illustreeritud ajakirja kallal. Siis vaatas kella, võttis enese kokku ja läks. Preili Niiluse sünnipäevale.

Võõraid ei võinud olla kohal veel palju, sest määratud kellaajast oli möödunud vaevalt tund ja veerand. Riidevarnad olid ainult liiga kokkuhoidlikult arvestatud, sellepärast juba üle kuhjatud.

Toalävele ilmus preili Niilus ise. Ta ulatas käed kaugele ette tervituseks, raputas korra oma saibloni pead, tavaliselt jõhvjaltsirgete, täna vesilaineisse korraldatud juustega, naeratas väga siiralt ja ütles kõrva hellitavalt:

«Kui kena, Ants! Ma juba kartsin, et sa ei tule... Sinust võib seda uskuda...»

Parim preili Niiluse juures oli ta hääl, seda pidi möönma igaüks. Figuuriski ei puudunud lohutaval määral sex-appeali; ainult nägu, seda oleks võinud pidada ilusaks vaid mõni armunu, kelle erapoolik silm saab hakkama kõige uskumatumate võltsingutega. Pernambuco polnud preili Adasse kunagi armunud, Pernambuco ei näinud ei Ada suuri silmi ega ta pikki ripsmeid, küll nägi tema pakse neegrihuuli ja normidest irdunud nina, täiuslikku paarikut vana Niiluse omale.

«Aga, Ada! Kuidas sa võid mõtelda, et oleksin saanud hakkama häbematusena jätta tulemata! Kas arvad, et hindan oma lapsepõlve sõprusi nii madalalt?»

Pernambuk soovis teatraalselt õnne, tegi reflekshaaraku lipsusõlme suunas ja oli küps astuma salongi.

Suuremat osa külalistest ta tundis. Paar preili Ada konvendisõbratari oli siin, mõni sile kavaler-korporant. Mõningaid vanemaid inimesi, keda aga Pernambuk harva oli kohanud mujal kui Niiluse vastuvõttudel. Need olid Niiluse noorpõlve- või ärisõpru, elus vähem menu evinud kui Niilus. Viimast tundus proua Niiluse käitumisest. Vana Niilus armastas rõhutada, et tema ei pea miskiks vahesid, mis sõltuvad varandusest. Ta ei loobuvat oma vanast sõbrast, kellega noores eas oli ühtaegu pagariselliks, sellest hoolimata et ta sõber on tänini samas äris värkmeistriks, temal, Niilusel, aga on paar veskit ja paar tosinat majakesi. Oli hea paraadidemokraat ja truu oma päevalehele. Külalisi valis majja küll proua Niilus, aga veidi lihtsama rahva vastu polnud temalgi midagi. Kõlbas fooniks, millel ennast näidata. Tütred tuttavate arvel oma üleolekut demonstreerida polnud võimalik, see noorem rahvas oli terav.

Pernambuk tegi obligatoorse käeandmise ringi ümber toa, proua Niiluselt päris tervise järele.

«Tere väimeespoeg,» ütles Max Niilus.

«Tere,» vastas Pernambuk masinlikult ja niisama masinlikult pigistas pakutud kätt. Oleks passinud küll õieti korra vastata: «Tere äiapapa,» mõtles ta. Aga milleks olla terav? Pernambuk ei olnud huvitatud preili Niilusest, Niiluste vanad polnud huvitatud oma varanduste üleulatamisest Pernambukile.

Tervituste ringi sooritades laskis Pernambuk silmal del liikuda, otsides parajat paika, kuhu istuda. Daamidest ükski ei äratanud piisavat huvi, et teha valikut kergeks. Kas istuda proua Niiluse kõrvale? Lõpuks ta pilk peatus tühjal toolil, mis asetses proua Niiluse ja ühe temale äsja tutvustatud naisüliõpilase vahel, kummastki nõnda kaugel, et pidevamat konversatsioonisundust vahest poleks olnud karta. Pealegi ajas proua Niilus oma paremat-kätt naabriga juba üsna elavat juttu ja preili Puupart — nii oli Pernambuk esitlemisel nimest aru saanud ja nii tolle preili nimi tõeliselt oligi — istus ühe brüneti, väliselt kleenukese, aga käi-

tumiselt õige ülespuhutud ja hea organisatsiooni värvi-paelaga üliõpilase kõrval. Pernambuk tundis kerget kahjurõõmu, kui nägi, kuidas noormees pingutas aju-sid lõbusaks jutuks ja märkas, et preili suhtus mehe pingutustesse jumaliku ükskõiksusega.

Pernambuk istus. Õhtust ta polnud pettunud ega üllatatud. Oli kujutelnud enesele peenusteni, mida eest leidis tõeliselt. Istutakse, haigutatakse mõttes, teeseldakse lõbusust, tantsitakse grammofoni järele, mängitakse viis senti kaart lotot ja sent silm mutti. Järgneb õhtusöök, kus istutakse lauas kolm tundi suitsetamata, sest pererahvas ja enamik külalisi ei suitseta, moraalseist veendumustest. Tantsitakse uuesti, mängitakse uuesti kaarte ja lotot. Kui hästi läheb, tehakse pantide lunastamist — surematut salongikeste komöödiat. Suur tänu, oli väga lõbus. Astuge teine kordki sisse! Jällenägemiseni!

«Kuule, Ants, kas sa ei tahaks preili Puupardiga juttu ajada?» Ada Niilus seisis Pernambuki selja taga.

«Mina?» Pernambuk vaatas vasakule. Korporant preili Puupardi kõrvalt oli kadunud.

«Nojah, sina. Sul on alati meie juures igav, sa ainult ei ütle. Täna ma kutsusin preili Puupardi just sinu pärast. Sa ei tunne teda? Ta on sinu maitse, ta on vaimsete huvidega.»

Pernambuk oleks tahtnud nüüd midagi pärida, aga juba preili Ada lipsas minema, püüdis käevangu härra Kivi, korporandi, kes ennist istus preili Puupardi kõrval, ja tiris ta grammofoni juurde. Talvine šlaagerfoks hakkas jooksuma.

Pernambuk tõusis püsti, kui nägi, et Ada härra Kiviga tantsima läks, ja kummardas preili Puupardi ees.

«Ma kahjuks ei tantsi.»

«Ei? . . . Siis lubage, et võtan teie kõrval istet.»

Preili Puupardi terav, aga mitte ebameeldiv ilme tulenes peamiselt õige õhukestest ja kahvatuist huultest, energiliselt kinnipigistatud suust ja hallidest, mitte suurtest silmadest. Tubakpruun kitsas kleit oli ta vormidele heatahtlik. «Kuidas te ennast lõbustate» või «kas pole ilmad ilusaks läinud», ja veel midagi lait-

matult seltskondlikku olid esimesed sõnad, mis ta ütles. Aga viisakas toonis oli midagi, millest Pernambuk sai mulje, nagu ähvardaks teda mingi oht või nagu kantaks tema vastu mingit allasurutud vaenu. Pernambuk peaaegu kahetses, et ta oli istunud preili Puupardi kõrvale, selmet minna tantsima preili Kooviga, blondi, veidi tüseda üliõpilasega, kelle käitumine oli lahmakas, lõõpiv ja lõbus, kes teab kas tagamõttetult või tagamõttega. Aga midagi polnud teha. Hea veel, et natuke intrigeerisid Ada sõnad: ta on sinu maitse. Hm? Preili Puupardis oli väikest, paha ennustavat ja tigatedat sulglooma. Kahju, et ma talle seda ütelda ei või, mõtles Pernambuk.

Ei tulnudki pikki kannatusi jutuajamise raskustega. Grammofon jooksis maha, preili Niilus tuli ühes Kiviga ja pani ette partii mutti. Preili Koov tuli viienakts.

«Teil armastuses veab väga halvasti,» ütles preili Koov, kui Pernambuk oli järjest võitnud kolm partiid.

«Ah, jumal tänatud, kui veaks rahaasjuski hästi.»

Pernambuk vaatas oma lehti. Ta ei ütelnud kordagi kaarte võttes «tõuske ja murdke», ei tõstnud vasaku käega ega «naise õnne peale» ega teinud ühtki neist kunstidest, millega mängurid püüavad meelitada või korrigeerida juhust. Aga käes olid järjest ässad ja trumbid. Sellist õnne oleks mul eile vaja olnud, mõtles ta kibedusega, kui meenus kaartide taga mahaistunud eelmine öö. «Jah, armastuses mul ikka ei vea küll,» ütles ta ja vaatas otsa vis-à-vis istuvale preili Puupardile.

«Te armastate vist väga kaarte mängida,» ütles vaikne preili Puupart.

«Mängin kõiki mängusid.»

«Kuulge teie, tõstke! Ärge unistage!» hüüdis preili Koov Pernambukile. Preili Koovi iga lauset võis kuulda kogu korteris, nii kõvasti ta rääkis. Ja tema naer kajas nagu metsas. Sajaprotsendiline optimism! Pernambuk tõstis. «Naine!» mõtles ta, kui nägi, et preili Koov enne jagama hakkamist piilus ära alumise lehe.

Varsti paluti lauda.

Salong tõusis püsti. Tekkis esmalt viisakas liikuma hakkamise tõkestus, sest keegi ei tahtnud minna esimesena, siis liikumise ummistus söögitoa lävel: keegi ei tahtnud minna ka viimasena.

Kohtade otsimisel tekkinud segaduse lõppemisel leidis Pernambuk, et tema lauanaabriteks olid preili Puupart ja preili Koov. Nõnda oli korraldanud Ada.

Puisus ja kangus söögiriistade käsitlemisel ja toitude valikul enne paari napsi võtmist. Naispere eputamine enne selle olulise toimingu õiendamist. Preili Koov ei veiderdanud. Proosit, võttis ühe ja teise napsi. Aga preili Puupart oli raskem karakter.

Tema ainult puudutas tumedat sõstraveini oma kahvatute huultega. «Ma ei ole põhimõtteline karsklane, aga ma ei armasta juua. Jooge teie.»

Pernambuk jõi oma klaasi tühjaks.

Asjata preili Niilus kiitles. Polnud see sugugi õnnelik mõte mind selle puust pardiga paari panna, mõtles Pernambuk. Siis küsis preili Puupart järsku:

«Kas te olete tähetornis ametis?»

«Ei. See tähendab jah, — aga omal huvil ja leival. Olen õppinud astronoomiat... Aga millest te seda arvasite?»

«Olen teid mitu korda näinud tähetorni poolt tulevat koos doktor Jakobsoniga. Tema on minu õemes.»

«Teie olete siis August Puupardi tütar. Ma ei teadnudki, et proua Jakobsonil on nii kena õde nagu teie.» Oh milline toores ja kaugeltki mitte siiras meelitus! «Härra Jakobson abiellus alles hiljuti ja ma olen tema naist, see tähendab teie proua õde ainult korra näinud... Teie ise kuidugi studeerite? Mida?»

«Arvake ära.»

«Majandusteadust? Keeli?»

«Miks arvate, et majandusteadust? Näen ma selle järgi välja, nagu ei hooliks ma tööst?... Õpin eesti keelt.»

«Esimest aastat?»

«Neljandat.»

«Uskumatu. Kui noorelt te siis keskkooli pidite lõpetama?» Taevas tänatud! jälle lähedal standardiseeritud meelituste alati tänulikule sõiduveele. Partner oli küll

enim kahekümne kolme ja mitte kolmekümneaastane daam, aga ega sellest olnud viga.

«Ärge pahandage. Ma tean küll, et daamide vanusest on keelatud rääkida. Seda ütleb iga hea tooni käsi- raamatu odavaimgi rahvaväljaanne... Aga mis ma võin teha, kui üks daam on nii noor...»

Preili Puupart vaikis.

«Ütlesite, et studeerite juba neljandat aastat. Kuidas ma pole teid kunagi varem näinud Niiluste pool?»

«Tutvusin preili Niilusega konvendis. Organiseerusin alles tänavu. Preili Niilus on mu akadeemiline ema.»

«Ah nõnda!»

«Te olete siin majas aga vist väga vana tuttav?»

«Lapsepõlvest saadik.»

«Preili Niilus hakkab abielluma. Härra Petersoniga.»

«Tean küll, kena poiss. Ainult natuke edev. Aga pärib kaks või kolm saneerimist vajavat veskit. Abiellub erialaliste kaalutluste järgi.»

«Ärge rääkige, ta on armunud preili Niilusesse. Kas teie teda tunnete?»

«Ta käitub armunult, see on õige. See pole suur kunst. Ta oskab meeldida ka äiale ja ämmale. See on raskem. Ma tunnen teda!»

Klatšiteema vähendas pingutust kohe. Oli ju tarvis kummarduda usaldavalt lähemale, et mitte karjuda räägitavat kõigile. Eriti preili Adale mitte, kes istus teispool lauda härra Petersoni ja härra Kivi vahel. Mis osa õiendab see härra Kivi? Pärispeigmehe võistleja? Mängumark preili Ada käes?

Pernambuk nägi, et proua Niilus laskis enesega usinalt kurameerida ka ühel nooruil. Kas see ka reflekteerib väimehekohale? Töotab proua temale mõnesuguseid avansse? Pole meie asi!

Preili Koovile oli langenud osaks huvitav partner: Pernambuki häid sõpru, värske kuulsusega luuletaja Saarde, kes kirjutas julgeid värsse (oleks pidanud olema sündinud kakskümmend aastat varem) ja inimesena oli kummaliste vastuolude ühtesulatamata segu. Äärmise teoreetilise nihilismiga paarus temas aukartust äratavalt täiuslik väikekodanlus. Ta võis oma

katusealuses nälgida, võis tunnistada ainsaks kõlblalt täisväärtuslikuks elatusvõimaluste hankimiseks värs-side kirjutamist (miski hinna eest ta ei oleks võtnud vastu kirjutajak kohta mõnes ametiasutises), aga seltskonda tulla värvilises särgis, kui aasta- või tunniaeg kirjutas ette valge, sellest ta ei saanud iial üle. Ise oli ta mittetantsija, võib-olla sellepärast ta jäi ennem koju, kui et oleks kandnud smokingi juurde mitte lakk-kingi. Seda ilusa välimusega ja korralikus seltskonnas tagasihoidlikku poissi võrgutas nüüd preili Koov.

Pernambukki hakkas vaevama suitsunälg. Ükski lauas istujaist polnud veel sigareti süütamisega hakka- kama saanud. Tuli ise teha algust.

«Kuusalu mõis Eestimaal...»

Preili Puupart pani jäätiselusika taldrikule ja jäi kuulatama.

«...oli läinud sajandi lõpul ainuke koht, kus juba pärast puljongit pakuti sigareid. Mina tean, minu onu oli seal valitsejaks. Kas te suitsetate?» Pernambuk ulatas paberrossikarbi preili Puupardile.

«Täna, jah. Aga ei tea, kas sobib?»

«Kuusalu mõisas... Ja mis meil jääb üle teha, kui kohvi serveeritakse meile siinsamas, ilma et saaksime tõusta lauast?»

Pernambuk nägi, et kohe, kui ta oli pakkunud Puupardile tuld, ka Peterson süütas paberossi.

Pärast salongis Saarde, Koov, Puupart ja Pernambuk koondusid ühte nurka. Adal oli tegemist oma peigmehega ja reserveidega, Saarde sobitus preili Puupardiga vaimsete huvide pinnale. Preili kuulas ja katkestas aeg-ajalt ühesilbiliselt Saarde monoloogi, mis koosnes tsitaatidest ja raamatuarvustustest. Pernambuk tantsis kogu aja preili Kooviga ja oli enam-vähem üldise lotomängu alguseks päris väsinud.

Saatuse tuju tahtis, et ta kümnesendis mängus jäi kahe krooniga võitu.

«Ei oleks ka ilus, kui pererahvas võidaks.» Pani võidu vestitaskusse teeseldud hooletusega, sest enesel oli ainult napp kroon.

Loto oli köitnud, aeg võrdlemisi hiline, pandimängu number langes eeskavast välja.

«Kas tunnete, et pool suve on juba läbi,» ütles luuletaja, kui neljast koosnev seltskond seisis väljas. «Peab hakkama mõtlema suvitamisele.»

«Teate, mulle meeldib kevad. See kõige varajasem ja kõige porisem. See on nii värske. Selles on nii palju lootusi,» avaldas preili Puupart.

«Aga mulle meeldib toomingate ja sirelite aeg,» väitis neiu Koov.

«Teis eneses on midagi toomingast ja sirelist... Ja suvisest õites seisvast niinepuust,» ütles Pernambuk. Ja tema halvem mina rõõmutses.

«Mis te meelitate,» mõnules preili Koov.

«Kuhu poole viib kellegi tee?» Pernambuk ei teadnud, kumb daam koju saata. Meeleldi oleks saatnud mõlemad järjest. Meelsamini siiski mitte kumbagi. Juhus tuli appi.

«Maret tuleb minu poole. Tema kodu on siit liiga kaugel,» ütles preili Koov.

«Aga veel on ju rüütleid, kes oleksid valmis teid saatma kuni maailma otsani,» deklareeris Pernambuk pidulikult ja viitas enne Saardele, siis enesele.

«Maret on võtme koju unustanud ega taha tülitada perenaist varasel hommikutunnil,» selgitas preili Koov.

Pernambukile paistis, et konvendisõbratarid üldse armastasid üksteise pool ööbida. Pärast väljas veedetud öhtuid eriti. Vaikselt ta rõõmutses. Kindlasti pikema jalutuskäiguga oleks karistatud teda, poedi oleks okupeerinud preili Koov. Polnud küsimuses tantsuoskus.

«Ja mis me siis nüüd teeme?» nõutles Saarde, kui mehed olid jäänud kahekesi. «Kas läheme joome kusa-gil pudeli õlut. Koju minna oleks nagu imelik. Liiga vara.»

*

Öö on parim osa ööpäevast. Võid tunda ennast rahulikult, teada, et enne hommikut ei saa midagi juhtuda, mis nõuaks aktiivsust, närvide ja mõistuse kulu ja millest sa võib-olla ei ole üle. Öösiti aeg seisis, ei tähen-

danud midagi, et kellad käisid. Õieti hüppasid nad ju alles hommikul kuusteist tundi korraga edasi, et teha ruumi uuele kaheksatunnisele tööpäevale.

Lokaalis istus külalisi üsna vähe. Pooled tuled olid kustutatud, unised kelnerid tukkusid nurkades. Muusikat tegi üksainus bajaanimees ja parketil kõikus edasi-tagasi purjus paarike.

«Ega me õlut joo?» pöördus Saarde Pernambuki poole ja, ootamata vastust, küsis kelnerilt kaks punssi.

Otsis siis taskust paberosse, karpi lagedale toomata, ulatas näpುವahelt teise Pernambukile. Põlev tikk kelneri käes virvendas silmade ees.

«Mulle meeldivad lokaalid vastu hommikut,» alustas Saarde. «Hommikul on nendes sõnul kirjeldamatu nukruse võlu, lootusetuse leevendust. Hommikune kõrts — kõige mööduva, kõige möödumise sümboolne kehastus. Hommikul joodud viin — lepitusjook saatussega.»

«Ah, seda jõledat ja kõledat kohvikute-elu,» ohkas Pernambuk. Punsiklaasid olid laual. «Kas see pole üks nõiutud ring, millest meiesugusel kõige parema tahtmise juures pole võimalik välja rabelda?»

«Alkoholi orjad, ütleb proua Kirss. Ütleb seda veendumusest ja ameti poolest.»

«Oleksin õnnelik, kui suudaksin seda olla,» ütles Pernambuk. «Mis oleks mul viga, kui suudaksin pudeli viinaga olla õnnelik ja rahul. Kui pudelis viinas peituks õnn iseeneses. Ma ei tunneks mingit südametunnistuse piina, kui istuksin siin viina pärast. Kui viin tähendaks positiivset naudingut. Aga just seda ta pole. On mingi tuhm ja tuim aseaine. See on elu aseaine, mida elame...»

«Saad sa ise aru, mis lapsejuttu sa räägid?»

«Ma pole veel midagi rääkinud, ära sega mind.»

«Ei tea, mis sinusse sisse on tükkinud. Näisid õhtul olevat päris lõbusas tujus. Ma ütlen sulle... selles preili Puupardis on midagi. Sa otsi ta homme raamatukogus üles. Ta käib kohvikuis harva.»

«Õnnetu inimene! Tähendab, temagi on leidnud oma elu aseaine. Saab kolmekümneaastaseks, magistriks ja doktoriks. Ometi... kui temavanusel naisel oleks kaks

last, parem kolm, oleks ta oma õnnele kindlasti lähemal, kui tolmutades vanu kõiteid ja kirjutades seminari-töid. Kõver tee õnnele, kõver tee... Sa ütled, et olin õhtul lõbus? Mul on ometi niipalju head maitset, et ma ei hakka demonstreerima maailmamuret. Sina käid ka, krae kaelas ja lips ees, ega jookse aluspükstes tänavale. Maja ju ei põle. Ja kui ma oma väikest sise-mist irvrõõmu tunnen, et oskan lõbusaid grimasse löi-gata, mis siis! Olen lihtsalt tarvilikul määral osav võltsija.»

«Võtame üks tilk punssi. Kas tellime veel ühe? Kahe peale?»

«On sul palju raha?»

«Üks kroon. Aga kas sinul ei ole?»

«Vähe. Kaks.»

«Kuhu sa oma raha panid, mis üleele said?»

«Juhtus õnnetus.»

«Oleksid võinud parem maha juua.»

«Igaüks saab õndsaks oma mustri järgi.»

«Õndsaks võib-olla, aga õnnelikuks mitte!»

«Ah, kas tead: visata kord käega tervele sellele trampveskile siin, sellele tiirlemisele nagu orav rattas. Minna... ja alustada täiesti uut elu. Lihtsa töömehena, uues ümbruses. Sooharijaks hakkaksin kõige meelsa-mini. Oleks lapp oma maad, harida, külvata, lõigata, kokku panna. Hea perekonnaisagi võiks minust saada. Vaene, kuid aus. Ja kõik oma kätetöö...»

«Võta üks lonks punssi.»

«Aga sooharijaks hakkamiseks on vaja töömehe-staazi. Kas sulle ei meeldiks jätta kogu rabelemine olustikus, millesse meie ei taha mahtuda, ja kaduda lihtsa töömehena kuhugi turbarappa või kivimurdu? Teenida ausa tööga oma kroon või kaks päevas, selle asemel et žongleerida seltskonnas ja elatuda tont ise teab millest. Sinu luuletused...»

Saarde ei lasknud Pernambukil lõpetada:

«Ära räägi! Poole tunniga isegi meie kuulsais kitsas-tes oludes võib luuletada rohkema eest kui kõige tub-lingi töömees eales terve päevaga teenib. Ja mis sinusse puutub: ära lase ennast rivist lüüa selle tühja asja pärast, et su assistendikoht ja professorikarjäär

on seebimullistunud. Hakka kirjutama naiste ajakirjale igakuisi ülevaateid tähistaevast. Hakka astroloogiks, kui muidu ei saa.»

«Ma tean ka, et täisväärtusliku inimese elu algab alles siis, kui võid osta laeva- ja lennukipileteid igasse maailma nurka niisama kerge südamega nagu siin tellid pudeli sidrunisoodat. Selleni ma ei küüni. Ma teen siis õige järelduse ja võtan sisse koha elus, milleni ma ausalt ulatun. Kunagi pole hilja... Proosit!»

«Need on pühaku mõtted. Aga on ju nii, et saavutada ükskõik millist eetilist ideaali on kergem kui saavutada üht summat raha. Pühakuks saamiseks pole vaja alguskapitali. Turbarappa sõitmiseks on juba pisut vaja. Sõidupiletiks. Iga ettevõtja seda kinni ei maksa. Aga suitsu ja süüa saad juba poest võlgu, sellega ei ole muret.»

«Läki nüüd ära,» ütles Pernambuk, ise nõjatus aga kindlalt lauale. Muutus süngemaks kui varem.

«Oota, võta veel üks suits. Kuhu sa tahad minna? Meil ei ole ju enam raha.»

Pernambuk võttis paberossi ja vaatas tardunult saali kaugemasse nurka; tüki aega. «Ma lähen kutsun selle naise tantsima.»

«Ära mine, sa lähed nende meestega tülli,» hoiatas Saarde.

«Mis sa arvad, et ma kardan?»

«Pea kinni. Ma võtan parem Rääbise käest viis krooni, läheme edasi. Ütlen, et tahan avanssi. Praegu saan kindlasti, ega hommikut büroos ei tea.»

«Ükskõik. Aga istume siinsamas, kui juba istuda... Ja tead, mis?»

Pernambuk lõi rusikaga lauale, nii et kõlisesid lusikad klaasides:

«Täna hommikul ma lähen tööle. Lähen tööbörsile. Lähen maale. Lähen sulaseks. Sõnnikut tõstma ja heina tegema. Mis ajalehed kirjutavad: tööpuudus on kadunud. Kuuled: ei ole töö puudust! Saad sa nende sõnade kaalust aru?»

«Aga sul ei ole ju aega. Arvan, et peaksid homme preili Puupardi üles otsima. Ta on sinust huvitatud. Kui sina preili Kooviga tantsisid, küsis ta minult kogu

aja sinu üle. Mis sa teed, kus sa ametis oled, kas sul ülikool lõpetatud on.»

«No muidugi! Peab koguma andmeid, kas uus tutvus, kes paistab olevat kena meesterahvas, on sotsiaalselt kõlvuline peigmehekandidaadiks. Jumal tänatud, iga naist ülikool päris ära ei riku. Preili Puupardile tegin ülekohut. Jääb ikka mõnele veel alles loomulikku mõistust ja naisele tarvilikku tarkust; lisaks teadmistele häälikuajaloos, rahvaluules ja arheoloogias. Nii väga korrast ära pole asjad meie rahva tulevikuga veel mitte.»

«Mehejutt! Soovitan sulle tõsiselt. Vanal Puupardil ei ole varandusi, aga kas sa tead, milline mõju on temal meie avalikule elule, las olla jutumärkides. Ka praegu veel! Sina oled osav küllalt, pane ennast mängu, see tasub ära.»

«Kui näed preili Puuparti, loodetavasti ta küsib, mis ma teen, kui huvi on tõsine; ütle, et homsest peale niidan kusagil Rasinal või Kavastus heina. Kaks ja pool krooni vakamaa. Sest päeviti mind, kõige mu ülikooliga ja sellega, et olen teaduslik järelkasv reservis, muidugi ei palgata. Ei tasu viimati sööki ära.»

Saarde raputas pead:

«Ei juhtu viimasel ajal, et pärast läbijoodud ööd mõnel mehel ei tekiks kinnisideed. Sinu oma on ühiskonnaohtlik. Nii rääkida ei ole kord. Häbenege, haritud inimene!»

«Õige, õige! Meie haritlane peab vabrikus tööle hakkamiseks Ameerikasse sõitma. Aga see pole kellegi julgustükk. Mine täna ja siinsamas. Kive tõstma teesillutisesse.»

«Juurteta intelligendi pinnatu fantaasia.»

«Sinu häbematus on täna väljakannatamatu. Kas sellepärast, et said Rääbiselt viis krooni? Mis oled sa ise, kui mitte juurteta intelligent? Sa ei taha seda ainult tunnistada, ka enesele mitte. Aga enese ees ebaaus olla, seda peaks vähemalt häbenema. Ma saan aru, eilse seltskonna magusat ja unist enesega-rahulolu ei maksa hakata häirima. Ka ausate ekstsentrilisusega mitte. See ei kannu vilja. Need inimesed näevad maailma veel silmapaaridega aastast üheksasada kümme,

kus haljale oksale jõudmiseks polnud tarvis rohkem kui lõpetada viinameistrikursused ja sõita Venemaale raha teenima. Mis sa minust arvad? Kas mina ei oleks võinud olla praegu kusagil Siberis raudteeinsener, omada vene naist ja pool tosinat lapsi ning mängida klubis preferanssi ja võtta napsi? Või töötada kulla-kaevandustes? Kõik õige, aga ma näen ka tänapäeva lahtiste silmadega.»

«Diagnoos on õige, aga retsept vale. Ei ole teed valge krae juurest tagasi töömehepluusi manu. Sa ei kõlba tegema tööd. Mina ka mitte, ega ma sind isiklikult solvata ei taha. Räägin meiesugustest üldse.»

«Tervist, poeedid ja teadlased!» hüüdis Rääbis, lähenedes Pernambuki ja Saarde lauale, ühes käes veinipudel, teises klaas. «Jätke vaidlus, hommik on liiga ilus. Mul auto ukse ees ootab. Sõidame!»

Rääbis pani pudeli ja klaasi lauale ning hakkas Saardet kaelustama. Saarde tõusis püsti. Käe alt kinni taarusid üle tantsuparketi. Kadusid kõrvale.

Siis Pernambuk pani kaks krooni lauale ja kutsus kelneri: «Võtke minu arve ära.»

*

Jälle päris ärkvel oli Pernambuk alles siis, kui märkas, et rahvast oli tänaval nii palju, et kõndimine muutus ebamugavaks. Andes ühele teed, pörkas kokku teiseга. Silmitses vastutulijate voolu lähemalt.

Oli reisijaid, kohvrid käes. Mehi, naisi. Jõuk, millesse Pernambuk sattus, kuulus ühte. Riietuselt ja jutult. Oli töörahvas, enamik saabastes, mõned pastlais, mitut karva poriga määrdunud kuubedes, mitut sorti peakatteis. Naisi oli seas, noorevõitu rahvas, raskeis koduvillaseis seelikuis, villased sukad, sõdurisaapad.

Sõbrad olen poetanud maha. Kas ma andsin portjeele jootraha? Ega ma und näe?

Jäi seisma. Tundis tahtmist pöörduda ja minna selle jõuguga kaasa. Küsis tuld poisilt, kes tõmbas suitsu.

«Kust te nüüd tulete?»

«Töölt.»

«Kust töölt?»

«Turbatöölt.»

«Ja kuhu te nüüd lähete?»

«Kuju. Oleme Peipsi äärest.»

«Ah nii. Siis töö lõppes ära?»

«Jah. See on niisugune hooajatöö. Nüüd läheme heina tegema.»

«Kas turbatöö on raske töö?»

«On raske. Peab olema vilunud.»

«Aga kuidas makstakse.»

«Aga nii. Töötame artelliga. Tükitöö. Kontoris jagatakse. Naised saavad kaheksa senti, mehed üksteistkaksteist tuhandelt. Mõnikord ka vähem. Töötada võib. Kuidas ilmad. Kui on ilusad ilmad, siis teenib.»

«Mina otsin ka tööd... Tarvis on maale minna... Turbatööd nüüd enam ei ole, teie teate?»

«Ei ole.» Poisi silmis oli küsimusi. Jäi ometi tõsiseks ega hakanud midagi pärima.

«Aga kas te Kohtlas olete töötanud.»

«Oo jaa, oleme ka Kohtlas töötanud. Meie külast töötab palju Kohtlas.»

«Kuidas seal on?»

«Pole viga. Käime seal rohkem talvel. Maa-alune töö. On soe... vagoneti pealt makstakse... kui tahate, sõitke sinna... Seal on palju rahvast... Te olete kirjamees. Saate kümnikuks. Elavad hästi.»

«Ma pean ikka kuhugi maale minema. Mul praegu ei ole raha Kohtlasse sõita.»

«Kas soovite suitsu?» Poiss võttis kuuetaskust pooliku kortsunud paki.

«Suur tänu,» ütles Pernambuk ja hakkas otsima tikke, mida tal taskus ei olnud.

«Ei maksa, mul on välgumihkel.»

Jäid suitsumahvi tõmmates vait. Siis jäi Pernambuk oma kaaslasest maha. Juba keegi teine oli tema kõrval sõdurikalevist kuues, pasteldes. Pernambuk kõnetas ka teda:

«Kas sõidate nüüd koju?»

«Jah, vot. Tuleme rongilt. Ja nüüd läheme laevale. Läheme sadamasse. Laev läheb kell kümme.»

«Aga siis on ju veel väga vara.»

«Pole viga, ootame.»

«Nojah, muidugi...»

Töölt tulijad, arvult paarkümmend, grupeerusid laevakontori esisele. Kellele ei jätkunud pinki, istus oma kompsu otsa. Ühe noormehe kätte oli ilmunud balalaika. Tiristas seda, aga jäi kohe vait, kui nurga tagant ilmus kordniku kogu. Kordnik läks mööda, vaatas teraselt seltskonnale otsa, ei ütelnud aga midagi.

Pernambuk kõnetas ülevedajat, kes seisis jõe ääres:

«Jõudu, papi, kuidas läheb?»

«Jõudu tarvis, noorehärra, väiksel. Kas tahate üle sõita?»

«Ei taha, passin siin niisama.»

«Kas laeva ootate või? Siis olete liiga vara tulnud.»

«Oh, ilus suvine hommik... Ega ma laevaga sõita tahagi. Ma ootan, kuni tööbörs lahti tehakse, tahan vaadata, kas saan maale tööle.»

«Tõejutt või, noorehärra?»

«Ikka tõejutt jah,» vastas Pernambuk päris süngelt. Siis aga hakkas kahju vanamehest. Kindlasti ei mahu tema pähe noorhärra, kel on ilus ülikond seljas ja mantel käsivarrel ning tahab minna maale tööle. «Nojah, ta on nüüd nii pool tõejutt, see jutt. Aga minna ma tahan ikka küll ja oma silmaga vaadata, kuidas selle tööpuuduse ja tööga on. Teate küll, papi, oma silm on kuningas. Siis pärast teab ütelda.»

«Ah nii,» arvas vanamees. Mis ta arvas?

«Aga nende rõivastega mats ei võta teid, noorehärra.»

«Õige! Olete tark inimene, papi! Oleksin teinud suure rumaluse ja niimoodi läinudki. Nüüd on hea nõu kallis. Mis me teeme? Aga...» Pernambuk pingutas põnevust ja vaatas paadimehele naerdes otsa: «Misjaoks on olemas pandimaja? Viime esiteks sinna palitu ja kuue. Siis ostame juudi juurest uue mundri. Ja siis viskame vesti ja püksid ka tagantjärele hoiule. Ja siis — lähme!»

«Teie olete ka üks kaval noorehärra, keda ma olen näinud.»

«Ei tea, kas pandimajast ainult nii palju saab, et jõuab püksid ja pluusi osta?»

«Miks ei saa. Juudiga tuleb kaubelda.»

Aeg liikus pikkamööda. Ootamine ähvardas halvata teotsemisindu. Kas minna korraks koju? Ei, seal ei suuda vastu panna kiusatusele heita magama. Aga pandimaja ja juudidipoed ja töøbörs avatakse alles kell kaheksa ja talumehed tulevad töölisi kauplema kell üheksa, kui suur turuaeg on läbi.

Pernambuk kõndis linnast välja, piki jõekallast. Kolme lauavabriku korstnad suitsesid rõõmsalt. Mitme meetri kõrgusi plankude virnu helendas päikese käes. Raudteel seisvaile vaguneile laaditi. Veel kenam oleks töötada saeveskis. Seal oleksid päris töömees, vaba käsivarte jõu müüja.

Kuhu jäi Saarde? Kihutasid Rääbisega linnast välja ja prassivad nüüd paar päeva. Preili Puupart ja preili Koov? Magavad muidugi. Lauavirnad. Saetud mets. Kasvav mets — poetidele. Saetud mets, seal ta on: suvilad, autod, pärlikeed ja karusnahad — naistele ja metressidele. Paberid portfelligi, transaktsioonid... Vait! Tahan staabeldada neid laudu standarditesse, saan oma päevapalga, olen ühiskonnamehhanismis oma rattake, vaieldamatult kasulik.

Milleks otsida kaugelt, mida võid leida ligidalt?

Vabriku avatud väravas asutas kaks meest platvormi laadima. Üks otsis riidast parajat toeritva, teine oli ridva otsa kirvega kanti löömas.

«Jõudu, vennad,» ütles Pernambuk, sundides oma häält parasjagu uljaks ja muretuks.

«Jõudu tarvis.»

«Kuidas töö on?»

«Ei mõista. Vene keelt räägite?»

«Räägin küll. Vot tööd oleks vaja. Ei tea, kas siin saab?»

«Ei või teada. Vist ei saa. Praegu on halb aeg — nädala lõpp. Tarvis esmaspäeval tulla. Aga minge kontorisse. Võib-olla võetakse.»

«Kellega seal kontoris rääkida?»

«Aga praakeriga. Küll te seal näete.»

«Suur tänu!» Pernambuk puudutas sõrmega kaabuserva tervituseks.

Praaker näis heasüdamlik mehike olevat. Viskas nalja tüdrukutega, kes laoplatsil kärutasid saepuru ja

ladusid pinde riita. Oli veidi rabatud, kui Pernambuk tööd küsis. «Ei ole praegu tööd... Ja mis tööd te tahate teha?»

«Ükskõik missugust. Laudu tõsta. Puid riita laduda.»

«Hm, hm. Teie tahate tööd teha. Kahju küll, aga praegu ikka ei saa.»

«Ah nii. Nojah, vabandage siis. Nägemiseni.»

«Mis öeldi?» küsisid mehed väravas.

«Ei saa.»

«Nii me mõtlesime. Aga teate, tulge esmaspäeval. Ja katsuge rääkida peremehe enesega. Kas teate teda?»

«Suur tänu hea nõu eest, küll ma juba katsun.»

Uuesti jõeale vaadates tahtis supelda. Viskas riided kaldale, kastus vette. Ühtki suplejat polnud näha. Suplemiskeelu silti ka mitte. Ujus teisele kaldale, ronis lodja taha seotud paati. Saaks praegu sellise lodjaga Peipsile purjetada. Teemasinaga. Ja balalaika-tirinaga.

Töübörsi ees jalutles edasi-tagasi närustes riietes kodanikke, ilmsesti töötahtjaid. Pernambuk uuris ukseilte: Meeste osakond. Tööandjaile. Naiste osakond. Kõik tahab tundmist! Oleks olnud minu asi sisse seada töübörs ja tema direktoriks hakata, kas oleksin tulnud sellele heakorra-ideele? Võib-olla siiski. Küllap elu oleks õpetanud.

Pernambuk katsus ukselinki. Ei uskunud, aga oli juba lahti. Ruum oli tühi. Ainult kaks meest, nendetaolist, kes kõndisid väljaski, istus pingil. Leti taha ilmus korralik noor ametnik, maganud, pestud ja kammitud.

«Mis te soovite?»

Küsimuse toon ei meeldinud Pernambukile. Vastas ainsa silbiga:

«Tööd.»

Pani sellesse sõnasse nii palju ehtsat töötsimismuret, et oleks kõlvanud teatrilavale.

«Missugust tööd?»

«Ükskõik missugust... maale tallu.»

«Siis oodake. Kella üheksa ajal tulevad peremehed. Võib-olla saate.»

Pernambuk istus pingile.

Suplus oli küll värskendanud, aga magamata öö andis ennast tunda. Pernambuk tõstis valgeid vaiguseid saelaudu, teises otsas uljas sinisilmaline venelane, kui teda äratas range hääl:

«Ärge jääge magama, teie seal. Siin on ametiasutus ja ametiasutuses ei magata. Muidu, teate küll, tuleb kordnik, olete vahitoas!»

«Oh, vabandage,» ütles Pernambuk. Alles väljas mõtles, et see ametiasutuse hääl oli vaevalt kahekümneaastane. Kindlasti keskkooli lõpetanud ja vabatahtlikuna kaitseväes teeninud.

Kõndis viiskümmend sammu. Siis solvatud enesetunde lülitus ümber juriidiliseks jonniks. Pöördus otsustavalt ümber. Astus uuesti ruumi.

«Noh, mis te siis nüüd tahate?»

«Informatsiooni tööleidmise võimaluste kohta.»

«Soovite leida tööd?»

«Olen seda juba ütelnud. Teil on siin ometi mingi registreerimise kord?»

«Ah te soovite registreeruda?» Ametnik vaatas Pernambuki otsa külmalt, võib-olla ka õige veidi kurvalt. Otsis laekast kaardi. Selle oranž värv meenutas seltskonnast hüljatuid. «Teie isikutunnistus? Teie endine elukutse? Noh, kus kohal te enne teenisite?»

«Astronoom. Pole kusagil teeninud.»

«Olete ülikooli lõpetanud?»

«Jah.»

«Tarvitate palju alkoholi?»

«Ei.» Pernambuk tundis ennast süüdlasena. Kes oleks julgenud teda deklasseerida alkohoolikuks, kui ta hommikul oleks sõitnud edasi Rääbisega? Etendaksid praegu seltskonnatugesid paarkümmend kilomeetrit linnast eemal. «Ei,» kordas ta. Ametnik vaatas talle kahtlustavalt otsa, aga ei pärinud enam. Mõtles midagi. Targa ametnikunäoga:

«Kas niita oskate?»

«Oskan küll,» valetas Pernambuk araks löödult.

«Ütelge, kas te ei taha minna lauavabrikusse? Maks-takse kakskümmend senti tunnis, omal söögil.»

Pernambukil oli raske varjata ärevust. Ta juba

arvas, et oli teinud suure rumaluse, vastates ülearu rõõmsalt:

«See on just see, mida tahaksin. Maatööga ma võin tõepoolest hätta jääda.»

«Siis tulge kell kaksteist tagasi. Siia tuleb teisi ka. Omanik . . .» Kui tähtsalt see kõlas! «Omanik on ise sel ajal siin ja veoauto viib teid kohe ära.»

«Siis see vabrik ei asu linnas?»

«Kas olete perekonnainimene? Ei ole. See ei ole linnast kaugel. Mõnikümmend kilomeetrit. Oleks ilus ja teile enesele parem, kui töotaksite hooaja lõpuni.»

«Ma lähen oma tööriiete järele.»

«Minge, minge. Ega te nendes tööta, mis teil seljas.»

Esimene samm. Nüüd pandimaja. Ümber riietuda. Kella kaheteistkümneks tagasi. Laudu tõstma. Nädala pärast, kui ei meeldi, palk välja võtta ja Kohtlasse. Kaevurite sekka. Ära siit, mitte kaugele, aga siiski nii kaugele. Ameerikasse mitte, siiski relatiivsesse eksootikasse. Tundmatusse, pea ees, külma vette.

Avalik öömaja, maksuta või kümnesendine, ei näita nii alasti ja halastamatult inimliku närususe ja viletsuse sügavikke kui vaeste inimeste pank, pandimaja. Pättide asüülis teatakse, mis ollakse — nimelt pätid. Vahekorrad eluga ja saatusega, olgu halvad, on vähemalt selged.

Pantida laulatussõrmus, paar voodilina, et paariks päevaks peletada nälga. Pantida kuub, et pääseda õhtuks ostma pudelit viina.

Apteegid lõhnavad kseroformi, head koloniaalkauplused kohvi ja kaneeli, pandimaja naftaliini. Apteekides lõhnab haigetubasid, koloniaalkauplustes sünnipäevi, pandimajas lõhnab vaesust ja saunaskäimatust.

Hindaja kiire pilk mingisugusele tekikesele, mingile väljaõmblusega linakesele, masinlik hääl nagu roboti kõnetorust: kolm krooni. Müntide kõlin kassade raudtaldrikuil. Kortsunud paberraha taskusse, turukorvi. Raha kuulub rahakotti!

Pernambuk ei tahtnud mängida töötut autojuhti ega kelnerit. Ei tahtnud mängida mammapoega, kes taskuraha nappusel pandib mantli: kui uur, portsigar ja mansetinööbid on juba panditud; mis mamma kõik hil-

jem välja ostab või uutega asendab. Pernambuk seisis alandlikult, toonikohaselt.

«Noorehärra, kaege, et saade tolle vanemba mehe manu, tuu annap rohkemb.» Pernambuki kõrval seisev vanaeit osutas teisele hindajaist.

Milline on lauavabriku direktor? Juut? Eestlane? Säärsaabastes ja kuldketiga vestil; ja sigariga?

Tund aega tagasi evitud uljus kippus mõranema. Pernambuk pani letile ainult mantli, kuue jättis selga.

Hindaja keeras eseme ringi, silmitses pool sekundit.

«Kümme krooni.»

Pernambuk tundus enesele esimesena omasuguste seas, vanimana väikeses, väga näruses aadlis.

Jättis maha saali, hiilis tänavale, rõõmustus heledast päikesest. Jalutas mööda jõekallast linna poole, teeskles esmalt sihitust, valis mõtteis poeübarike seast kohast, millesse astuda.

Kui kestvad on esemed! Kunagised iluasjad, klaashelmete keed, pühapildikesed, õnne toovad valged elevandid, arveraam mitme puuduva traadiga, katkine hüpiknukk, priimuseid, panne, pannikesi ja taldrikuid; loendamatu arv nippasjakesi — puuduse kokku kantud ja kaubitsemiskire valvatud. Pruugitud lastemänguasju!

Poekeses, mille akent vaevalt läbis mõni valgusekiir, oli päris hämar. Aga ukse ees oli pilvitu päev. Nikkelraamides prillid peas, kohmitses habemik juut oma aarete kallal. Pühkis mõnelt esemelt tolmu, vaatles, pani kõrvale, ilutses.

«Te tahtsite ülikonda osta? Ei tea, missugune võiks minna? Midagi paremat?»

Paremat! «Midagi pruugitud. Üks paar pükse ja pluus.»

Tingisid kaua ja innuga. Juut küsis viisteist, Pernambuk pakkus viis. Sai seitsmega kätte. «Paberit on, sisse pakkida?»

Loobus esialgselt otsusest koha peal ümber riietuda. Võttis kompsu kaenlasse. Uljust jäi üha vähemaks, aga polnud alust peatumiseks.

Korteriperenaine oli välja läinud. Kohvi polnud toodud. Laual seisis puutumatult õhtune teekann. Kell

ei tiksunud. Pernambuk hindas aega, keeras kella käima, seadis äratajaosuti esmalt poole kaheteistkümne, siis üheteistkümne, viimaks poole üheteistkümne peale. Heitis rõivastega sängi.

Kui ta äratajalärmi peale üles hüppas, ostetud rõivapaki kaenlasse haaras ja tööbörsile ruttas, siis ta nägi, et oli saanud kohale veel liigagi vara. Asutuses oli nüüd palju elavam kui varem. Leti tagant hüüti nimesid. Kutsutud läksid tööandjatega läbi rääkima. Mõnel sobis kaup, mõnel mitte.

«Ah, mine nüüd matsi juurde! Larbi lössi, mis sulle ette pannakse. Mis viga Niiluse juures.»

Pernambuk teritas kõrvu.

«Kas tahate lauavabrikusse minna?» küsis ühelt mehelt, kes oli silma hakanud juba hommikul.

«Ikka nii.»

«Ei tea, kes see peremees seal on?»

«Eks ikka vana Niilus.»

«Niilus?»

«Nojah, tal on kaks veskit. Krõbe vana, aga palka maksab.»

Pernambuk püüdis kinni ametniku:

«Käisin hommikul siin. Asi on niisugune, et tekkis linnas väljavaateid. Ma teid täna kauem ei tülita. Vahest märgite ära, et tööd ei vaja. Leidsin ise.»

Ametnik otsis kaardi välja. «Teete siin muudkuü asjatut tööd ametiasutusele!»

Pernambuk pääses just ajalt. Vaevalt sai ta keeranud teise tänavasse, kui kohtas ruttavat Niilust.

«Tere, väimeespoeg! Kuhu nüüd?»

«Tervist, äiapapa. Niisama. Kohvikusse.»

— — —

Ei tea, kas Saardet täna näeb? Peab ta aegsasti kinni püüdma; muidu viimati räägib veel Puupardile rumalusi...

ÜMBERISTUMINE

«Kui me abiellume, siis sa jätad maha kõrtsiskäimise.»

«Jah, kallim.»

«Ja kohvikus käid ainult minuga kahekesi.»

«Muidugi, kallim. Aga vana-aasta õhtul läheme kahekesi ka lokaali peale. Kõik edasipüüdjad ärimehed võtavad uut aastat vastu kõrtsis.»

Ülo Väärtnõu aetas paigale kartulikoti, mille talumees oli tõstnud lihtsalt keset põrandat leti ette. «Ma lähen nüüd postkontorisse, Hermiine.»

«Tule ruttu tagasi, ära sa jälle terveks päevaks välja jää, nagu eile.»

Kas õnnelik peigmees ei tohi olla hajameelne? Küll juba tervelt nädal aega sõi Väärtnõu kõik kolm päevast söögikorda ema ja tütre lauas, kes seitse aastat olid olnud tema korteripererahvaks ja nüüd olid saamas ämmaks ja naiseks; aga seitsme aasta harjumusi on raske õppida ümber seitsme päevaga. Nii eile oli juhitudki pahandus, et Väärtnõu jalad viisid ta päris iseendast lõuna ajaks üliõpilassöögisaali, sealt kohvikusse ja hiljem «pudelit õlut jooma», kust ta ilmus koju alles kesköö paiku. Värskesse õnne poetusid mõned pruudi pisarad, selged nagu vääriskivid. «Nüüd sa muidugi istusid võoraste naistega? Oma vanade pruutidega?»

Avansina pakutud proovike armukadedusest ja tõigast, et abielu on eraomanduslik institutsioon, ei heidutanud Väärtnõud põrmugi. Väärtnõud oli küllalt kaua praetud mitmeil tuledel, et olla küps truuduseks hauani ja hauataguseski elus, kui viimast tuleks vaja.

Kui Väärtnõu seitsme aasta eest, viienda semestri üliõpilasena, mitte kaua aega enne oma õpingute poolleijätmist oli üürinud toa, milles ta praegugi elas, oli Hermiine kaheteistkümneaastane natuke määrdunud, lohakavõitu ja puine plika, kes käis algkoolis ja õhtu-poolikuti aitas emal leti taga kaubelda. Ta ema oli lesk, üüris oma korterist kaks tuba üliõpilastele ja pidas vürtspoodi. Väärtnõul ei tulnud tol ajal mõttesegi, et ta tüdrukuga kord võiks abielluda. Väärtnõu ei mõistnud Hermiinet tähele panna kuni kõige viimase ajani, olgugi et tüdruk oli saanud täiskasvanuks, polnud enam lohakas ja iluravis kulme ning puuderdas nina. Hoolimata sellest et Väärtnõu oli oma kodukohas püsinud ühtejärke nõnda kaua, ta oli mõistnud säilitada distantsi enese ja pererahva vahel. Väärtnõul oli oma eraelu, Hermiinel oma; või õigemini, viimasel seda õieti polnudki; küllap sellepärast ta sirgudes-kasvades hakkas silmitsema Väärtnõud konkreetsete huvidega; aga tagasihoidlikult ja häbelikult, nõnda et Väärtnõu ei teadnud midagi märgata.

Nüüd juhtus aga paar kuud tagasi, et Ülo Väärtnõu ühel ilusal päeval murdis jalaluu. Kõige narrimal kombel. Lihtsalt komistas ja kukkus kõnniteel, peos valgesse paberisse mässitud kolm pikavarrelist roosiõit, millega ruttas visiidile Õie Mere poole. Sel päeval Väärtnõu oli ennast eriti silunud ja mukkinud, uued kingapaelad ostnud, juuksurile poolteist krooni maksnud. Oli kõigeiks selleks liiga palju aega raisanud ja pidi kiirustama. Autot ta ei ihnanud võtta, vaatamata lillekaupluses kasutatud krediidile, mis jättis neljakroonise kassaplussi. Mitte et ta loomult oleks olnud kitsi. Just vastupidi, ta oli vägagi hooletu rahadega. Aga viimasel ajal nabi kukruga. Ja selliseid kavalere on kaht liiki: ühed sõidutavad daami koju ja pärast kõnnivad ise jala, elab daam kui kaugel tahes. Teised saadavad daami jalutades ja pärast ise sõidavad. Väärtnõu kuulus esimesse tõugu.

Väärtnõu kokkuhoidlikkus — võtmata jäetud sõiduk, kojamehe kokkuhoidlikkus liivaga ja veebruari vahelduva päikesepaiste ning külma käes libedaks jäänud kõnnitee — tulemus oli seal: Väärtnõu lamas

murtud puusaluuga rentsulis ja pidi tänama heade inimeste vastutulelikkust, kes aitasid ta ravilasse.

Õie Meresse oli Väärtnõu armunud: pikka aega ja lootusetult. Kõikteadja võiks tunnistada, et preili Meri tol õnnetusepäeval Väärtnõu puudumist oma austajate ringi liikmeskonnast peaaegu ei märganudki. Tal oli tegemist küllalt nendegagi, keda õnnetus polnud tabanud. Väärtnõu oli muidugi kondiüdini galantne; aga seda olid ka teised. Väärtnõu oma galantsusega pakkus hellitatud Õie Merele seda, mida teisedki. Oli siis siin, mida teab kui kõrgelt hinnata?

Võidi olla armunud romantiliselt ja lootusetult; aga tunti ennast siiski olevat õigustatud nõudma vähemalt üht haigevisiiti noorelt daamilt, kelle jalgade ette oli leegitseva südamega heidetud kõik, mida jumaldatu maised kapriisid mõistsid nõuda, ja enamgi. Jalg kipsis, luges Väärtnõu lehest kohalike teadete alt sõnumit oma õnnetusest ja libeda kõnnitee pärast majaperemehe kohta koostatud protokollist ning ootas Õie Mere külastust. Kuid kes ei tulnud, oli Õie Meri. Selle asemel tuli teisel päeval Hermiine, tuli kolmandal ja kõigil neil pikil päevil, mil Väärtnõu lebas voodis ja komberdas karkudel, seljas hallist flanellist haiglamantel. Hermiine tõi kaasa maiustusi, puuvilja, kannikeste kimbukesi. «Inimesed peavad üksteise õnnetustele kaasa tundma.»

Kaastundmus, see'p see oli! Side, mida ei suutnud luua aastatepikkune elamine kõige lähemas naabruses, sõlmus haigla pehmekstegevas õhustikus nagu iseenesest. Kättesaadamatuse ideaali narrunud donkiho-tist sai maine ja asjalik peigmees, kes ainult ootas oma tervenemist. Mehe, kes juba pikka aega ei tundnud õiget pinda oma jalgade all, pani jalule jalaluu-murre. Selmet meeliskella, mida tähendab see, et lähimalt kinnistähelt saabub valgusekiir meie planeedile nelja aastaga, või järjest enesele korrata lohutus-formelit: «kõik on relatiivne», või «läheb mööda», hakkas Väärtnõu kergendustundega mõtlema sellele, kuidas lõpuks pista oma kael reaalsete argipäevamurede rangidesse.

Ja muresid, neid ju oli.

Postkontorist raha saades oli kohe käes ebameeldiv võimalus tõdeda, et tulud Väärtnõu kinnisvaradest olid langenud kakskümmend protsenti.

Muidugi, mured oleksid olnud kergemad kanda, kui Väärtnõu oleks olnud mõni suurte vabrikute omanik, kelle töölised ähvardavad streigiga, kui palka ei tõseta; või raskustesse sattunud suurkaupmees, kelle vekslite kohal varitseb notari protestitempel. Siis oleks jätkunud inimväärset tegevust rikkalikult: nõupidamisi tehniliste asjatundjatega, kauplemist pankade ja kaubamuretejatega, summade väljapigistamist halbadelt deebitoridelt. Kuid kahjuks tuleb mainitud kahtkümmet protsenti mõista ainult ühenduses Väärtnõule kuuluva Viljandis asuva majakesega, mis seni oli andnud üüri viiskümmend vabariigi kroonikest kuus ja tulevikus pidi hakkama andma ainult nelikümmend, kui üürnikke ei tahetud lasta välja kolida. Nõnda kirjutas Väärtnõu majahoidja-majavalitseja.

Kümme aastat tagasi Väärtnõu ei olnud nõnda tark, et oleks hakanud kinni tookord saada olnud väikese-, aga kindlapalgalisest ametnikukohast. Ta tuli ülikooli. Sündsusetunne ei lubanud teha teisiti. Kas kõlbas pojal jätta tegemata katset studeerida päris-arstiks, kui isa oli olnud hambaarst? Ülo Väärtnõul lasusid teist põlve intelligendi tõsised kohustused. Ega nad algul polnud teab kui rasked kanda. Kuuekümmene kroonile kuus, mis päritud maja kauneil korterikriisi aegadel andis suure täpipealsusega, lisandus pankade ja «kalliste vilistlaste» heatahtlik koostöö laenude võimaldamise alal. Hoolimata sellest hooletust elust (võib-olla aga ka just selle tõttu) Väärtnõust ei saanud arsti. Kolmandal semestril ta vahetas arstiteaduskonna majandusteaduskonna vastu, viiendal hakkas studeerima filosoofiat. Eriti sügavalt ta ei sukeldunud aga ei teadusesse ega võlgadesse. Majanduslikult jäi ta elatusmiinimumini vaevalt küündiva rendi nautijaks, hariduselt ja kutsumuselt — diplomite auga koormamata filosoofiembrüoks. Korteri ja toidu andis majast saadav üür; tubakarahaga ja kuludega oma välimuse hoidmiseks tsiviliseeritud eurooplase tasemel — sellega oli raskusi, ei maksa salata.

«Ma teen hästi, et abiellun,» mõtles Väärtnõu, kui ta postkontorist väljus. «Ma teen hästi!»

*

Ja elu hakkaski minema ülesmäge. Sellesama Ülo Väärtnõu elu, kes oma filosoofiastuudiumi aastal kindlasti mõnegi korra oli ütelnud: «Ma vihkan vürts-poodnikke.»

Suvistelaupäeval oli registreerimine. Ja teisel pühal kiriklik laulatus. Heameeleks ämmale, esmajoones, kuid küllap Hermiinelegi. Ja lõpuks: sidudes oma smokingi juurde valget sidet, mõtles Väärtnõu, et ka temal enesel ei olnud erilist hingelist takistust selle tuhande aasta jooksul proovitud pidulikkuse-pühalikkuse vastu, jumala-eest mitte. Kümme aastat tagasi sai küll suuris ühiskondlikes küsimustes olla revolutsionäär; ja eraelu suhtes moodsalt-mõtleva. Tollal oli ideaaliks vabaabi-elu ja eraldi magamistoad, kui mitte eraldi korterid. Täna olid uuesti hinda minemas sakrament ja topelt-voodi. Ja kui juba reaalsusest irrutatud filosoofiloode eneses tappa ja kaupmeheks hakata, mis raskusi siis ikka võis teha kaasa minna enamiku maitse-suundadega, mis olid alatasa muutumas түsedama ja tervema poole.

*

Nõnda oli Väärtnõule saabunud parajasse rahulole-misse tüüriv õnn. Ja ta noor naine oli saavutanud kerge vaevaga ning eriliste sekeldusteta oma igatsuste kombepärase ja kindlustatud rahulduse. Nende armastuse väikese ja vaikse kodukese loomiseks näis Väärtnõul olevat taipu ja tahet. Hermiine polnud oma valikuga eksinud.

«Suvitama me tänavu küll ei lähe,» leidis noorpaar pärast pühi täielikus üksmeeles.

«Meil on siin palju korraldada, enne kui saame õieti elama hakata,» ütles Hermiine.

«Poe peame paremini käima panema,» plaanitses Väärtnõu.

«Tubade üürimisest ei tule meil nüüd niikuinii enam

midagi välja,» lisis omalt poolt ämm, mahe vana-
nimene. «Ma olen ammu tahtnud, et peremees tänava-
poolsest toast ehitaks poole piimaruumiks, aga mitte
ei ole saanud seni kaubale. Kui sina, Ülo, nüüd
aitad... Küll näed, rahvast hakkab kohe poole roh-
kem käima.»

Ning Ülo oli valmis aitama.

Ta ei talitanud mitte omapead, vaid rääkis läbi naise
ja ämmaga, enne kui hakkas otsima oma majakesele
ostjat. «Tülikas on muidugi, teises linnas, ei pääse vaa-
tama, mis seal tehakse, üürnikud lõhuvad, remondid
lase kõik raha eest teha, et saaks ise mõnikord uue
tapetigi peale tõmmata,» arvas ämm.

«Ma mõtlen, raha on meil ka tarvis. Kui me oma
kaupluse joonde seame,» ütles Väärtnõu.

Majake Viljandis müüdi, piimakaupluse ruum lasti
välja ehitada, vana poeruum remonditi ja kaupade
tagavara täiendati ning mitmekesistati. Ei unustatud
letinurgal asetsevasse klaaskasti tuua niiti ja nõela,
kärbse- ja kirjutuspaberit. «Niisuguse kraami pärast
tuleb ostjaid õhtupoolikuti, kui ei saada enam alla
linna minna,» õpetas Hermiine.

Väärtnõu pidi algul laskma maha võtta ukse kohal
seisva aisakella, mis iga ostja poodiastumisel kaks
korda kõrvulukustavalt helises. «Ei tea, kas maksab,»
arvas vanaproua. «Mul oleks nagu kahju. Ta on siin
seisnud nii kaua. Kui minu kadunuke suri, siis ei olnud
ju kedagi poodi vahtima jätta, kui ise süüa keetsin ja
Hermiine oli koolis.» Austagem traditsioone, nõustus
Väärtnõu, ja kell jäi, kuigi tema järele ei olnud praegu
vajadust.

Päevi kulus, sügis saabus. Väärtnõu toanaaber keva-
disest semestrist tuli, lootes saada kätte oma endise
korterit. Kuulis, mispärast ei saa, soovis Väärtnõule
õnne; paistis, et enesel märgatav pilkemuie näol.
Väärtnõu aga seisis leti taga, värskelt ömmeldud põll
ees, poolitas leibu ja saiapäitse, lõikas vorsti ja juustu,
ulatas riiulilt kilu- ja paberossikarpe, tõstis seina ääres
seisvaist kottidest kartuleid ja õunu matti ning laskis
kukkuda kassasahtlisse vasel ja pronksil; metall vahe-
tati aegamööda üksikuiks punaseiks ja siniseiks pabe-

reiks, mis talletati põues hoitavasse rahakotti. * Väärtnõu õppis andma lastele pealekauba kompvekke, ja mõõtes kaupa kokkuhoidlikele pereemadele — asetama kotte ja torbikuid kaalule varjatud hooga, nii et kaubapool paistis hästi alla kaaluvat.

*

Lõbustusist ja ajaviiteist meeldis Hermiinele kõige rohkem kino, just nagu maalapsele, kes linnas on olnud pool aastat. Plikana ja veel enne suhete loomist Väärtnõuga oli ema teda ikka keelanud: «Mis sa sinna nii tihti jooksed, raiskad muidu raha; kuidas mina ei käi, ja häda pole midagi.» Nüüd, kui nad kahekesi Üloga pärast kaupluse sulgemist jalutama läksid, lõppes nende jalutuskäik vähemalt paar korda nädalas kinos. Aken unistuste maailma. Kuna enese õnn oli kindlustatud, siis linal etenduv ei äratanud Hermiines ei valusaid igatsusi ega täitmatuid soove. Vastupidi, oli ainult mugav vaadata, jubedail kohtadel oma kaitsja käevarrest kinni haarata, magusail õrnuda. Kui Hermiine varem mõne sõbratariga tuli kahekesi kinost, siis oli ta ennast alati tundnud hirmus üksinda. Nüüd ta mehe käekõrval säras, oli vallatus tujus, meenutas ja arvustas episoode nähtust, katsus ümiseda šlaagerite refrääne. «Kas sa seda nägid, Ülo?...» Väärtnõu muidugi vastas «jah», kuigi ta kinos ise oli õige hajameelne. Tema isiklik maitse kino ei olnud. Poissmehepõlves oli ta õpetlikul otstarbel vaadanud paar filmi aastas. Et käitumist ja garderoobi hoida akadeemilisele inimesele kohasel tasemel.

Kinost tulles tegid nad tihti veel ringi läbi õhtuse kesklinna. Peatusid valgustatud vitriinide ees, silmitseisid mõne juveliiri, rõiva- või mööbliäri, majapidamistarvete kaupluse väljapanekuid. Siin sai teha plaane, mida oleks tarvis muretseda uude majapidamisse; kas osta enne söögituba või magamistuba? Siin sai pidada nõu, kumba on vaja esimeses järjekorras, kas Hermiinele talve- või enesele sügispalitut. Ja Hermiine kiindus mõnda ehtesja, paari kõrvarõngastesse, mitte kallisse suurt moodi imiteerivasse kaelaehtesse

või käevõrusse. Õhulossidel oli nähtavat vundamenti. Aga Väärtnõu ise mõtles kaugemaidki mõtteid.

«Kuidas sulle meeldib see mantliriie?... Ei, see teine, hallide täpikestega?» küsis Hermiine. Nad seisid linna suurima riideäri vaateakna ees.

«Õige kenasti. Kas tead, et see mees...» Väärtnõu tõstis käe kõrgele ja täpsis kindasõrmega firma omaniku nime emailist reljeeftähti aknaklaasil. «Kas tead, Hermiine, et see mees alustas kahekümne viie aasta eest laadakauplejana?»

«Läki nüüd koju,» ütles Hermiine, kui nad olid peatunud minuti ühe teise vaateakna all, millel seisis kompanii sirgelt rivistatud kodu- ja välismaisi veine ja napse.

«Kümme aastat tagasi oli ta vürtspoodnik nagu meie,» ütles Ülo Väärtnõu.

Ja siis nad läksid koju läbi rahulikult uinuvate äärelinna tänavate. Möödusid enamasti igal tänavanurgal suletud luukide ja ustega väikestest toiduainete-kauplustest, milles oli kaubeldud nelikümmend, viiskümmend, kuuskümmend aastat. Sellest ajast peale, kui neisse tänavaisse olid ehitatud esimesed elamud.

Kuidas see tulija poodi pääses, et uksekell ei kõlisenud?

«Keda ma näen? Ikka tõesti Ülo Väärtnõu? See on siis tõsi, mis rahvas räägib! Aga sul on ju siin nii kena!»

Daam, kes oli astunud poodi ja rääkis, laskmata Väärtnõul ütelda sõnagi omalt poolt, oli — Õie Meri.

«Kõnele, kuidas sul läheb? Oleme sinust nii tihti puudust tundnud, meie kõik. Ma elan nüüd uues korteris, sinu läheduses.»

Väärtnõule paistis, et viimane lause oli öeldud väga pikkamisi, rõhutades, nagu oleks see olnud teab kui tähendusraske.

Mis see siis oli? Polnud ju kümnet kuudki möödunud, kui ta Õiet viimati oli näinud. Aga naise nägu, mida raamisid vihmapisaraist niisked pruunid juuksed ja vihmamantli ülestõstetud krae, oli muutunud vöö-raks, kuidagi kaugeks ja ühteaegu süüdlaselt murelikuks. Ainult sõnades võis aimata endist lõbusust. Väärtnõu tahtis midagi ütelda või küsida, aga sõna ei

tulnud suust. Õie Meri oma nukra ja leebe ilmega näis kaunim kui kunagi varem. Väärtnõule paistis, nagu peaks ta nüüd kohe midagi küsima, või ütleva midagi otsustavat, aga samas ta tundis selget hirmu, nagu tähendaks iga sõna kalli, säilitamist vääriva illusiooni purunemist. Lõpuks ometi, enesele aru andmata, kust ta võttis selle jõu, ta küsis järsku preili Mere peigmehe järele. «Kuidas läheb härra Armasel?» Aga vastuse asemel daam sõnas, et ta tahab osta teed. Alles valides mitme pakikese vahel, mis Väärtnõu letile pani, ta avas suu ja ütles Väärtnõu küsimusest mööda:

«Tahaksin, et sul läheks hästi...» Viimased sõnad kostsid kauge kajana, mille lõikas läbi uksekella vali helin. Väärtnõu oli tukkunud kummargil leti kohal ja hüppas nüüd püsti.

Avatud poeuksel tegeles vanem naisterahvas mustas kübaras ja ülikonnas vihmavarju kokkupanemisega.

«Lubage mulle teed.»

Väärtnõu nõksatas ja vaatas kõigepealt letile, kus ometi äsja oli seisnud kaks teepakikest. Unisi päi pisut kohmakana läks riiulilt kaht pakki alla tooma, tõmbas mitu maha ja püüdis alles pöranda lähedal kinni.

Väärtnõu jättis ühe pakikese enese kätte ja lükkas teised ostja ette. Hermiine oli ju eile häbelikult ütelnud, et nad võivad hakata ootama perekonna juurdekasvu. Kes tahtis õige olla see tark, kes väitis, et pärast üht tühjajooksnud armumist ei tohi abielluda esimese vastutulijaga? Õie Meri oli ju ometi juba varasügisel abiellunud oma šokolaadivabrikandi Armasega, ise lugesin perekonnaseisuteateist. Kaubandustööstuskoja liige olen ma viie aasta pärast kindlasti. Kui ma tahan. Aga poiss tuleb poodi ja küsib: «Papa, anna kombut.»

Väärtnõu silmad peatusid pakikesel, mida ta hoidis peos. Mida ta kõige selgemini nägi, oli kiri etiketil: Perlov ja pojad. Siis talle kangastus suuri peegelklaasi tahvleid, igal valgeis reljeeftähtedes firma: Väärtnõu ja Poeg. Kuni pildi lammutas kähisev vanainimesehääl:

«Ma võtan selle.»

Väärtnõu keeras pakikese paberisse:

«Nelikümmend viis senti, palun.»

HOLIAK.

«Kolme Kotka» büroohoonest väljus Hain rahuldava enesetundega. Hommikupoolel oli olnud tegu sassa kippuvate mõttelõngade lahushoidmisega. Ta oli katsunud mõttes vilistada löökviisi viimati nähtud filmist, aga pähe oli kippunud vahetpidamata: tee Tööd, palu Jumalat, austa Ülemust. Eile nimelt oli Hain sellele kuldsele elutarkusele jälle kord käega löönud, oli oma kodulinna «Kolme Torni» direktoriga tülli läinud, mapist paberid lauale paisanud ja üles ütelnud. Kodus oli ta pärast lõunat lootnud jooksupoisi saabumist, nagu kord varem oli juhtunud, kutsega tulla uuesti läbi rääkima. Kuid eile osutus ootus asjatuks. Ja siis oli Hain samal õhtul pealinna poole sõitnud, taskus raha ainult mõned kroonid üle sõidupileti hinna. Ja siin oli hommikupoole jooksul selgunud, et nõnda võis ka. Lepingu pidi alla kirjutama küll alles homme, aga põhimõtteline sobimus oli saavutatud. Häid agente pole jalaga segada, mu härrad direktorid! Headele agentidele tuleb vastu tulla, kui ei taheta kuulda eba-meeldivat tõtt: kas oleme sunnitud just ühe seltsi juures inimesi mööda ringi jooksma, et polstertoolides istuvaile direktoreile tõhusaid palku teenida?

Nüüd oli tühja aega. Oli mõtet minna kohvikusse, et lasta peast läbi käia homseil plaanidel. Jälle ei teinud muret, et raha oli vähe. Homme pidi seda ju saama. Ega ole viisiks agendilepingut sõlmida sündsana avantsita!

Kohvikus läks täppi ka lootus kohata mõnd tuttavat, kelle pool ööbida. «Ära ole rumal, et raiskad raha

hotelli peale,» rääkis Ilmar Vaher. «Ööseks võid tulla minu poole. Tee parem midagi välja. Kas oled juba lõunat sünnud? Ma tean ühe söögimaja, kuhu võib vaikselt asuniku kaasa võtta. Või läki ükskõik kuhu. Palju sa võid mängu panna? Ma ise ei hooli söömisest, aga mõne napsi võtaksin ja lonksu õlut jooksin vana kaasvõitlejaga üle hulga aja kokku saades. Tead, sõber Hain, ma teeksin sulle ise välja, aga täna, näe, pole raha teps mitte.»

Ilmar Vaher elutses pealinnas kuulutuste agendina. Nõnda olid nad Hainiga omast kohast kolleegid. Üks akvireeris elukindlustusi, teine kuulutusi. Üks oli ennast treeninud koputama kliendi patriotismile — kõige tasuvam oli kuulutuste korjamine mitmesuguseile albumeile, mida anti välja rahvuslike pidupäevade puhul; teine pigistas perekonna vaistule: mõtelge leskedele, vaestelelastele ja enese vanaduspäevadele!

Vaheri välimus oli halb. Palitukrae sametile oli aeg andnud pehkinud laudplangu värvi meenutava roheka tooni. Üks nõõp puudus, teine oli tõmmatud ripakile. Kalossid mitte ainult et olid kaotanud ammu läike, vaid olid ka katki. Särgikrae oli küll silmatorkavalt uus ja puhas, kange nagu soomusmetallist, nähtavasti äsja poest toodud, aga sellest polnud kasu — triibuline särk näis seetõttu veel kortsunum ja määrdunum, kui ta tõeliselt oli. Seda nägi Hain juba restoranis, sest kohvikus Vaher oli istunud palitus, ülestõstetud kraega.

«Ah naine või. Naisest olen juba aasta lahus. Sõitis ära maale kõige lapsega. Mis sa arvad, kas minul oleks sobinud äia poole armuleiba süüma minna?» Vaher tegi lootusetult traagilise näo ja hakkas kiiresti kolmandat napsi välja valama. «Miks sina ei joo?» küsis ta, kui nägi, et Hain oli oma klaasi pealt vaevalt puudutanud.

Tahtmata sõpra solvata, vabandas Hain ennast ter-visega. «Mul on õhtupoolel veel asju ajada kah,» valetas ta juurde, «ma ei või ennast täis juua.»

«Millest? Sellest tilgast?» Siiski Vaher ei keeldunud joomast ka üksi. «Alkohoolik,» mõtles Hain. Ja teades ennastki olevat lähedal samale nõrkusele, ta tundis tarvidust hakata oma paremust Vaheriga võrreldes kuidagi alla kriipsutama. Niisugune on siis see sõber; klee-

bib enese sulle külge oma öömajapakkumisega, mille eest laseb kostitada kahekordses väärtuses! Kes ta on? Üks kuulutuste agent. Kuulutuste agendiks hakkavad need, kes kindlustuse esindajaiks enam ei kõlba. Need on joodikud, ajamata habemega, või kui teinekord aetud, siis lõhnavad lahtist, kõige odavamast kölnivett nagu mõni alevi rohukauplus.

Tuli tellida teist korda viina. Hain nägi, et Vaher hajameelne olles või hajameelset teeseldes oli juba kaks korda katsunud kummutada tühjaks saanud anumast. Oo seda üleolevust ja suurejoonelisust pisiküsimustes! Nii ta ei saanud jätta Vaherile laenamata kaht krooni, pärast seda, kui oli taskuraamatusse märkinud sõbra aadressi, et sinna ööbima minna, nagu oli räägitud. Öömajale kutse vastuvõtmine oli viisakus, — taevast hoidku, tema, Hain, võiks selle paar kroonikest hotellitoa eest välja anda. Rahale ei maksa vaadata liiga tõsiselt.

Ei olnud selge, kas Vaher tahtis Haini oma seltskonnaga koormata terve õhtu või olid tal Hainiga ühised mõtted. Viimane tahtis nimelt oma leitud sõbrast vaheajaks lahti saada. Et enesega natuke üksi olla, kas või kinno minna. Küsimuse, mille ülestõstmisele Hain hakkas mõtlema, lahendas Vaher varsti pärast seda, kui ta oli laenatud kahekroonise lasknud vestitaskusse libiseda. «Kas tead, Artur, ma pean praegu kodus ära käima, pärast on mul üks äri ajada. Ega sa viitsi minuga kaasa tulla, ma näitaksin sulle, kus ma elan? Sinna on kaunis palju maad. Aga sa leiad õhtul ise kah üles. Kas lähed teatrisse? Või kinno? Ma olen nii kella üheteistkümneks kindlasti jälle kodus. Aga ma räägin veel igaks juhtumiks ka perenaisele, et ta teab sind sisse lasta, kui mind ennast vahest siiski kuidagi kodus ei juhtu olema... Või kuule, kui sa arvad — ma võin enne kojuminekut — mul on linnas üks äri teha — sind kusagil oodata. Tule «Centrali», sa tead, kus see on, ma ootan sind seal kella kümne-üheteistkümne paiku, ma võtan pudeli õlut ette ja ootan sind. Aga tule siis tingimata sinna...»

Oleksin pidanud õieti oma mapi Vaheril laskma kaasa võtta, mõtles Hain, kui jalutles tänaval, pidades

aru, kuhu minna. Portfelliga näpu otsas ta ei sobinud enam hästi õhtusesse tulede valgustatud tänavapilti, liiati et ta kuhugi ei rutanud, vaid luges kino- ja teatrikuulutusi. Tuju paranes, kui ta, sattudes hulkumisel raudteejaama lähedusse, oli oma mapi ära andnud käsi-pakkide hoiuruumi. Nii olid käed vabad mantlitaskuisse pistmiseks.

Eeskava, mida ta kukkus vaatama, kestis tohutult kaua. Kell oli saamas üksteist, kui ta kinost lahkus. Restoranis ennast Vaheriga võrreldes oli ta enesele tundunud nii käitumiselt kui riietuselt härrana; nüüd, kui kippusid kallale võrdlused enese ja linal nähtud noore äri- ja spordisangari vahel, näis ta enesele halvemana kui Vaher; siis, kui vaatas ennast kino eesruumi suures peeglis. Selle peegli suurus ja kvaliteet olid halastamatud.

Oli natuke vastumeelt minna «Centrali». Hain tabas enese äkki mõttelt: mis siis, kui Vaher on teda kaua oodanud ja rumalast peast liiga palju tellinud, lootuses, et tema, Hain, muidugi kinni maksab? Miks Vaher muidu nii kangesti kinnitas, et ärgu ta tulemata jäägu? Hain teadis, et tal nüüd ei olnud taskus nikkelkettakesi rohkem kui krooni ümber. Kinoks oleks võinud odavamana piletiga kakskümmend senti säästa. Kas see oleks päästnud?

Aga Vaherit polnudki lokaalis. Jumal tänatud, nüüd saab aumehena läbi tulla, mõtles Hain, kui küsis kelderilt pudeli õlut. «Jah, tunnen küll härra Vaherit,» vastas kelder Haini küsimusele — Hainile paistis, et kuidagi ülevalt alla, viisakale seljaküürule vaatamata — «aga täna teda pole siin näinud.»

Hain vaatas enam kui üks kord oma taskuraamatut, lehitses, otsis Vaheri aadressi, mille majanumbrit seitsekümmend kaheksa ta ei suutnud hästi meeles pidada. Kaks pudelit lonkshaaval joodud, oli kell saamas kaksteistkümmend. Ega see mees vist tule. Või oodata siiski veel? Või on aeg minna ja ta nüüd omas kodus üles otsida? Uni kippus peale, magamine oleks väga sobinud. Eks Vaher ütelnud ju, et kui teda ennast kodus ei ole, siis perenaine laseb sisse.

Jõe tänav, kuhu juhatas Vaherilt saadud aadress, oli

maailmatu pikk. Niipea kui kesklinn jäi selja taha ja valgustus muutus kasinamaks, algasid mitte lõppeda tahtvad plankaiad, mis väga harva vaheldusid üksikult seisvate majadega. Nõnda majanumbrid kasvasid väga visalt, kuigi tänav oli pikk. Eriti sellel tänavapoolel, kus pidi asuma Haini otsitav. Ta läks üle tänava teisele poole, rapsas põlema tiku ja suutis lugeda ühe maja nurgal numbri sada üks. Oma poolel ulatusid numbrid vaevalt üle viiekümne, kui tänav hakkas lõppema. Maantee, mis linnas kandis Jõe tänava nime, viis pimedasse talveöösse. Tuli tahes-tahtmata veenduda veidras ja vastumeelses tõsiasjas, et numbrit seitsekümmend kaheksa ses tänavas üldse ei olnud.

Hain tuli enesele siin linnaservas seistes väga rumal ette, teadmata ka ise, mis teha, kas minna edasi või tagasi.

Tuldud teed linna poole tagasi kõndides silmitses Hain teraselt harvu vastutulijaid, lootuses nende seas kohata oma sõpra. Asjata. Ta jõudis väljakule, millest hargnesid tänavad mitmesse suunda südalinna poole. Vaherit kohata oli nüüd juba vähe tõenäoline. Kas oli ta aadressi kuulmise või üleskirjutamisega eksinud? Aga kuidas siis? Kas oli tänavanimetus vale või majanumber? Või mõlemad?

Hain jäi peatuma kullassepaäri vitriini ette, mis oli valgustatud. Nähtavasti ei kavatsatudki sellelt reklaamtulesid kustutada kogu ööl. Ta vaatas suuri punaseid kive sõrmuste reas akna keskpaigas, tähelepandavaimal kohal. On tingimata võltsid, mõtles ta, ei oleks kuigi tark jätta ses suuruses rubiine kaitsmata aknale. Kordnikupost oli küll lähedal, aga üks toogi ole üksainus nõrk inimene.

«Mis see siis on? Kas ma tõesti kavatsen öö lageda taeva all mööda saata,» mõtles Hain peaaegu kuuldavalt. Huuled igatahes liikusid. Teda oli vallanud põhjalik loiduse- ja väsimusetunne. Taskusse jäänud kuuskümmend senti ei tekitanud enam mingit meeldivat või rahustavat kõlinalat — nende eest öömajale ei võeta; kui juhtutakse ettemaksmist nõudma. Ilma kohvrita, kellaajal, kus ei saabu linna ühtki rongi, minna hotelli — äärmiselt ebamugav; kindlasti peetakse sind

ulauitajaks joodikuks ja nõutakse ette «toaraha». Võiks ju ajada rinna ette ja visata pea kuklasse ning katsuda jätta muljet, et ei mõteldagi notiitsi võtta sellisest häbematuses nagu ööbimisraha etteküsimine. Aga, aga...

Esiailgu oli veel tänavailgi üht kui teist vaadata. Liikus hiliseid kojuruttajaid. Aga kaasaminek mõne kergemeelse naisega? Kus ta oli, see võimalus, mis oleks maksnud vähem kui ainult peavari? Millise koomilise situatsioonini võiks sedaviisi jõuda: ega ma sind taha, tahan ainult magada!

Aga veel oli tegevust. Leidus mahutusvõimalusi ühele osale ülejäänud sentidest, mis näisid juba olevat peaaegu tarbetud. Kärult müüdi sooje vorstikesi. Hain pigistas prantssaia ja viinivorsti pihku ja peitis käega koos taskusse. Ja hakkas sammuma kiiremat sammu piki puisteed, mis näis jällegi viivat linnast välja.

Joodud õlu oli tekitanud isu. Hain sai vaevalt kõndida mõnisada sammu, kui eine oli lõpetatud ja ta jälle pidi hakkama enesele või teab kellele etteheiteid tegema. Mis jabur olukord see siis nüüd ometi on? küsis Hain eneselt uuesti, samal ajal kui jalad täiesti mehaaniliselt mõõtsid kõnniteed. Kas ma päeval ei oleks võinud enesele hankida reaalselt ulualust? Ja miks ma üldse Vaherile veel need kaks krooni ära laenasin? Aga muidugi, siis oli ju kerge teeselda grandsenjööri, teisele sõbralikult õlale patsutada ja anda head nõu! Rumal! Nagu poleks iga hea nõu juba ise nõnda palju väärt, et jagades seda oleks koguni tarbetu pealekauba veel raha anda. Missugune mõistlik inimene küll nõnda teeb?

Hea oli, et ilm ei olnud liiga külm. Päeval oli juba veidi sulatanud, vähemalt päikesepoolseil kõnniteil. Nüüdki võis temperatuur olla vaevalt paar kraadi alla nulli. Ja kui paar tundi kestnud uitamise tagajärjel külm oligi ennast natuke hakanud tunda andma, siis oli seda võimalik taluda veel üsna hästi. Hain kohendas salli paremini kaela, mantlihõlmad koomale ja tundis jälle ajutiseks teatava trotsi ja uljuse taastulekut. Hea küll. Katsume siis sedagi: kas on nii võimatu ööd tänaval mööda saata? Ei maksa jätta ütlemata, et vaksalist möödudes Hain oli juba jõudnud kindlaks

teha, et see oli öösel suletud. Oli tundunud enesele küll kole kahtlasena, proovides väravalinki, aga oli seda siiski teinud. Ei tea, mis kellaajal see hommikul avatakse? Kell kuus, või ehk kell viiski? Aga siis võiks ju minna sinna, ooteruumis jalgu puhata ja tukkuda, niipalju kui meeldib.

Kell kusagil tornis lõi kaks. Niisiis veel neli või paremal juhul kolm tundi on tarvis mahutada jalutamisse. Kuidas ma siis teen? küsis Hain eneselt kaks või kolm korda, enne kui pähe hakkas selge vastus. Nii. Ma lähen veel kord kesklinna ja vaatan õige, kui külm on ilm. Mõne rohupoe või apteegi ees peaks leiduma kraadiklaas. Ja siis ma teen mõned pikad ringid — kuidagiviisi linna äärde, aguliteni välja ja mingit teist teed tagasi. Neli-viis kilomeetrit ring — teeb ühe tunni. Neli-viis ringi, ja hommik on käes.

Kui nüüd oleks olnud suvi! Kusagil puisteel või pargis pingile tukkuma jääda oleks olnud nii kerge ja veetlev! Ja ega poleks sugugi tingimata pidanud seepärast jääma politsei küüsi. Oleks ju võinud vabandada, et näete, istusin veidi jalgu puhkama ja ainult kogemata jäin tukkuma. Et suur tänu äratamast, et vaja nüüd kiires korras koju rutata, et naise käest vähem sõimata saada. Korralik rõivastus, kerget purjusolekut võiks teeselda — muidugi oleks lastud minna. Ja misjaoks tukkuda puisteel? Kui ma täna olen valmis kakskümmend kilomeetrit maha kõndima külmanud kõntsa ja lumejääkidega kaetud tänavail, siis oleks ju nii väike asi jalutada kilomeetrit kolm-neli linnast välja, visata ennast selili heinamaale või kraavipervele ja vahtida taevast...

Hain vaatas üles, hakkas jälgima kõrgel peakohal asuva Suure Vankri kontuure ja komistas. Oma maist rännakut peab juhtima kindlamate sihimärkide järgi kui taevatähed!

Pikk ring peaaegu linna äärde, mõõdetud aegaviitvalt aeglaste sammudega, kulutas aga ometi vaevalt kolmveerand tundi eelarvesse võetud tunni asemel. Kell kirikutornis näitas kolmveerand kolm, kui Hain oli jälle tagasi kesklinnas. Kas see kordnik mind, üksikut südaöist hulkujat, juba tähele on pannud, kas loeb

minus kurje mõtteid, sihitud ühiskonna ja õiglates rahus uinuvate kaaskodanike vastu? Ei, tal ei näi siiski olevat tahtmist ennast tülitada järelepärimistega minu isiku kohta. Ja ma tahaksingi teada, kas kodanikul on õigust või mitte lõbustada ennast ulatuslike jalutus-käikudega mööda linnatänavaid?

Külmatunne süvenes. Uni ei saanud küll otseteed peale tulla, sest Hain ikkagi kõndis. Aga seda enam hakkasid kiusama kujutelmad soojust toast, voodist. Kui naljakas on enamik inimesi, kes arvavad, et nad ei saa magada mujal kui oma voodis! Kušetinurk, mingi kombineeritud ase toolidel, paljas põrandki mitte väga külmas toas — milline õndsus oleks see praegu!

Ei või ju olla võimalik, et Vaher meelega oleks andnud valeaadressi. Kas ma ei eksinud üleskirjutamisega? Oli see nüüd ikka tõesti seitsekümmend kaheksa ja mitte kaheksakümmend seitse? Hain otsustas uuesti minna õnne katsuma, seekord majaga number kaheksakümmend seitse. Õhtul oli olnud häbenemist minna hotelli, kartes ebamugavusi, mis oleksid võinud tekkida juhul, kui toaraha oleks nõutud ette. Õhtul, kus oli uljust küllalt otsustada uidata kas või hommikuni tänaval, ei tulnud mõttesegi haarata kinni võimalusest, et aadressi noteerimisega on juhtunud viga.

Linnaplaanid turistide jaoks, vaatamisväärsuste ja tarvilike asutuste loeteluga muidugi ei too ära andmeid maksuta öömajade kohta. Kas kõndida politsei vahituppa ja möllida ennast nagu Hamsuni kangelane?

Aga enne kõike muud — üles otsida Jõe tänava maja number kaheksakümmend seitse! Haini jalad hakkasid liikuma rutemini, kümneks minutiks oli ta sihiteadlik inimene, kes teadis, mis ta tahtis ja kuhu ta läks.

Otsitavat numbrit kandis kahekordne kivimaja. Hain nagu oleks pidanud pead raputama. Vaevalt see oli see, mis ta pidi leidma. Vaher ei olnud midagi rääkinud korterinumbrist, vaid hoopis selle vastu tekitanud mulje, nagu oleks majas ainult üks või kaks korterit. Siin võis neid olla aga terve hulk. Mõlemad eesuksed olid lukus, kuidas Hain pidi teadma, millise taga võis elada Vaher? Siia sisse murda on lootusetu. Aga kui

Hain õuevärava postil leidis kellanupu sildiga «kojamees», ta vajutas ometi.

Kui ta oli tüki aega oodanud ja juba mõtles minema hakata, kuuldus värava tagant samme.

«Kes seal on,» küsis unine vanamehehää. Hain ümahtas midagi vastuseks, keeruline oli ju seletada, mis ta õieti tahtis. Aga kojamees vist vastust ei oodanudki, sest juba ta ragistas luku kallal. Ja varsti ta piilus prao vahelt välja, aluspesus, millele visatud palitu.

«Ei, Vaheri-nimelist siin ei ela.»

«Tõesti või? Siis ma olen küll aadressiga eksinud. Kas teie majanumber on üheksakümmend seitse? Kaheksakümmend seitse? Õigus, kus mu pea oli, üheksakümmend seitse pidi see number olema, mida mina otsin. Ärge pahandage, onuke!» Hain võttis taskust kahekümneviiese ja pistis ukseprao vahelt kojamehele usaldavalt pihku. «Tõepoolest, ärge pahandage, juhtus, näete, eksitus.»

«Ah mis tühja nüüd tollest. Kas härral on suitsu?»

Kas ei oleks olnud võimalik, mõtles Hain, kui ta jäi jälle üksi, et oleksin küsinud ulualust sellelt päris sõbralikult kojamehelt? Rääkinud oma loo päris ausalt ära ja lihtsalt palunud öökorterit, kas või põrandale, palituhõlm alla, teine peale? Aga mitte ei oleks olnud võimalik. Just siis, kui oleksin jutustanud oma loo, nõnda nagu ta on, poleks ta mind uskunud. Kindlasti oleksin ta silmis olnud varas, mõrvar või koguni kommunist. Kui ta mind politsei kätte poleks toimetanud, siis ukse nina alt kinni löönud oleks ta küll. Ma pean tegema veel kolm pikka ringi, enne kui saan poetuda hommikul avatavasse raudteejaama...

— — —

Muidugi oli matkadel saadetud mööda öid lageda taeva all, muidugi oli elus tulnud ette, et tuli räästa alt otsida vihmavarju. Aga siis oli see olnud milgi moel paratamatult tarvilik. Täname oli sõge kius. Hainile tuli meelde kahe päeva eest tuttava ärimehe pool möödasaadetud õhtu. Algul oli saanud vaielda vanamehega. Jaapani ja Ameerika poliitika üle, kodumaiste ajalehtede andmeil muidugi. Aga mis oleks aidanud

välismainegi ajakirjandus, vanameest ei saanud kuidagi veenda elukindlustuse otstarbekohasuses ja tarvilikkuses. Pärast tuli ajada juttu tütreaga, noore naiskunstnikuga, kes oli näitustel oma akvarellidega silmapaistnud. Kiida heaks, et pind näpus on suur kannatus, et inimene peab olema väsinud, kui ta kolm tundi on vesivärvidega värvinud. Jah, seda ta oli teinud just nelikümmend kaheksa tundi tagasi, sest õhtult oli ta lahkunud kella kolme paiku. Nelikümmend kaheksa tundi hiljem longi ning simuleeri politseipostist möödudes asja pärast käimist.

Huh, tõepoolest kuuekandiline kaleidoskoop, elu. Ja loll pealegi. Tõepoolest mõnikord ei tea, kas näed und või jaburdad avasilmi.

Skolastika. Skoolar. Kool. Ladina keel, usuõpetus, emakeel, matemaatika, ilukiri ja käsitöö. Kord, hoolsus ja käitumine. Käitumine. Ettevalmistus sattumiseks kümnetahulisse laudpuuri hõbedaste ingliskestega mustal lakil või tammetoimel. Mäni peale värvitud tammetoimel. Siidnöör. Kanepine nöör. Kas need kanepid peaksid juba olema külvatud? Ja missugune praaker nad küll turule toimetab ja mis nad peaksid maksma?

Ebamaine irvitus.

Inimene, see loomatõug, kes on leiutanud hambaharja, oivalise riistapuu kaseiinist ja tselluloidharjastest (kust neid pärisharjaseid võtta, nõnda palju nagu kulub). Hind veerand dollarit, šilling, üheksakümmend pfennigit, kaheksakümmend viis ööri... Kas küsida homme sada krooni või kaheksakümmend? Viimane oleks nagu usaldustäratavam, näiks enam mingisuguste tervete kalkulatsioonide tulemusena. Aga kui pakuvad järsku mõnd viitkümmet? Ah nii mõtlete minuga mängida? Algusest peale!

Taevas oli jälle läinud pilve. Ei kuud ega tähti. Aga milleks linna kohale tähti õige vaja?

Tänavad näisid tühjaks voolanud jõesängidena. Aga oota, oota. Veel kuus tundi, siis hüppab neist majakarpidest välja mitte üks kümme tuhat. Veri, mis annab sellele linnale elu, voolab kokku keskossa, rõhumine jõuab maksimumini kunagi kella kaheteistkümnega,

kella ühe paiku. Siis aeglane mõõn, tagasitõmbumine oma korteritesse, tigukarpidesse.

Aga tühi tänav ei huvitanud, tühi tänav oli vastik. Hain aina katsetas olla mõtteis seinte taga, müüride taga. Aga saata aega mööda mingisuguste keskendatud mõtetega oli võimatu. Tugitooli ja vaipa ja kirjutuslauda pole mõtlemiseks muidugi just tingimata tarvis. Võib minna ka kõrbe toituma lestadest ja rohutirtsudest. Aga keskenduda mingisuguseisse mõtteisse tänavail, olgugi tühjadel? Ei, ei. Inimene! Kui sa enesest vähegi lugu pead!

Ühel kõrvalisemal tänaval, kus läheduses polnud politseiposti (lõpuks ainus arvestatav faktor kogu selle öise hulkumise jooksul oli politseivõimu viimne instants), Hain katsus üht majaanust. Oli lahti. Ja Hain astus sisse. Teisele korrale viiva trepi astmeil oleks võinud tukkuda, palitukrae tõmmatud üle kõrvade. Aga enne kui mõte mahaistumisest sai teoks, oli ta uuesti kojast väljas. Teisel korral oli käinud uks, ja samme oli ta kuulnud. Tõepoolest, ta vaatas üles, trepikoja aken oli nüüd valgustatud. Ja aus inimene Artur Hain pidi simuleerima veel ausamat ja mõtlema hirmuvärinaga sellele, mida ta oleks pidanud rääkima ja mil kombel esinema, kui keegi majaanikest oleks teda tabanud trepil ja õigustatud kahtlusega esitanud kas või selle küsimuse: «Keda te siin otsite?» «Mida te siin otsite?» vahest poleks küsitud tänu Haini normaalsele intelligendirõivastusele. Kulunud see ju oli, aga vastu võetav. Üldse idiootlik mõte, mille teostamise hoidis ära ainult õnnelik juhus, need sammud ülal. Kindlasti hommikul ta ei oleks virgunud enne, kui mõni majaanik oleks äratanud. Seda skandaali!

Hain oli kõndinud juba tüki maad eemale majast, mille trepikoda teda oli kiusanud, kui ta kuulis selja tagant, et ühest majast astuti tänavale. See oli samast majast, jah. Oli mees, ja võttis sama suuna, kuhu liikus Hain. Hain tasandas käiku, et temas ei kahtlustataks põgenejat — võib-olla mees oli teda kuulnud. Ei kulunud kaua aega, kui mees jõudis talle järele. Hain laskis ta enesest mööda. Mees kandis omnibussijuhi vormimütsi. Ahaa, esimene pääsuke! See on hommik.

Kusagil valmistub mootor päevaseks edasi-tagasi süstlemiseks läbi linna.

Aga vara oli veel, veel oli vara ja raudteevaksal kahtlemata kinni!

— — —

Pingil, mis seisis akna läheduses, puhus tuul, salakaval tõmbetuuleke, mis pani põlved külmetama. Ühel teisel pingil paistis lambivalgus otse näkku. Siiski sai teha uinakuid, millest pikemad kestsid minutit kümme. Lühemad isegi minutist vähem, nagu võis näha seinal asetsevalt suurelt elektrikellalt.

Kümneseendine münt oli püksitaskus, Hain püüdis selle näppude vahele, tõstis ümber vestitaskusse, mitu korda uinakust ärgates kontrollis, kas ta oli alles. Jah, ei sobinud selle ühe kümnese napsi pärast minna äratama einelauapreilit — mis sellest, et kolmanda klassi einelaud, aga kuidas siiski võiks ilma suupisteta? Ja ainult üks mikroskoopiline naps? See oli üks põhjus. Aga sama raha eest pidi ju hommikul käsipakkide hoiuruumist välja lunastama mapi; dokumente oli selles, tõendusid töötulemustest, aruannete ära kirju seltsidest, kus varem oli saanud teenida. Ilma selle mapita poleks üldse mõtet olnud minna lõplikku sobimust teostama «Kolme Kotkaga». Vähemalt ilu pärast peaks olema kaasas. Jah, mootorrattast peab neile ka rääkima, kui nad mõtlevad, et ma ka maal pean töötama. Nii. Ainult väike paranemine seisukorras, sihitu tänaval tampimise asemel ikkagi istumine, olgugi et õige kõledas vaksalis — ja juba mõtted uitlesid ümber tarviliku, homsepäeva mure ümber. Lühikeste uinakute vahele lülitud, mitte pikemate ärkvelolekute jooksul.

«Palun jätke nüüd magamine. On juba hommik, siin ei tohi enam magada.»

Hain avas silmad. Kordnik, tüse ja suur, punetava näoga ja sorakil vurrudega, äratas sümpaatiat. Ja Hain, vähem hirmust mundri ees, enam sümpaatiast, tundis tarvidust järgneda nõudmisele püsti hüpata ja peaaegu tänada seda meest ametikohuste täitmisel:

«Tõepoolest! Kell on juba kaheksa! Jäin siia tuk-

kuma trammi oodates. Kas võite mulle juhatada, mis numbriga ma pean sõitma? ...» Hain võttis asjaliku hoiaku.

Kordnik suhtus küsimusse tõsiselt ja vastutulelikult.

«Jah, olge head, siitsamast vaksali eest istute peale. Ja viimasel peatuskohal minge maha.»

«Suur tänu, suur tänu.» Hain naeratas nii viisakalt, kui suutis.

See naeratus nimelt ei tahtnud kuidagi välja tulla. Juba kui ta oli hüpanud pingilt üles, ta oli tundnud, et jalad vaevalt kuulasid sõna. Läbi õhukeste kingade olid tallad öisel matkal kibedaks pekstud ja nüüd puhkamiseks ebakohase asendi tõttu olid jalad toetamiseks kohmakad ning tuimad. Aga hoolimata tuimusest valmistasid põrgulikku valu. Maksis vaeva komberdada vaksalist minema. Pidi astuma ettevaatlikult, et valu hoida talutavais piirides. Nüüd, kus suuremad kannatused olid möödas!

Hain tõi välja oma mapi. Toimetas hoiubüroo leti ees aeglaselt nagu inimene, kes on mõttes millegi suurema, tähtsama juures kui tühi toiming, mida ta parajasti õiendab. Aga kõik sündis vägagi teadlikult: ta võttis hajameelsust simuleerides esmalt taskust välja paberrahakoti, milles muidugi polnud raha, vaid ainult mitmesuguseid vanu kirju ja kviitungeid; hoidis seda tükk aega avamata käes ja siis läks tõi teise käega vestitaskust kümnese ning ulatas ametnikule, kes ta portfelli juba oli tõstnud letile. Võttis portfelli ja lahkudes puudutas sõrmega mütsiäärt. Liigutusi pidi jälle harjutama, linn elas jälle, masin pidi käima õlitatult.

Ja ennäe. Mitte ainult endastmõistetavalt ja üleolevalt visatud tervitusžest ei õnnestunud, vaid jaladki liikusid juba paremini. Verd ja soojust voolas jälle tallaalustesse ja varvastesse. Kas sukakannasse peaks olema kulunud mõni väljapaistev auk? Ta pöördus ringi ja piilus üleõla alla. Kas kordnik vaksalist peaks nägema, et ma koguni ei lähe trammile, vaid jalutan jala minema?

Mitte selles polnud häda, et kell oli juba kaheksa, nagu ta oli kaevanud kordnikule, et teha usutavaks

oma tänusõnu ülesäratamise eest. Häda seisis selles, et kell ei olnud veel rohkem kui veerand üheksa peal. Sest ega enne kümmet direktoritega kokku saada. Äride ukсед olid küll juba avatud. Ametisse ruttajaid oli tänaval, turukorvidega kõnniti. Mind peetakse muidugi rongilt tulijaks, küllap ma paistan olevat selleks parasjagu väsinud. Hain pigistas hambad risti ja astus.

Ja siis ta oli möödumas kohvikust, kuhu ka juba sisse pääses. Uks oli kahekordne, aga Hain nagu oleks tundnud selle ukse kohal sooja õhku, kohvi ja plaadilt tulnud kuumade pirukate lõhna. Jaa, jaa. Ja siis... ta pidi peaaegu rinnuti kokku põrkama... Vaheriga!

«Noh?» küsisid mõlemad ühest suust ja jäid siis keeletult teineteise otsa vahtima, üks poolpahaselt, teine lihtsalt suu ammuli.

«Kuhu sa siis õhtul jäid?» pääses Vaher oma küsimust selgemini kordama.

«Kuhu ma jäin? Miks sa «Centrali» ei tulnud? Ja mina otsisin pärast kogu Jõe tänava läbi, aga seal pole üldse...»

«Mis, mis? Jõe tänava?» Vaher puhus õhku läbi suu välja ja ajas pea selga. «Puu tänavas elan mina... Kas pole hull. Kuule, läki kohvikusse, klaarime seda asja...»

«Hm. Kas tead, Vaher, et mul pole raha. Paar viimast krooni andsin hotellis ära. Peenike läks suitsude peale.»

«Ära pahanda, Hain, need kaks krooni, mis ma eile su käest võtsin, ma maksan sulle ära, aga praegu ei ole minul ka mitte üht ainustki senti. Aga tead,» Vaher tegi kõvera ja krimpsus näo, «ma võiksin ju kohvikus võlgu jääda, tuttavale kelnerile.»

«Ah,» Hain sai tagasi oma peremehetundmuse Vaheriga võrreldes. «Läki, tellime, mis meile meeldib. Ja kui sa ei saa, siis jääd pandiks, kuni mina toon raha. Mul kell kümme-üksteist on omad summad saada. Selge?»

«Mis siis viga, kui nii. Muidugi nii on parem.»

Ja nõnda polnud võimalik selle Vaheri üle vihas-tada ka mitte. Mis sellest, et Vaheril ei olnud raha, et

ei olnud eile antud kaht krooni võimalik kätte saada, et võib-olla polnud temast ka õiget krediidisajaat kelteri käest. Aga ta oli siin, inimene, kelle kaudse abiga siiski sai pääseda ulu alla, kosutada ennast kohviga, tüki prantssaiaga, kahe munaga. Laua valis Hain hästi ahju lähedale. Esimest korda pärast kaheksatunnilist külmetamist võis saada sooja. Aga õhtuks saab nohu, see on kindel.

«Kuidas sa selle tänava nime õige üles kirjutasid? Ma ju ütlesin, et Puu tänavas? Mina ei tea...»

«Ja mina ka ei tea. Aga hea küll, mis sellest. Olekski liiga kauge olnud minna öisel ajal, ma istusin «Centralis» niikaua, kui kinni pandi, peaaegu kella kaheni. Päris tore kabaree on neil.»

«Meie linna plikad, ma tunnen. Reklaam ainult, et ringreisil, et väljast sisse sõitnud. Nagu enamasti. Kuule, sa vanasti vist mängisid malet kah. Teeme ühe partii,» pani järsku Vaher ette.

«Ei viitsi. Ma öösi päris hästi ei maganud. Tuba oli soe ja voodi oli puhas, aga teab tont, miks kogu see asi polnud sugugi mööda konti.»

«Jah vaata, sa ära pahanda, mu eilne äri läks nassu, ma ei saanud seepärast sinuga kohtamagi tulla. Aga mul on täna ka veel paarid rauad tules, nii et häda pole midagi.»

«Ahah, ahah,» ütles Hain oma partneri juttu vaevalt tähele pannes. Aga Vaher läks jutukaks, ta oli tegelikult öö läbi mingisuguses kahtlases seltskonnas teiste kulul joonud, oli veel praegugi veidi auru all, fantaseeris igasuguseid rahateenimise plaane, veel rohkem aga rääkis rahadest, mis ütles olevat viimasel ajal teeninud ja läbi löönud. Hain kuulas ja kartis, et jääb tukkuma.

«Oleksime pidanud õieti minema kuhugi, kus oleks saanud midagi tõhusamat. Peaparanduseks. Minu eilne äri...» Vaher kummardus Hainile lähemale, rääkis sosinal kõrva sisse. «Kui sa mu siia kavatsed panti jätta, siis oleksid seda võinud teha ka igas muus kohas. Ja kallimaks ei oleks see läinud suurt midagi. Kohvikud on ju veel hullemad röövijad.»

«Las olla. Seekord.» Hain vaatas kella ja tahtis tellida veel kaks kohvi.

«Võta parem puljongit,» soovitas Vaher.

«Nii. Jää siis nüüd rahulikult siia. Tunni aja pärast olen tagasi.»

— — —

Kas üheainsa tunniga kõik korda saab, see ei tarvitenud sugugi kindel olla. Aga mis siis ikka, kui see Vaher kas või kolm tundi istuks tühja puljongitassi taga. Oleks trahviks. Õnne siiski oli: personalidirektor oli just mõni minut enne Haini büroosse tulnud. Hain riputas mantli varna, võttis oma monogrammidega portfelli hõlma alla ja istus ootama keset operatsioonisaali seisvale ümmargusele pruuni vahariidega kaetud diivaniehitisele. Juba ta hakkas mõtlema selle üle, kui sagedasti direktorid taotsevad oma kliente pehmeks teha oodata laskmisega. Kuid oodaku! Kindlustusagent pole papist tehtud, kindlustusagendi närvid pole niinepuukoorest. Samas trööstis ta ennast: põhimõtteliselt oli asi juba eile küps. Nii et tänane on paljas vormitaitmine. Õige: ametnik tuligi teda kutsuma, Haini visiitkaart näpu vahel.

Nõnda siis istus Hain direktoritoas, samal toolil, kus oli istunud eelmisel päeval. Tema äripartner oli üks välismaisi asjatundjaid, kõhn noor mees. Ja näost näha, et rass. Kaval naeratus mängles vahetpidamata ümber ta kitsaste, mustade vurrukestega dekoreeritud huulte, aga ainult ümber huulte, pilgukski ulatamata silmadeni, kuhu ulatab vaid heasüdamlike inimeste siiras naeratus. Samal ajal ta mõistis täiuslikult käidelda igas asjalikus läbirääkimises kardetavaimat relva — viisakust. Haini puhul polnud küll tarvidust eriliselt suurekaliibrilisi kahureid mängu panna, aga viisakus on paljude inimeste juures harjumus, millest ei saa loobuda ka magades. Ta oli riietatud silmatorkavalt elegantselt, kuid ühtlasi silmatorkavalt maitsekalt. Ja nõnda ta riietus ei torganud silma edevusena, hoolimata sellest, et kraest üle kaelasideme ja vesti kuni kuueni oli kasutatud viit erinevat värvi ja riidesorti.

Hain viskas ühe jala üle teise ja suitsetas direktori pakutud paberosse. Too oli maininud, et pabeross oli

vene tubakast. Tubaka kvaliteet oli niisugune, mida vabrikupaberossidele ei raisata. Teatav laiskuse, mitteruttamise, endastmõistetavuse, isegi kerge huvipuiduse teesklemine oli praegu omal kohal. Jaa, jaa. Kui see mees ainult teaks mu nõrka kohta, see, kes kella poole üheksani magas, leiges vannis käis, isuta, aga kultuuriga oma hommikueinet sõi. Hain nautis oma situatsiooni. Mul pole palju vaja, aga mida vajan, seda saan.

Direktor otsis laual seisvast foolioformaadilisest madalast korvikesest, millega kanti pabereid allakirjutamiseks ja tagasi, tiheda masinakirjaga kaetud poogna. «Olge head, lugege läbi. See on nii, nagu eile rääkisime.»

Hain süvenes lepinguteksti lugemisse, luges, luges, tõstis vahetevahel silmad loetavalt, vaatas mõtlikult enese ette, vaatas mõtlikult lakke. Ja siis, lõpetanud lugemise, ütles, nagu oleks lõpetanud ka raske mõtetöö: «Korras. Aga ma tahan nüüd ka kohe välja sõita. Aega pole raisata. Kas võime alla kirjutada?»

«Jah, ma arvan aga, et meie peadirektor pole praegu veel siin.»

«Tuleb ta varsti?»

«Peaks küll.»

«Ükskõik, aga vahepeal üks küsimus. Tahaksin oma kuu fiksumist täna poole kätte saada.»

«Hm. Meil on kombeks maksta postnumerando. Kuu viieteistkümnendal ja viimasel.»

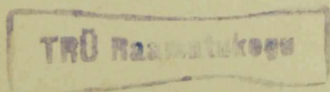
Hain naeratas. «Nii, noo. Te võite ju arvata, et mul «Kolme Torniga» likvideerimisel oma kulusid ka oli. Ma usun, võite olla rahul, et ma ei tule teie käest tahtma rahasid agentuursaldo kinnimaksmiseks.»

«Niisugust asja me ei teekski.» Direktor ütles seda isegi teatava tõsidusega.

«See pole ka praegu küsimuses. Te eile ju tutvusite minu lõpparvega «Kolme Tornis» juures.»

«Seda küll, seda küll, aga me ei näeks heameelega, et meie teenistuses seisvad isikud oleksid koormatud suurte avanssidega. Kui teil just vaja on — võtke viiskümmend krooni, ma lasen välja kirjutada.»

«Ei maksa.» Hain naeratas. «Ma ei ole tulnud siia



midagi ette küsima. Ma ei küsinud terve kuu eest.» Ta tegi oma portfellilõksu tasakesi lahti ja lõi efektse klõpsuga kinni.

«Me ei tee sellest tülikäsimust, härra Hain.» Direktor ulatas Hainile uuesti paberossi. Ja nagu vastuseks mängule, mida Hain mängis oma protfelliga, kasutas juhust oma elegantset paberossi-etüüd klõpsuga kinni lüüa. «Muuseas, nüüd tuleb teil tööga rutata, et enne kevadet veel midagi saaks ära teha.»

«Minu peale võite olla julge.»

Nad vahetasid paar lauset ilmast...

Siis kirjutas Hain alla. Ja siis viis jooksupois lepingupaberi teistesse ruumidesse allakirjutamiseks. Aga mis tähtsam sellest — pärast viisakaid kumardusi ja käepigistust kõndis Hain operatsioonisaali, order käes.

Kassiir oli talle muidugi võõras. Tema kassiirile ka. Aga ta lõi oma orderi klaasiga kaetud letile siledaks, kirjutas leti külge aheldatud pliiatsiga oma nime peale ja lükkas tähiku kassaluugist sisse endastmõistetavusega, mida oleks piisanud isegi raha väljavõtmiseks võltsitud allkirjaga.

Võib-olla kui ta kümme kümnekroonist oleks saanud direktori käest isiklikult, ta oleks nad ehk paigutanud hoolikalt rahakotti. Aga nüüd ta murdis sedelid pooleks kokku, ilma et neid oleks loetlenud, ja pistis püksitaskusse. Taig, mis menu pidi kindlustama: raha püksitaskus kanda ja mitte lugeda. Oli seda võimalik kord teha, pidi tegema.

Oh te verevaesed idealistid! Katusekambrid ja nälg ja ööd lagedal maanteel. Hain surus muige enesesse ja andis ainult poolest saadik teed härrale, kelle niigi suurt tüsedust suurendas liiga paksult vatitud mantel. Hea toon nõudis, et aateinimesed pidid rahast kirjutama ja kõnelema halvakspanevalt. Elutarkus nõudis, et iga maailmakorra juures palveraamatuis ja aabitsais pidi seisma eetiline võltsdoktriin: raha ei too õnne. Et trööstida neid, kel raha pole, ja sisendada julgeolekutunnet neisse, kel raha on. Lõpuks, kõigele sellele mõtelda polnud praegu tarvidust ega aega. Need mõtted olid parajaks ajaviiteks mõnel ööl nagu eilne, mitte

heledal päeval, kui on teha muud. Hühühüü: Hain seadis huuled vileks ja siirdus kohviku poole.

Aega oli ometi kulunud üsna rohkesti. Kell kohvikuleti kohal näitas peaaegu juba kahteistkümmet. Kohal, kuhu ta oli jätnud Vaheri, istus võõras seltskond. Hain käis läbi teisedki ruumid, aga Vaherit polnud üldse näha. Siis lähenes Hainile kelner, kes teda oli teeninud:

«Härra Vaher on ära läinud,» ütles kelner, ilma et Hain temalt midagi oleks küsinud. Ja lühikese pausi järel: «Te vist unustasite oma arve maksmata?»

Hain tõmbas püksitaskust oma rahad, võttis ühe sedeli ja ulatas kelnerile. Kelner muutus kohe allakriipsutatult devootseks. «Kas ma võin härra Vaheri arve ka ära võtta?» küsis ta raha tagasi lugedes. Hain vastas nõusoleva žestiga.

Kõige parem oli, et jalad ei olnud enam peaaegu sugugi valusad. Ja päikesepoolel oli isegi soe. Hain oli kõndinud tänaval paarkümmend sammu, pidades aru, kas minna kohe kusagile lokaali ja lubada enesele korralik eine, mis jalule seaks füüsilise tasakaalu, või käia enne frisööri juures, kui teda peatati. Kust maa alt see Vaher jälle välja oli tulnud? Nüüd tundis Hain, et see oli külm ja niiske joodikukäsi, mis talle pihku pisteti.

«Mul on vähe aega. Kohvikus õiendasin ära.»

Peaaegu vägivaldselt raputas Hain enese lahti käest, mis kinni hoidis tema omast, nägu kogu aeg naerul, nagu oleks tal Vaheri nägemisest kangesti hea meel. Ta jättis teise seisma sinnasamasse ja astus paar õige kiiret sammu. Samal ajal kadus ta näolt peaaegu silmapilkselt naeratus ja asemele asus soliidne tülpimusega segatud tõsidus. Ja siis ta nägi, et teispool tänavat möödus daam, kes stseeni oli pealt näinud ja naeratas. Hainile näis, et sidet otsivalt, nagu edvistavalt. Aga daamiga oli kaasas mees... Hain ajas enese sirgu, mis tal õnnestus hästi sellepärast, et ta oli käe torganud taskusse ja tundis sõrmede vahel rahapaberite meeldivat elastsust. Aga siis tõmbas käe taskust ja leidis, et küüned olid mustad.

Peab ennast pesema. Peab laskma habet ajada.

HEATEGEVUS

Viimane, millega kōditasin silmi, lugedes ajalehte enne laskumist lõunauinakusse, oli neli rida politseikroonikat. Neli niisugust rida, mis ammu võiksid olla valatud valmis stereotüüplaadiks. Päevast päeva nad ei erine silbi võrra, toimetaja aga loeb neid nädalas kord või paar üldsusele teatamiseks tähtsaks: politsei on koostanud protokollu kindla elukohata kodaniku peale. N. N. tänaval kerjamise pärast.

Kodanikku, mitte seda kindla elukohata, vaid teist, häirib äritsemine sentimentaalsusega, mis muidugi võib ju teinekord olla ka lihtsalt määrdundu hābematu. Aga kuhu jääb siis meie maailmavaate alusammast, eraalgatuse õilis printsiip? Kas peab siis ühiskond kõiki hādiseid ja viletsaid sunduslikult ja organiseeritult oma turjal kandma, mõtlesin veel läbi magusa uinumiseelse haigutuse. See haigutus ei tähendanud, nagu oleksin maganud väga hästi: mu närvid, s. t. homsed (aga ikkagi homsed!) rahaasjad polnud sedapuhku korras.

Kui ärkasin, polnud mahti lugemist jätkata. Ajaleht jäi sinna, kuhu ta oli käest vajunud, diivanipāitsi taha. Oli aeg. Olin lubanud minna proua Lukreetsia Lehesega kohvikusse ja hiljem jääda Vaimutegelaste Klubi õhtusele koosviibimisele, mis pidi toimuma samas keldris. Proua Lukreetsia mehel Oskaril polnud aega oma naist saata, tema «pidi» minema Tulundustegelaste Klubisse. Millest tuli see tavaline huvide lahku minek? Vaimutegelaste Klubi õhtutel sai juua ainult limonaadi ja teed — see ei meeldinud Oskar Lehesele,

Tulundustegelaste Klubis vähemalt sel õhtul puudus tantsumuusika — sellega ei leppinud proua Lehes. Proua Lehes ütles enese olevat õnnetus abielus. Küllap sellepärast tema maitse polnud vanemad tüsedad härrad, sest niisugune oli tema enese mees.

Kõndisime abielupaariga linna poole. Oli juba hämardumas. Ei tea, kes meist pani esimesena tähele ühes väravatühemes poissi, nurka tõmbunut, seljaga vastu müüri, ja kinnist väravat. Järsku ei saanud arugi, millega õieti ta meie tähelepanu oli enesele tõmmanud. Kulus kaks-kolm sekundit, enne kui taipasime, et ta nuttis. Ta ei varjanud nägu, nagu harilikult nuttes tehakse, käed rippusid alla, kuidagi väga jõuetult ja kurvalt. Nutust viril suu oli pööratud lahtiselt vastu tänavat. Ta meenutas nurka aetud arga metslooma. Mul käis peast läbi, et ta on saanud haiget. Igaühel meist tekkis automaatne, aga siiski ebameeldiv tarvidus astuda ligi, et küsida, mis viga. Aga meist jõudsid ette kaks vanemat naist, lahkusulistele välimusega, kes tulid teiselt poolt. Selgesti tajutava kergendustundega läksime kohe edasi, kuuldes siiski, kuidas poiss pärimisele vastas läbi nutu:

«Mul on... kõht... tühi.»

Kõndisime mõne sammu vaikides, kuni proua Lukreetsia ütles:

«Vaat niisugune asi läheb mulle küll juba südamesse, niisugune asi on lihtsalt kole.»

Unustasin ära, et olin tulnud välja looma proua Lukreetsiaga head vahekorda. Ma olen loomult natuke norija. Ma ei saanud jääda lihtsalt vait, või, mis oleks olnud veel parem, lisada omalt poolt midagi positiivset, et prouat meelitada. Proua Lukreetsia ei tundunud mulle siiras, kuigi ta seda võib-olla oligi, miks ei. Arvasin, et olin sügavamalt kui proua mõtelnud küsimuse üle, millesse puutuva ühe konkreetse näite tunnistajaiks olime. Kas ma ei lugenud enne lõunauinakut politseikroonikat? Ja nii siis ütlesin:

«Ma ei leia, armuline proua, et siin oleks erilist põhjust ärritada. Oleme intelligentsed inimesed ja teame ometi väga hästi, et seesugust meie ümber sünnib iga-päev. Sünnib drastilisemaltki; võib-olla vähem dra-

maatiliselt, kui me just nuttu nii kõrgelt hindame. Teame ju, et suurtes linnades — aga meilgi olevat seda juhtunud — aeg-ajalt ikka mõni inimene sureb nälga, tähttähelises tähenduses, mitte sellesse pikaldasse nälga, mida nimetatakse alatoitluseks. Ja seda mitte mõnel taimkatteta kaljusaarel, keset ookeani, vaid miljoni kaasinimese seas, kõige rahulikumail aegadel, kus kõik kauplused on täis toitu... Kui teadmine neist tõsiasjust meile südamesse ei lähe, jätame siis tege mata sõnad, mis midagi ei maksa, ka sel juhul, kui ammu tuntust mõni seigake meid vahenditult eba mugavalt puudutab. Taltsutagem oma liigtundlikku egoismi.»

«Mis te nüüd norite sellepärast, härra Kirsipuu.» Proua Lehes tundus nõrdinuna.

«Ärge mõtelge minust pahasti, ega ma teist... ma teen neid etteheiteid rohkem enesele. Te ei tea, kui paha ja südametü inimene ma olen... Aga see nutt! Ta on odav! Peaks olema niipalju sirgust ja kangekael susest, et mitte nutta, teiste ees...»

«Aga ta oli ju alles laps.»

«Vähemalt neljateistkümneaastane. Kakskümmend aastat tagasi oli selliseid sõdureid.»

Lehes, kes kõndis sammu võrra meist ees, võtmata osa meie jutust ja arvatavasti meie tüllilähedast mõtete vahetust kuulmata, peatus ja peatas meid:

«Ma keeran siit alla. Võib-olla tulen pärast kohvikust läbi.»

«Kes seda usub! Kus sa sealt nii vara tulema saad,» ütles proua Lukreetsia. Siiski oli vist... hunt söödetud ja lambad terved: proua Lukreetsia hääles polnudki erilist pahameelt enam, nagu ma kartsin.

Kohvikus püüdsin oma äsjast järsku ülesastumist leevendada ettevaatliku hoovitegemisega. Ma usun, et proua Lehes ei unustanud kookide ja kohvi juures mitte üksi nutnud poisikese tühja kõhu, vaid ka minu üleannetu moraliseerimise. Miks ma üldse tegin nii rumalasti? Muidugi, proua sallib mind; aga kui ma vajan enamat?

«Olen naiivne romantik, proua Lukreetsia,» ütlesin, vaadates talle ühemõtteliselt silmi. Ja paraja vahe-

aja järel süütuks jutujätkuks: «Igatsused on kauni-
mad kui nende täitumine.» Ja muid klišeid.

Ja siis oli tulnud kohvikusse pisike tüdruk, jumal
teab, kolme- või nelja-aastane. Hoolega pakitud pali-
tusse, mis ulatus maani. Ilusa näoga, ainult natuke
määrdund. Aga ei millegi muu poolest halvem nende
emade beebidest, kes istusid kohvikus. Kaenla all kolm
ajalehte. Ta kõndis laua juurest laua juurde, korrates
oma kätteõpitud «härrad, ostke «Postimeest»», pak-
kudes ise «Päevalehte». Nendest sai ta lahti varem, kui
jõudis meie juurde. Siis ta oli kadunud, kuid tuli varsti
tagasi, uuesti kolme lehega. Oli vaeseke nähtavasti
unustanud, millise ringi ta oli teinud varem ja hakkas
oma ringi samas suunas kordama. Kas ta ise üldse
teadis, mis tähendas ajaleht, mis lugemine, mis rahagi?
Sest seda ta võttis vastu oma kindas peokesse aland-
liku süütusega ega andnud ühestki mündist tagasi.
Proua Lukreetsia ja mina, mõlemad otsisime peenraha.
Viieline jäi näppu, ma ei võtnud seda taskust, proua
Lukreetsia andis kahekümne viielise. «See on siiski
juba liig, see tüdruk pole vahest kolmeaastanegi veel.
Ema võiks ise tulla ja müüa, kahju niisugusest pisike-
sest,» arvas ta.

«See on kaubitsemine sentimentaalsusega. Tema ema
on paremaid päevi näinud. Kaks aastat on ta müünud
oma ehteid; nüüd neid enam pole. Tuleb leida, mida
müüa.» Seekord hoidsin ennast tagasi ega ütelnud:
emale te ei anna kahekümne viielist ajalehe eest; ja
tüdruku vanemale õele ka mitte. Muide, teadsin ühe
tuttava kooliõpetaja jutust, et polnud selle tüdruku ema
mingi muistne parunipreili; oli harilik naine agulist,
joodiku mehega. Aga mul oli paha olla, teadsin, et olin
rääkinud ääretuid labasusi: oma romantilisest hingest ja
igatsustest, mis ei täitu... Nahal tundus närvipisteid,
nagu soolavannis.

Rahvast hakkas kogunema. «Mida siis täna ette kan-
takse?» suvatses proua küsida.

«Näidatakse autoreid.» Aga loeti ka nendest, kes
olid isiklikust esinemisest keeldunud, nagu mina.

Vaimutegelaste Klubi ettekandeist oli mul tihtilugu
jäänud piinlik mulje. Mis on see sinu asi, kui kantakse

ette halba või sobimatut, las tunnevad piinlikkust autor ja korraldajad, olin enesele ütelnud mitu korda. Aga kõige juures, mis oli halb või sobimatu, tundsin ennast nagu mingi kaassüüdlasena. Vaikne kaasaistumine, vilistada mittejulgemine tähendab ju heakskiitu. Ja kuidas sa jäta märkimata kas või sõrmeotstega aplausi, kui daam teeb ette.

Täna oli asi hullem. Nad olid valinud ettelugemiseks ühe minu novelli, milles oli palju jämedatoimset juttu sotsiaalseist vastuoludest. Ühest muinasjutuliselt vaesest lesknaisest ja tema lastest. Selle loo kallas hea näitlejakooliga deklamaator üle selle publiku kõrvade, kes oli küll ainult osalt riietatud elegantselt, aga kraesse-lipsu ikkagi eranditult. Nüüd näisid süüdlaste nägudega istuvat juba kõik, mitte ainult mina. Võibolla kahekordselt süüdlastena tundsid ennast need, kellel oli taskus vaid tellitud kohvi jaoks.

«Seda olete siiski hästi kirjutanud, Kirsipuu,» ütles proua Lukreetsia. Aplausiga vabastas publik enese piinlikkusetundest. Ja proua lõi koguni särama, kui ma paarile hüüatusele: autor! tõusin ja kummardasin. Ta kasseeris sisse oma osa.

Siis ma tellisin kalleid sigarette, milliseid ma tavaliselt ei suitseta. Sest pidi algama päevaprogramm, mille olin märgitsenud ette siis, kui leppisime kokku meie tänase kohtamise üle. Pakkusin sigarette, tantsisime kaks sujuvat tangot. Maksis vaeva, kuni jõudsin tõmmata proua Lukreetsia tähelepanu oma murelikkusele. Lugesin ju loomulikuks seda välja paista lasta ainult kõike-assimileeriva seltskondlikkuse tagant. Ja proua Lukreetsia oma nukuiluga oli omajagu tömp, mis ma võin parata, kui tahan olla aus! Teesklesin hajameelset, lasksin kustuda sigarettidel, et süüdata uusi, pakkusin tuld liialdatud rutuga ja sõdurlikult sirgelt — siiski istudes, muidugi. Mõistsin teha, et sõrmed, hoides põlevat tikku, värisesid.

Ja siis lõpuks ta küsis: «Miks nii mõttes?» Sest ma olin viimaks hoidunud alustamast uusi teemasid.

«Mured, proua Lukreetsia, mured.»

«Mis mured teil võivad olla. Kõik naised hellitavad teid. Olete kõigi lemmik, tänage oma saatust.»

«Mured,» ohkasin. «Rahaasjad. Oh, nendest ei pea daamidele rääkima. Liati minusugune romantik mitte.»

Olime tantsinud veel ühe tango. «Ma ehk saan teid aidata?» kukkus lõpuks küsimus, mis oli olnud mu eel- arves.

Oskar Lehest me muidugi ära ei oodanud. Ja ega ta oma klubist nii kergesti pääsenud. «Ta tuleb hommi- kul. Ah teate, kui õnnetu ma olen.»

Proua, ma tunnen teile kaasa, rääkisid mu silmad.

«Kui üksik ja mahajäetud ma olen,» ütles proua Lukreetsia.

Kõndisime viluvõitu sügisöös. Toetasin daami. Aeg- ajalt peatusime ja vahtisime suuril silmil teineteise otsa, nagu näeksime teineteist esimest korda. Siis kos- tis meie ees kandlemängu.

Tänavanurgal poetrepil istus vanamees mütsita. Hal- lide juuste võra piiras paljast lagipead nagu pühaku- hiilgus. Külmas sügises. Otsisime münte. «Kui üksik ja mahajäetud ta on,» ütles proua Lukreetsia. Me olime sihil. Messingsilt «Oskar Lehes» kumas laterna valgel tänavalt viival välisuksel ja sealsamas oli kellanupp.

«Siis homme kell üks. Ma aitan teid... Muide, mu mees sõidab tuleval nädalal Tallinna... Aga nägemi- seni nüüd.»

Kui uks oli avatud, suletud ja võti klõksatades pöör- dunud lukus, soliidse maja hästi õlitatud patentlukus, jäin seisma väga rahunenud närvidega, kohendasin palitu ümber keha koomale ja pistsin käed taskutesse. Poetrepilt kostis uuesti kandlelt, väga tasa, küllap hirmust politsei ees: «Seal kus rukkiväli lagendikul heljub...»

Muhelesin piinlikult. Tuli meelde, kuidas mõne hea aasta eest, üliõpilaspõlves kaasvõitleja Arakuga, kes algul oli õppinud teoloogiat nagu minagi, aga hiljem läinud üle metsaasjandusele, kohtasime tänaval sõja- invaliidi, kes seisis ühel jalal, müts peos, aga sirgelt, ilma hädaldavate palveteta. Mind tõugati temale midagi andma. Mäletan, et võtsin oma peenrahakoti, sorisin selles. Raha oli kokku paari krooni ümber. Üks vaskne vieline ja kahekümne viieseid nikleid. Mul oli

paha meel, et polnud ühtki kümnelist. Andsin siis viielise. Mis ma andsin, seda Arak ei näinud. Aga mina nägin küll, et tema andis kümnelise ja kahekümne viielise. Kui edasi jalutasime, ma ei saanud teisiti kui pidin Arakule ütlema, mis olin andnud mina. Ta oli tore inimene, trööstides mind: «Ma annan kerjajaile harva, aga siis natuke rohkem.»

Minu ratsionalismi pärast: kas ma ei peaks katsuma jätkata oma poolelijäänud teoloogiastuudiumi?...

Proua Lukreetsia lubas mind homme aidata...

AIA JA HANGE VAHEL

Klubi oli suvise aja tõttu üsna rahvavaene. «Mängime paar roberit,» oli ütelnud linaeksportöör Luha, nähes Kullerkuppu minekule asuvat kohe pärast seda, kui õhtusöök üldises lauas oli lõppenud. «Laseme tulla väikese konjaki.»

«Ei ole aega. Mul on kodus tööd,» oli Kullerkupp valetanud, kohe koju läinud ja — asemele heitnud.

«Kas teie saate Kullerkupust aru?» oli Luha siis pöördunud teiste poole. «Mina mitte! Mehel on nainelaps suvitamas, võiks ennast kord tunda vabalt nagu poissmees, mis teie arvate? Millal mina ise muidu hingata saan? Siis, kui naise mõneks ajaks ära saadan.»

«Teadagi!» Paks heasüdameline Luha oli tuntud kui oma energilise naise tuhvialune. «Aga ehk Kullerkupp nooremaid vaatama läkski? Kas tal ei ole seal midagi lahti ühe oma masinapreiliga? Teate, kes seal diskontolaua läheduses istub, brünnett niisugune, noor proua olevat veel.»

«Ei tea,» arvas nahakaupmees Lilleorg. Venitas oma kaks silpi pikalt ja laisalt, hääles ometi iseteadlik ja pahaendeline noot. «Sel mehel on praegu muresid võib-olla rohkem kui karvu peas. Talvel sai ta oma metsaga raskelt külge. Ja nüüd mees kombineerib...»

«Kombineerib enese välja kah,» pistis vahele Laenu-panga direktor, noor mees, Kullerkupu koolivend keskkoolist ja kaasvõitleja ülikoolist.

«Emba-kumba, kas kombineerib enese välja või murrab kaela. Aga pean ütlema, mul on päris rahulik tundmus, et mul temale žiirosid pole antud.»

«Tühja kah, Kullerkupp on täitsa mees,» trööstis ennast Luha. Temal oli Kullerkupuga tõhusa summa peale vahetusveksleid. Needki naise seljataga antud.

«Nojah, eks äi vasta. Kelle rahadega Kullerkupp alustas? Ja teeb nüüd vanamehele külge, nii et aitab! Ega sina kah oma saunast ilma jää. Aga kes teab, võib-olla see asi nii hull siiski ei ole... Kuidas jääb konjakiga, Luha?»

«Eks laseme tulla. Kahju siiski, et ta ära jooksis. Kust me nüüd võtame neljanda. Mul on niisugune tundmus, et täna oleks ühe suure slämmi välja mänginud.»

— — —

Ainult-inimene ei olda ka öösi vaiba all. Sest vaipu on mitmesuguseid; ja magamisasemeid. Rääkimata sellest, et võidakse olla riietatud kas nädalas kord vahetatavasse, nõnda siis päris puhtasse pidžaamasse, võidakse magades kanda sama pesu, mida päeval, või magada koguni päevaülikonnas. Direktor olla, sell või jooksupoiss olla, pätt olla. Kullerkupp oli Kooperatiivpanga direktor.

Mõne minuti pärast, kui silmad olid harjunud valgustuse muutusega, võis hakata seletama mööbli tuttavaid kontuure. Seal seisis raamatukapp, seal kirjutuslaud, seal seisis sügav kastisarnane polstertool.

Et ka kõik pahandused ja mured pidid ühe korraga, kuhjana kaela veerema! Kevadel oli saanud üsna kiiresti selgeks, et Kullerkupp oma naisega (pärast ligi kuueaastast abielu!) ei mahu ühte tuppa ega kõrvuti seisvasse sängesse. Õppides kirjanduslikest eeskujudest oli siis Kullerkupp endale magamisaseme valmistanud oma töötuppa ja jätnud tühjaks teise, linnusilmapuust voodi magamistoas roosa siidvarjuga kaetud lambi all. Oli muidugi väga ilus, et muutunud suhete selgestegemisel oli toime saadud ilma servii-side ja mööbli purustamiseta; ilma pisaratetagi. Raskest plahvatavate, etterehkendamatute tundmuste inimesed olid nad Heldiga küll mõlemad. Oleme paradajad teineteisele, nõnda olid nad korduvalt kinnitanud

oma abielu esimese viie aasta jooksul. Aga nad olid paras paar ka distsipliinis ja enesevalitsemises. Küpselt järele kaaluda, teha ettevaatlikult, aegamööda ja hästi, vältida odavaid skandaale, esineda iseteadliku väarikusega, üteltu su süda sees mistahes. Ja kõigepealt laps! Nad võisid Heldiga mõneski asjas teravalt kokku põrgata nagu raud vastu rauda. Kullerkupu eetilised tõekspidamised võisid vägagi erineda nendest, mis on kohased noorsoole määratud moraliseerivasse lugemisvarasse. Aga kui nad oma last peaaegu ei kasvatanudki, siis ühte põhimõtet evisid nad ometi: mitte last liiga vara välja ajada niikuinii väga lühikesest lapsepõlveparadiisist, milles rekapituleerub inimsoo õnnelik koidik; mitte enneaegu lõpetada lapse ebateadlikku õnneolengut. Mitte siis rutata lasteaiaga ja algkooliga, mida ümberringi paljudes perekondades tehti vanemate auahnuse ja edevuse rahuldamiseks. Mina ja mu naine elame nagu meie peame, ja last kasvatame nagu last peab kasvatama. Nõnda rõõmutses Kullerkupp arvata kuni läinud kevadeni. Seni oli alati ja igal juhul korda läinud lapse ümber hoida kunstlikku õhus tikku, mis ainult loomulikuna võib tunduda. Aga mis pidi tegema nüüd? Lahutus? Ja laps oli ometi võrdselt kiindunud nii isasse kui emasse. Mis aitas see, et Kullerkupu äi oli rikas küllalt, et ülal pidada oma tütart ja tütrepoega; või mis aitas seegi, et Kullerkupp oli deklareerinud:

«Ma ei mõtlegi põigelda kõrvale majanduslikest kohustustest mitte üksi oma lapse, vaid ka oma naise vastu. Ma ei eita, Heldi, et olid mulle mitu aastat armsaim inimene maailmas. Kui ma täna sedasama ütelda ei saa, siis ma ei salga maha, et seda sulle ometi palju kordi olen ütelnud.»

Kullerkupp keeras ennast oma asemel uuesti mitu korda ringi ja muigas mõrult: ja siiski võiksin tänada — keda!? — kui mu tänast unetust valmistavad mured oleksid armastuse ja abielu ja lapse pärast; ja teise mehe naise pärast, kellega olen abielu rikkunud! Ooh, see oleks olnud just jõukohane koorem. Küsimuse lahendamiseks, kuidas see koorem turjale tõsta, oli ju lähedasti aega. Mis tähendas see, et praegu ei näinud

õiget väljapääsuteed? Asja oleks võinud kaaluda sügiseni, kui ilmad rannikul külmaks lähevad ja suvitajad tulevad linna tagasi. Ja küllap selleks ajaks juba leiaks lahenduse!

Mured olid küll ühe korraga, kuhjana kaela veerenud, aga unetuse valmistajaina olid süüdi kõige viimased. Majanduslikud. Kullerkupp pidi riskeerima hüpega, võib-olla see oli langevarjuhüpe. Tuli võib-olla lahkuda vajuvalt laevalt. Oleks see lahkumine juba möödas! Ettevalmistuste pingutust, mida ta ei saanud ühegi inimesega jagada, see oli, mille kohta ei teadnud ütelda, kas jõuab seda lõpuni — ükskõik milliseni — taluda või mitte. See võttis une ja rikkus närve. Kas üldse kogu langevarjumechanism oli õieti kokku pandud, kas ta üldse kandis?

Kullerkupp hüppas püsti, süütamata tuld läks ta kirjutuslaua juurde, tõmbas ühe sahtli lahti, lükkas pabereid kõrvale, kobas põhja. Leidis ühe klaastorukese; veel ühe. Mõlemad tühjad. Et ka meeles ei olnud aptegist möödudes pakike uusi tablette võtta! Mis ma teen hommikul pangas?

— — —

Kahekümne kaheksa aastaselt oli saadud soliidse, järjest paisuva tegevusega lugupeetud panga asjaajajaks. Seda võidi pidada karjääriks. Sest majandusteaduskond juhtis tihtilugu oma lõpetajaid ka kuuekümnekroonistele raamatupidaja-abi kohtadele.

Kahekümne kaheksa aastaselt oli abiellutud majaomaniku Kruusamäe ainukese tütreaga. Kruusamäel polnud küll ka maju rohkem kui tütreid, aga maja oli suur ja asetses pealinna tsentrumis. Juba selle maja alused ruutmeetrid ise maksid igal juhtumil midagi. Nii võidi ka Kullerkupu abiellumist pidada partiiks.

Karjäär? Kooperatiivpanga asjaajajakoht oli muidugi küllalt vetruvaks hüppelauaks, millelt ära tõugates ei tarvitsenud näidata just halba stiili. Partii? Abiellutud oli siiski varesti! Kui aeg tuleb, pean oma pojale selgeks tegema, et kõige rumalam on abielluda jonnist, saagugi see rumalus selgeks alles mitme aasta pärast.

«Küllap äi aitas mehele esimesed püksid jalga,» arutasid sõbrad klubis Kullerkupu seljataga. «Sai noort meest ikka aidatud kah,» jutustas Kruusamägi oma tuttavaile. Päh, üks oli inimeste šablooniline oletus, kes ei tundnud õnneks lavastuse kulissidetagust. Teine oli ihnsa ja ara mehe liialdus, kel polnud enam julgust võtta ette ühtki veidi rohkem tasuvat, aga siis muidugi ka riisikoga seotud äri, niipea kui olud muutusid normaalseks. Viimane tehing, mille tõttu vana Kruusamägi oma lähemal tuttavail laskis ennast imetella kõige teravavaistulisema majandusmehena, oli maja omandamine võileivahinna eest ajal, millal võileib maksis sada rubla ja kus võileiva rahas väljendatud väärtus tellimise ja maksmise silmapilgu vahel tõusis mitu korda. Täna osta ja kahe nädala pärast maksta, see oli tookord see majandusmehe vaist ja kõik. Noort meest sai ikka aidatud kah? Korteris sesseseadeks jätkus, seda ei saanud salata. Kuidas need vanad raha absoluutset väärtust ülehindasid!

Ise oli ennast saadud aidata. Ja mitte ilma menuta. Kas oleks ta tõesti pidanud rahulduma Kooperatiivpanga direktori «korralliku» kolmesaja viiekümne kroonise kuupalgaga ja mõningate tantjeemidega? Ja hakkama sellest piskust koguma muretute vanaduspäevade või väikese majakese jaoks, kas või sellisel süsteemil, nagu õpetasid elukindlustusseltside prospektid, mida kandsid laiali triigitud ülikondade ja õlitatud juustega agendid? Selleks pidid olema teised närvid. Provintsi osakonnajuhataja Pihlapuu oli rahul oma kahe saja viiekümne ja maksis sellest järjekindlalt viiskümmend krooni hoiuarvele. Pihlapuu pühimuste astmikul järgnesid jumalale raha ja veksel. Need polnud pilkamiseks ega kergemeelitsemiseks. Aga ennäe: selle korrallikkuse eeskuju, naine Nelli, ei mõistnud oma mehe korrallikkust hinnata. Muidugi hindasid naised korrallikkust; aga suuri sissetulekuid veel enam. Ainuke kindlasti kehtiv, kuigi kirjutamata seadus, millele tugines raha kui inimeste vahekordade korraldamise abinõu universaalne iseloom, oli see: k u i d a s raha oli saadud, seda ei küsitud; tähtis oli, k a s raha eviti.

Kust raha oli saadud, seda ei küsinud keegi niipea

ja niikaua, kuni sul raha oli. Pangadirektori koht kilbiks ja suitsukatteks, oli osutunud päris lihtsaks, kauget lihtsamaks kui tavaliselt paistab, olla pisike pseudo-Kreuger, quasi-Stavisky. Ei jumala ega seaduse käsi oleks enam suutnud tuua päevavalgele neid ajutisi võltsinguid, millele Kullerkupp võlgnes tänu oma majandusliku tubliduse algupära eest. «Kes on Hermannsohn?» küsis mõni nõukoguliige, kui Kooperatiivpangas liikus rohkel arvul sellise allkirjaga vekseid. «Metsatööstur Pärnumaal, kas teie siis ei tea?» vastas Kullerkupp külma rahuga. Ja sellest vastusest piisas. «Jah, ma nagu oleksin varem ka kuulnud seesugust nime,» arvas sekka mõni eriti vaimukas härra. Millest veel kord võib välja lugeda, et kapital pole kuld, vaid usaldus. Aga Hermannsohn oli nukk, hernehirmutis, millele Kullerkupp andis elu. Kuidas vanarahvas veel kratti nimetas? Varavedajaks.

Ja küsitagu õige, kumb on moraalivaesem, kas ausalt äritsedes pankrotti minna ja seega oma ärisõprade «usaldust kurjasti pruukinud olla» või — olgem julged ja ütlegem sõna välja, ta kuulub sõnaraamatusse nagu iga muu — teotseda kelmina, kes mõistab otsad kokku vedada, selge vee peale välja ujuda, nii et keegi kellelegi võlgu ei jää, välja arvatud muidugi võlaks mitteleotav võlg, mis rikas võlgneb vaesele. Kullerkupp oli olnud lagedal veel. Tema meetod oli olnud õige, tema taktika ja strateegia. Sada krooni andis aastas neli krooni kuni kakskümmend krooni intressi. Neli protsenti pangas, kakskümmend protsenti osava mehe kätes. Osaval mehel ei puudunud muud kui võimalus nelja protsendiga piirdujale selgeks teha, et ta tagasi maksab need summad, mis ta äriajamiseks vajab ja tahab saada. Missuguse narri takistuse vastu pörkas inimese loomulik soov kohe palju raha teenida!

Kui ühel tõeliselt Hermannsohni nime all eksisteerival kodanikul — ütleme, et Pärnumaal — oleks tulnud idee hakata teenima raha metsakauplemisega, kapitali selleks otstarbeks poleks talle andnud ei Kooperatiivpanga nõukogu ega direktor Kullerkupp. Aga direktor Kullerkupp luuletas nõukogule ühe Hermannsohni, tut-

vustas teda umbes aasta jooksul, harjutas temaga aegamööda, alustades pisikeste vekslitega. Kapital pole kuld, vaid usaldus. Ja miks ei pidanud nõukoguhärrad Kullerkupu informatsiooni usaldama, kel panga heakäik näis olevat nõnda südamel, et ta mitu aastat järjest loobus isegi õigustatud suvepuhkusest. Ja puhkusekuu eest kahekordset palka võttes habemesse muigas: oldagu aga kauem veendunud, et see on palgalisa, mis mind meelitab puhkusest loobuma! Tänavu oleks olnud puhkust vaja, aga just tänavu ei võinud sellele mõteldagi. Et mõni kannuseid teenida tahtev asetäitja järsku midagi avastaks? Jaa. Viha tegi, et tervelt paar viimast aastat oli oldud täiesti legaalne ja nüüd — sissekukkumine. Number läheb läbi võrdlemisi lohakate võltsingutega; aga kõige korralikuma äri juures, mida pealegi aetud juba mitu aastat, äkki vaist petab teda, saetud materjali hinnad kujunevad hoopis teistsuguseks, kui ta endale kujutleb, ta on vaene kui varemgi ja õnne võivad tänada mõned juudid, kellest ta lankide oksjoneil laskis üle pakkuda. Kas see ei pannud viha pärast hambaid kiristama!

Nüüd aidaku siis jälle Hermannsohn. Kullerkupul oli juba olnud kavatsus teda surra lasta. Aga näe, milleks teda veel tuli vaja. Laual lebavas portfellis oli jälle kimp vekslid Hermannsohni kõverasabaliste allkirjadega, mis teisel küljel kandsid mitmesuguste imaginaarsete maameeste tööst kõveraks krampunud sõrmedega veetud varesejalgu. Otsast lõpuni olid nad võltsid, aga nõukoguliikmed olid veendunud, et nende allkirjade andmisel pidi olema lausutud: «Siirut? Hermansonile ma siirut ei keela!»

Kullerkupp tõstis üles raamatu, mis vahepeal oli langenud põrandale. Siin need romaanivabrikandi sangarid ajavad taga sinist teemanti. Fiktsioone ühe šillingi eest, kümneid revolvripauke ja käeraudade kõlin möödapäasematuks lõpuks. Aga tema polnud iialgi kandnud tulirelva, välja arvatud jahipüss. Usaldust väärivat ärimeest simuleerides oli tarvis kuuluda kütiseltsi. Kas aitas see, et ta evis korralikult pikendatud välispassi ja raudteepiletit üle piiri? Igatahes, kui Kullerkupp kunagi mõtles nõõrile või raudteeroobastele, siis ta eelis-

tas viimast võimalust. Selle väljapääsuga nimelt, et rongi alla hüppamise asemel hüpata rongi peale ja lipsata kupeesse.

— — —

Kuidas ka ei möödunud öhtu ja öö — hommikul tuli olla täpne. Kell kümme astuti pangatrepile. Raske uks tammest, taotud rauast ja lihvitud klaasist avanes hääletult ja vajus niisama hääletult pikkamisi kinni. Portjee tõusis oma toolilt, võttis mütsi peast ja tegi sügavtõsise ametikumarduse. Direktor oli noor, sale, kõhnade näojoontega, painduvate liigutustega. Portjee oli lüheldane, tüse, palja lagipeaga, hõbedaste hooldatud juuksejääkidega oimudel ja kuklas, vana ja auväärne. Oli teeninud seda maja varsti nelikümmend aastat ja näinud mitut direktorit; nii moodsaid kui vanamoelisi.

Kullerkupp ei läinud operatsioonisaali, kus triigitud ja kammitud ametnikud kumardusid töö kohal, silme ees õhuloss — direktoripost; kus inglise pluusides kontoripreilid vagusalt ja kärmesti täitsid tähikuid, tšekke, ordineid, unistades kinokaustalistest dollarprint-sidest. Kullerkupp läks oma kabinetti tagaukse kaudu. Avas ukse võtmega, mida kandis vestitaskus, ja jättis seestpoolt lukustamata; nagu oleks see lahtine uks selja taga tähendanud vaba taandumisteed.

Kullerkupu toas oli harilikku, jõudumööda kõigile direktoritubadele omast aukartust sisendavat esinduslikkust. Mõne aja eest tehtud uusmööbelduse puhul oli Kullerkupul olnud juhust panna maksma oma isiklik maitse. Kirjutuslauaplaat oli kaetud klaasiga, puudus tavaline tindipotiskulptuur — täitesulepeaga ju kirjutati. Peale kahe igale direktoritoale nähtavasti obligatoorse sügava dermatiiniga kaetud istme seisiste seinas rühmake istmeid ja lauake, mis olid konstrueeritud klaasist ja kroomterasest. Silmale vaadata need moodsad asjad olid kenad, istuda aga sugugi mitte väga mugavad. Direktori enese kirjutuslaua tool oli tehnika viimane sõna. Kardanühenduse printsiibil toetatud ühele massiivsele jalale, mis oleks kõlvanud kandma keskmist teleskoopi või seniitkahurit, võis teda

pöörata igasse mõeldavasse asendisse, võis temas pea-aegu lamada, kui taheti. Rikkalikult kalkuleeritud krediit oli võimaldanud osta problemaatilise väärtusega maali tunnustatud noorelt kunstnikult. «Endastki mõista, kes siis veel kunsti peaks toetama kui mitte meie, rahamaailm!» oli nõukogu nõustunud Kullerkupu ettepanekuga osta direktsioonitoa tarvis näituse kalleim väljapanek.

Kullerkupp laskus oma universaaltooli. Valis ühe nupu laual asetsevalt kellakarbilt ja kõlistas. Koputati. Tuli diskonto-osakonna juhataja Tuudelepp, hõredate läikivaks õlitatud juustega kaame näoga blond mees, suvise aja kohta liiga korrektselt kinninööbitud kahe-realistes ülikonnas ja kõvas kraes. Ta asetaski lauale mapi vekslitega.

«Kas on midagi kiiret?» küsis Kullerkupp.

«Ei... Jah...» Tuudelepp võttis mapi tagasi, löi lahti, otsis välja ühe vekslid. «Vaadake...»

«Noh? »

Vekslid oli välja andnud sama kunstnik, kelle maal rippus Kullerkupu kabinetis seinal.

«Kas annate siis talle need kakssada viiskümmend krooni?» Kooperatiivpanga üheks kõrvalalaks oli intelligentide pisivekslite diskonteerimine, mis pangale ei tähendanud mingit tulu, ainult sekeldusi ja pahandusi. Aga see oli kaugeist aegadest säilinud komme, kui kultuuri ja hariduse finantseerimine oli tasuv ülesanne. Neid naeruväärselt väikesi pabereid lasti tihti protesti, enesele ja oma loovale tööle uhke kunstirahvas evis tihti taunitavalt vähe lugupidamist ja lõtva moraali raha suhtes. «Sel mehel on mitu korda vekslid protestis olnud. Kuidas me talle annate?»

Tuudelepp oli pedantne ametnik. Aga ta auahnus oli olla eksimatu inimestetundja. Selles punktis oli teda kunstnik, kelle veksel lebas laual, kaks korda solvanud. Üks kord sellega, et ta pikendust paluma ei tulnud, vaid laskis vekslid protesti. Teine kord sellega, et ta vastu Tuudelepa kaljukindlat oletust vekslid tähtajal välja ostis ja jälle ei tulnud pikendust paluma. Mõlemal korral kaotas Tuudelepp naudingut rääkida kliendile moraalist rahaasjast.

«Ärge siis andke,» vastas Kullerkupp tüdinult, võttis vekslid ja kirjutas nurgale kokkuhoidlikult, väikeste tähtedega: ei.

Tuudelepp läks.

Häh, missuguste asjadega ma pean tegelema. Aga vaja on hoida vormi. Kes teab milleks? Võib-olla homme siiski sorivad mu laekais revidendid, Tuudelepp annab asjatundlikku nõu ja direktor istub vanglas. Ja ajalehed serveerivad lugejaile suvise aja kohta päris teretunud sensatsiooni: Skandaal Kooperatiivpangas, direktor Kullerkupp vahistatud. Ilus üllatus naisele! Abielutülist oli veel vähe! Aga see ei ole ometi legend. Maailmas elas mees, kes suutis riikide obligatsioonide võltsida, asjatundlikemaile rahandustegelastele olematuid aardeid ette luuletada. Pilvelõhkujaid ehitada kliiistrist, papist ja makulatuurist.

Laual lebas postkaart. Naiselt. Juttu oli selles ainult lapsest, kuidas ta päikesest pruuniks on põlenud, kuidas ta mängib rannal, et talle maasikad maitsevad ja üks uus šokolaadisort. Kõige raskem oli vaadata saamatute trükitähtedega kaardinurgale maalitud nime: VOLLI.

Kullerkupp võttis taskust rahakoti, võttis sellest viis suurekaustalist pruuni rahapaberit ja vajutas kellanupule uue signaali. Kuni jooksupoiss tuli, kirjutas paberitükile aadressi.

«Viige see raha posti. Siin on aadress ja siin on saatekulu.» Kullerkupp võttis vestitaskust kahekroonise mündi. «Mis üle jääb, selle eest laske oma juuksed lühemaks lõigata, noor inimene. Pidage meeles, et peate korralik välja nägema, kui tahate äri alal edasi jõuda. Võite mind, vanemat inimest, uskuda. Ja nüüd võite minna.»

Kah tegevus! Direktoriamet! Tuleb korra eesruumist läbi kõndida, raamatupidamisosakonda sisse vaadata; tuleb oma olemasolust märku anda. Kullerkupp võttis telefonitoru pihku ja valis numbri.

«Halloo... Härra Palusaar?... Tee-re! Kuidas läheb? Pole midagi uemat?... Kuum ilm. Ma tahtsin veidike asja pärast ka... On tarvis üks paber paigale panna... pool miljonit... senti, senti. Mul on seal ühe langi eest maksta ja praakeril on laupäevaks tööliste jaoks vaja.

Meie juures praegu ei passi, nõukogu hakkab norima, ma ei salli tühja näägutamist... Hermannsohn... Vana Kruusamäe allkirja võtsin kah... Ah diskontokomitee? Teil on ju komitee iga päev koos. Ma siis saadan paberi noormehega sinna?... Jah, jah... jah.»

Puh, kui ma oleksin praegu üks väike arg kelm, kes läheb ärisse ostma järelmaksu peale raadioaparaati selleks, et see samal päeval antikvaarile maha müüa, või diskonteerima võltsitud allkirjadega sajakroonist vekslit, siis ma juba oleksin sisse kukkunud. Diskontokomitee otsuse asemel helistaks direktor žirantidele, ja kui ma läheksin raha välja võtma, langeksid rebase-raudad klapsti kinni. «Mu härra, kuidas on tõeliselt lugu teie allkirjadega? Vahest olete nii lahke ja tunnistate päris ausalt, kelle käega nad on kirjutatud?»

Palusaar võiks ju kord jutuaajamises Kruusamäele ütelda: «Kuidas oma väimehega rahul olete kah?» Aga Palusaar pole Kruusamäega isiklikult tuttav, teiselt poolt ta on Kullerkupu nime, osavuse ja korrektsuse sugestiooni all. Ta peaks olema kaotanud iga usu oma inimestetundmisesse, niipea kui tal ainult mõtegi tekiks kahelda paberi ehtsuses. Nii olid lood. Imeõrn oli tugi, millel püsis kogu ehitus, aga ta püsis. Oli alt mineeritud kogu ehitus, aga keegi ei andnud sütikule katastroofi vallandavat hoop. Julgust! Kreugeri ja Stavisky taskuväljaandeid on maailmas olnud juba enne mindki. Ja mitte kõik pole lõpetanud hüppega lennukilt. Ja lõpuks — hüpata võib ju ka langevarjuga.

Kullerkupp tundis enesetunde juurdevoolu. Kutsus jälle ühe ametniku, noore, sileda, vagusa valge krae orja, ühe nendest, kes saavad üheksakümmend viis krooni kuus ja peavad nädalalõppu oma tütarlapselga jalgrattal rohelisse sõites. «Minge Laenupanka, seal on mulle tuua viis tuhat krooni, maha arvatud kolme kuu protsendid. Laske küsida direktor Palusaarelt, ta on teie tulekust informeeritud. Ja tooge siis raha minule kohe ära. Selge?»

«Selge, härra direktor.»

Naine, laps, armuke, raha. Kõige tavalisemad klambriid, mille ülesanne inimest pigistada. Kui banaalne! Veerandtunniti sai ju selles toas ka rahu. Uksed olid

kahekordsed ja koputamata siia ei astunud. Aga mida oli vaja? Suurt rahu, lõplikku eemalviibimist sellest kõigest. Pikutamist kaldaliival, kusagil kaugel, kus kõneldakse võõrast keelt ja pärismaalasil on pruun ihuvärv. Stopp. Kullerkupp vaatas lakke. Valgustusarmatuuri valgest klaasist poolsfääridel peegeldus aknaid ja päikeselaike.

«Palun,» hõikas Kullerkupp kõva ja selge häälega ja haaras laualt lähimal oleva akti, et simuleerida töötamist. Sisse astus laiaõlaline ja laianäoline, paksusest veidi punetav mees heledas ruutmustrilises suvelõikelises kuues ja knikerbokereis. Kullerkupp meest ei tundnud, ometi miski temas ütles, nagu oleks nad kunagi varem kokku puutunud.

«Virkus. Kriminaalkomissar,» ütles tulija, võttis vastu üle laua pakutud käe ja istus. Kullerkupp hakkas lõgistama oma büroosahtlitega, leidis sigarettide kasti. Nüüd vormi hoida, oli esimene selge mõte, mille ta tabas. Aega võita. Tegutseda nõnda, et jääks võimalikult palju otsi lahti ja teid valida. Kullerkupp ulatas sigarettide kasti võõra poole. Too võttis ühe, hakkas närviliselt suitsetama. Ja siis Kullerkupp leidis, mida otsis: Virkus oli ju tema koolivend. Neli või viis aastat olid nad saatnud mööda ühes klassis. Neli-viisteist aastat — oh ei, rohkemgi oli sellest möödas. Jaa, aeg see muudab inimest.

«Te näite mind unustanud olevat. Ega ole ime, me pole ju pärast kooli elus üldse kokku puutunud. Siin linnas ma olen ka alles esimest aastat.»

«Oleme koolivennad,» otsis Kullerkupp sõnu.

«Sellepärast mina sinu poole tulingi,» läks Virkus üle kombepärasele sinale. Virkus rõhutas sinu poole, Kullerkupp kuulis rõhutavat mina. Virkus jätkas:

«Jah, kui mõtelda, kui kiiresti läheb aeg. Palju sinna enam puudub, kui oleme mõlemad neljakümnesed. Ja paljudest sinna tagasi on, kui pildusime teineteist kriidilapiga ja tegime muid poisikesetempet? Aga hakkad arvestama — kuusteistkümmend aastat sai kevadel täis, kui direktor meile viimsed koolmeisterdamised eluteele kaasa andis. Nüüd me siis oleme selle elutee

keskpaigas, kes kuidas. Jah, elu ei ole kerge. On midagi muud kui kool ja koolipink.»

Soo-oh! Nii naeruväärne on siis see silmus, mis mu ümber hakkab kinni tõmbuma. Moraal ja halemeelsus hinnata pealekauba, mõtles Kullerkupp. Silmus...

Nagu oleks ta lugenud Kullerkupu mõtteid, rääkis Virkus edasi:

«Kullerkupp, mis sa teeksid, kui sinu käes oleksid võimalused tõmmata kinni või päästa lahti silmus oma koolivenna ümbert. Sa oled temaga noores põlves ikkagi koos olnud, sa peaksid nägema maailma temaga teataval viisil ühtemoodi. Sa peaksid temast aru saama. Teiselt poolt, kummagi elu on läinud ise rada, elu ei ole mäng, on tõsine asi, sul on oma kohustused, amet, mida sa pead seadust ja ausust mööda täitma.»

«Ma ei tea,» ütles Kullerkupp. Ja ta tõesti ei teadnud. Teda hakkas aga huvitama küsimus, kus küll peaksid kriminalistid kandma oma kuulsaid automaatkäeraudu, et neil taskud sugugi punnis ei ole.

«Sa ei tea... Ma küsin sinu käest, Kullerkupp... Ma... vajan kaheksasada krooni. Elu on elu. Ja raha on raha.»

Kullerkupp suutis vaevu varjata oma üllatust.

«Noh?»

«Ma vajan kaheksasada krooni. Muidu — olen omadega läbi. Ja mul on naine ja laps. Saad sa mind aidata? Muidugi, vekсли ma annan ja ära maksan kõik. Aga raha on mul vaja kohe. Ametialalised sekeldused — sa tead, mis see tähendab!»

Kust võis Virkus teada, et polnud sellisest suurekaliibrilisest kahurist tulistamist vaja. Hirmutundest vabanenud Kullerkupp oleks teinud ei tea mida. Hädaohu viimne aste oli pilguks kõrvaldatud, mis sellest, et ei olnud teada, kui kauaks. Kas ei ole kõik need võõraste rahade raiskajad, kes vangla asemel valivad kuuli, enesega lõpetanud ikka vahetult enne arreteerimise momenti? Kullerkupp kõlistas ametniku: «Kirjutage mulle order kaheksasaja krooni peale ja tooge ühes rahaga siia.»

Kui raha oli toodud ja nad jäid jälle üksi, ulatas

Kullerkupp Virkusele kuusteist rahatähte. Kas oli see altkäemaks saatusele?

«Ma oleksin nagu teadnud, et sa mind aidata tahad ja aitad. Ma võtsin juba vekslit kaasa. Ole hea. Kolme kuu pärast maksan sada krooni ära. Kuhu sa selle vekslit mõtled panna? Kas siiasamasse teie juurde jätad või?»

«Eks seda näe,» vastas Kullerkupp hajameelselt, tõmbas lahti ühe laeka ja viskas paberi sinna sisse.

— — —

Ametnik üheksakümne viie krooniga kuus koputas ja tuli sisse.

«Kas käisite ära?»

«Jah, aga öeldi, et raha täna ei saa.»

«Ja veksel?»

«Jäi sinna. Direktor Palusaar ütles, et tuldagu homme. Ta lubas teile homme kõlistada.»

Kas maksis karta, et noormees on saadud raha oma tütarlapse kätte andnud ja läheb nüüd, lahkub pangast ja järgmisel päeval ei ilmu tööle? Kullerkupp ei julgenud telefoni võtta ja Palusaarele kõlistada. Noormeest võis usaldada. Ennast ei võinud usaldada! Nagu see praegu Virkusele antud kaheksasada krooni: ühe närvide tasakaalust libisemise pärast. Ma näen tonte, kus neid ei ole.

Kell lõi üks. Uur käel näitas üks minut üle ühe. «Tooge kirjad, ma pean täna varem ära minema.» Kullerkupp kirjutas allkirju, jooksupoiss Kaljo, nüüd ülearu nudiks põetud peaga, seisis vaikselt kõrval, kuivatas ja tõstis signeeritud poognaid eest.

— — —

Lokaalis oli lõunastajaid vähe. Aeg oli varajane ja supid tulikeevad. Ei võtnud mõtted siingi mingit kindlat suunda. Asjata ootas Kullerkupp välgulöögist selguseminutit, nagu ta oli neid elanud korduvalt: ainsa hetkega hüppas teadvusse selge tegutsemisplaan, täpne üksikasjades ja järjekorras.

Läbinähtamatu ilmega võõras tuli häbenemiseta laua juurde.

«Teie olete Ferdinand Jaani poeg Kullerkupp?»

Kullerkupp tõusis pahaselt püsti: «Jah, nii on mu nimi.» Tundis, et häälepaelad ei kuulanud hästi sõna. See kõnetas nime ja isanime järgi! Ilma «härrata», ilma: «kas mul on au rääkida?»

«Siis teatan teile, et olete arreteeritud. Olen kriminaalpolitseist. Loodetavasti pole mul vaja ennast legitimeerida?»

Kullerkupp nõksatas kokku.

«Jätan teile võimaluse tulla minuga kaasa, äratamata tähelepanu. Ega skandaal teile meeldi.»

«Ma tasun oma arve. Oober!»

Suupiste, naps, lõuna, pudel õlut. Kullerkupp tahtis jätta viiekroonise lauale.

«Pidage!» Ametnik rääkis vastutulelikult tasa. «See raha arvatavasti ei kuulu teile. Ja-jah. Selgub hiljem. Makske ühes kümne protsendiga kaks krooni neliküm-
mend. Nii. Ja nüüd minge minu ees.»

Tänaval ootas sõiduk.

— — —

«Teid süüdistatakse reas dokumentide võltsimistes ja summade väljapetmises nii teie juhtimisel olnust kui mitmest muust/ rahaasutusest...» Virkusel oli raskem kui Kullerkupul. Keel kuivas suulakke, tint sule külge.

«Ma ei soovi täna ühelegi küsimusele vastata. Ma palun, et mulle antaks rahu. Ma ei tea midagi, ma ei mäleta midagi.»

Virkus vaatas Kullerkupule väsinult ja tänulikult otsa. Ta tegi ametnikule märgi kabinetist lahkuda. Ja siis kestis piinlik vaikus, millele ei tahtnud tulla lõppu. Nagu päästeankrust haaras Virkus kinni mõttest, et ta võib homme sõita suvitama, jalutada naisega rannikul, tütar hoiab käest kinni. See andis talle jõudu kutsuda ametnik tagasi.

«Laske arreteeritu ära viia. Läheb uuriija korraldusse.»

Aga Kullerkupp ametnikuga kaasa minnes mõtles, mõtles ega jõudnud tuletada meelde, millisest raamatust ta kord oli lugenud lause:

«Mis keegi enesele õiglasel viisil oma tööga on teinud...»

1936.

PIINLIKULT HEA TAHE

Zilla armastas metsaülem Salustet. Et see oli mõistlik armastus, mille eesmärgiks või lahenduseks pidi olema seaduslik abielu, siis ma jätan nimetamata Zilla võõrapärase perekonnanime, mis pulmapäeval pidi ju niikuinii vahetuma Saluste värskest võetud eestipärase vastu. Mõlemaga, Zillaga ja Aleksander Salustega, sidusid mind vanad suhted. Zillat tundsin lapsest saadik, hädapärast oleksin võinud hoobelda, et «olin teda kätel kandnud» — oma kümme aastat olin temast vanem. Sass Saluste oli mulle organisatsiooni kaasvilistlane.

Suhted Salustega olid mul siis ka vanad, aga enam-vähem ametlikud. Vaatamata sellele, et üliõpilastena olime olnud kaasaegsed, ei olnud meil teineteise jaoks erilist sõprust. Saluste oli agar ja püüdlik, aga liiga naiivne, siira ja kõigutamatu usuga teaduse, kultuuri ja inimkonna rahvusliku progressi võimusesse. Arstiteadlasena ta oleks pidanud olema velsker, mitte arst; teoloogina köster, mitte pastor. Aga nagu ütlesin, tegelikult ta ometi oli metsaülem, mitte metsavaht. Ta oli hea väikekodanlane, tähelepanelik ja hoolas elu piskisimustes. Kui ta tihti armastas meelde tuletada kuldset juhist «kord on vanem kui meie», siis mitte ainult joomakommangi sisseteramiseks kaasvõitlejaile ja rebastele, vaid nagu millekski pühalikumaks ja tõsisemaks. Seltskonna kooseluvormid, ühiskondlik kord, need olid Salustele teatavad absoluutsed suurused, kõigutamatud, pühad. Ta pidas lugu kirikust, juubelitest, paraadidest, heategevaist loteriidest. Ja armastas selliseist üritusist tegevalt osa võtta. Kas ta kõigest oma tegutsemisest enesele hästi aru andis, seda ma ei tea. Võib-olla tegi ta nii mõndagi sellepärast, et «nõnda tehakse».

Zilla valik pani mind natuke imestama. Et mind valesti ei mõistetaks — minu ja Zilla vahel pole midagi ja pole midagi olnud. Aga Sass Saluste jaoks näis Zilla liiga tark ja peen. Ja liiga vaikne: tütarlaps, kes vähe rääkis, aga võib-olla seda enam mõtles. Sobimatud nad näisid, aga kes leiab üles need salajased vedrud, mis panevad inimese, olgu ta mees või naine, liikuma ja tegutsema nõnda ja mitte teisiti?

Järgnev juhtus hiliskevadel, juunis, nädal enne jaanipäeva.

Zilla peatas mu tänaval ja ütles olevat mind otsinud. Kas ma ei tahaks laupäevaks sõita Korijärvele? Saluste olevat kutsunud, kirjutanud, võtku Zilla sõpru kaasa nii palju kui tahab, neil olevat seltsimajas pidu, nad võivad järvel paadiga sõita, ööbikulaulugi vahest kuulata. Sirelidki öitsevat Korijärvel alles. «Ma tahaksin maapidule.»

Lubasin kaasa sõita, sest pidin olema nädala lõpul parajasti vaba.

Korijärvel oli Saluste metsaülemaks alles teist aastat, aga sealse keskkonnaga oli ta nähtavasti hästi kodenud. Ta sobis maaharitlaseks. Temas ei olnud akadeemilise haridusega ametniku kinnisust, distantshipidamist ja selle tagajärjel üksijäämist kõrvalistes maanurkades, kus omasuguste või «omaväärsete» seltskond puudus.

Õhtupoolikul, kui saabusime tema poole, polnud ta mitte üksi, vaid istus koos kooliõpetaja ja tolle naisega ning ühe üsna noore peremehega naabruses asetsevast talust. Seltskond mängis bridži. «Ärge teie seal linnas mõtelge midagi, et peame olema siin maakolkas väga ajast maha jäänud. Näete, meie mõistame ka.»

Mängu me igatahes segasime ära. Aga ega mängijail enestel vist ka olnud oma asja vastu erilist huvi, vaid sellega püüti ainult täita nagu mingit moekohustust. Saluste käsutas liikuma oma teenija, sekeldas meile meie tubade kättenäitamisega — endine mõisnikeaegne metsasaksa häärber oli rikas ruumidest. Teelaud, millest võtsid osa ka Saluste mängupartnerid, oli kaetud mitte üksnes maitsvalt, vaid ka maitsekalt. «Et katsuge siis, kallid külalised, tunda ennast nii hästi kui suudate

minu saamatus poissmehe majapidamises,» ütles Saluste peaaegu nagu komplimenti norides ja vaatas Zillale soojalt silma. Saluste oli inimene, kes tegutses. Teda ei häirinud see, kui mõni asi läkski viltu. Ikka julgesti edasi. Mõtlejaid ja arvustajaid on maailm täis — parem on halvasti teha kui üldse mitte teha. Laud, kaetud liha, kala, piima ja meega, oli õnnestunud — tore! Anekdoodid ei kukkunud välja kõige paremini — ega sellepärast maksnud nutta.

«Kas teate, mis? Kui tahame seltsimajja minna, siis ei maksaks väga palju viita. Pidu ise jääb küll algusega hiljaks, nagu maal ikka, aga mina olen seal ka vähe korraldaja eest, nii et peaksin aegsasti seal olema. Kui te just väsinud ei ole — ega teiegi kahetse. Mõisapark on vaatamisväärtus, ta on nüüd jälle natuke korda seatud, sellest saadik, kui sai seltsi kätte. Või kui tahate, puhake natuke ja tulge paari tunni pärast järele.»

«Ei, Sass, me tuleme kohe kaasa. Ma ei tunne ennast sugugi väsinuna,» ütles Zilla.

«No tore!»

Mõisani oli ainult paar kilomeetrit maad, piki teed, mida palistasid pärnad. Oli ilus jalutuskäik; loodus hoo-vas noort värskust. Täislehes puud kahisesid leebe juuniõhtu vaiksuses tuules.

Saluste oli tõesti seotud pidukorraldustega, nagu ta ütles. Ka noor külamees, kes oli olnud bridži neljandaks, kadus kusagile midagi õiendama. Meie jäime koolirahva-abelupaariga neljakesi. Saluste oli aga hankinud meile paadi ja nõnda võisime kõigepealt teha väikese sõidu järvel. Enesest vähe kõnelev Zilla hoidis viisakate küsi-mustega noort prouat jutus ja seltskondlikkust ülal. Nii oli mul võimalus teada saada, et kooliõpetajad olid nad mõlemad, nii mees kui naine, asjaolu, mida ma muide isegi oletasin. Sest kuidas see võikski juhtuda, et poissmehest koolijuhataja maal pääseks abielust samasse kooli sattuva naisõpetajaga?

Ma ei taha jätta ütlemata, et eeskava algusest kuni lõpuni oli eeskujulikult igav. Aga ülekohus oleks jätta lisamata, et ta oli koostatud targu üsna lühike, et säästa enam aega tantsuks. Eeskava kestes oli Salustel mahti istuda meiega — küllap ta oli saanud oma kohustused,

mis veel täitmata võisid olla, veeretada teiste õlgadele. Mis ka pole laita oskus.

Kuni piduruumi korraldati ümber tantsuks — koguti kokku toole, pühiti ja lõiguti küünalt põrandale — valgus suurem osa rahvast parki laiali. Oli ülemeelikut kilkamist, naeru, kudrutavaid paarikesi ja, nagu hari-likult, oli ka purjus mehi, vanu — heameelest naer- vate silmadega, noori — lällavaid ja tülinorivaid.

Saluste juhtis meie seltskonna põõsasakaatsiate hekiga piiratud ümmarguse kivilaua juurde ja — ettenägelik nagu alati — tõi põuest välja hõbedase taskupudeli konjakiga. Jook murdis seltskondliku kanguse ja peletas väikese vilutunde, mida hoolimata soojast õhtust tundis siiski igaüks pärast istumist inimeste-kõetud saalis.

«Ütelge, mis te tahate,» võttis jutu enda kätte kooli-õpetajaproua, «see maaelu pole küll midagi väärt. Nüüd, jah, need paar kuud, teie tulete siia, et ilus loodus ja kõik. Aga see sügis ja talv, kus sa kuhugi ei pääse, muudkui istu kodus!... Teate, kuidas ma tahaksin linna. Ma olen mehele küll rääkinud, et katsugu... aga tema ei hooli.»

«Lilli, sa oled laps,» vastas tema mees. «Esiteks pole elu linnas millegi poolest parem. Teiseks just maa vajab haritud jõudusid, kes teda juhiksid. Haritlase teened rahva haridusjärje ja vaimse elu tõstmiseks maal on palju suurema väärtusega kui palgateenimine linnas ja aja surnukslöömine kinos ja kohvikus. Meile, haritlastele maal, kes tahavad ja suudavad praeguse rahvapõlvega leida õiget kontakti, vaatavad veel kord meie järeltuli- jadki tänuga. Kas pole tõi, Saluste?»

«Justament. Ja meie asi on anda head eeskuju ja tõm- mata esimestena kaasa igal pool, kus meid vajab meie rahvas. Ja riik.»

Pidusaalist kostis esimesi orkestrihelistid.

Kui saali siirdusime, siis nägin ka ise seda, mida Saluste oli vahepeal mulle jõudnud nimetada. Tantsu- muusikat tegev puhkpilliorkester koosnes sõjainva- liididest. Need olid pärit naabruses asetsevast riigi poolt ülalpeetavast invaliidide varjupaigast. Mehed olid inst- rumendid jaganud vastavalt oma defektidele, nähtavasti

aga ka ajaga omandanud mõninga osavuse proteeside tarvitamises, mis korvasid selle või teise ihuliikme puudumist. Populaarsus pidi sel orkestril olema suur, jällegi Saluste tõenduse järgi: neid kutsuti eranditult kõigile avalikele pidudele, niipalju kui neid lähemas ümbruskonnas korraldati, aga vähendatud või poolitatud koosseisus ka perekondlikele sündmustele. See pakkus orkestriliikmete ükslusele varjupaigaelule vaheldust ja võimaldas teenida kroon või paar tubakaraha, mis kulus vägagi ära lisaks riigi poolt makstavale napile pajukile. Niipidi vaadatuna näis asi olevat väga ilusas korras. Aga minu meeolelu muutus natuke süngeks. On ju tõsi, et oletatavad võõrad kannatused paistavad meile suuremad kui enese omad. Kuid ka seda arvesse võttes mulle tundus siiski võimatult masendavana mõte, et need inimesed on asetatud seisukorda, kus nad, ise võib-olla karkudel liikuma sunnitud, peavad mängima tervete käte-jalgadega noorusele lõbusaid tantsulugusid. Aga üks nad olnud sellega harjunud. Inimese harjumuste elastsusel pole piiri. Ning sellele pidurahvale nad muidugi ei mänginud esimest korda. Nii et pidutsejad ise ka vist ei tundnud mingit võõristust.

Et orkester oli asetatud saali kõrval asetsevale rõdule, siis ma poleks tema liikmeskonna erilaadi üldse märganud, kui ma asja Salustelt enne poleks kuulnud. Zilla näiteks ei teadnud midagi tähele panna ja mina ei hakanud ka ta tähelepanu sellele juhtima. Aga kui tantsisin — tantsu kooliõpetajaprouaga, teise Zillaga — siis mõtlesin küll: kas kornetisoolo ei tule nüüd kunstkäe kummisõrmede alt? Kui ma oleksin teadnud, millist üllatust õhtu meile veel varuks hoidis! See oli Saluste oma püüdlikkuse ja rahvamehelikkusega, mis oleks au teinud igale kösterkoolmeistrile poolesaja aasta eest. Esimesel tantsuvaheajal ta astus näitelava servale eesriide ette, plaksutas käsi, palus rahu ja hakkas kõnelema:

«Lugupeetud kaaskodanikud, eesti mehed ja naised, pojad ja tütreid. Järjekindel töö argipäevadel, olgu see kuitahes raske, vaheldub rõõmu ja lõbuga pühapäevil. Ja nõnda on õige. Jumal lõi maailma kuue päevaga ja seitsmendal puhkas. Meie harime palgehigis kuus päeva

mullapinda, mis meie esivanemate poolt pühitsetud, ja seitsmendal vaatame rõõmsas sõprade seltsis tagasi sellele, mis oleme teinud, ja meil on õigus ütelda: mis tehtud, on hästi tehtud! Meie eneste visa püüdmine ja tahe koos jumala õnnistusega teeb, et vili võrsub ja sügiseks küpse kullana täidab meie aidad ja salved.»

Pidurahvas oli kogunenud poolsõori ümber näitelava. Saluste jätkas innukalt:

«Eesti mehed ja naised! Kui oleme siia kokku tulnud tundma rõõmu sellest, mis meil on; kui oleme kuulnud võimsasti kõlavat eesti laulu; kui oleme ilulugemistes kuulnud sütitavaid sõnu, kuldseid sõnu meie kaunis emakeeles, kui võime siin seista vabade ja uhkete kodanikena oma maa vabal pinnal — siis on meie kohus mitte unustada neid, kellele oleme kõige selle eest suurimat tänu võlgu. Vaadake sinna!» (Saluste lõi pea kuklasse ja sirutas järsult käe välja — orkestri sutunas.) «Vaadake sinna: seal istuvad mehepojad, kellele võlg-neme tänu kõige selle eest, mis meil on. Need mehed ei kohkunud saatuslikel tundidel, kus lahendada oli küsimus: kas olla või mitte olla. Kõhklemata astusid nad välja oma elu ja verega unistuste teostamiseks, mis aastasadu oli hõõgunud rahva hinges otsekui söed tuha all. Ja nad jätsid ohvriks lahinguväljadele kõige kallima, mis inimesel on — tervise. Muidugi, te teate, et meie imetus ja tänu saadab neid täna ja igapäev. Ristidega on ehitud nende rinda, aga ükski rist ega autäht ei jõua tasuda ohvrite eest, mis need mehed on toonud. Ja seepärast on ainult õige, et ka meie, siinviibijad, katsume kuidagi alla rõhutada nende meeste teeneid ja sangaritegusid, et omalt pooltki väljendada väikest tänu selle eest, mis nad meie heaks on teinud. Eesti tütreid, ma pöördun nüüd eriti teie poole! Teie tantsite ja lõbus-tate ennast kogu õhtu, aga kes tantsib nendega, meie sangaritega? Minu ettepanek on, lugupeetud pidulised: järgmine tants on valss daamide valikul. Minu daamid! Teie kohuseks on valida tantsuks mehi nende seast, keda meil, nagu ma ütlesin, on kõige rohkem põhjust tänada ja austada. Järgmine tants on tants invaliididega, tants invaliidide austuseks!»

Saluste oli kõiges olnud ettenägelik. Kohe, kui ta

lõpetas, avanes eesriie kahele poole ja laval asetseva klaveri taga istuv plika hakkas mängima «Doonau laineid.» Rahvast, eriti naisi, haaras siiski mingi üllatuskramp. Aga ega asi tarvitsenud olla nõnda hull, nagu ta näis, võib ju olla, et invaliidide seas puujalamehi polnud üldse. Ma kuulsin, kuidas mu selja taga üks vanamees ütles oma naisele: «Kae kurat, kos om iks kange miis tuu mi mõtsäärta. Kõneles kui kõstre!»

Aga minul oli tundmus, nagu oleks pidanud just sel hetkel sündima midagi väga paha, kui oli juba sündinud rumalat. Klaver lõhkus vahetpidamata mängida, näitelava ees kobaras olnud rahvas tõmbus seina äärde; tantsupõrand jäi lagedaks, näis järsku väga suurena ja tühjana. Aga ega midagi. Ometi leidis üks tusedusse kalduv valgesse rietatud mitte väga noor proua, käitumise iseteadvuskraadi järgi otsustades kindlasti mõne kohaliku tähtsama vanahärra abikaasa, kes tegi algust. Visanud paar edvistavat pilku oma kaaslannadele — näete, mis ma võin! —, läks ta temale mittesobival plikat matkival kõnnakul rõdule ja tuli sealt varsti tagasi ühe sangariga käevangus. Klaverimängija, nähes, et ta töö pole asjatu, hakkas mängima valjemini. Mees, kes tantsis, oli kummikäega kornetipuhuja. Ma ei saanud silmi lahti süsimustadelt läikivalt sõrmedelt daami valgel taljel. Siis tekkis põrandale veel teine paar: noor plikake kärepunases kleidis suure valge õiega rinnal. Tema partneriks pidi olema pime või poolpime, sest mehe surnukahvatut nägu ehtisid peaaegu täiesti läbinähtamatud prillid sinisest klaasist.

Tundsin ennast halvasti, nagu oleks kõiges selles süüdlane olnud mina. Mu kaaslased olid järsku kõik kuhugi kadunud. Saluste oli läinud vist näitelava taha midagi õiendama. Kus oli Zilla? Läksin välja.

«Kas sina oled Zillat näinud?» kuulsin Saluste häält oma selja tagant. Olin seisnud väljas vist üsna hulga aega, sest saalist kostis jälle endiselt orkestrimuusikat, tantsutrampimist, naeru. Mis on vahepeal juhtunud, küsisin eneselt. Salustelt küsisin vastu, täiesti mõtetult: «Kas teda siis seal ei ole?» — «Ei.»

Me käisime kahekesi veel kord saalis, silmitsesime hoolega tantsijaid. Zillat seal tõesti ei olnud. «Kuhu

ta võis jääda? Oota!» Mind käest kaasa kiskudes hakkas ta minema parki. Järgnesin talle sõnatult.

Kivilaua juurest, kus olime istunud enne tantsu algust, leidsime Zilla. Ta oli pingil kägaras, pea kummuli laua kiviplaadil, õlad tõmblemas nutukrampides. Saluste pani peo ta õlale. Zilla võpatas, vaatas üles, hämaras polnud näost näha muud kui nutuläikes silmi:

«Minge ära siit, ma ei taha teid ühtki näha!» karjatas ta siis.

Seisime Salustega juhmilt, teadmata, kuidas olla, mida teha või küsida.

Aga siis tõstis Zilla uuesti pea ja ütles läbi nutupurse:

«No... ma tahtsin siis ka ühte tantsima paluda... ma ei ole ju uhke ega halb... Teate, mis ta mulle ütles? Jah, kuidas ma tantsin, kui mul ei ole jalga. Kas puu-jalaga? ... Ah, ma ei saa!»

Lohutamatus ahastuses vajus Zilla uuesti kägarasse, uude nutuhoogu.

DIOTIMA

Diotima nime all teda tunti, seda veidi liigsaledat (et mitte ütelda pikka ja kõhna) blondi naist, kompetentset iluravi jooksvais saavutuses, kuid ühtlasi taotlevat haridust kuni akadeemiliste kraadideni. Muidugi oli ta selle nime kas ise enesele võtnud või lasknud välja mõtelda mõnel armunud mehel. Tema päris, ristitud nimi, ma võin eksida, arvan aga, et see oli Elfriede või Elisabeth.

Diotima oli tulnud koju, pesnud oma kitsailt kätelt raamatukogu tolmu, oli läitnud tule, võtnud õlule vanaema heegeldatud valge villase salli ja põlvitades kaminaesisel vaibal vahtis lõkkesse ning puhus sigaretisuitsu huulte vahelt, mille vormi ja värvi oli nüüdsama korigeerinud sarlakpunasega. Et Leo Haljas täna ühe õhtuse visiidiga pidi tulema, näis olevat kindel. Sest peegli ees laual seisvasse vaasi oli ilmunud värskeid roose. Ainult naiivsed inimesed on head, vilksatas mõte Diotimas.

Paljudest seda aega õieti möödunud oli päevast, milal Diotima tutvus Leo Haljasega? Nädal või kuu? Terve kuu aega liigutavaid narrusi! «Platooniline,» ütles Diotima kummalise venepärase aktsendiga. Ja ehmatas siis ise oma vaevalt kuuldavale tulnud sosinast. Ja viskas pooliku sigareti tulle ja tõusis; ja tegi kaks tantsusammu ja läks avama ust, sest oli koputatud. Uksel seisis Haljas.

«Tee ennast mugavaks,» ütles Diotima, kui Haljas oli jõudnud istuda kušetile, ja viskas toolilt väikese padja mehele sülle. «Tahad suitsu?»

— — —

Miks ei mõistnud Haljas armastada Diotimat normaalse maise, asjaliku armastusega? Platoonilise armastuse sinine bengaalileek — see oli, mis valgustas mänguplatsi. Narr, ütles Haljas enesele seitsmekümne viiendat korda. Või kaheksakümne viiendat.

Aga Diotima istus kušetil, mõtles oma kahekümne üheksale eluaastale (ja Haljase kahekümne kahele), mõtles aastaist, mis kulutatud raamatute taga, ja mees- test, kellega oli saanud ringi pilduda. Mõtles . . . ja kuulas Haljast, kes kandis ette aruannet viimasest teatrietendusest, viimati loetud raamatust ja viimati nähtud ühiseist tuttavaist. Milleks need teemad? oleks pidanud küll ütleva armas jumal, kui tal sel hetkel oleksid olnud käed vabad ja ta oleks tegelnud just Leo ja Diotimaga.

Kas lõppes Leol aruandematerjal või jäi ta vait sellepärast, et Diotima diivaninurgas oli võtnud ohtlikult võluva hoiaku? Millal kasvame Casanovani? oli küsimus, mis summutas muud ja üksi jäi pähe ringlema.

«Millele sa mõtled,» katkestas vaikuse Diotima.

«Ei millelegi,» valetas Leo. «Aga sina?»

«Nõndasamuti mitte millelegi,» valetas ka Diotima. «Aga ma tahan, et sa räägiksid, millest mõtled sina!»

Otsesele kutsele astuda ettearvestamatult sügavasse kuristikku? Aga kust võis kahekümne kahe aastane Haljas teada, et polnudki mingit kuristikku, et avameelsuse puhanguga ta oleks ainult astunud hästi kandvale sillale, mis oleks viinud otse eesmärgile.

«Ma ei tea. Kardan, et ma ei oska ja et sul läheb igavaks.» Nõnda hakkas Haljas lihtsast tõest eemale tüürima. «Ma ei mõtelnud millelegi . . . see tähendab, mõtlesin vist õige paljust. Kas oled kunagi tähele pannud, et kaduvalt lühikese aja jooksul tunned, et oled oma mõtetega teinud mõõtmatu ringi; sa ei saa järsku aru, aga kui hakkad rääkima, siis tunned ära iga üksikasja, mis kuulus su mõteteketti.»

«Noh? . . . Siiski, oota . . .» Diotima tõusis, läks tualettlaua juurde ja pööras äratuskella näoga seina poole. Haljas avas suu, aga jäi ootama, kuni Diotima oli uuesti istunud, ja jätkas alles siis:

«Kas tead, millega ma ei saa nõustuda? Et meid on

õpetatud käsitama inimest ja inimlikku elu kui ainukordset, ikka jälle erinevat ja uut. Aga mulle näib überpöördult toosama olevat alati kongruentne kõige olnu ja olevaga. Tead sa midagi geomeetriast? Olen jõudnud ühe tõesti suure, väljavaadeterohke, kuigi natuke kurva idee juurde, millele paneksin pealkirjaks Inimliku elu geomeetria ja mehaanika. Sa raputad pead? Las ma seletan. Pead teadma, et kooligeomeetriaga sulle pole antud mingit kujutlust pärisgeomeetriast, või õigemini, on antud just väärkujutus. A propos: saatsin ju äsja sulle koos nende roosidega Enriques'i «Geometria projektiva» eksemplari. Muidugi mitte selleks, et sa seda loeksid. Las ta seal tualettlauakesel lebab pealegi, puudritolm kaanel. Miks ma sulle selle raamatu saatsin, mis sa arvad? Tahtsin sulle saata näha tüki enesest? Tahtsin nimme kinkida midagi sellist, mis oleks sulle tarbetu, aga ilus ja su toas ootamatu; ja mille äraandmine mulle tähendas teatavat pingutust ja kaotust. Sinisesse sametisse lasksin ma ta köita juba varem, lihtsalt enese jaoks. Mõtlesin, sinine sobib sünteetilise geomeetria stiilipuhtusega, selle avarusega, mis vanale Euklidesele oleks võinud olla taevaks, paradiisiks ja õndsuse viimseks astmeks... Aga üldse kinkida? Kas oleksid tahtnud, et oleksin sulle pigem kinkinud sinise rebase? Või kui selleni ei oleks küündinud mu jõukus, siis kas või võltsvääriskiviga sõrmuse?»

«Miks mitte, Leo. Kas sina ei arvagi, et oleksime õnnelikumad, kui sina oleksid pankur ja mina tema kontoripreili, nagu kinos? ... Ära saa pahaseks, Leo, ma teen ainult rumalat nalja. Ole hea, räägi edasi... see on väga põnev, millest sa kõneled...»

«Räägi edasi?» kordas Leo kuulekalt. «Kuhu ma nüüd jäin? Jah. Inimliku elu geomeetriast ja mehaanikast. Ega ma jõua sulle jutustada kõike, ega ma saa sulle anda valmis teaduslikku süsteemi. Ma ütlen lühidalt: kui geomeetria saab üles ehitada, lähtudes vähe-seist põhimõistest, nagu punkt, sirgjoon, tasapind, ja vähe-seist põhioperatsioonidest, nagu projektimine ja lõikamine, siis mõistlikult, targu abstraherides saab analoogilisel viisil uurida niihästi ühiskonna kui üksiku

inimese elu. Las läheb süsteem veidi keerulisemaks, tulgu meil lähtuda mõisteist, nagu ahnus, õnn, kannatus, vihkamine, armastus, — ülevaatamatult keeruliseks ta siiski ei lähe. Nii palju on inimlikus elus korduvat, normi, reegli alla painduvat.»

«Ma ei saa mitte millestki aru,» ohkas Diotima leebe naeratusega.

«Küll sa saad, kui ma natuke segasemalt räägin, oota. Ma tahan näha maailma luukerena alasti enese ees. Just luustikuna, selle kandevõrguna, mille ümber mäsuvad igapäevaste sündmuste üksikasjade mitut karva narmad. Võib-olla see on võimatu. Mulle ja tänapäev. Aga kord saab see võimalikuks.»

«Tahad sa, ma keedan kohvi? Mul on pool pudelit veini.» Diotima tahtis juhtida Haljase monoloogi inimlikumaile radadele. Aga too ei lasknud ennast häirida:

«Diotima, tahad sa natuke statistikat kuulata? See sama linn siin meie ümber, kui palju elab temas inimesi? Kuuskümmend tuhat.»

«Seda ma tõepoolest ei teadnud.»

«Vaat siis. Ja kas sa tead, kui pikk on selle orgaanilise olendi elu, keda nimetatakse inimeseks? Sa ütled kuuskümmend või seitsekümmend aastat, piiblitarkuse järgi. Hüva, ma lisan juurde, et see on ümmarguselt kakskümmend tuhat päeva. Sa imestad? Kas tõesti meie elus on neid lühikesi päevakesi nii mõõdukas arv, samal ajal kui kujutleme ometi elu laiusklevat mõõtmatusena, peaaegu lõputuna meie ees? Ilma naljata, just nii väike, arusaadavana tunduv, mõõdukas arv. Ei põrmugi rohkem. Kui sa ütled enese olevat kahekümne kuuese, siis pole see veel kümnet tuhandetki päeva. Pole kümnet tuhandetki päeva möödunud sellest hetkest, millal hakkasid tundma õppima maailma, nii heakuri, kui ta on.»

Diotima katsus korrutada peast kolmesada kuutkümmet viit kahekümne üheksaga, läks segi, katsus uuesti, ei saanud. Haljas jätkas:

«Mina või sina. Veel kümme, paremal (aga miks mitte ütelda halvemal) juhtumil viisteistkümmend tuhat päeva, ja läbi on see arusaamatus, mida nime-tame oma eluks. Ei, ära vaidle mulle vastu,» tõrjus

Haljas käega, nähes Diotimat poosi vahetavat, «aru-
saamatuks nimetan elu meelega. Miks karistatakse
mind teadlikkuse, valusa teadlikkusega nii paljudest
asjust ja miks ma pean samal ajal olema ei muud kui
tükike loodust, nagu mu väga kauge esiisa või esiema
viiesaja miljoni aasta eest!?»

«Too vähemalt teadis, mis ta tahtis, sina tead ainult
kõike muud!»

«Annaksin palju, kui saaksin olla nii ebateadlikult
õnnelik nagu... minupärast too madu, kes paradiisi-
aias hukutas Eeva.»

«Natukese aja eest pidime peaaegu olema pankur ja
kontoripreili, kas nüüd tahad meile määrata osaks olla
paar kobrasid? Ebamugav väljavaade, mis minu mait-
sesse puutub.»

«Ükskõik. See ei puutugi asjasse... Mis sa õige
arvad, kas elu ei kulu küllalt kiiresti, või on ta ülearu
lühike? On võimalik väita mõlemat. Aga kuidas oleks,
kui saaksime päevi välja anda oma heaksarvamise
järgi nagu münte — kümne-, saja-, tuhandekaupa kor-
raga. Juhtuks kergemeelne silmapilk — ja viskaksid
viis tuhat päeva lendu nagu mõned viis tuhat senti,
penni või ööri!»

«Nii odavalt! Kas me ei hindaks oma päevi vähemalt
kroonideks või šillingiteks, kui just mitte naelsterlin-
giteks?»

«Ah, õigupoolest ei puutu seegi siia. Tahtsin rääkida
millestki muust. Näen praegu meie linna kuutküm-
mend tuhandet inimest selge pildina oma silmade ees.
Näen väikesi imikuid, käratsevaid lapsi, esimeses noo-
ruses poisse ja tüdrukuid, küpsi mehi ja naisi, vanu
tudisid — paremate majade dekoratiivsete kaminat
ees seisvais tugitooles troonivaid, samuti kui neid, kes
konutavad vaestemajas ahjusuu ees puupingil. Selles
kogus on esindatud kõik vanused, mitte ainult kõik
vanuseaastad, ei, vaid kõik vanused, mis erinevad kas
või üheainsa päeva võrra. Linn ärkab hommikul;
algavad turu-, äri- ja pangatunnid; mehed kütivad ja
naised valmistavad rooga, see tähendab, mehed teeni-
vad raha ja naised käivad turul; peetakse suurt lõunat
üle linna; imikuile söödetakse mannaputru ja piima;

tuleb õhtupoolik ja õhtu; tulevad õhtused lõbustused ja öised rahu- või rahutusetunnid, kuidas kellelgi. Oled sa mõtelnud sellele, et hommikust teiseni selles linnas elatakse läbi kogusummas kuuskümmend tuhat päeva, mis on kolme inimelu pikkus? Iga päev selles linnas lüüakse läbi kolm inimelu — hällist hauani... Kolm inimese elu — see on meie linnas üks ööpäev, tunniajast tunniajani. Aga mis on meie linn? Teadke,» — Haljas juba nagu oleks kõnelnud auditooriumile —, «et maailmas elab kaks tuhat miljonit inimest.»

«Kas tõesti?...»

«Muidugi, sina seda ei tea. Shakespeare ja Balzac ka ei teadnud. Mis võin parata mina, et kuulud inimeste hulka, kelle pärast ajalehed võivad eksida suuremanumbrilisis statistikais kolme ja enama, nulliga...»

«Luba, luba...» Diotima nägu pilguks kattus teeseldud pahameele õrna pilvekesega. «Ma võin siis ütelda, et kuulud nende hulka, kes arvavad, et Shakespeare ja Balzac elasid ühel ajal.»

«Muidugi. Olen nõus möönma ka oma puudusi, ma pole nõnda hell. Kuid kuula: maailmas elab kaks tuhat miljonit inimest. Kui ühel õhtul tuleks saatan...»

«Kas frakis, silindris ja mustas mantlis, mis?»

«... tuleks saatan ja suvatseks mind viia mäele ning kiusata, tead sa, mida paluksin? Anda mulle võimalus elada üksainus päev kõigis maailma inimestes korraga. Või ma olen tagasihoidlik: kahekümmes tuhandeski korraga. Enam ma ei vajaks, ja selle eest annaksin kõik. Kogu elu. Praeguse ja võimaliku hauataguse. Kaks tuhat miljonit päeva. Inimese elu sisaldab päevi kaksikümmend tuhat. Sada tuhat inimelu elatakse siis läbi ühe päevaga, kui vaatleme inimkonda integraalselt. Sada tuhat sünnitusvalu iga päev, sada tuhat sargakaane kinnihaamerdamist iga päev, sada tuhat esimest, teist, kolmandat armastust ja edasi ad libitum. A propos, armastust. Palju rohkem kui sada tuhat. Looduse läbi nähtamatu majapidamisplaani tõttu vajab ühe inimloomakese sünd enam kui üht armastust... Sada tuhat? Sada tuhat ainust kohtamist ja sada tuhat viimset lah-

kumist. Sajas tuhandes äratõmbes kõike, mida oma elust võite leida!»

Haljas haaras õhku. «Anna mulle tuld,» ütles Diotima ja ulatas mehele tikutoosi.

«Diotima, kui pikk on üks ööpäev? Sa ütled muidugi, et kakskümmend neli tundi. Sul on õigus, aga mina ütlen: kaheksakümmend kuus tuhat nelisada sekundit. Pane tähele, ma mõtlen nüüd jälle päris kainelt, lihtsalt, arvulistes seostes, julmalt, kõrvalseisjana, statistiliselt... Ööpäev on pikk ümmarguselt sada tuhat sekundit...»

Haljas peatus. Vaikusel kostis teravasti kella tiksumist. Diotima vaatas üle öla tualettlauale, ei näinud aga kella numbrilauda, vaid ainult vaskset seljatagust vedrupidemetega ja tellimiskruvidega.

«Ma ei tarvitse lihtsat aritmeetilist ülesannet sulle samm-sammult ette arvutada, ütlen ainult tulemuse. Maailmas toimub igas sekundis kolm inimese sünni ja kolm surma. Kas ei ole inimese elu pikk küllalt, kui meie suure, suure maakera sekundipikkune hingetõmbus ei olegi võrdne enamaga kui ainult kolme inimese eluga? Kolm inimese elu — rohkem inimlik maailm ei vaja enese kütmiseks ühe sekundi jooksul. Aga kuulata, kui lühike on sekund. See on ainult üks käeviibe edasi-tagasi, tikk-takk, nii... Kas sulle nüüd teisipidi ei paista, et elu on ometi imelühike? Sest meie maakeral, mis ka ise on ju ainult üks kosmose mõõtmatuses hõljuv tolmukübemeke, piisab ainsast sekundikolmandikust, et põletada algusest lõpuni läbi üks terve inimelu, nagu sinu või minu oma, ükskõik. See läheb kiiremini kui jõuab läbi säriseda jõulupuu sädemeteküünal, kiiremini kui sentimeeter heledasti põlevat magneesiumipaela. Ajavälde, mille jooksul jõuab vaevalt süttida ja kustuda välkvalguse kapsel.»

Diotima ringi ekselnud pilk peatus sinisel raamatukaanel, millele vahepeal oli pudenenud üksik roosihelme. «Aga kuidas jäi selle... geomeetria ja mehaanikaga?»

«Ma ütlesin, et kõik, mida näeme või tunneme, on ühtiv ammu nähtu ja tuntuga. Mõnekümne päevaga võid vedada ühe jälje ümber maakera, kui kasutad

maa- ja mereekspress. Ühe sirge joone ilma oluliste kõverusteta, kui joonistad oma teekonna tavalisele gloobusele. Need väikesed hälbed, mis sinu arvates moodustavad su reisi tõelise sisu ja millest sa hiljem saad jutustada oma sõpradele ja sõbrataridele, ei tule tavalises mastaabis välja. Ma mõtlen käike äridesse ja õhtusi lõbustusi suurtes linnades, mida läbid. Ja näigu sulle need detailid nii suured ja tähtsad kui iganes tahad — ses paljupalgelisuses valitseb ometi üsna troostitu ühetaolisus. Pole sugugi õige, et igaüks saab õndsaks oma mustri järgi. Ühe mustri järgi — nõnda see on. Muidugi, Lõunamere saarte palmisalud pole Kuramaa nisu- või suhkrupeedipõllud; ja Bogdanovka suveaed...»

«Bogdanovka suveaed?»

«On üks halb kõrts Petseris. Bogdanovka suveaed pole Picadilly-baar. Aga ulakas plikake Bogdanovka suveaiast õpib tundma kosmeetikat ometi sama mootori kihutusel kui daam mõne Euroopa metropoli viljade-linnaosast. Mis sellest, et ta parfümeerib ennast lahtiselt, grammiviisi müüdava produktiga ja oma huulekesi värvib lillepoti ümbert võetud krepp-paberiga. Ma sattusin kord maskipidule...»

«Sa käisid maskeraadil? Hiljuti?»

«Paari nädala eest. Läksin kella kahe paiku konvendist kodu poole. Üksi, tuju oli halb. Aga ka kodutee läks vastumeelseks, ja möödudes Käsitöölise Seltsist astusin sisse. Püüdsin ennast lülitada üldisesse meeleollu, aga ei saanud. Võib-olla oli süüdi see, et tulin väljast, jahedast õhust ruumi, kus tuju oli juba kruvitud kõrgele. Ma ei leidnud mingit kontakti. Mõtlesin: milleks narmad, pärlid ja klantspaber ümber kuuestistikümneaastase plikakese? Maskipidu, mida ta kaasa teeb, on võib-olla tema esimene. Võib-olla on ta koolilaps, keelust üleastumine on talle ärevaks naudinguks. Aga mina muidugi ei mõistnud oma mõtetega jõuda välja mujale kui banaalse klišee juurde, et ta on ainult üks marionett selles nukuteatris, mida taotsetakse nimetada eluks. Ta ripub traadi otsas, jälgib taktikeppi, ilma et ta aimaks traaditõmbajat või dirigenti. Mõni ime! Ka siis, kui inimene juba on kaotanud

meelemärkuse, tal on purustatud pea või rinnakorv, teeb ta ikka veel liigutusi. Selge. Tüdruk oli oma osa kuulekas täitja. Kas võisin sedasama ütelda enesest? Mis mind vihastas siis ja vihastab täna: olla teadlik ses petumehhanismis — ja traaditõmbajale vastuhakkamiseks ometi jõuetu!»

«Ja siis?»

«Ja siis! Tantsib siis tüdruk oma narmaist ja paberist montuuris, kael ja käsivarred on tal värvitud pruuniks, see peab meenutama Honolulut ja Havaid või Haitit ja Tahitit. Aga mina vahin pealt ja kasvatan eneses vimma maailma vastu...»

«Sugereerid enesele lihtsalt rumalusi. Kui tüdruk oleks sind tähele pannud, ta oleks ütelnud: vaata kus lollakas! On saanud paar korvi või lasknud enesel pruudi üle lüüa, ja nüüd põrnitseb... Kas mul pole õigus? Leo, Leo!»

«Ma ei tea. See pole tähtis. Tähtis on see, et orgaaniline elu maa peal on tuhat miljonit aastat vana. Ma ei tarvitse teada, kui vanaks meie igiesivanemad elasid; kas tuhat aastat või kuuskümmend; kas nad said viieteistkümmne aastaga soojätkamisküpsseks või rutem. Aga viiskümmend miljonit generatsiooni on meie selja taga ikkagi; minul ja sinul nõndasamuti, nagu tollel maskipidutüdrukul. Ärgem olgem igapäev nii naiivsed, et küsime: milleks? Nagu suudaksime sellele vastata! Aga lubatagu mulle siiski mõtelda: kui pikaldased on ometi armsa jumala veskikivid, et kõik need viiskümmend miljonit generatsiooni polegi andnud teab mida! Mind siia ja sind siia sohvanurka!»

«Anna mulle tuld, ole hea.»

«Viiskümmend miljonit generatsiooni orgaanilist elu. Viiskümmend miljonit sündi, elu ja surma. Kas selleks, et tunda mõnu ühest sigaretist, kannatust suitsu puudumisel.»

Diotima hingas sügava sõõmu. Kuidas ma saaksin talle ütelda, et ta on ainult naiivne ja armas beebi? Ma pean laskma tal kõnelda. Kas saangi teda enam keelata, kas ta minult luba küsib?

«Üks täiendus, Diotima! Kui pikk on üks sekund? Käeviibe edasi-tagasi, tikk-takk, nii... Aeg, millest

vaevalt piisab selleks, et võtta laualt pakist üks raudnael kolme sõrme vahele ja juhtida see teravikuga vastu puud. Vasara pihkuvõtmiseks kulub teine sekund. Tahad sa nüüd teada, millele praegu mõtlen? Et kogu aja, pidamata vahet, kusagil maailmas ikka ollakse ametis sellega, et kinni naelutada või kinni kruvida sargakaasi. Huvitav oleks teada, kui palju õieti võtab aega ühe kirstu kinninaelutamine. Kas veerand tundi? Või viis minutit? Vaadake siis maailma, kui hästi korraldatud käitis ta on. Kuidas haamerdamise müra ja kruvide krigina saatel läheb tehastest välja korralikult pakitud valmisprodukt nagu liikuvalt lindilt, pidamata silmapilgukski vahet. Kujutle enesele, palun, neid tööetappe valmisprotsessile allutatud tooraine kallal, millest kujundatakse ihu ja hinge. Siin embrüo, siin imik pudelilutul, siin koolipoiss aabitsa taga; leeripoiss, töö, armastus, abielu ja perekond, seltskondlik tegevus, võitlus aadete eest; näeb jumal — muidugi võitlus aadete eest, möödapääsematult tähtis. Ja siis tehase väravas — sargad, tuhanded kastid, mõned, millele alles kaas peale passitud, teised, millele langeb viimne vasarahoop või mille servas parajasti kääksatab kinni viimne kruvi, teinud viimse poolringi. Mõtle, et see seis on niihästi kui jääv, kestab sekundist sekundisse, vaevalt loendatava aastate rea jooksul. Kastid... puudub ainult, et sellisele pakینگule ei kirjutata õlikriidiga järjekorranumbrit ja sihtkohta: Paradiis. Või: Põrgu. Või ma ei tea... Aga tingimata!... Küll juba järjekorranumber ja aadress jäävad ka pidama kuhugi tehase arveosakonda. Ega inimene saa ju sammugi liikuda, ilma et talle ühes või teises büroos ei avataks kontolehekülgi või ei korraldataks registreerimiskaarte. Kas sa arvad, et olen hull?»

Haljas jäi vait, vaatas esiteks Diotimale otse silmi, siis laskis pilgul libiseda üle naise figuuri. Väljas lõi tornikell mitte lõppeda tahtvalt rea lööke. Kahekordsete akende tagant neid lööke võis aga kuulda ainult pingutusega, nagu oleks hääl tulnud kilomeetrite kauguselt.

«Diotima, ära karda. Hull ma ei ole. Las ma kohe

räägin midagi mõistlikumat. Ma viimasel ajal kannatan kõrgusepöörítése all. Poisikesena, tähendab neli või viis tuhat päeva tagasi, ma mõtlesin, et minust võiks saada laevamadrus, kes ronib mastidel, või katuselööja kirikutornides, või korstnapühkija. Ronisin igale poole, võisin kõndida teraval katuseharjal, hoidmata millestki kinni. Praegu, kui seisan raamatukogu üsna madala trepikese viiendal astmel, ma ei julge alla vaadata ja kardan, et kukun. Mis asi see on, mis on hävitanud minus viimsed jäägid ahvist, kes kunagi õnnelikult hüppas puuladvast latva; nii et see, mis ahvist on järele jäänud, peab primitiivsemaidki asju uuesti õppima? Ronimist ja ujumist. Ujumist, mida ei tarvitse õppida kutsikas ega sälg... Mida's ma jälle räägin! Tahtsin ütelda ainult nii palju: kui hakkakan kõnelema selliseist asjust nagu täna, siis tunnen, nagu seisaksin kõrges tornis. Kinnisilmi. Ja ma kardan, kui avan silmad, siis kukun. Kuhu mul on kukkuda tornist? Portaaliesisele munakivisillutisele või tsemendile. Kuhu ma kukun nende mõtete mant?...»

Ahjust hõõguvail sütel väreles siniseid leegikeeli. Tuba oli läinud kuumaks. Diotima viskas salli toolile.

«Diotima. Me oleme ainult elu ajutisuse ohvrid. Või orjad.»

«Sina? Koos oma elu geometriaga? Kas ma olen sinust õieti aru saanud? Ei vist ole?... Või siiski...»

«Diotima.»

— — —

Väljalülitamata jäänud elektri kuul segas oma piimaklaasiga pehmendatud kiiri sinkja hommikuhämarusega. Diotima lamas selili voodis ja vahtis lakke. Öö oli näo lahti minkinud, tekkinud kahvatuse aga loorinud väsinud pehmusega. See polnud ebatõelisus, polnud unenägu: Haljas lamas ta kõrval kummuli ja magas, tumedad, pisut pikad juuksed padjal laiali. «Platooniline,» ütles Diotima vene aktsendiga, sedapuhku ainult mõttes, ja muigas hõrgult. Ja siis libistas enese ettevaatlikult põrandale, ei otsinud kingi, vaid astus esiti palja jalu, kuulmatuil sammel peegli juurde, võttis ärataja ja keerask numbrilaua väljapoole. Kell oli seisma

jäänud. Diotima tõstis aknakardina kõrvale ja vaatas tänavale. Ja siis hakkas ennast käratult riietama. See ei läinud küllalt kiiresti, pidi otsima üksikuid rõivatükke, üht haaknõela. Juba mantlis ja ukse juures olles tuli talle veel midagi meelde. Ta läks laua juurde, eraldas blokist paberipoogna ja kirjutab suure, nurgelise käekirjaga: «Tõuse üles. Tulen varsti tagasi.» Siis võttis ärataja, timmis selle kallal ettevaatlikult hulga aega ja asetab koos paberilehega süngi ette toolile. Ja siis lipsas tasa uksest välja.

Veel ei olnud poodide avamise aeg, toiduainetekaupluse raudlatt oli siiski juba maha võetud ja uks praakil. Regi piimakardadega seisis trepi ees. Sisse juba pääses. Diotima küsis liitri piima ja värsket saia. Jäi mõttesse, laup hetkeks kipras, otsustas aga siis väga kiiresti: «Lõigake sada grammi juustu ja sada grammi vorsti. Unustasin raha üles. Ma toon pärast ära.» Vigur äratuskellaga oli asjatu, mõtles Diotima, seistes ukse ees ja millegipärast arvates, nagu oleks poes kulunud aega liiga vähe.

Oli jahe. Mantlihõlmad kippusid laiali ja kinga oli läinud lund. Ta jooksis trepist üles, astus eeskotta, kuulatas toaukse taga, lükkas selle ettevaatlikult lahti. Haljas istus peegli ees ja tõmbas parajasti kinni lipsusõlme. «Kus sa käisid, naljakas.» Diotima asetab oma kandami lauale.

«Noh?»

«Kas sa süüa ei taha? Muidugi tahad? Siis oota veidi.»

«Jah, ma vist tahan küll süüa,» vastas Haljas. Pea oli mõtteist meeldivalt tühi.

Diotima kattis lauda, põlev sigarett suus. «Nii. Ole nüüd hea. Istu sinna. Mina istun siia.»

Haljas oli kuulekas. Ta istus, kuhu kästi. Diotima valas piima tassidesse. Toit polnud üleaarne. Öhtu oli Haljasel lihtsalt ajapuudusel söömata jäänud, viimati oli ta toitu võtnud eelmise päeva lõuna ajal.

«Inimene ei ela üksnes vaimust,» ütles Diotima. «See näib peaaegu, nagu oleksime abielus,» mõtles Haljas ja lõi hambad neljandasse võileiba.

«Ulata mulle veel üks suits,» ütles Diotima, lõpetanud söömise. «Miks sa nüüd nii vaikne oled, Leo?»

«Ei tea. Võib-olla olen kurb seepärast, et ma ei näe võimalust allutada ainelist vaimsele. Võib-olla olen nukker seepärast, et kardan, ma siiski ei suuda anda õiget kuju oma Armastuse geomeetriale ja mehaanikale, millest õhtul rääkisin...»

«Armastuse?»

«Just armastuse, sest elu on armastusega identne.»

«Sa mu tore, liialdaja beebi!... Pai-pai, mitte pahane olla!»

«Milleks pahane? Aga kas tead, mis mind veel kurvaks teeb? Et meie teineteist nii vähe tunneme. Häbene hingelist alastiolekut ka siis, kui me ei häbene kehalist. Kas üldse suudame kunagi kindlaks määrata, millal on saabunud hetk, millal teineteist oleme tuumani tundma õppinud? Hetk, kus on langenud loendamatud katted, mis loorivad meie psüühet mitte ainult teiste, vaid ka enese eest? Tahad sa midagi teada, Diotima?...»

«Mida? Tahan küll.»

«Sa ei ole mu esimene armastus, küll aga oled mu esimene naine.»

«Ah!» pingutas Diotima oma ehtsana tunduvaks imestuseks.

«Ja kindlasti oled sa mu kõige suurem armastus.»

Kas oli põhjust kahelda öeldud sõnade siiruses? Kuidas peaks vormima ühe võrdselt ausa vastuse? Kas nõnda: oled mu mitmes mees, kuid esimene armastus. Või nii: armas Leo, sa pole mu teine mees, küll oled aga mu esimene armastus. Ent ega vist ole maailmas vaikimisega iialgi midagi rikutud. Kas pole ütlemiseks enamasti alati vara, mitte kunagi hilja?

«Leo, kallid, ole hea, ava pilguks aken, suitsu on kole palju toas... keera kõvasti, ta käib veidi raskelt.»

Jahedat talvehommiku õhku löi tupp.

«Sa suitsetad liiga palju,» ütles Haljas.

«Päris tõsi.» Diotima pigistas pooliku sigareti taldrikule. «Kas tead, mis? Ega me saa seda hommikutundi lasta kesta igavesti. Ma pean minema raamatukogusse. Mis kella ajal algavad su loengud? Mis kella ajal sa täna vaba oled? Kuule, tule enne lõunale minekut raamatukogust läbi. Ma ootan.»

«Jah, ma tulen.»

Haljas kõndis lumega kaetud tänavat. Mis oli ta õhtul rääkinud? Kas oli see nõnda, et igaks sammuks, mis ta astus, kulus aega, mille vältel maailmas tervikuna kulges ühe terve inimese elu? Kui vähe tähtis see oli, kui vähe tähtsad sellesse puutuvad meditatsioonid! Iluravi oli tähtis ja palju raha teenida oli tähtis.

Diotima tõmbas akna kinni, võttis portfelli, võttis sealt mõned raamatud, võttis raamatuid laualt ja paigutas portfelli, viskas ühe pesutüki toolilt kappi, viskas pilgu kohendamata süngile. Ja istus siis peegli ette. Kammima juukseid ja puuderdama nina. Ma juba ütlesin: ta polnud nende hulgast, kes tegeldes teadusega peavad õigeks jätta hooletusse oma küüned.

1936.

JUMALA TAHTMINE

Semaforist läbi... Tükk üksikut rööbaspaaari veel, ja siis tulid jaamateed. Esimestest pöörangukohtadest üle sõites sai vedur kõvu tõukeid paremalt ja vasakult, sest rong jooksis veel suure hooga. Aga jaamahoone heledate tulede kohal oli käik juba hoopis tasane. Paarsada tonni rauda ja terast, mis mõne minuti eest oli tormanud läbi pimedada öö, seisis. Kiirrong peatus sõlmjaamas kaheksa minutit.

Jaama korrapidaja tuli veduri juurde, ulatas saua, sõiduloa, üles, sai teise vastu.

«Õigel ajal.»

«Raske. Kogu aeg küljetuul.»

Jaama töömehed kolistasid, vesi jooksis kahisedes paaki, mis hobuserauakujuliselt piirab süte- või puuderuumi tendril.

Perroonil joosti, rutati, tõugeldi.

Vedurijuht Joosep Nurklikku valdas uus väsimuse ja nõrkuse hoog. Mis see küll peaks tähendama? Kas ma tõesti olen nii haige? Rõivad tundusid matvalt raskekena, nahkkuub rõhus ja pigistas. «Kas ma siiski ei oleks pidanud parem selle reisi tegemata jätma?» mõtles ta. Aga samas ta tõrjus kohe selle mõtte eemale. «Küll see läheb mööda... küll läheb mööda... Olen natuke külmetanud, hommikul kodus kuuma teed juua, vabarnakeedisega, hästi välja puhata... Sõitused on viimasel ajal liig palju olnud ja puhkust vähevõitu... Lihtsalt väsimus ja võib-olla väike külmetus, mis see ikka muud võib olla,» rahustas ta ennast.

Päris terve ei olnud ta ju küll vist kodunt välja

sõiteski. Aga sinnasõit, pöörd-depoosse, jaama, kust tagasi sõideti, oli ikka kuidagiviisi läinud. Oleks ju nagu olnud natuke palavikku, aga pärast puhkust (enne tagasisõidu algust ta oli puhkeruumis maganud neli viis tundi) ta tundis ennast reipamana, ja kui tema abi küsiski, kas ta mitte haige ei ole, siis oli ta küll tundnud äkilist kuuma hoogu üle keha, oli nagu hirmugi tundnud, aga siiski ütelnud:

«Pole viga. Küll läheb. Kojusõit.»

Kui ambulantsi oleks läinud? Mitte ei oleks tahtnud! Jääda võõrasse kohta haigena maha? Noh, nii hull ei peaks asi olema!

Aga nüüd oli tõesti juba raskem, kui ta oli kujutlenud välja sõites. Vedurilt maha astuda oli vaev. Nurklik tegi siiski ringi ümber masina, vaatas, kuidas abi kinnitas laagrikiile punaselt loitleva ja paksult suitseva tõrviku valgusel, milleks oli traadi otsa mähitud ja õlisse kastetud takutuust.

«Ärge liiga kõvasti kah kinni tõmmake, lähavad pärast kuumaks,» ütles Nurklik. Tema abi, inseneriteaduste üliõpilane praktikal, näis olevat solvunud asjatust juhatavast märkusest, ei vastanud aga midagi. Lõi veel ameerika võtmega ühe kõlksu ja ajas siis selja sirgeks. Kütja käis õlikannuga ringi.

Püsttrepi nelja astet üles ronides tundis Nurklik, et põlved olid nõrgad. Ja külmavärinad tulid tagasi, kestvamad ja raskemad kui enne peatust. Asi on halb, mõtles ta. Aga kuidas nüüd töö pooleli jätta, kui tahakski? Ütelda, et olen nii raskesti haige, et enam edasi sõita ei saa? Kuidas nii äkki? Miks ta siis üldse välja sõitis? Miks ta ei jäänud haigena juba pöörd-depoosse ega nõudnud juba seal varumeest?

Peatuse ajast oli järel veel ainult kaks minutit. Ei, nüüd ei aidanud enam miski. Nüüd varumeest nõuda, see oleks tähendanud rongi hilinemist vähemalt veerandtunni võrra. Kiirrong... Võimatu!

Aga kuidas see rong siis kohale viidaks, kui ma praegu sureksin? Jaa, see on hoopis teine asi. Haigestuda inimene igal pool ei või, haigeeks jäämiseks ei ole igakord aeg. Surra? Surra võis alati, surmaks oli iga koht ja iga aeg hea küllalt. Aga kes surebki nii? Nii

võimatul viisil? Teine asi, kui juhtub mõni õnnetus, et kukud juhirusumist välja sõidu ajal või...

Mis rumalusi ma õige mõtlen? ütles ta enesele, et mitte neid mõtteid lõpuni mõtelda. «Abi, olge hea, pange inžektor kinni!» ütles ta kõvasti. Oma häält kuulda, see julgustas natuke. Aga samal ajal jooksis üle uus külmavärin.

Ärasõit. Jaamakorrapidaja tõstab signaalketta.

Kohusetruudus. Kohusetruudus on see, kui tema nüüd rongi äpardusteta ja õigeaegselt sihtkohta viib. Kohusetruudust eeldati iga vedurijuhi juures, ja ega tema, Joosep Nurkliku puhul selle eeldamisega ei eksitud. Ta oli oma ülesannete enam kui korralik ja usaldatav täitja olnud. Alati, kogu oma ligi kahekümneaastase teenistuse jooksul.

Signaalketas korrapidaja käes langeb.

Aurusiibrit lahti lükates pidi Nurklik panema külge ka parema käe. Ning käiguvintigi pidi nüüd keerama kahega. Mis see tähendas? Vint oli ometi olnud väga hästi ära seatud, sugugi mitte raske käiguga.

Masin sirutas oma liikmeid nagu tõrges ja laisk loom. Rattad krigisesid kergelt jäätunud rööbastel, kahekordsed sideketid kolisesid, hõõrdusid üksteise vastu, tõmbusid pingule. Paar lõõtsutamispahinat — auru jooksis silindrite läbipuhumiskraanidest. «Tõmmake kinni,» ütles Nurklik abile. Rong võttis hoogu, veeres välja, lagedale teele.

Teeosa sõlmjaamast, kust rong praegu väljus, oli raskem kui see, mis oli jäänud selja taha. Maastik ei olnud enam tasane, tee tõusis kord märke, kord veeres alla orgu. Oli vaja hästi tunda tee profiili, et pärimäge sõidul säästa auru ja mitte jääda hätta tõusudel. Polnud muidugi karta, et kerge kiirrongiga mäkkeminekul seisma oleks jäänud. Seda võis kaubarongiga juhtuda. Aga aega võis kaotada ka ilma et lausa seisma oleks jäänud. Eks juhi töö peamiselt seisnudki selles, et ülesantud kilomeetritest jagu saada sõiduplaanis ettenähtud nappide minutite jooksul. Mõneminutilistki hilinemist mõnel raskemal tõusul ei olnud kerge heaks teha. Aega pidi silmas pidama enne kõike muud. Kui oli valida kahe vahel, kas rikkuda mõnda tehnilist ettevaatus-

määrust (ja jõuda siis õigel ajal sihtkohta) või pidada pedantselt kinni kõikidest määrustest (ja jääda hiljaks), siis tuli küll riskida sellega, et valiti esimene võimalus. Pidi riskima, midagi polnud parata. Määrustest üleastumine sai süüks ikkagi ainult siis, kui midagi juhtus. Kui kõik läks aga õnnelikult, ei võlgnetud mingit seletust kellelegi. Hilinemine, ka mõne vähese minuti võrra, oli aga kohe süü. Kellele seda juhtus sagedasti, see ei võinud loota edasijõudmisele teenistusredelil, mille ülemiseks pulgaks oli reisirongi, kiirrongi vedurijuhi amet, esimese klassi vedurijuhi kutse.

«Julgeolek enne kõike muud,» seisis määrustikkudes ja turismipropagandabrošüürides — raudtee on vähem ohtlik kui omnibus, auto, lennuk —, «õige aeg enne kõike,» seda see tähendas praktikas. Ma ei oleks praegu esimese klassi vedurijuht, kui oleksin käinud ainult määrustikkude järgi, kui ma ei oleks iialgi millegagi riskinud — mõtles Nurklik... Kas siis alati hoolida sellest, et läbisõidul jaamadest kiirus sugugi ei ületanud lubatud normi? Või pärimäge allasõidul! Peale tubliduse — kohusetruuduse ja kuulekuse — on igaks menuks vaja ka riskimise julgust ja õnne.

Õnne, just nimelt õnne oli vaja. Et tema, Nurklik, selle pika aja jooksul, mil ta oli seisnud veduril juhi kohal, ei olnud ajanud alla ühtki inimest, isegi suuremat looma mitte, mis see muud oli kui õnn?

Enamik õnnetusi, kus keegi rongi alla jäi, olid niisugused, et neid vedurijuhil polnud võimalik ära hoida. Ega vedurijuhti siis küll otseselt süüdistatudki, kui alust ei olnud, aga kaudselt see mõjus ikkagi nii enesetundele, väarikusele kui edasijõudmisele. Kui temal, Nurklikul, ei olnud ühtki juhtumist ette tulnud kogu teenistuse jooksul, siis näis, et mõnel teisel oli kanda ka tema jagu. Pääaegu nii võis arvata. Seal oli üks noorem mees tema kolleegide hulgas. Tubli mees. Kahe aasta eest hakkas sõitma kergetega, reisirongidega. Ja selle lühikese aja jooksul, kui palju oli temal juhtumisi! Nagu mingi kuri saatus oleks teda kiusanud. Aga ometi teadis Nurklik ja teadsid ka kõik teised, et toosama mees oli üks ettevaatlikumaid kogu

koosseisus, mees, kes harva millegagi riskis, kes kõik määrustiku punktid täitis kramplikult kartlikkusega.

Aga öeldagu, mis võis too mees parata, et ta eelmisel talvel ajas alla talumehe koos ree ja hobusega? Harva sõidetav ülesõidukoht, midagi talitee taolist koguni. Pime, tuisune öö. Mets ulatub peaaegu liinini. Valvet ülesõidukohal ei ole. Rong jookseb, ega rongi saa ometi peatada ülesõidukohal, ega vedurijuht saa minna vaatama, kas metsa nurga tagant mõni tuleb või ei tule. Rong jookseb. Aga näe, täpselt selleks ajaks, mil rong on teeristil, on samasse kohta jõudnud ka kasukasse mässitud tukkuv taat reel. Hobune on vana, ei mõista karta, või kui kardabki, siis hüppab hirmuga just rööbastele veduri ette. Kokkupõrge. Hobune, regi, mees — kõik pilla-palla rööbastel.

Suvine suur õnnetus reisirongiga, kus mitu vagunit rusudeks läks ja hulk reisijaid surma või vigastada sai... Kes sõitis? Jälle too mees! Ta ise pääses eluga, talle pandi ainult süüks, et ta vedurilt maha hüppas, kui see kraavi vajus. Aga mida oleks ta seal veel teinud? Ta ju ei pidanudki sõitma selle rongiga, ta kutsuti välja asetäitjaks, mees, kes pidi teenistuslehe järgi õnnetuserongiga sõitma, oli hommikul haige sellepärast, et eelmine päev oli olnud palgapäev. Temal oli õnne, pealegi kus haigust sai vastutuleliku arsti ja depooülema abiga — viimane oli sünnipäevast isegi osa võtnud — tõsiseks haiguseks maskeerida. Aga kas kuri käsi, kes teetammil rööpa lahti kruvis, teadis midagi sellest, kes sõitis? Pime juhus!

Oli väiksemaidki hädasid ja äpardusi. Päise päeva ajal kõnnib liinil inimene. Sa näed teda juba kaugelt, sa esialgu ei saa veel aru, kas ta on naine või mees, kas ta on näoga rongi poole või seljaga. Mõni astub küll juba aegsasti kõrvale, aga teine nagu narriks sind. Selg sinu poole, astub ja ei tee väljagi. Vilistad juba kaugelt, ühe korra, teise korra. Mees ei hooli. Võibolla on ta kurt. Hakkad tasandama käiku, ega sa inimesele ikka otsa või sõita. Siis, kui oled temast võibolla ainult veel paarikümne meetri kaugusel, ta võtab kätte ja astub rahulikult kõrvale. Peata nüüd tema pärast rong, hakka meest püüdma, et jaama kaasa viia

ja lasta teha protokoll? Mõnikord oli ju sedagi tehtud. Aga mees teetammil on pahane pealegi: mis te endast ärritate, kas temal silmi peas ei olevat, et õigel ajal teelt kõrvale minna.

«Kuulge, abi. Kas tahate sõita?» küsis Nurklik, kui rong oli möödunud esimesest peatuskohast, niisugusest väikesest, kus polnud vaja sõiduluba võtta; niisugusest, mis oli kiirrongi läbisõidu ajaks üldse tegevusest välja suletud.

«Miks mitte. Hea meelega. Ma teed tunnen juba,» vastas abi. Regulaatoripidamine oli huvitavam kui ainult õlitamismehhanismi ja veeseisu jälgimine ning kütjale ahjuukse lahtitegemine. «Ma panen enne inžektori käima. Vett on vähe,» lisas ta juurde.

«Kannatame veel pisut. Praegu pärimäge. Võib regulaatori kinni tõmmata. Teeme auru, nüüd saame, pärast oleme hädas. Visake ahju kah veel, siis pärast...»

«Selge.»

Nurklik vahetas abiga kohad. Ta istus ümmargusele, õlist ja tahmast läbi-läbi läikivaks pigitunud purjeriidega kaetud pöördpingile. Siis vaatas välja vasakust aknast — rong jõudis just kõverikule vasakule. Laternad valgustasid teed hästi. Aga kohe, kui ta pea aknast välja pistis, ta tundis, kuidas ta ei talu ümber näo vihisevat ja kõrvadesse puhuvat tuult. Ta tõmbas pea tagasi. Harilikult oli ta võinud veerandtundide viisi aknast välja vahtida, kui tarvis.

Lugu on minuga küll ikka päris halb, mõtles ta ja võpatas: silmad olid kinni vajunud. Võib-olla mõnekümneks sekundiks ainult, aga sellest jätkus, et sisendada hirmu: kui nüüd midagi juhtub?

Need olid haiguse ended, mis sisendasid hirmu. Aga abi oli ju vilunud, juba sooritatud juhieksamiga, pea-aegu valmis noor insener, mida siis karta? Mitte enamat kui muidu. Teele vahiti ju küll hoolega, aga õnneliku päralejõudmise eelduseks oli ikkagi see, et kõik oli teega korras. Lahtimurtud rööbas — kui seda oleks nähtudki — ega rongi ikka õigeaegselt peatada oleks saadud. Valesti tehtud pöörang täie kiirusega läbi-

sõidetavas jaamas — õnnetust ei saaks ära hoida ka vilunuim ja hoolsaim juht.

Kui poleks olnud seda surumist rinnakorvi ümber, kui poleks olnud neid külmavärinaid! See kippus tegema nõrgaks.

«Vett ei ole enam klaasis,» tuletas abi meelde. «Nüüd peaks küll pumpama.»

Tee viis märke. «Aur langeb alla, kui pumpame. Riskeerime, et kannatab välja järgmise tasaseni.»

Oli kõikumine vahe ohu vahel. Vesi katlas oli tõesti jäänud väheseks. Võis juba karta, et kaitsekorgid sulavad läbi. Aga vee juurdeandmine katlasse oleks kiiresti kahandanud aururõhumist. Ja katsu siis pidada aega! Siis oleks hiljaksjäämine olnud kindel. Kõige halvem oli see, et tasast teed oli vähe ja et ei olnud seisakuid jaamades, kus veduril oleks olnud aega toibuda, kus oleks saanud auru koguda.

«Kuulge, olge kokkuhoidlikum, ärge pange kohe suure peale, sellest mäest läheme väikesega üles,» õpetas Nurklik oma abi. Ja siis kohe: «Oodake, andke siia!» Ta tõrjus abi regulaatori juurest eemale. «Teie ei tunne ikka teed veel päris hästi.»

Nurklikule näis, et ta väriseb kaasa masina värisemisega, selle hõõguva värisemisega, mis on kuumal raual, tulel ja veel, kui nad on üksteisega kontaktis.

Rong läks raskelt.

Maria, Joosepi naine, oli kodus vahel küsinud, kui tema, Joosep, oli mõnikord kaevanud, kuidas sõit oli raske: «Kuidas raske? Ega sa ju ise vea. Masin ju veab?»

Varsti on hommik. Nüüd varsti. Maria ärkab, tõuseb, hakkab kooli saatma Malle, vanemat tütart. Liiga vara peavad lapsed hommikul tõusma, selle kooli pärast. Hommikul neil pole söögiisu, kõhnaks jäävad teised. Mall tegi muret oma verevaesuse ja kõhnusega. Kopsud? Oli virk õppija, armastas raamatuid ja koolitööd, nii et vahel pidi kas või keelama. Et ta endale liiga ei teeks.

Aga kui ta tahab õppida, kui tal on andeid, et kuhugi jõuda, siis nad Mariaga tahavad teha kõik, mis suudavad, et tal oleks võimalik. Oleks võimalik õppida.

Keskkoolist läbi ja ülikoolist. Malle ta saadab ülikooli, kui aga jõuab teenida...

Et neil kolmest lapsest ka ühtki poega ei olnud! Pojast oleks pidanud saama ja võinud saada insener. Raudteeinsener. Kas nad ei võiks veel saada poja? Senisele kolmele lapsele lisaks? Kui see kõige noorem, see praegu nelja-aastane Tiiu, oleks ometi olnud poeg, nagu nad Mariaga mõlemad nii väga soovisid.

Aga ükskõik, ükskõik. Kui tütred, siis tütred. Mall läheb ülikooli, õpib arstiks. Arstikutse, see on õige naise ala. Naine on loodud hooldajaks ja hoolitsejaks, ravijaks, ligimeste valude leevendajaks. Kui naine paneb oma käe palavikus haige pea peale...

Nurklik pidas silmas teed, läbi väikese ovaalse akna meeskonnaruumi esiseinas. Tal oli palavik, nüüd ta tundis seda selgesti. Kожu saada, puhata. Oma perekonna juures olla. Talle paistis, et siis ei või sündida midagi paha, kui nad kõik olid koos — naine, kes teda armastas ja keda tema armastas niisama tugeva ja kindla armastusega kui abiellumise päeval, ja lapsed, kes olid neile kallimad kui miski muu kogu maailmas.

Nurklik mõtles kodule. Kui siin nii tuli seista ja üksisilmi jälgida pimedusest vedurilaternate valguse kätte jooksvat teed, siis olid ta mõtted enamasti alati kodus, oma perekonna juures. Töövõtted toimusid automatismiga, mille oli närvikavasse istutanud aastatepikkune vilumus. Kallakuil regulaatorit sulgeda, avada, tarbe korral suure peale lükata tõusudel — see kõik sündis nagu iseenesest. Sündis võrdse kindlusega nii rõõmsate kui süngete mõtete peast läbi käies. Kes olekski jõudnud üles lugeda, kui palju kordi juba ta oli avanud ja sulgenud aurusiibrit, kui palju ringe keeranud käiguvinti oma senise teenistuse jooksul? Või kui palju kordi pidi ta seda veel tegema? Milline sõitudest on tal viimne? Oh, sinna oli veel aega. Millal saavad lapsed suureks, millal nad ei vaja enam vanemate kaitset ja tuge?

Eile oli ta Malle aidanud, enne tööleminekut. Mall oli toonud oma uue, puhta arvutusvihiku, mille kaanele oli selge ja ilusa käekirjaga maalitud: Mall Nurklik, IV-b algkooli klass, ja millesse polnud veel kirju-

tatud muud kui järgmiseks päevaks teha olev ülesanne, ilma lahenduseta. «Ma mitte ei saa sellest ülesandest aru, ja ema kah ei saa,» oli tütar kaevanud nutuselt. «Meie uus preili ei seleta midagi, muudkui annab üles.» Ta oli siis tüdruku aidanud, ruttu, endal kiire tööleminekuga. Nendest algkooliülesannetest sai ta veel kergesti jagu, vallakool, milles tema oli käinud, oli mõistnud õpetada. Nüüd olid uued raamatud ja uued ülesanded, aga arvutus oli ikka arvutus, olgugi et vanasti seda nimetati rehkenduseks ja nüüd matemaatikaks... Siis oli Mall veel sundinud teda kuulama päheõppimiseks antud koraaliridu: «Mis jumal teeb, on ikka hea, ta tahtmine jääb õigeks...» «Söö kah midagi, enne kui sa lähed, viidad aja ära,» oli ütelnud Maria. «Aga ema, sina ei oska ju matemaatikat, sina ei saa mind aidata,» vaidles tütar vastu. Siis oli ta söönud, ilma isuta — jah, see haigus, see hakkas mul ikka juba eile — silmad oma tütre heledatel juustel...

Kindlusetunne puudus! Oli küll, et võidi endale ütelda: ma olen õnnelik! Või: mul on õnne! Aga õnnega oli seotud midagi, mis hakkas seda õnne ennast hävitama, vähemalt ohustama, just sedamööda, kuidas õnnelikkuse tunne ise kasvas. Just suure õnnega oli seotud suur hirm. Mõte sellele, et midagi väga kallist võiks puruneda, see võis rikkuda rõõmu kõige suurema õnne juures... Maria nägi alati unesid, unenägusid ja armastas neid pikalt ja laialt Joosepile jutustada. Mis see või see pidi tähendama? Kui sagedasti oli ta Joosepit ukstel vastu võtnud hüüatusega: «Oled ikka kodus! Ja ma nägin sinust nii halba und!»

Nurklikul hakkas selle mõtte juures natuke kergem. Noh, kui Maria halba ennustavad uned kõik oleksid täide läinud, siis... Ei ole midagi... Kas ta täna jälle öösi ei muretse minu pärast. Ta oli eile nii isemoodi murelik, kui jumalaga jätsime. Ja õrnem ja südamlikum ja hoolitsevam. Pahandas Mallega, et too minu aega pidi viitma...

«Kuulge, tulge võtke sau vastu, kohe on jaam,» hüüdis Nurklik abile. Üsna lähedal juba vilkus semafori roheline tuli. See oli suurem jaam, kus oli sõiduloa võtmine.

Abi astus meeskonnaruumi juhipoelse ukse juurde, traatrõnga külge kinnitatud metallpulk käes. Jaama-korrapidaja seisis perroonil, ooteruumi sissekäigu ees, mille kohal põles helevalge, hõõgsukaga petrooleumilamp. Abi laskis pulga kukkuda. See tuli langemise aja jooksul veduriga kaasa ja kukkus parajasti korrapidaja jalgade ette kruusale. Samal ajal teine sau, mida korrapidaja möödavuhisevale rongile lähedale tulles üles veduri poole ulatas, oli juba rõngastpidi vedurijuhi abi käevangus. Tervituseks ei jätkunud aega. Paar raputust pööranguil veel, ja jaama teed ning tuled jäid jälle selja taha.

Külmavärinad, mis Nurklikku olid siamaani väga kiusanud, olid järsku kadunud. Aga lõtvus ja nõrkus oli nagu suurenenud. Ei olnud parem olla. Vasak külg, katlapoolne, oli nagu ahjus. Parem külg, see oli uksest puhuva tõmbetuule käes. Vasak põsk õhetas katlast kiirgavast palavusest, näo paremal poolel oli jääkülm higi, Nurklikule paistis, et higipisarad paremal meelekohal võiksid jäätuda.

Ta surus oma lambanahkse vormimütsi kõvemini pähe.

Ilm hakkas minema valgeks. Päikesetõus oli lähedal. Külm vastu hommikut oli tugev ja mets — raagus kaasik soisel maastikul — oli paksus valges härmas.

«Pumbake nüüd... Pole midagi teha,» ütles Nurklik abile. Ta vaatas tõsise murega veeklaasile, avas kõige alumise kontrollkraani. Sellest tuli siiski veel vett. Aga ühtlasi lõi meeskonnaruumi aurupilv, mis hetkeks takistas üksteist nägemast. Nurklik sulges kraani. See käis kõvasti ja väljatungiv kuum aur oleks kõrvetanud käe, kui presendist labakinnas poleks kaitsnud.

Auru pidi jälle juurde andma. Tükk maad oli nüüd küll tasast teed, aga väljas valitsev külm pani rattad krigisema ja oli tunda, et rong ei võtnud hoogu, vaid teda pidi kogu aeg vedama. Niisugustel kordadel oli Joosepil tunne, nagu peaks ta rongi vedamisele kaasa aitama sellega, et ise rõhus armatuuriväntadele, mida tal parajasti juhtus tarvis olema peos hoida, oli see siis regulaatoripide vasakus või käiguvindi-vänt paremas käes.

Ta pidas hinge kinni, ta ei saanud olla osavõtmatu ega rahulik, ta pingutas ennast. Just nagu oleks tema musklite kokkutõmbumised, tema surve-all-olek suutnud veduri raudseid, aga, näe siiski, väsima kippuvad — täpselt nagu inimesel! — varustatud liikmeid kuidagi aidata...

Kas ta ei olnud kohusetruu töömees?

Ta teadis selgesti oma vastutuse ulatust, pidas seda alati meeles. Ta teadis, et seal, veduri taga, rongis, oli sada või enam inimest, muist magasid pehmetel kohtadel, teised tukkusid kõvadel kolmanda klassi pinkidel, kes kuidas. Aga kõik olid reisile tulnud selle teadmisega, et midagi ei juhtu. Ei mõtelnudki sellele, et midagi võiks juhtuda.

Aga vedurijuht Nurklik tundis jälle külmavärinaid.

Ta mõtles: inimene on ka nagu masin. Ta vajab kütet ja mäaret ja hooldamist ja aeg-ajalt remonti. Ainult et inimese eest hooldamist pole kellelegi pärisülesandeks tehtud. Jumal? Jumal, see oli midagi muud. Nurklik oli küll vaga, ja näis, et päris piiblilikult jumalakartlik. Ta oli usin kirikuskäija. Ta ei olnud hoopiski nende hulgast, kes moodustasid kiriku ja koguduse liikmete enamiku, mitte nende hulgast, kes käisid kirikus ainult suurtel pühadel. Nurklik käis kirikus tavalistel nädalapäevadelgi, kui ta ei juhtunud sõidus olema. Jumalat ei kujutlenud ta nõnda, nagu oleks see ennast tahtnud liiga palju segada üksiku inimese maise saatuse pisiseikadesse. Inimesi oli ju liiga palju ja nende huvid olid enamasti üksteisele vastukäivad. Kuidas sai jumal neid kõiki arvestada? Et ilma jumala tahtmiseta ei kõverdu su pealael ükski juuksekarv jne. — sellele ei olnud vaja mõelda. Jumal ajas suuremaid asju.

Rongiõnnetus, kui see pidi juhtuma, aga mõne õnneliku juhuse tõttu viimsel hetkel ometi juhtumata jäi, oli küll juba jumala teha. Seal leidis Nurkliku usk jumalasse kinnitust. Inimene pidi ju küll ise hoolitsema, et kõik läheks hästi. Nurkliku usklikkust ei kahandanud, vaid pigemini süvendas vahetpidamata viibimine masina juures ja masina valitsemine. Nurklik ei teadnud oma kolleegide seas, ka nooremate seas,

ühtki veendunud uskmatut. Nad olid töös jõu juures ja jõu lähedal. Ning ka jumal oli jõud. Nurklik uskus jumalasse eeskätt kui jõusse ja võimusse.

Inimene näis olevat masin, mis võis nagu iga masin vajada aeg-ajalt remonti, mõne osa parandamist, seadmist, rihtimist. Aga kes oli see, kelle hooleks oli antud järelevalve inimese heaolu üle? Jumala jaoks see näis olevat liiga väike ülesanne. Masinal olid paremad hooldajad kui inimesel. Aga masin oligi kallim kui inimene. Vedur maksis summa, mille tema juht oleks suutnud teenida ehk kolme eluaja jooksul.

Kui masina juures ilmnes mõni viga, siis teda ei saadetud tööle, vaid viidi töökotta parandusele. Inimese jaoks oli ju kah — arst, ambulants, haigla. Ebaselge oli, millal töötav inimene sinna pidi minema. Masina juures oli asi lihtne. Kui midagi katki oli, tuli parandada kohe. Aga näe, tema, Joosep, tuli välja poolhaigelt ega söandanud haigena jääda võõrasse jaama, kuhu vedur oleks rikke korral pidanud maha jääma.

«See kilomeetirahade ja preemiade süsteem on ikka lihtsalt inimeste tapmine. Oled päris haige teinekord, aga kuidas sa jääd koju, kui tead, et palgapäeval on kohe eelarves auk,» ütles Joosep kõvasti. Abi ja kütja vaatasid tema poole. Ei saanud aru, kuidas teine järsku tuli sellele. «Muidugi mõista,» vastas siiski kütja.

Kooliraha oli Malle eest maksta sel palgapäeval ja viiulitunnid. Kevad tuleb, uusi riideid on vaja. Kõigile, naisele kui lastele. Endast mõtles ta alles viimases järjekorras. Õige, elukindlustuse-maksu tähtpäev oli ka kohe järgmise kuu esimesel. Seegi tahtis õiendada selle kuu palgast. Kuidas ots otsaga kokku vedada? Kui ta nüüd jääb pikemaks ajaks haigeks? Ja ei saa kilomeetirahasid, mis kahandab sissetuleku poole peale? Ja vedur oli ometi nii hea. Oma käe järgi seatud ja hoitud. Tähen das palju. Võis teenida kilomeetirahasid poole rohkem kui mõne halvaga.

Hakkas lähenema kodujaam. Veel kolm jaamavahet, veel kaks. Viimane jaamavahe. Udu oli hõrenenud, teetammi kohal, mis ulatus maastikust kõrgemale, polnud teda enam üldse. Rööpad hakkasid helkima tõusva päikese punakas valguses.

Semaforist läbi... Jaamateed, tõuked pöörangutel. Ruttavad, aga vilunud võtted õhkipiduri käepideme juures. Rong seisis nõgise, kivist jaamahoone ees, kus juba ootasid reisijad, kes segunesid teistega, rongilt tulijatega, külmetavate ja alles unistega.

«Minge koju. Küll me paneme ise veduri ära,» soovitas abi Nurklikule.

«Pole viga. Mis nüüd enam. Kui sai niikaua ära kannatada, küll siis kannatab selle tunnikese kah.»

Ei, nüüd ta ei tahtnud mitte enam jätta masinat teiste kätte. Päralejõudmine nagu oleks natuke parananud enesetunnetki. Parem on ise juures olla. Lõhuvad muidu, kaotavad midagi ära, raiskavad ilmaasjata õli... ei tea, kuidas puude võtmisel järele vaatavad. Puulaos, oli kuulda, pidi olema puudujääke... Abi, — mis sellest, et tehnik — noor mees ikka noor mees! Kas teab õigesti remonti sisse kirjutada? Pärast häda.

Haagiti lahti. «Edasi!» kõrises signaal rongiseadja hernesvilest. Nurklik vajutas katla kohal asetsevat vedurivilekangi lühikeseks tõrtsatavaks vastuseks ja pani masina liikuma manööverduseks puude alla. Tuli teha mitu igavat käiku edasi-tagasi, kuni sai küttematerjalilao teedele.

Puunaisi polnud kohal. Alles kui vedur oli kaks korda pikalt vilistanud, tulid nad. Tulid ratastelt mahavõetud vanast vagunist, mis oli ulualuseks töö vaheaegadel ja mille teises otsas oli laokontor. Nad olid riietatud nagu mingisse töö ja vaesuse poolt dikteeritud univormi, vanadesse katmata pihtkasukatesse või jälle määratud pesuriidest vatitud jakkidesse, pikkadesse alt narmendavaisse ja poristesse villastesse seelikutesse. Kõigil olid kotiriidest põlled ees või lihtsalt mõni vana kott, lahtiharutamata, nagu ta oli, põlleks ette seotud. «Jõudu, mehaanikud!»

Kaks nendest ronisid vedurile, teised moodustasid aheliku riitadeni. Ja siis hakkasid riidast tulema ilusad kuivad kasehalud.

Nurklikul oli kirjutada kviitung. Ta avas õhukese plekk-kasti — niisugune on vedurijuhi portfell, ja ega nahkset kantseleiametniku oma kõlba vedurile tuua. «Minge õli järele kah,» ütles ta kütjale. «Võtke kuus-

teist kilogrammi.» Kütja kolistas karraga ja ronis maha juhipoolelt. Abipoolet olid puunaised ees.

Nurklik sülitas tindipliatsile, et hakata kirjutama. Suu oli kuiv. Siis katsus teha sõrme märjaks ja sellega niisutada kviitungiplanki. Siis tundis, et süda kloppis. Ähvardavalt, higistama panevalt, siis jälle päris vaikselt, rahutuks tegevalt. Nurklikku haaras hirm ja ta tundis ennast järsku nõrgemana kui ühelgi hetkel kogu öö jooksul. «Ma pean vist küll kohe koju minema...»

Üks ratas, tohtu suur, nii suur, et täitis kogu maailmaruumi, pöörles. Selle telg asetses Nurkliku peas. Siis oli see ratas äkki pisike nagu lihvimisseibike puurmasina otsas. Mis on mu südamega? Nurklik haaras enesel rinnust kinni...

«Mis teiega on, härra Nurklik?» kuulis ta oma abi küsivat. Hääl kostis võõralt ja kaugelt, nagu läbi müüri, nagu paksu eesriide tagant. Siis tundis ta, et teda käsi-varrest toetati! «Peate minema koju.»

Need sõnad, veel enam aga puudutus käsivarrest tegid ta selgemaks. Ratas peas jäi seisma, ei pöörelnud enam. «Jah, ma lähen koju,» ütles ta alistunult. Siis kirjutas kviitungiplangile oma nime. «Täitke teie ära. Kaksteist ruumimeetrit, oli nii? Ma saan ise, ma saan ise...»

Ta sai tõesti ise trepist alla. Abi ulatas järele kasti, selle, milles oli olnud toidumoon teekonnaks. Peeaegu puutumata oli see. Ligi kahekümne tunni jooksul, kodujaamast lahkumisest saadik, ei olnud Nurklikul isu. «Jah, jah,» rääkis ta enesega, kui hakkas aegamööda liikuma kodu poole, mis ei olnud jaamast kaugel, nüüd tundus aga peaaegu kättesaamatus kauguses: «Jah, jah. Sellepärast ma nii nõrk olengi, ma ei ole ju midagi söönud...»

Kuidas see oli?... Nagu sõdur, kes ei lahku oma postilt... Nüüd Nurklik tundis, et tema jõud oli otsas. Ta ei saanud aru, kuidas ta oli jõudnud ometi seista veduril kogu tee, hoolimata haigusest. Kas oli siinkohal piir, kas just nüüd olid lõppenud viimsed jõutagavarad? Küttematerjal? Vesi tendrist?

Ta väga katsus käia tänaval nii, et vastutulijad ei

paneks tema juures midagi iseäralikku tähele. Aga ta nägi, et tema heast tahtmisest ei jätkunud selleks, et jätta inimese muljet, kellel midagi häda ei ole. Ta nägi küll, et möödaminejad teda üksisilmi vaatlesid, ta teadis, et nad selja taga ümber pöördusid ja teda jälgisid... Kuidas need mõniseda sammu nii palju raskemad olid kui terve öö veduril!...

Aga lõpuks oli ta oma kodu õueväravas. Ometi lõpuks. Lauast jalgvärava ees oli raske üle astuda. Ta tuikus trepini, mis viis korteriuksele. Võttis käsipuust kinni ja jäi hingeldades seisma. Ei jõudnud enam. Jälle suruti rinnakorvile, jälle ei olnud õhku, jälle pöörles peas see ratas, pöörles, süda läks nõrgaks.

Kuidagi oli ta tupp saanud. Kuidagi oli ta istunud toolile akna all. Suure kummipuu varju. Oma reisikasti oli ta käes hoidnud, see oli tema kõrval. Ta kuulis jälle ainult nagu läbi udu, et Maria ütles:

«Taevas, mis sul on, Joosep! Räägi ometi!»

Väga vaevaliselt tulid tal sõnad üle kuivavate huulte:

«Naine! Aita mind riidest lahti. Ma mitte enam ise ei jõua.»

— — —

«Need olid tema sõnad, mis ta mulle ütles: Naine, aita mind riidest lahti, ma ise enam ei jõua. Ta istus siin kummipuu all, nahkkuub seljas, müts peas ja kast kõrval. Lapsed tulid teisest toast. Ma saatsin nad ära ja aitasin ta voodisse. Ma otsisin kraadiklaasi, ei leidnud kohe, sain viimaks kätte. Nelikümmend üks kraadi. Niisugune oli ta.

Ma pärast sain teada, siis ma oleksin võinud ka arvata, aga mulle ei tulnud meelde, et ta ei olnudki kohe jaama jõudes koju tulnud, vaid oli ikka ise vedurit ära panema jäänud. Noh, see vedur oli talle nagu mõni jumal. Seda pidi hoidma. Oh, ma olen küllalt mõtelnud: kas ei oleks vahest kõik läinud teisiti, kui ta oleks kohe koju tulnud. Aga tema pidas ennast muidugi ülearu tugevaks. Tema võis kõik. Muidugi oli ta sõidust tulles higine ja külmetas veel juurde...

Äh, ma ei tea. Miks küll meile nii pidi juhtuma?

Ma võtsin suurräti üle ja jooksin arsti juurde. See tuli alles tunni aja pärast. Kloppis, kirjutas rohtusid, laskis kompresse teha. Lubas õhtupoolikul tagasi tulla.

Kui ta oli ära läinud, ma hakkasin nutma. Ma ei tahtnud, et Joosep ja lapsed oleksid näinud, et ma nutsin, aga ma ei saanud ennast pidada. Ma kohe nagu oleksin teadnud.

Siis Joosep hakkas sonima. Ta rääkis semaforist ja rohelisest tulest ja rääkis, nagu oleks ta rääkinud oma abiga. Siis ütles ta mitu korda minu nime ja laste nimed. Rehkendusülesandest rääkis. Õigus, mulle tuli meelde, et ta just enne ärasõitu oli aidanud Mallel üht rehkendusülesannet valmis teha.

Siis ta jäi päris vait. Ma arvasin alguses, et tal on parem, siis jälle tuli hirm — kui ta nüüd magama jääb ja ei ärkagi. Ma tahtsin uuesti arsti juurde joosta, et tulgu, tehku ometi midagi, näete, kuidas inimene on, kohe sureb ära. Jah, ma teadsin, tema nagu oli niisugune.

Aga kui siis arst tuli, siis ta kutsus mind teise tuppa ja rääkis nii, et lapsed ei oleks kuulnud. Asi olevat väga tõsine, kui aga hommikuni midagi halba ei juhtu, siis ei olewat enam hirmu. Ta tahtvat kõik teha, mis teha annab. Kamprit süstida. Kas süda välja kannatab selle koorma, selles olevat terve see küsimus.

Ma ei oska teile praegu seletada, kuidas ma ennast siis tundsin. Ainult kui arst oli jälle ära läinud, ma võtsin oma lapsed enda kõrvale. Me olime isa aseme juures. Miks ma lasksin sel tohtril ikka teha seda pitsimist? ma mõtlesin. See oli küll ikka vist mürk, küll arst teadis, et ta niikuinii ei pääse, et tema vaeva kergendada. Nüüd ta tappis meie isakese, niisugune hull mõte tuli mulle pähe, ma tean küll, ärge ütelge midagi, muidugi see ei olnud midagi halba, mis ta tegi, aga siis ma mõtlesin nii. Ma ei olnud siis õige aru juures.

Te teate, öösi ta surigi. Ah, ma ei saa sellest rääkida. Nüüd ma olen juba kõige sellega harjunud, matused on möödas ja...

Ütelge, kas teie usute jumalat? ...»

(Lese jutustusest.)

— — —

... Jumala nõu on ülem inimese mõistusest...

(Matusekõnest, vaimulikust.)

— — —
... Nagu sõdur oma postil. Kohusetruudus, see...

(Järelehüüdest kaasteenijalt.)

1937.

PAAR SAMMU OMAL KÄEL

Ma tean, et Agnia seisab võõruses, pühapäevaselt puhas valge kleit seljas, uued kingad jalas, punane pael juustes — puhas ja korralik on ta tõepoolest ainult pühapäevahommikuti — ja et ta mind hüüab:

«Leo!»

Ja kui ma siis tulen, pikkades pükstes ja madrusepluuis — oma gümnaasiumiunivormi ma suvel ei kannan —, siis ta juba kamandab minuga:

«Tule ruttu, me jääme muidu hiljaks!»

On hommik, aga juba võib aimata eelseisva suvepäeva kõrvetavat kuumust. On väga vaikne ja taevas pole ainustki pilve. Võtan Agnial käest kinni. Hoolimata sellest et olen vanem ja peaksin olema targem, teeb mulle nalja läikima viksitud saapaninadega üles keerutada sillutamata sõidutee tolmu, kui üle tänava läheme.

«Ära tee, Leo, sa määrid mu sukad ja kingad ära.»

Agulitänav pole sel tunnil rahvarikas. Üks paar jalutab käe alt kinni hoides linnast välja, metsa poole. Daamil on õlul kriiskav punane sall, härra kannab ohvitserimundrit. Kaks tööpoissi, lohakais särges, mütsid kuklas, uljas hoiakus, nõjatuvad seljaga vastu aiaplanku, puistavad suust vahetpidamata päevalilleseemne-koori. Vürtspoe uksel seisab väike tõmmu ja määrdinud juudiplika, sinikasmustad lokkikiskuvad juuksed palmitsetud mitmeks rotisabaks.

«Aagi, ma ostan päevalilleseemneid,» ütlen.

«Osta kompekke.»

Juuditüdruk lipsab poodi, hüüab midagi peene, kriiskava häälega, lipsab leti taha. Poenaine tuleb, keerab torbiku, klopib plekist kompekipurki vastu letiäärt,

pahandab tütrega oma keeli, väga kiiresti rääkides, kaalub laest rippuvatel suurtel vaskkaaludel kaheksandiku välja.

Lasen silmadel ringi käia. Vaene. Tünn soola, karp «lahtisi» paberosse, letil päevalilleaseemneid, kõrval klaas nende mõõtmiseks — selle täis maksab kopik... Ulatan mündi perenaisele. «Kill-köll,» ütleb uksekell.

Läheme Agniaga linnast välja, jumalateenistusele kloostrikirikusse. Sinna on kolm kilomeetrit maad.

Lubjatud müürid valendavad silmilõikavalt juuni-hommiku päikeses. Astume kloostriõuele väikese jalgvärava kaudu. Kolm sibulkuplitega kirikut, hulk elumaju ja muid hooneid, kõik kivist ja valged, seisavad rikkalikku varju pakkuvate kastanite ja vahtrate vahel.

Teeraja helepruun jäme kruus krudiseb tasa meie sammude all. Suurim tornikelladest lööb uuesti teiste heledamahäälaliste hulka oma vägeva hoobi. Selle kumin ulatub südameni ja südamel on valus.

Jumalakoja värav on avali. Teenistusele tulijaid koguneb. Võtan mütsi peast ja hoian ennast Agnia jälgedesse. Agnia on veneusuline, tema peab teadma, kuidas käituda.

Kõrgeist aknaist langeb punaseid, rohelisi, lillasid kitsaid kiirtevihke seintele, sammastele, põranda hallidele kulunud paekivitahvlitele. Icoonide ees väriseb õililambitulukesi ja sulab kõrspeeni vahaküünlaid.

Üks väiksemaid jumalasalaseid rajab enesele munkade ja palvetama tulnud lihtrahva keskel teed. Tuleb, maani ulatuvast mustast ürbis, mis alt narmendab ja keskkehast on pinguletõmmatud nõõri alla voltidesse korraldatud. Ta kolistab kontsaraudadega, toob seinast äärest kiriku keskele puldi, mida katab kulunud pärilikes-tikitud linik ja alustab ruttavat, uinutavalt ühetoonilist silpideketramist. Ometi see mõjub palvetama tulnutesse elustavalt, nagu oleks neid piitsaga sunnitud usinamale orjusele. Põlvitused ja kummardused näivad muutuvat sagedamaks; risti lüüakse ette suurema andumusega. Icoonide ees seisvail hõbedakarvalistel alustel, mis näivad nagu kandmikud pisikeste peekritega, tihenevad küünalde rivid. Sulava vaha värske suits hakkab katma surma meenutavat, seisnud viirukilõhna.

Teenistuse käik algab, pikk ja keeruline. Viiruki-
suits uimastab, lähendab jumalale. «Ma tahan preest-
riks saada,» mõtlen. Mõtlen sellelegi, et kindlasti tahan
saada taevasse. Sest põrgu ees tunnen hirmu. Palvetan
siiralt, ajuti suure hoolega. Satun ärevusse, kui ei
suuda pidevalt olla oma palvete juures, lastes ennast
eksitada ümbrusest. Keisrivärvad avanevad, üks kõr-
gemaid preestreid tuleb, sätendab kuld- ja hõbekarras.
Kogudus põlvitab. Ka Agnia. Teen järele, mida tema
teeb ette. Mul on mahti tähele panna — patt on jumala-
teenistuse aegu ringi vahtida, mõtlen ise, aga piilun
siiski kummargil päi altkulmu — mul on mahti tähele
panna, et Agnia sukad on langenud alla, et ta seisab
paljastel põlvedel. Agnia saab kindlasti taevasse. Kui
ta kummardub maani, siis tema pooleldi lahtised juuk-
sed langevad üle otsaesise alla ja pühivad põrandat pea
ülestõstmisel.

On igav, ometi hea. Südamel on umbne, aga soe.

Pärast teenistuse ametliku osa, armulaua-jagamise ja
mitte lõppeda tahtva palvelaulmise lõppu tuleb põne-
vamat: mitmete ikoonide ja muude pühakute austam-
ine. See on vabatahtlik, igaüks valib enesele pala,
mis meeldib.

Meie Agniaga oleme viimsete kirikust lahkujate
seas. Oleme põlvitanud ja palvetanud iga pühapildi ees,
oleme suudelnud iga risti ja testamendikõidet ja ikooni,
mida suudlemiseks pakuti; oleme vahetanud sel moel
sada suudlust, olgugi teiste suudlusjälgedega segatult.
Oleme löönud risti ette igal pool, kus seda tegid enam
usaldust väärivad jumalakummardajad. Ikka enne Aagi
ja siis mina.

Aga ma läksin hetkeks Agniast ka lahku. Leian
aega seisatada ühe madonnakujutuse ees, mis asub
kõrvalisemas kohas, vasakpoolses tiivas, samba varjus.
See on üks vähem tähtsaid, ainult väike lambike põleb
vaevalt hingitseva tulega ta ees ja paar küünlakest on
varakult kustutatud praktilise meelega munkade poolt.
Mul on temast kahju, ta on peaaegu päris hüljatud.
Ent samas ma vaatan ringi, kolonni taha mind keegi ei
näe. Teen ristimärgi, vaatan veel korra selja taha ja
võtan siis kähku kaks poolikut peenikest küünalt ning

pistan tasku. Vaatan madonnale otsa, ta ei tee mulle sugugi teistsugust nägu. Lõõn veel korra risti ette. Siis jõuab Agnia mulle järele ja me lahkume koos kirikust.

Möödume kükitavate kerjuste rivist, mis palistab kirikuesiselt viivat teed. Aagi võtab mu käest kinni: «Ärme lähme veel kohe koju.»

— — —

Kloostri ümbruses ei liigu ammu enam kedagi ja külad üle jõe puhkavad pühapäevaselt. Oleme hulknud radadel üle niidunõlvakute, piki põllupeenraid, väikestest võsadest ja metsatukkadest mööda. Linna pole näha, ta asub meist ida pool tõusva küngasteaheliku varjus.

«Ärme lähme veel koju, otsime enne metsas marju.»

Maasikavarsi kasvab võsaveerel küll, küpsi marju leidub aga ainult mõni üksik. Kuid pooltooredki sünnivad süüa. Siis tuleb mulle midagi meelde. Otsin taskust välja küünlad, mis kirikust kaasa võtsin:

«Vaata, mis mul on.»

Agnia vaatab mulle küsivalt otsa.

«Kust sa need said?»

Seletan.

«Leo, see on patt. Kas sa tead, kuidas ma kardan!»

«Sa oled naljakas,» ütlen. Müstiline palvemeeleolu, mis mul oli kirikus, on heledas päikesevalguses jälle kadunud. «Me võime kodus kirikut mängida. Puukuuris, seal on pime, kui uks kinni tõmmata.»

«Ei, Leo, see on patt! Ma kardan. Ma räägin kodus emale, ja minu ema räägib sinu emale, ja siis sa saad.»

«Minu ema ei tee mulle midagi, aga sina saad oma ema käest iga päev peksta.»

«Ja mis see sinu asi on.»

Oleme tülli sattumas. Aga oleme kodust kaugel ja vajame teineteist.

«Kas tead, Leo,» alustab Agnia mõne hetke pärast, mille jooksul ta on mulle otsa mossitanud, «sa vii nad tagasi. Siis see ei ole patt, ja siis ma ei karda ja siis ma kodus ei räägi kah midagi.»

Leian lahenduse olevat mõistliku. Hirm patu eest on

siiski ka mind vahepeal nakatanud ja ma hea meelega vabaneksin kuidagi koormast, mille olin mõtlematult enesele kaela tõmmanud.

«Hea küll, ma lähen viin. Aga tule minuga kaasa kuni kloostri väravani.»

«Ma ei julge, ma ootan sind siin.»

«Kuule,» tuleb mulle midagi pähe. Ma ise seda ei usu ja arvan, et ega ka Aagi vist mitte, aga siiski ütlen: «Ära jää siia üksi, siin metsas võib-olla on hunte. Ehk kui äkki tuleb mõni röövel, mis sa siis teed?»

«Ära räägi, Leo, ma kardan! Ma saadan sind natuke. Sinna, kust tee kloostri poole ära keerab. Seal on lage, sinna ei või hundid tulla. Ja röövel ei julge ka nii lähedale kirikule tulla.»

«Muidugi.»

Läheme tulnud teed tagasi, ma jätan Agnia teharule ootama ja ruttan ise kloostri poole. Jalgvärv, millest väljusime, pole lukus, pole väravavahti ega ühtki muud hingelist näha ka seespool müüri. Aga kiriku rasked väravad näivad olevat kinni.

Hiilin, ise ärevil, kirikuesisele trepile. Kui mind nüüd keegi näeb ja küsib, mida ma siit otsin? Katsun värava sisse ehitatud väikest ust. See on tõesti lukus. Ei, sisse ma ei pääse. Mul on isegi pisut kergem: alles ust katsudes sai mulle selgeks, et ma õigupoolest väga kartsingi minna üksi tühja kirikusse.

Lippan trepist alla ja lähen ringiga ümber kiriku. Satun puude villu, kaugenen elamutest. Nüüd mind kindlasti keegi enam ei näe. Olen rahulikum, et mul ei tulnud kellegagi kloostrielanikest kokku puutuda. Aga mure oma täitmata ülesande pärast hakkab uuesti vaevama. Patt...

Meenub pildiraamat, mida usuõpetaja talvel näitas piiblilootunnis. Mis mulle sealt kõige enam meelde jäi, oli pilt rikka mehe ja vaese Laatsaruse loost. See, kuidas rikas mees pärast surma on ümbritsetud igavese põrgutule lekidest, kuidas ta ahastuses sirutab oma käsi taeva poole, anudes piiska vett. Patt...

Olen jõudnud üsna tihedate puude keskele. Kauge- mal paistab jälle lagedat. See on lausik org, mille kaldad on kaetud roheline muruga, mu meelest rohelii-

semaga, heledamaga kui ma iial kusagil olen näinud. Sellel murul jalutavad kaks paabulindu, teisel kiirgavavärviline saba laiali nagu lehvik, nagu vikerkaar. Jään vahtima neid kummalisi linde, paradiisilinde, mõtlen ise, unustan jälle peaaegu, milleks ma õieti kloostriisse tagasi tulin, ja et Agnia mind ootab.

Katsun lindudele läheneda. Nad ei lase mind küll juurde, aga nad ei põgene ka rutates, vaid katsuvad eemalduda laisa väärikusega. Siiski, ma ei tohi neid ka lausa taga ajama hakata, äkki mõni juhtub mind nägema. Aga ühe mahajäänud värvilise sabasule tõstan üles ja mahutan ettevaatlikult taskusse.

Oru põhjas jookseb oja. Mulle tuleb meelde, et ta saab alguse siinsamas kloostri õuel, veidi kaugemal puude all asuvast lättest. Olen käinud siin korra vanemate inimestega kaasas. Õigus, nüüd ma tean: lätte läheduses on veel püha kaev, mille vett viiakse koju arstimiks. Sinna ma lähen.

Kaevu kohal asub väike puust ehitus, rist katusel ja väiksem katusekene selle kohal. Astun kaevuhoonesse läbi madala ukse. Ruumis on hämar. Seinaturgast vaatab siingi alla üks madonnakuju ja sellegi ees klaasis põleb õli sees ujuv taht. Vaatan kaevu: vesi ei näi olevat rakete äärest kuigi kaugel. Mu enese nägu vaatab veepeeglist mulle vastu. Võtan taskust oma südametunnistuse koorma, need kaks küünalt — üks neist on soojuse käes kõveraks kooldunud, teine on läinud keskelt katki, ainult tükid püsivad tahtipidi koos. Tahan nad põlema süüdata, aga ma ei ulatu nii lihtsalt lambini. Ronin raketele, küünitan, ise hirmul, et mitte kaevu kukkuda — pattu ju karistatakse õnnetusega. Mu ettevõtte läheb siiski korda. Tilgutan paar pisarat vaha rakete puule, katkiläinud küünal ei taha hästi püsti püsida. Ometi viimaks seisavad mõlemad ja kaevuvee peeglist sätendavad kaks virvendavat valguspunktikest nagu kaks tähte taevast, ainult võõrast taevast, mis on su jalgade all.

Nüüd kaevumajake on nagu väike kirik, mõtlen. Kes paneks muidu küünlaid selle jumalakese ette? Sellest väikesest lambikesest on ju nii vähe. Aga näe, mina tōin. Mu üle tuleb palvehardus, põlvitan põrandale,

toetan pea ristis kätele kaevu äärele ja palvetan tööpoolest. Ma ei palu midagi ega kellegi eest. Ometi olen terveni palves.

Kui kaua ma põlvitasin, ei tea. Oli seda rohkem või vähem kui mõni minut? Lastele paistab ju aeg alati hirmus pikk. Igatahes ma veel põlvitan, kui avatakse uks minu selja taga ja hämar kuurike läheb järsku üsna valgeks. Ehmatan väga. Mustakuuline kloostrielanik seisab lävel.

«Jumala isa, poja ja pühavaimu nimel: laps, mis teed sa siin?»

Hüppan püsti. Tunnen tahtmist põgenema pista, aga munk seisab lävel, ma ju ei pääse kuhugi, see on päris selge. Katan kätega silmad, toetun seinale najale ja hakkab nutma suurte pisaratega.

«Ära karda, laps, jumal näeb meid kõiki, jumal aitab meid kõiki.» Käsi silitab mu pead: «Tule, lähme.»

Ma vaatan üles. Munk teeb ristitähe minu kohal, kummardab kolm korda madonna ees, iga kummarduse järel katab enese ristimärgiga. Siis ta võtab mu käe ja talutab mind välja. Lasen enesega sündida, mis sünnib.

«Su südant vaevab mure, mu poeg? Tule üles minu kambrisse, palume jumalat koos. Tema aitab meid igas hädas.»

Seisatame keset kloostri ehitusi, kirikute ja eluhoonete vahel, lagedal, kruusaga kaetud teede ristlemiskohal. Hea meelega oleksin praegu siit tuhat penikoorimat kaugel, vabaneksin kunstlikkude sõlmedega seotud köidikuist, ööpimeduses tapaksin sada vastast, põgeneksin skalpiküttide eest, ratsutaksin mööda lõpematut preeriat. Aga selle sinisilmalise pruuni habemega munga käest ma ei oska kuhugi põgeneda. Mu suurim mure sel hetkel on, et ma ühtki muret ei suuda kohe välja mõelda, millest oma valvurile ja jumala käskjalale jutustada. Ega ometi ma või talle jutustada seda, mis pärast ma nimelt siia kloostriaeda olen tulnud.

«Tule üles minu kambrisse,» kordab munk. Ja kui ma ei vasta, tõmbab ta mind kättpidi järele, hakkab minema ning ma ei saa mõeldagi vastupanule. Aga

minu hirmusse seguneb ka uudishimu, peast vilksatab läbi lugusid muinasjuturaamatuid, nõidadest, kummalistest seiklustest. Kas ma viimati peangi jääma nüüd kloostriisse, nagu need väikesed poisid, kes kirikus laulsid? Kas ma üldse siit enam välja pääsen? Võib-olla mind pannakse elama üksikusse kongi, mille aknal on trellid? Aga siis tuleb muinasjutulind hoiab noka vahel kirja ja pistab selle läbi trellide minu kambrisse. Ja ma loen sellest, et Aagi võõrasema on nõid, ja et tema teene see oli, et pidin sattuma siia vangi. Aga nüüd on ta surnud ja Aagi on omandanud tema oskused nõiakunstis ja keskööl ta tuleb ning vabastab minu.

Oleme jõudnud trepist üles ja astunud munga tuppa. See on lihtne, sel on värvimata laudpõrand, valged lubjatud seinad, üks aken, mis on kitsas ja mis ülemises osas koosneb kahest teravalt kokkujooksvast kaarest. Esemeid selles toas on üsna vähe: üks magamisase, kaetud halli villase tekiga, üks laud, kaks taburetti ja nurgas kõrge pult pühakuju all. Ikooni ees põlev lambike, nagu igal pool, puldil kustutatud küünal ja avatud palveraamat või testament. Siin on vaikne ja võõras. Aken on avatud lõunasse, sealt kandub tuppa lilledõhnu ja paistab päikest, mis viskub põrandale heleda ristkülikuna.

Sisseastunud mu saatja vaatab nurgas lugemispuldi kohal seisva ikooni poole, kummardab, teeb ristimärgi, pöördub siis ja ütleb:

«Istu, mu poeg.»

Ta tõmbab tabureti mulle lähemale ja istub ise teisele.

«Kui meie jumalat kardame ja armastame ja tema juurde alandlikul meelel tuleme kõigis oma muredes, siis ta hoiab ja kaitseb meid ja päästab meid ära kõigest kurjast, aamen. Mis vaevab sinu südant, sõbrake?»

Ma ei ole sugugi enam nii väike, talvel õppisin juba ladina keelt ja maailmajagude geograafiat ja rehkendamist murdarvudega. Mind on kord direktori kabinetti kutsutud, kui klassis arenes suur koeruste episood, mille ninaameeste hulka arvati kuuluvat ka mind. Aga selle võõra habemikuga võõras mustas rüüs, mida

harva olen silmitsenud nii lähedalt, ei oska ma midagi peale hakata. Ainult üks on kindel. Nendest mõtetest, mida ma päris ise mõtlen, nendest ma rääkida ei või, tehku mu vaenlane ennast nõnda usaldusväärseks kui iganes oskab.

Kuid kaua ma istun nõnda, sõnatult? Ma räägin haigest vennast, kelle eest ma palvetasin, olgugi et mul üldse pole venda, ja sellest, et tahtsin viia temale pühast lättest vett, olgugi et mul polnud kaasas pude-
lit.

Täiskasvanut on kerge petta, kui seda teha sõnadega, mida täiskasvanu on harjunud kuulma. Juba ma tunnen, et ma jään peale. Aga mis võõras tuluke on munga silmis, kui parajasti nii osavõtlik minu vastu?

«Isake, kas ma ei hakkaks nüüd koju minema? Muidu hakatakse kartma, kuhu ma nii kauaks jäin.» Teen enese nii väikeseks ja rumalaks, nagu vähegi oskan.

Kambri uks avaneb, üks teine kloostrielanikest astub ruumi.

«Mine rahuga, mu poeg,» vastatakse mulle väarikalt, siiski küllalt kiirelt.

Lippan minema pooljoostes.

— — —

Agnia võtab mu vastu nutuvirinaga: mida ma olevat nii kaua õiendanud?

Oh, seda ei jõua kõike korraga ära rääkida. On aeg hakata koju minema, muidu tuleb pahandus.

Jah, aga temal olnud nii suur hirm. Kaks koledat suurt külapoissi läinud siitsamast natukese aja eest mööda ja tema arvanud, et need võtavad ta kinni ja löövad teda. Agnia olevat nüüd minuga päris vihane. Igavesti vihane, jumalasõna. Üldse enam ei rääkivat minuga, jumalasõna.

Pistan käe taskusse ja tõmban välja paabulinnusule.

«Vaata, Aagi,»

«Ei taha vaadata kah,» ütleb tema. Aga pöördub ometi.

«Oi, kust sa selle said?»

«Leidsin.»

«Anna mulle.»

«Aga kas sa siis enam ei ole minuga vihane?»

Vaikus.

«Hea küll, ma annan ta sulle, aga ära siis enam ole minuga vihane.»

Aagi võtab sule vaikides vastu, sõrmitseb, korraldab sirgeks kiude, mis taskus sassi läinud. Ma tean, et ta nüüd kahetseb oma kergemeelselt öeldud sõnu ja van-
deid, ta peab nüüd kümme minutit mossis olema, aga pärast seda on kõik jälle kindlasti hea.

Eialgu sammume kodu poole, pidades vaikust. Võib-olla tuleb vaikimine ka sellest, et oleme üsna väsinud.

Agnia ei ole õieti mu esimene armastus. Esimene oli noor halastajaõde, kes varakevadel oli paar päeva meie pool külas. Too oli iludus, aga nüüd ta on sõjas. Räägitakse, et halastajaõdesidki lahinguis surma saab. Iga-
tahes mul pole mingit märki mu esimese jumaldatu truuduse kohta. Ta lummas mind oma iluga, solvas aga külmusega. Pealegi kuulus ta «suurte» hulka, ja nendega ei saa olla otsekohene. Agnia pole küll nii ilus, aga ta saab minu huvidest seda paremini aru. Ta kuulab mind meeleldi, kui räägin talle oma kangelastegudest, mida lähemal ajal ette võtan. Kodust põgenemisest ja sõjaväljale või Ameerikasse sõitmisest.

Pühapäevases riides ei näegi väike Agnia nii halb välja. Äripäeviti on ta küll määrdunud, näo kahvatus torkab enam silma, sest tal on eriline oskus oma nägu iluravivahenditega mustaks määrada. Aga sellest ma veel räägin.

Agnia ema on õieti tema võõrasema. Isa on küll päris isa, aga too on harva kodus. Ta on mingi proovireisija. Kui koju tuleb, siis ikka mitme suure kohvriga, mis on täis mitmesuguseid karpe, pudeleid ja tuube. Olen ise näinud, olen juhtunud mõnel niisugusel korral olema Agnia pool. Nad elavad otse meie vastas, üle vööruse. Neist karpidest, tuubidest ja pudelitest jääb siis alati hulk maha ka Agnia emale, keda mina kutsun tädi Liisaks. Terve rida neist seisab kummutil peegli ees. Agnial on keelatud nendesse oma näppu pista, aga kui ta salaja juurde pääseb, siis ta kreemitab, puuder-
dab ja lõhnaõlitab ennast eeskujulikuks hirmu-

tiseks; ning tuleb siis minu juurde küsima, kas ta nüüd ei ole ilus. Ma seda ei leia.

Muidu on Agnia võõrasema halb inimene. Enesel tal lapsi ei ole. Aga tal on koer, nimega Pobi. Seda koera ta hoiab enam kui Agniat. Suudleb ja kannab kätel. Pobit ikka. Koerapiits on majas, see sagedasti tarvitatud ese, aga iial pole tädi Liisa sellega löönud oma Pobit, sellega ta peksab Agniat.

— — —

Lõunaajal, varsti pärast seda, kui oleme jõudnud koju, on Agnial oma võõrasemaga jälle suur tuli. Istun üksinda toas, väljast on kuulda tädi Liisa ahastamist:

«Issand jumal, Pobi ei ole ikka veel süüa saanud! Aagi, Aagi, inimeseloom, kus sa oled! Mine jookse too kuurist peenikesi puid pliidi alla. Sa näed, vesi ei lähe keema ja Pobi nälgib. Oh, Pobikene, nad on ju kõik nii pahad siin, keegi sinust ei hooli. Kui mind ei oleks, siis ei tea, mis küll sinust saaks. Ooh!»

Ma tean, mis seal teisel pool praegu sünnib. Pobile tahetakse keeta viinivorstikesi. Pobi ise lebab kindlasti perenaise sängis valgel päevatekil, kui mitte peapadjakattel. Ma tean ka, et tädi Liisa ahastavast jutust hoolimata pole Pobil enesel vähematki isu. Ta on vana, vastik, ülenuumatud laisk koerarull. Tean juba ette juttu, mis tuleb, kui vorstid keenuks saavad, ma ei kuule seda esimest korda. Tädi Liisa tõstab neist paar tükki taldrikule, tõstab taldriku põrandale, võtab siis voodist Pobi ja pistab ta ninapidi toidu juurde. «Söö, Pobikene.» Aga Pobikene ei taha süüa. Hea isu on maal karjakrantsidel, need võivad enese lõhki süüa, kui satuvad küllusliku roa juurde. Pobi on aga tülpinud peni. Ta võtab lõpuks ühe vorstikese ettevaatlikult hammaste vahele, salvab tükikese otsast, sööb selle ära, suurema osa toidust jätab aga üle. «Ega sa haige ei ole, Pobikene?»

Nii ma siis ootan, kas juba koera söötmine ei alga. Aga vist on tuli pliidi alt päris otsa lõppenud. Liisa-tädi kolistab uksi, läheb õue:

«Aagi, kuriloom, kuhu sa oled jäänud?» Vastust ei

tule, olgugi et Agnia juba tükk aega tagasi läks puukuuri poole, korv käes. Ta oli teel saanud teiste lastega kokku ja tänavale jooksnud. Seal pidi midagi huvitavat näha olema.

Liisa-tädi jookseb ise kuuri juurde ja tuleb varsti tagasi, korv puudega käe otsas.

Ka Aagil on vahepeal meelde tulnud, et ta oli väljas mingit ülesannet täitmas. Ta läheb kuuri, otsib korvi, see on kadunud. Haarab siis näputäie pilpaid sülle. Kohe tuppa jõudes läheb kära lahti:

«Pai ema, ära löö,» karjub Aagi. Tädi Liisa hurjutamine ei kosta sugugi vähem valjult kui Aagi kiljumine.

Seda ma ei taha kuulata. Pigistan käed kõrvadele ja heidan voodisse.

— — —

Õhtupoolikul on majas vaikne. Aagi on kadunud teiste lastega tänavale mängima, tädi Liisa on läinud Pobiga metsa jalutama; koerake tahab vahel värsket õhku saada. Ema on läinud külla. Ma olen üksi ja mul on igav. Juturaamatud on läbi loetud. Olen juba liiga suur selleks, et ühte raamatut mitu korda lugeda. Suurt asja poleks ka sellest, kui Aagi üles otsida. Kirikust koju tulekul meie tüli küll vaibus iseenesest, aga nüüd ta on mängimas teiste tüdrukutega, kes mind ei huvita. Tüdrukute karjaga ringi sekeldada, see tööpoolest riivaks mu väarikust.

Pean otsima enesele tegevust. Olen küps tegudeks, saaksin hakkama mõne teoga, mis häiriks naabreid, ärataks üldist tähelepanu, imestust, mitmesuguseid valeoletusi; ja jääksin selle juures ise mõistatuseks, igavesti lahendamatuks saladuseks.

Lähen eeskotta. Mu silmad käivad ringi, otsides midagi, millest ainult kinni hakata. Ahaa! Võõruses kapiotsal lebab kuulus koerapiits, millega Liisa-tädi «kasvatab» Aagit. Sinna on ta lõuna ajal unustatud. Juhus midagi teha on nii lähedal, juhus jahutada oma teotsemiskirge on siinsamas. Ma ei salli tädi Liisat, temale üks vingerpuss mängida... Saab näha, millega ta veel peksab Aagit, kui mina... Ega mul ei ole just

hädapärast vaja Aagile head teha, aga võib ka nii muidu. Nõnda ma siis võtan kapiotsalt eseme, mis on mu tähelepanu paelunud, ning peidan kuuehõlma alla. Ja siis lähen vöörusest välja, ukssel ettevaatlikult ringi vaadates.

Majarahvast ma ei kohta kedagi. Tänavalt kostab tüdrukute kilkamist, need mängivad nüüd kulli või pimesikku. Pöördun kähku ümber majanurga, nõnda et mind ei märgataks, ja olen põiktänavas. See viib majade vahelt välja, sinna, kus algavad linnaäärsed karjamaad, tallatud ja näritud madala muruga, läbi lõigatud laiade kraavidega, mille kaldail kasvavad vaesekskatkutud pajupõõsad. Katsun, kas mu nuga on taskus.

Üle kraavi hüpata, see nõudis omajagu julgust ja õnne. Aga uhkus ei lubanud teha pikka ringi purdeni. Otsin kitsama koha, taganen, võtan hoogu. Enne ärahüpet löön kartma: jõuan küll üle kraavi ega sulpsata ka lausa vette, aga parem jalg saab poolest säärest saadik poriseks. Muudkui kiiremini kaugemale. Lähen metsani, mida linna poolt äärest piirab jällegi lai kraav. Nüüd otsin taskust noa ja tõmban välja püksivärvli vahele pistetud kantsiku. Nii. Pole see igapäevane mõnu: ilusaks keeruliseks palmikuks põimitud nahkrihmu lõikuda noaga just nii hoolimatult nagu ise tahad. Nuga on mul nii terav, et võin õhku visatud juuksekarva pooleks raiuda. See tähendab, nii terav ta muidugi ei ole, aga ma mõtlen, et ta niisugune on.

Naharaasud ja puutükikesed pillun kraavi. Valmis. Ahaa, tädi Liisa, vihasta teinekord veel Aagi peale. Peksa veel! Otsi ja kisa homme, võib-olla täna õhtulgi juba, ega leia enam. Kuhu jäänud? — Kes teab. Ehk Pobi kandis ära ja mattis mulla alla? Pobi, vaata mulle silma: kas sina ei tea, kuhu meie piits jäi?

— — —

Toad on meil suvel väga palavad. Laupäeval köeti leivaahju, siis oli väljakannatamatult kuum. Kauplesin emaga, kuni ta lubas mul minna magama pööningule. Katuse all seisis virn laudu, sellele sai väga hästi asetada koti.

Tädi Liisa ei keelanud ka Aagit pööningule magama minemast. Ta toas magas niikuinii põrandal. Nad ei sobinud võõrasemaga ühte voodisse, ja üksainus neil oli.

Meie asemed on lauakihil, mitte kõrvuti, ei, päitsid koos, otsapidi. Kui käes on õhtu ja ei tule uni — ta mõnikord tõesti kohe ei tule — siis meil Aagiga on aega ajada pikki jutte.

«Kas sa tahad olla suur?» küsib kord Aagi.

«Ma saangi varsti suureks, ma saan sügisel kolme-teistkümneaastaseks. Ja siis ma lähen sõtta.»

«Aga kui mina suureks saan, siis ma õpin halastaja-õeks.»

Aagi plaan mulle ei meeldi. Halastajaõdesid ma vihkan. Ma mõtlen sellele kevadisele, kes mind solvas oma külmusega, kui temasse olin armunud, sellele, kes ilmast ilma käis väljas ohvitseridega, mida isegi minu ema temale pahaks pani.

Uus ase pööningul on siiski väga huvitav.

«Kas sa magad?» küsib Agnia.

«Ei maga. Aga kas sina magad?»

On inimesi, kes ei saa pidada saladusi enesele, kes peavad oma südant kergendama, jagades teistega asju, mis tõesti parem võinuksid jääda üksinda enese teada. Olen üks nendest.

Tarbega usalduse järele liitub minus tarve hoobelda. Ma ei tea, kui palju Agnia aru saab minu seiklusjut- tudest kokku loetud sangarilugudest, kus ise esinen peaosas. Aga ta kuulab neid huviga, põnevatel kohtadel tunneb hirmu:

«Ma kardan, Leo.»

«Pigista silmad kinni.»

«Siis ma kardan veel rohkem, siis on pime.»

Pööningul on hämar, olgugi et väljas on veel valge suvine õhtu. Katuses on ainult väike, ruutjalasuurune aknake, paksu liivatolmu korruga kaetud. Hämarus kaotab ruumi mõõtmed, näib, nagu võiks katusealune ulatuda lõpmata kaugele. Jutustan Agniale, et olen juba ammu otsustanud põgeneda kodust, rännata Ameerikasse, võidelda indiaanlastega, saada kuulsaks, vägevaks ja kardetuks. Ma võtaksin ka Aagi kaasa,

aga kardan, et ta ei suuda hüpata liikuvale rongile, mida on tingimata vaja osata. Sest meie reis peab toimuma salaja, kuni oleme kaugel. Peame kasutama kaubaronge. Tuleb hüpata vaguni piduriplatvormile, siis kui rong on juba jaamast väljunud, ja enne teist jaama jälle maha. Siis jaamast salaja mööda hiilida, ja kui rong on liikuma hakanud, uuesti peale hüpata.

— — —

«Aagi, ma tean midagi, mida sina ei tea...»

«Ütle.»

«Ma ei või sulle ütelda.»

«Miks sa ei või.»

«Niisama. Sa räägid teistele ära.»

«Ei räägi. Ei räägi, kui ma ütlen, et ei räägi»

«Ei, ma ikka ei või sulle ütelda.»

«Ah sa arvad, et ma väga tahan teada. Kui sa ei taha rääkida, siis ära räägi.»

Ma tean, et Agnia oma asemel nüüd tõmbas huuled mossi.

Aagi teeskleb kindlust ja huvipuudumist. Ta teab mu nõrkust, tal on selge, et ma ei saa jätta välja tulemata oma jutuga, mida kord töötasin alustada.

Oleme mõlemad vait. Aga vaevalt enam kui ühe minuti. Siis alustab Agnia.

«Ma olen sinuga vihane, kui sa ei räägi, millest sa lubasid.»

«Sa räägid teistele edasi,» olen kangekaelne.

«Ei räägi. Ausõna, ei räägi. Sa oled imelik, Leo. Kunas ma olen midagi edasi rääkinud?»

«Tõesti ei räägi?»

«Jumala sõna, ei räägi.»

«Jumala sõna?»

«Jumala sõna!»

Aagi tõuseb oma asemel püsti ja tõstab käe katuseharja poole.

Kindel, et mina liialdasin töötuse korrata laskmisega. Jutustan Agniale, mis olin pärast lõunat teinud. Et vaadaku, pole enam olemas tädi Liisa kantsikut. Et mina, mina ise tean, kuhu ta jäi, et mina ise viisin metsa ja lõhkusin ära ja tükid saatsin niisugusesse kohta,

kust neid keegi iial kätte ei saa. Ja kui saabki, ei nende tükkidega oleks enam midagi peale hakata. Mul on terav nuga ja mu töö on tehtud põhjalikult.

Agnia on mu seletuse üle õige üllatatud. Näib, et lugu talle meeldib, ta küsib üksikasju.

Kui hommikul ärkan, on Agnia juba üleval. Ta on meelega kolistanud, et mind äratada. Ja esimene asi — ta hakkab kohe rääkima minu eilsest pihtimusest.

«Kuule, ära nüüd räägi sellest. Sa ju lubasid vait olla.»

«Jah, ega sa ei ütelnud, et ma sinuga kah ei või sellest asjast kõnelda. Ma ütlesin, et ma teistele ei räägi.»

«Ükskõik, mõni võib kuulda.»

«Siin ei kuule keegi!»

Nii siis ma pean andma lisaseletusi, ma pean rääkima ise, ma ei või anda Agniale mahti rääkida, sest kuni räägin mina ja tema kuulab, võin teha seda küllalt nii tasa, et meie jutt ei kosta näiteks alla vöörusse. Aga kui Aagi hakkab oma heleda häälega, jumal hoidku . . .

Olen oma õhtuse avameelsusega teinud paratamatu vea, see selgub varsti. Minu piinad algavad. Agnia on saanud mind oma valitsuse alla. Ta küll ei hakka oma võimu tunda andma nii väga järsku, vaid ta teeb seda aegamööda, katsetades, et oma võimupiiride ulatuse üle proovimise varal selgusele jõuda. Kui ma ei taha temaga klassis mängida — mul on ju vahel kiire, mul on ju tegemist ka poistega, siis vaatab mulle otsa õige häbematult ja läbitungivalt ja lausub venitades:

«Leo, kas sa tahad, et ma . . .»

Ta ei lõpeta oma lauset, aga ma tean, mida see tähendab.

Teinekord ta teeb minuga asja minu ema või tädi Liisa juuresolekul:

«Leo, sina tead . . .»

Rohkem ta ei ütle, aga kui ta mulle otsa vaatab, siis tema silmad lisavad midagi juurde. Ja see on mulle hästi arusaadav.

Kui ma Agniast lahti saan, üksi olen, metsa hulkuma pääsen, siis mõtlen oma seisukorra üle mõnigi kord pikemalt ja põhjalikumalt järele. Milleks oli mul üldse

vaja võtta enesele õieti minusse mittepuutuvaid ülesandeid? Ja kui ma midagi tegin — juhtus nii — siis milleks pidin asjasse pühendama Aagi?

Samal ajal püüan enesele teha selgeks, et võim, mille Agnia näib olevat minu üle saanud, ei põhine mingil tõelisel hädaohul. Mis olekski sellest, kui ta võtaks ja räägiks selle tülika loo ära, minupärast oma võõrasemale? Ja rääkigu see siis edasi minu emale: mis sellest? Nii ainult mõtelda on lihtne küll, aga kui satun üksikasjades kujutlema tekkivat tüli ja riidu (Liisatädi läheks muidugi kõigepealt minu emaga tülli — ta on halb inimene, nagu ma juba ütlesin) ma olen lausa ärevil. Ei, seda ei tohi sündida. Ma ei taha, et mu ema minus pettuks, et teda minu pärast tülitataks, mul on väga, väga kahju temast niisugustel kordadel.

Ei, Agnia ähvardused on ainult tühjad ähvardused, lohutan ennast. Ta on ju jumalakartlik. Kas ta pole alati palvetanud palju suurema andumusega kui mina, niipalju kui oleme koos käinud kirikus, viimati pühapäevalgi? Ja kui ta juba kord kinnitas jumala nimega, et ta mu saladust ei reeda, kas ta siis sugugi pattu ei kardata? Muidugi kardab ta pattu.

Agnia läks tund-tunnilt häbematumaks. Mängi minuga, ehk muidu... Osta kompvekke, ehk muidu... Jutusta juttu, ehk muidu... Tule siia, ehk muidu... tee seda, ehk muidu...

Kuid kõike seda ma muidugi ei tea veel.

Esmaspäev möödus siiski katastroofita. Olen järeleandlik ja Agnial pole põhjust oma ähvardusi teostada, ta võib nad hoida teiseks, võib-olla paremaks juhuseks. Vastu õhtut, mil tänaval kulli mängime, näib asi Agnial mõneks ajaks ununenudki olevat. Õhtul üleval pööringul Aagi ei tuleta meeldegi, et ta mind hommikupoollel kiusas.

Kuid nüüd teen mina ise asjast juttu:

«Jah, Aagi, sa oled ikka häbematu küll; ise ütled jumala sõna, et sa ei räägi, ja ikka tahad rääkida.»

«Oh, Leo, ma tegin nalja. Ära ole pahane.»

«Ära ole pahane!? Aga kes siis niimoodi teeb!»

«Hea küll, Leo. Ma homme olen päris vait. Kohe nii vait.»

Ma lasen ennast lepitada. Ma usun, et ta tõepoolest jätab mind rahule.

Ent pole vaja kauem oodata kui järgmise hommi-kuni, mil Aagi algab värske jõuga. Mis asja üle me just tülli läksime? Kas ma ei tahtnud temaga palli mängida? Igatahes juba ma kuulen tema ähvardavat: «... ehk muidu!» Mis liig, see liig! Aga siis olen leiutanud midagi uut:

«Hea küll, Aagi! Kui sina sellest asjast kellelegi midagi ütled, siis mina tean ka, mis ma sinust räägin.»

Agnia vaatab mulle üllatunult otsa. Ta nähtavasti ei usu mind.

«Jah, küll ma tean,» kordan.

«Sul ei olegi minust midagi rääkida,» ütleb ta trotsides, siiski väikese ärevusega. Minu ähvardus päris tühjana ei tundu.

«Küll mul juba on.»

«Ah, midagi sul ei ole.»

Näen, et pean oma kaardi avama.

«Vaata, Aagi, kui sina midagi räägid, siis mina ütlen, et sina ütlesid jumala sõna, et sa ei räägi, ja küll sa näed, mis sa siis saad.»

Ma tean, et tädi Liisa peale selle, et ta hellitab Pobit ega salli Agniat, veel on õige kõvasti jumalakartlik. Ja küllap Agnia teab, et tädi Liisa ei jätaks kasutamata juhust asuda oma võõrastütrest pattu välja juurima. Kas ma ei võinud sellele plaanile tulla juba eile?

Agnia mõtleb mõne silmapilgu, ta paistab olevat löödud. Kas on ta mul nüüd pihus? Kuid vaevalt saan seda mõtelda, kui ta silmis lööb uuesti särama julge võidurõõmutuluke ja ta ütleb päris häbematult:

«Mul ei ole vajagi sellest rääkida, et sa meie piitsa ära lõhkused ja minema viskasid. Ma ei räägi kah. Ma ütlesin jumala sõna, et ei räägi, ja ma ei räägi. Ma ei ole kunagi mõtelnudki rääkida. Ma ainult hirmutasin sind. Mis sa siis mõtled, kui ma olen jumala sõna ütelnud?... Aga... ma võin ütelda, et sa kirikust küünlad tasku pistsid, ahah!»

«Ma viisin nad ju tagasi.»

«Mis see tähendab! Sa viisid siis tagasi, kui mina ütlesin, et see on patt. Ja võib-olla sa ei viinudki tagasi,

võib-olla viskasid niisama ära. Vaata! Vaata, sellest ma räägin!»

«Kuule, Aagi...»

Hakkan jälle hirmuga lepitust otsima. Agnia oskab mind uskuma panna, et ka selle teo avastamisega ta tõukaks mind kõige ebameeldivamatesse pahandustesse. Olen löödud, olen täpselt niisama viletsas seisukorras nagu eelmisel päeval, mina õnetu!

— — —

Mida ma Agnia vastu tunnen, on lihtne viha, selge viha. Jah, hakkasin temaga palli mängima, aga siis, ei tea mis mind tõukas, kuidas ma sattusin meelegeite lähedale: — ma jooksin temale juurde, lõin, tõukasin. Ta kohkus, tema nägu kiskus nutule. Lõin veel: ta hakkas nutma, imelik, et mitte karjuma, vaid vaikselt. Aga mina pöördusin ja jooksin minema, tänavale, ümber maja nurga ja metsa poole.

Ma olen röövlitepealik, ma olen punanahkne Havi-lõug... Ei, ma olen väike poiss metsas kummuli männijuurte peal ja kardan koju minna. On vist õige palju aega mööda läinud, võib-olla mitu tundi, ammu vist juba on lõuna, aga ma ikka olen veel metsas ega tea, mis teha. Aagi on nüüd muidugi kõigest lobisenud, nii palju kui oskas ja nii palju kui tädi Liisa teda kuulata viitsis. Muidugi on siis võõruses ja teineteise korteriuustest sisse sõimatud ja kisatud. Võib-olla on tädi Liisa Agniat kiitnud kui hästikasvatatud, viisakat ja korralikku last, mind aga pidanud kõigi pahede kehas-tajaks. Kui nii mõtlen, siis hakkab mul päris halb.

Mis aitab see, et mul ammu on ettevalmistusi tehtud kodust põgenemiseks, indiaanide maale matkamiseks? Ma ei saa kodust oma reisivarustust kätte. Ja kui saakski, siis seal on veel paljust puudu. Ja alles nüüd tuleb veel miskit meelde, millele ma seni polnud üldse mõtelnud: mis ütleb ema; kui olen ära läinud? Kõikide mu plaanide juures ma olin hoidunud seda mõtet puudutamast, ma tean küll, miks: ma ei oleks siis ennast saanud tõsiselt võtta, mäng ei oleks olnud mängitav. Mul on halb.

Kui võtaks nüüd ja läheks sinna, kloostrisse, kus mitu korda olen käinud? Kas mind ei võetaks nende väikeste poiste hulka, kes õpivad jumalamehe ametit, teenivad pärast jumalat ja saavad taevasse? Oh, aga sinna kloostrisse on nii palju maad. Ja kuidas ma lähen sinna sisse? Ja mis ma seal räägin? Mul on halb.

Päike on juba märgatavalt keskpäevast üle. Kas mul ei ole kõht tühi? Kui kaua ma võiksin elada söömata? Ma ei ole veel otsustanud koju minna, aga juba ma hakkam liiguma linnaserva poole, aegamööda, hoidudes enesele kindlalt aru andmast, et lähen kodu poole. Ma lähen niisama, ükskõik kuhu poole ma jalutan.

Siin on heinamaakraavid. Olen väsinud, et nendest üle hüpata; ma ühtlasi tahan vist ka viita rohkem aega ja sellepärast teen heameelega ringi, otsides purdeid.

Juba on see tänavanurk, mille taga asub meie maja. Kuidas see tee ometi nõnda ruttu lõppes?

Jään peatuma, enne kui ümber nurga keerata. Kuidas küll jõuda vastata kõiki neid arupärimisi, mis nüüd võiksid tulla emalt ja tädi Liisalt? Sest ega Aagi jätnud, pärast seda kui tema peale vihastasin ja teda isegi lõin.

Seisan ikka veel tänavanurgal ja veel pole mulle selge, mis teha: kas minna edasi või tagasi. Aga siis ma kuulen, et õuel hüütakse valjusti minu nime. See on minu ema, kes hüüab: «Leee-o, Leee-o!»

Meie maja ukse ees seisab veovoormehe vanker. Kuidas ma nüüd võin jätta minemata, kui mu ema mind hüüab ja mina kuulen? Astun sisse õueväravast. Ema seisab puukuuride juures, vaatab ringi, muidugi mind otsides. Aga ta ei ütle mulle rohkem kui nii palju:

«Kus sa hulkusid kogu selle aja? Mine nüüd tuppä ja vaata, pane oma asjad kokku. Me kolime täna.»

Ma ei saa õieti aru.

«Mine nüüd; ära oota enam midagi!»

Aagiga pörkan võõruses kokku. Kas ta on rääkinud? Ega meie ometi sellepärast kolima pea? Ma jooksen oma tuppä, lähen raamaturiiuli juurde, otsin asju, võtan ühe vihu joonistustega ja lähen uuesti võõrusesse:

«Aagi, kas sa tahad seda endale saada? Võta.»

Agnia võtab vihiku vastu ja ütleb:

«Kas sa lubad, et ma aitan sinu asju kokku panna ja välja kanda?»

Tõepoolest, ta on vait olnud. Võib-olla tal pole olnud kohast juhust, tädi Liisa oli vahest kodunt ära. Või ei olnud tal siiski julgust?

Agnia hoiab ennast minu lähedusse, näib — mulle näib, et tal kogu aja kipitavad keelel vanad jutud. Kraamikoorma tegemine edeneb minu meelest hirmus aeglaselt, hoolimata sellest, et olen kõige agaram aitaja. Rutem ära, rutem ära, ainult see on mul peas, niipea kui mulle selgeks sai, et meie kolimine polnud siiski tingitud Agnia poolt alustatud tülist.

Kolikoorma tegemine on inimeste kätetöö. Aga mulle on ta tol päeval ühelt poolt ootamatu õnn ja teiselt poolt sündmus, mida ma aeglasemalt ega kiiremalt ei saa liikuma panna.

Ta ei saa nii ruttu valmis, aga ta saab siiski valmis.

Kui vanker veerema hakkab ja mina võin kõrval kõndida — tahaksin küll rutem astuda, aga hobune v e a b, tee on liivane —, kui ma tagasi vaatan ja Aagit õuevärava juures teiste lastega vahtimas näen, kui mu murekoormad on niihästi kui maha jäänud, tunnen ennast üle mitme päeva hästi. Ma ei taha hetkel olla isegi punanahkne skalpikütt Havilõug.

SÜÜDLANE

Oli hele keskpäev ja kevade. Pori oli veel tänavail rohkesti, aga ka palju päikest oli ja rents-lite veed olid juba ära vulisenud. Inimliku harjumustelaiskuse tõttu käidi küll veel talveriietuses, veel oli näha meestel nahk-mantlikraesid; aga keskpäeval juba äkki tuldi sulle siin-seal vastu ka üsna kerges kleidis. Ja ennäe, pisike poiss, algkooliõpilase mütsis, pildižurnaal kaenla all, mida ta vastutulijaile müüa pakkus, oli juba palja jalu väljas. Oli ta seda rõõmust kevade üle või labasest vaesusest? Eks võinud igaüks tõlgendada seda oma maitse ja arusaamise järgi, kes luuleka kevade-tunnusena, kes sotsiaalse ülekohtu märgina.

Seal, kus Barklai platsilt Vallikraavi tänava kaudu viib tee vaksalilinnajakku, Toome orgu mööda, kohtas Äрни proua Lead. Proua tuli, kevadine väsimus mingi ainult aimatava ämblikuvõrguna noorel, kaunil näol. Ta oli ju kaunis ja noor, ainult halastamatult hele kevadpäike näitas paari üsna õrna, harilikult koguni märgatamatut kortsu siledal laubal.

«Ma saadan teid, proua, mis?» küsis Äрни, kui ta oli lehvitanud oma luitunud kaabut, kui nende teed just tänavanurgal ristlesid. Äрни uitas õieti sihitult, võrdlemisi elava ja rahvarikka tänava muljeid noppis ainult alateadlikult, need ladestusid kuhugi sügavale, vormumata selgeiks, sõnades väljenduvaiaks valemeiks.

Proua peatus, ulatas oma käe üsna uues, heledas õhukeses kindas. Naeratas ja ulatas vasaku käe. Teisega ta tõstis mitmekesise sisuga korvi.

«Hea küll, aitate mul kanda.»

Kilo loomaliha oli korvis, üks kapsapea, üks pakk võid, üks pakike seapekiga, kimp rediseid ja salatilehti, esimest kevadist rohelist. «Näete, mis peab kõik koju tassima. Söömiseks, lihtsalt söömiseks.»

«Annaks jumal. Mis muud, kui head isu. Kui suur perekond toita... Kuidas poiss elab?»

«Hästi. Eile oli tal sünnipäev. Sai meil nelja-aastaseks. Pidin teid ka kutsuma, aga ei saanud kusagilt kätte. Aga vahest oligi nii parem. Olime koos kõik ainult naised oma lastega. Teil olekski olnud igav. Aasta eest teie ju olite mu poisi sünnipäeval, kas mäletate?»

Tööpoolest, Ärnile meenus, et ta oli olnud. Talle meenus proua Lea maja kodusus ja puhtus, meenus sünnipäevakringel ja kolm helepunast küünalt laual. Ja laudlinale puistatud üksikud kahvatusinised kannikesed. Jah, muidugi, see oli ju täpselt samal aastajal, samuti kevadel. Ta mäletas, et temale oli valmistanud siirast rõõmu jälgida noorte sünnipäevakülaliste vallatusi ja mängu. Nad olid kõik ühteharja, kõik kolmenelja-aastased. Nagu noor, kasvav viljaoras, oli ta mõelnud. Muidugi, kooliõdede lapsed. Kui umbes samal ajal oli abiellutud, eks siis lapsedki olnud ühe-ealised. Jah, see lastepidu tegi südame soojaks. Kuidas nad seal jooksid ja kilkasid, värvirõõmsais ülikondades või kleidikestes, pehmetes kingades; ja hullates libistusid puhtalt poonitud põrandal ja kukkusid vahel. Ja tulid siis igaüks oma emalt abi otsima. Ning emad siis silitasid pead, tõmbasid sirgu kleidikese või kohendasid kraed, otsisid käekotist taskuräti, kuivatasiid mõne pisara, mis ju nii kerged tulema ses vanuses. See pealekasvav rõõmus noorus, haritud emade head hooldamist nautivad lapsed, see sisendas midagi rõõmsat ja julget, see sisendas usku inimkonna paremasse, õnnelikumasse tulevikku.

«Jah, mäletan küll, miks ei mäleta,» vastas Ärni, kui need mõtted olid umbes mõeldud ja ta jälle proua Leale otsa vaatas.

Ärni oli ammust aega tuttav proua Leaga, tundis ka ta meest, oli külaline perekonnas, majasõber — ah, see veidramaiguline sõna! Ta oli tõeline sõber, omakasu-püüdmatu ja aus. Nad olid inimesed, kes üksteisele

head meelt valmistasid, olid inimesed, kui inimliku loomuse oluliseks tunnuseks lugeda seltsimust. Mis ju ometi on nii.

Senffi treppide kohal, kus kivipostide vahel ripuvad murunurgakese kaitseks mõeldud jämedad raudahelad, niisugused, nagu neid leidub kalmistutel matuseplatside ümber, seisis poiss, kaheksa-, võib-olla kuueaastane, käes korv määrdunult ja närbunult näivate vareslilledega. Proua Lea peatus, poiss tuli kohe juurde ja hakkas harjunud viisil pakkuma oma kaupa liialdatud hoole ja pealetungivusega. Temalt ju osteti nii harva. Aga proua otsis juba raha ja võttis kaks kimbukest. Ning siis nad läksid edasi. Vaikides. Kümme-kond sammu.

Proua Lea kõndis pool sammu Ärnist ees. Järsku ta pöördus ja vaatas Ärnile otsa teise, hoopis võõra näoga. Ta põskedele oli tekkinud helepunaseid närvilisuse laiike. «Kas teate, ma tahaksin praegu nutta,» ütles ta surutult, sosinal, aga nii, et see siiski mõjus nagu karjatus. «Noh,» küsis Ärni ja võttis proua käsi varrest kinni. «Jah, ma tahaksin tõesti nutta, teie ei tea, mis minuga eile juhtus!» «Noh?» kordas Ärni ega saanud aru, milles pidi seisma asi.

«Hea küll, ma räägin teile. Ah, ma ei saa!» Nüüd kostis proua Lea hääles juba tõesti nutu noote. «Ükskõik... jah, eile... Teate, ma ütlesin, mu poisil oli eile sünnipäev. Noh, ja siis meil oli kutsutud külalisi, sõbrannasid ja nende lapsi, niisuguseid minu Koiduga ühevanuseid. Ma olin mõtelnud juba sellele, kuidas neid vastu võtan, olin kringlitaigna tõusma pannud, olin mehele ütelnud, et ta töölt tulles linnast võtaks kaasa, noh, kompvekke ja muud, mis seal veel vaja oli. Jah, küünlaid kah, neli küünalt. Ma vaatasin laudlina, mul on kaks tükki niisuguseid suuremaid, mis kõlbavad kohvilauale panna, teine neist oli puhas. Koit mängis oma asjadega. Ma mõtlesin, missuguses kannus ma annan lauale kohvi, missuguses kannus kakaod lastele, teate isegi. Kohvi ei või ju anda. Ja siis äkki tuleb mulle meelde: taevast, mul ei ole ju koort sugugi. Ja mõtlen siis, et peaks õige minema sinna piimapoodi, noh, sinna, kus on piimatööstus, et sealt saab paremat.

Võtan vahukoort, siis saab teda vahule lüüa — teate, kuidas lapsed seda armastavad, kuidas nad oma näo teinekord üleni kokku määrivad vahuga, kui nad seda söövad, see on nii rõõmus ja naljakas. Oh, ma ei saa!...» Proua Lea jäi jälle seisma, pidi puhkema nutma, toetus hetkeks tänava äärse aia najale. Äрни seisis nõutult.

«Hea küll, ei ole midagi, ma jutustan edasi. Kõnnime, kõnnime pealegi... Ma mõtlen, et võtan Koidu kaasa, aega muidu ei olnudki temaga jalutama minna. Et lähen siis käin toon ära. Koit on rõõmus, kui kuuleb, et läheme välja, rabeleb, mul on vaeva, enne kui saan tal jalatsid vahetada, saapakesed jalga ja kalossid otsa, väljas on ju porine. Noh, ja siis me läheme.

Me jõuame siis sinna, läheme sisse, ma hoian Koidu käest kinni. Oleme poes, seal on kaks inimest leti taga müümas, aga rahvast ei ole peale minu. Noormees leti taga tuleb mind teenima. Õigus, võid tuleks kah võtta, mõtlen mina ja küsin. Seal on letil suur pütist väljalöödud tükk võid, hea eksportvõi. Müüja võtab noa ja hakkab lammutama mulle sealt kilo, mida küsisin. Ja siis... ah, siis, teate, käib jälle uks ja sisse tuleb üks naine, minuvanune, niisama kolmekümneaastane vahest nagu mina. Tal on rätik peas ja seljas vana palitu, mulle näib, et meeste palitu, aga ma ei tea. Ja kaks last on tal kaasas, üks neist väga armsa, aga kõhnakese valge näoga väike tüdruk, siniste silmade ja helevalgete juustega. Nii valgete juustega. Kui ainult nende juuste peale vaatasid, siis teadsid, et nad peavad olema pehmed, nagu kõige pehmem lina, nagu siid. Ühe käega hoiab ta emal käest kinni, teises käes on tal tühi kilupangeke. Aga tüdruku vend, väike, vahest kaheaastane, on naisel süles. Naine paneb poisi maha ja jääb leti äärde seisma. Mulle võid alles kaalutakse. Tütarlaps upitab anuma leti äärelle. Ma miskipärast jään kuulutama, mida naine ütleb, ma tahan järsku kuulda tema häält. Aga juba ma kuulengi, just samal ajal, kui mind teeniv noormees mulle paki ulatab ja ütleb oma harjunud «kas veel midagi tohib olla, proua?»:

«Lubage mulle kaks liitrit lõssi.»

Jah, teate, ta tõesti ütles, lubage mulle kaks liitrit lõssi. Ta ei ütelnud mitte: kooritud piima. Muuseas, samal hetkel minu ja tolle naise pilgud kohtusid. Ta vaatas, mulle paistis, esmalt mind, siis silmitses ta mu poissi, tema tumesinist mantlikest pehme valge lambatallena-ääriseaga, tema läkiläkit samast materjalist, tema saapaid ja valgeid kalossikesi. Ja siis, tõepoolest, ma tean, tema pilk läks uuesti oma tütrele, tollele valgejuukselisele. Kas see naine mõtles midagi sel ajal? Jumal, mina ei ole ju rikas, mu mees teenib ju ainult niipalju, et kõige mõistlikumalt maja pidades meil ei ole tõesti puudust. Mu lapsel on soe tuba ja soojad riided seljas, ja tõepoolest, süüa on tal alati. Kas on see kuritegu teie arvates? Ja kas see on kuritegu, kui ma võin — me oleme ju muidu nii mõistlikud ja kokkuhoidlikud — kui ma võin oma lapsele, nüüd, kus ta on veel väike, luua illusiooni küllusest ja õnnest, katta tagasihoidliku sünnipäevalaua ja kutsuda külla tema väikesi sõpru, et nad oleksid rõõmsad? Ja kui ma neile siis annan vahukoort, mida nad nii armastavad?

«Kaks liitrit?» — kordab küsimust müüjanna, tüdinud ja ükskõikse häälega, ja läheb mõõtma. Aga mina seisan ja mõtlen: siin sa nüüd oled, sina! Sina oled see, kes võtab tolle väikese valgete juustega tüdruku ema käest ära koore oma lapse jaoks. Oma lapse jaoks! Ah, ma ei saa...»

«Kuulge, rahustage ennast siiski, proua. Teie ei ole ju süüdi. Ons see teie võimuses muuta selliseid ühiskelu suhteid, mis näivad olevat rangemad kui loodusseadused?» ütles Äрни.

«Jah, jah, jah,» kordas proua Lea mitu korda. Närviliselt ja hoopis nagu unes. Nagu millelegi muule mõteldes. Aga siis ta võttis enese kokku ja äkki ta silmad välkusid vihaselt:

«Ma imestan, ma tõesti imestan, et seesuguse ülekohtu juures veel nii vähesed inimesed on kommunistid. Mina ise hakkan. Tõesti. Ei, hea küll, ma lõpetan oma jutu ära. Kas teate, poesell ootab, et ma veel midagi ütleksin, mida ma tahaksin osta. Aga mitte ma ei saa. Hea küll, et ma ise teadsin, aga kuidas ma

pidin nüüd ütlema, nii et too naine oleks kuulnud, et tahan osta vahukoort! Ma võtsin oma poisi käest kinni ja läksin sealt ära. Muidugi. Aga teate, ma läksin teise poodi ja ostsin ikkagi. Kuulge, andke nüüd mulle mu korb, mis teie üles tulete.»

Nad olid jõudnud proua Lea majani.

Ärni jäi üksi. Oli keskpäev ja kevade. Oli porine ja päike paistis ükskõikselt särades ja helendades üle linna.

1937.

VÕITA ON TERVE PLANEET...

Gregorio seisis sillal, nõjatas malmist valatud käsi-
puule ja vaatles kõrgete teraskaarte all läiklevat musta
vett. Kui politseinik oli oma edasi-tagasi käigul jälle
kord jõudnud silla teise otsa, ta ronis üle käsipuu,
toetas enese hetkeks väljapoole käsipuid ulatuvale
äärisele ja valmistus hüppeks. Aga kohe ta siiski ei
hüpanud. Ta ei lugenud küll palvet, ta ei küsinud ene-
selt uuesti otsust, mille ta oli ju niikuinii juba teinud.
Peatumine võis olla organismi spontaanne enesekaitse,
võis olla lihtne loomalik hirm tundmatu seiga puhul,
mida ta varsti, nüüdsama, pidi läbi elama ja mida ta
varem polnud kogenud. Selle, ainult mõned sekundid
kestnud tardunud kahevaheloleku jooksul oli aga Gre-
goriole selja tagant lähenetud, kaks kätt haarasid
temast järsku tugevasti kinni ja ta tõmmati üle käsi-
puu sillale tagasi.

Gregorio rabeles paar silmapilku võõraga, kes teda
oli seganud, ta tahtis end lahti kiskuda, minema joosta,
ta oli vihane ja häbenes natuke. Aga võõras oli temast
hoopis tugevam ja suurem. Nii ta lõpuks andis järele
ja näis jäävat rahule. Siis päästja laskis ta ka kohe
vabaks. Ja nüüd sillalt alla hüpata kavatsenu ei tei-
nudki enam katset põgeneda. Ta küll pomises midagi,
mis võis olla umbes «jätke mind rahule» või «mis te
minust tahtsite» või muud sellesarnast. Aga päästja,
tähele panemata Gregorio pominat, ütles, iga silpi täp-
selt ja selgelt hääldades ja rõhutades:

«Teie vist tahtsite midagi ära visata, mida te ei
arva vajavat. Kas tohiksin paluda seda enesele?»

Enesetapja jäi oma kutsumata päästjale otsa vah-tima, nagu poleks ta saanud asjast aru, nagu oleks ta oodanud lähemat seletust.

«Ma loodan, et teie väga pahane ei ole. Kui isandast möödub vaene hulkur ja isand on parajasti poolikut sigarit maha viskamas, siis hulkuril pole tarvis isandat segada, ta võib sigari üles tõsta hiljem. Kahjuks sel-lega, mida tahtsite ära visata teie, pole lugu täpselt samasugune. Ma pidin teid nõnda-ütelda lennust kinni püüdma. Aga et oma kutsumatut ja omaalgatuslikku vahelesegamist vähegi hüvitada, ma paluksin teid olla praegusest silmapilgust alates ja kogu õhtuks — veel parem aga, kui kauemaks — minu külaline või hoole-alune, nõnda kuidas loete sündsamaks.»

«Mu härra, mis te mõtlete! Ma pole vagabund, kelle elu ülalpidamise trikk on sillalt allahüppamise simu-leerimine kaastundliku kaaskodaniku silmade all ja politseist eemal, et pigistada välja väikest toetust, kas või õhtusöögi näol mõnes alamasemelises kõrtsis. Siin teie eksite. Teiega kõrtsis istumiseks mul pole aega.»

«Kuidas te ütlesite, naljakas hea sõber? Teil ei ole aega? Kas ikka tõesti? Ma ei saa aru, kuidas võib tulla küsimusse aja puudus, kui teie tänase õhtu kava oli koostatud ometi nõnda, et selle järgi praegusel silmapilgul juba mitte teie, vaid teie laip peaks ujuma selle jõe saastases vees. Mis puutub piinlikku kaht-lusse, nagu arvaksin teid olevat ei tea kelle, siis lubage: tean väga hästi, et teie enesetapmiskatse pol-nud komöödia. Ma tunnen teid: olete Gregorio Riccioli. Ma ei eksi ju mitte?»

Enesetapja näis üllatatuna. «Ei, te ei eksi. Aga sel juhtumil, kellega on mul au?»

«Minu nimi on Sergei Blaiko.»

«Blaiko? See ei ütle mulle midagi. Kes te olete? Ma pean teid kuidagi liigitada suutma. Noh, mis ametit te peate? Mis? Ah nii! Teile paistab naljakas, et ühel paari minuti eest endamõrva üritanul pole ükskõik, kellega ta oma õhtu mööda saadab. Muidugi pole see mulle ükskõik, ma ei soovi inimeste seltskonda, kellest ma...»

«Armas härra Riccioli, võib-olla ütleb ka see teile vähe, kui nimetan, et olen hariduselt insener, elukutselt leidur ja ühiskondlikult kuuluvuselt emigrant. Oleksin meeeldi nõus ka oma isikusse puutuvaist asjust pikemalt jutustama. Aga enne ma tahaksin teile selgeks teha, millistel motiividel ma teid takistasin teie äärmiselt teisse puutuva ettevõtte läbiviimisel. Mul on teile üks pakkumine. Ärge tundke ennast solvatuna, ning ärge pidage mind ka eriti ebainimlikuks: teie isiklik ettevõtmine oleks mind jätnud päris külmaks, kui ma poleks teid vajanud. Teie abi. Kuid siin on tülikas pikemalt rääkida. Kui teile just hirmus tähtis pole oma katsed korrata just praegu või võimalikult varsti, siis tõepoolest istume kuhugi maha. Klaasi millegi taha, mida soovite. Mis puutub ühe õhtusöögi kuludesse...»

«Härra... härra?»

«Blaiko. Sergei.» Blaiko tegi oma partnerile kummagi sõna juures kummarduse.

«Härra Blaiko! Pärast seda, kui olete ütelnud mind tundvat, ma arvan küll, mis teel, kas te ikka ei saa lahti mõttest, et võisin asuda sillalt alla hüppama seepärast, et mul puudub dollar õhtueineks?»

«Oh ei, ma ei mõtelnud seda sugugi nii. Ärge tehke sellest tüliküsimust, ma lihtsalt oletasin, et ühel küpselt kaalunud enesetapjal pole sularaha kaasas — sest milleks ta seda vajab? Kuid ärgem viitkem aega. Mina tahan konsulteerida üht filosoofi, üht enesetapjat filosoofi veel enam. Siin on liialt jahe. Lühidalt, ma loodan siiski, et nõustute taluma minu seltskonda tunni või paar.»

«Ah, härra Blaiko, milleks te mind angažeerida tahate, see ei tohi olla igav.»

Nõnda läbi häda Blaiko sai siiski Riccioli kaasa. Sisse astuma kuhugi. Klaasi millegi taha.

— — —

«Mul on teile üks pakkumine,» algas Blaiko.

«Jätke see parajasti päästetud enesetapjate võõrustamisel kombeks olev klišee. Asja juurde!»

«Ärge olge irooniline — mind see ei riiva, seda mõistan ka ise olla. Ütlesin juba, et ma ei mõtlegi mängida mingit omakasupüüdmatut haigeravijat. Tean, et olete filosoof. Olen lugenud teie teoseid. Teie muidugi ei eelda ühel inseneril huvi moderni filosoferimise vastu? Kuid teie «Patriotismi olemusest», mis teie kodumaal on põletatud ja indeksis...»

Gregorio muigas. «See põletamine oli muide ainult sümboolne. Paar eksemplari tuleriidal, mis muide koosnes makulatuurist, mille järele polnud nõudmist. Kirjastuse ladu aga müüdi välismaale. Äri on äri ja raha on raha. Pole pillata ka kõige aatelisemate tegude juures.»

«Väga lõbus kuulda. Kuid teie «Patriotismi olemusest» pidin rääkima tõsisemalt. Vaadake, oli just aeg, mil minu mõnesugused eksperimendid ühe tehnilise idee kallal kippusid jooksuma ummikusse. Ma ei saanud aru, millest see tuli. Olin kaotanud nagu õige töötahte. Aga siis sattusin teie raamatule. Kas teate, mis mind seal kõige enam paelus? See teie mõtteeksperiment ühe nn. «kunstliku kodumaatuse» mõiste ümber. Kuidas te seal ütlesite, oodake. Jah: «pakkuge ühele normaalsele inimesele vabaks, s. t. luksuslikuks ärarelamiseks piisav igavene rent ainsa tingimusega, et ta peab lahkuma kohe oma kodumaalt ega tohi sinna iialgi tagasi tulla, samuti ei kirja ega muul teel pidada ühendust mahajäävate tuttavate, sugulastega, kellega tahes — enamik selgesti mõtlejaid ja abstraktseks kujutlemiseks võimelisi inimesi ei võtaks sellist pakumist vastu.» Kas mul on õigus? Nii te ju ütlete? Edasi teie teatavasti näitate, et seda tõsiasja võib hinnata kahel viisil. Selles võib näha empiirilist tõestust väitele, et kodu, isamaa on nõnda üle iga mõõdu kallis, et seda ei vahetata ühegi materiaalse hüve eest, et rahvuslik hoiak on inimesele loomupärane. Rõhutanuksite teie ainult seda seisukohta, oleksite tänaseks juba kindlasti jõudnud oma tookordselt privaatseltsi postilt korralise professori kateedril. Te ju teate, et mitte üksi teie kodumaal, vaid nüüd juba ka mitmel pool mujal kõik mõistlikud ja kuulekad assistendid on saanud imeruttu korralisiks. Ja endised korralised,

kellele teaduse vabadus maksis rohkem kui sõnakuulmine diktaatori ees, on saadetud maalt välja. Kuid jätame selle, see ei puutu ju praegu asjasse, mina ise olen emigrant lapsepõlvest saadik.

Teie näete aga selles kodumaast, harjunust, igapäevases kinnipidamises ainult patriotismi olemuse tühisust. Et ainult siis need paarkümmend sugulast ja tuttavat, kellest teil on «kahju» lahkuda, kellega lihtsalt olete harjunud jagama oma igapäevaseid muljeid, kelle elu väikesi pisikäänakuid peate igapäev jooksvalt teada saama, et ainult need bagatellid moodustavad aluse tundele, mida ilukõnedes nimetatakse patriotismiks ja millele omistatakse peaaegu jumalikku algupära. Selle teie loogika eest siis teid ongi saadetud maalt välja. Rahvuse pühamate, kõrgemate tundmuste lubamatu riivamise eest. Kas mul on õigus?»

«Umbes. Poliitiline kahjur pole ma kunagi olnud. Moraalne kahjur, seda leiti. Aga moraalne või poliitiline — praeguses rahvuse, rassi ja teiste selletaoliste ideede kõrgkonjunktuuris ei tehta siin vahet.»

«Hüva, hüva. Nüüd te siis küsite, millisel viisil mina kui tehnik ja eksperimentide tegija olen seotud teie «Patriotismi olemusega»? Ma ei ole veel vastanud. Kuid selle vastamine sisaldabki selle, milleks ma teid siia kutsusin või tõin, selle asemel et...» Blaiiko noogutas mitu korda peaga: «Selle asemel et... jah...»

Tegemist on ühe ekspeditsiooniga. Ei põhjaga lõunapoolusele, ka mitte Kesk-Aafrikasse ega Amazonase basseini, vaid... väljapoole meie planeeti.»

Blaiiko peatus, näis ootavat, kuidas mõjusid ta sõnad, ja jätkas siis:

«Jah, te ei kuulnud mitte valesti. Just väljapoole meie planeeti. Kui ma kümne aasta eest loobusin oma kohast autovabriku joonestusbüroos, kus ma pidin kopeerima mootorite detaile ja teostama nendes tühi-seid muudatusi praktilise ja parema poole, siis tegin ma seda kahel põhjusel. Esiteks läks mulle soo mehaaniline töö, mida pidin tegema päevast päeva ja milleks polnud vaja ei mõtlemisvaeva ega teoreetilisi pingutusi, võimatult igavaks. Ja teiseks, noh, teiseks ma tahtsin hakata katsetama interplanetaarse ühenduse

loomise võimalustega. Minu insenerikoht vabrikus ei andnud mulle ei aega ega raha niigi palju, et sellest oleks piisanud kas või ainult maailmaruumi-lennuki mudeli valmistamiseks. Nii polnud mul siis suurt mõtet seda kohta kinni pidada. Aga sel maal, kus raha teeb aadli...»

Gregorio katkestas oma partneri:

«Hakkab tegema muilgi mail. Igal maal, kus seisuslik aadel puudub. Aga ka seal, kus juba vaesunud pärisaadlit olemas on.»

Blaiko jätkas:

«Siin maal, kus kõik peavad jahti rahale ja ikka jälle rahale, kus on tarvis iga hinna eest kraapida, koguda, ahnitseda, et — inimeseks saada, siin on samal ajal ometi raha kergem saada kui kusagil mujal. Kui sul on mingi idee, kui absurdne tahes, mis aga intrigeerib, siis on raha saamine ainult veel esinemisotskuse küsimus. Olgu idee realiseerimise võimalused ükskõik kui vähe tõenäolised. Lühidalt, leidsin metseeni. Ja veel missuguse! Tänu tema rahale evin praegu maailmaruumi-lennuki. Aga niipea kui ta hakkas valmima, pidin asuma mõtlema küsimuse üle, milleks teda kasutada. Sellest ma vist ei tarvitse teile rääkida, et astronoomide viimaste väidete järgi elamiskõlvulisi planeete on olemas. Kuid peate teadma, et minu masin pole praegu ega saa olla ka lähimas tulevikus niisama käsitamis-kindel kui auto või lennuk. Et istu peale, anna gaasi, sõida sinna; ja, kui tahad, sõida tagasi. Minu masinaga on küll garanteeritud või vähimasti väga tõenäoline õnnelik maandumine Marsile, Veenusele, minupärast ka Jupiterile või Saturnile. Aga lihtne pole tagasitulekuga. Et ehitada seadeldist, mis vajalik sellise ruumilaeva väljasaatmiseks, oleme kasutanud kolme aasta jooksul kahe tuhande töölise tööjõudu, arvestamata neid, kes on töötanud toorainete hankimisel ja osade valmistamisel, mis ei toimunud kohapeal. Kui see ruumilaev mahutakski ülimalt kaksteistkümmend passažiiri, siis nende inimeste tööjõust ei piisaks analoogilise seadeldise ehitamiseks seal, teisel planeedil, isegi siis, kui kogu minu mõeldav reisiseltskond eluaeg vahet pidamata töötaks, magamata ja söömata. Kui ma nii mõtle-

sin selle lahendamatuna näiva tagasituleku probleemi üle, siis sattusin teie «Patriotismi olemusele». Ja ma küsisin eneselt: kas on siis tagasitulek üldse probleem, mis väärrib peamurdmist? Kui patriotismi mõiste isegi laiendaksime ka inimese kokkukuuluvusele kogu maa-keraga, mitte ainult mõne vähema- või rohkema-arvulise inimkonnakillukesega, mida nimetatakse rahvuseks, riigiks või rassiks, kas ka siis ei jää maksma teie väide, et see tundmus, mis meid näib keelavat katkestada sidemeid meie mineviku ja olevikuga, on sõltuv üsna tühiseist, kainelt võttes koguni vähe tähelepanu väärivaist seikadest?»

«Muidugi, mina möönan seda küll,» vastas Riccioli. «Teadagi on see nii, kui vaadata kainelt, külmalt, ratsionaalselt. Aga kas praktiliselt, midagi tehes, kunagi mõistetakse vaadata asju mõistusepäraselt? Neid oleks lootusetult vähe, kes nõustuksid vastu võtma kuitahes kuldsed elutingimused, kui sellega on seotud kohustus katkestada kõik sidemed olnuga ja parajasti olevaga. See ju oleks võrdne enesetapmisega. Teie alustate uut elu. Hea küll, teie ei tee läbi otsesest teadvuse katket. Tõsiasi, et teie teadvust, niipalju kui ta puudutab teie minevikku, ei saa siduda millegi konkreetsega, ei saa toetada millegi konkreetse najale, tingib, et see teadvus lühikese aja jooksul kaduma läheb. See leiaks juba aset minu lihtsamaski eksperimendis, ses reislemises mööda tuntud maakamarat, kodumaata, kunstlikus kodumaatuses, nagu ütlesin. Mis rääkida siis veel eksperimendist, mida kujutab enesest teie poolt plaanitsetud hoopis kaugemale viiv ekspeditsioon, mille juures pealegi sidemete jääv katkestamine olnuga on garanteeritud.»

«Ma vajan kuut inimest. Ennast maha arvates — viit. Kui teie räägite enesetapmisest, siis juhus, mis meid täna õhtul kokku tõi, oli haruldaselt täppilangev juhus.»

«Nagu ma aru saan, tahate mulle ette panna teie kahtlast ekspeditsiooni kaasa teha. Teie mõtlete muidugi, et ühele enesetapjale on see päris ükskõik, millisel viisil oma elust lahti saada? Ma oletan, et teie ekspeditsioon mõningate hädaohtudega elule seotud on. Või mitte? Aga kui ma nüüd ütlen, et see mulle mitte sugugi üks-

kõik ei ole, kas lihtsal ja korduvalt proovitud viisil lämbuda vee all või raketis või mürsus lennata vastu taevast? Mis te siis suvatseksite vastata?»

Blaiko vaikis.

«Näete nüüd. See pole nii lihtne. Ütleme, et teie avate väljavaateid mingisugusest uuest elust, paradiislikes elutingimustes, oletatavasti inimtaoliste olendite poolt asustamata planeedil. See oleks hea lahendus ainult niisuguseile enesetapjaile, kes on oma tagasipööramat sammu astumas konfliktide tõttu, millesse nad on sattunud ühiskonnaga. Vaesuse pärast, häbi pärast, tuhandel teisel sellelaadsel põhjusel. Aga mina ei taha teie poolikut enesetapmist, füüsilise mina edasivegeteerumist. Teie ei ole ju minu motiivide vastu veel üldse huvi tundnud.»

«Palun tõesti vabandust. Te näete, informatsioon, mida pidin teile andma seoses ettepanekuga, mida tahtsin teile teha ja mille formuleerimisega teie ise minust ette jõudsite, on seni võtnud kogu meie aja. Ei, muidugi, olen väga põnevil, et teie motiive kuulda saada.»

«Endamõrv, mida kavatsesin teostada, pidi olema mõistuse revolt instinktide vastu. Mõistus tahab hävitada instinkte. Ma tahtsin selles võitluses mõistuse avitada lõplikule võidule. Kas saate aru? Või pean hakkama seletama pikemalt?»

«Ma loodan, et taipan, enam või vähem.»

«Siis, ma usun, möönate, et mul võib olla õigus eelistada kindlat ja proovitud teie kahtlasele kaubale.»

Blaiko jäi mõttesse. «Kas teate, armas härra Riccioli. Kummaline lugu. Kui ma oma reisiseltskonda koostama hakkasin, siis mõtlesin kõigepealt enesetapjaile. Need võisid olla ja pidid olema inimesed, kellest niisuguse riskeeritud ettevõtte juures oleks olnud abi. Mul on reisiseltskond juba koos. Puudub ainult üks. Naljakas on aga see, et teie olete ainuke enesetapja nende seas. Ning nüüd tuleb välja, üks haruldast sorti enesetapja, kes mulle ei näi kõlbavat või kellele ei kõlba mina. Ma ei vaja inimesi, kes on konfliktis loodusega, ma vajan inimesi, kes on konfliktis ühiskonnaga. Kuid nii ma ei tea...»

«Härra Blaiko, teie olete ikkagi mu juhuslik päästja.

Mis ma seal teoretiseerisin proovitud ja kahtlasest, on bagatell, mille võime unustada. Praegusel hetkel ma ei tea, kas ma üldse enam end tappa tahan. Kuid kord otsustatud on piinlik tegemata jätta. Kas või seltskonna pärast, kes su ikkagi välja naerab. Oma viimase käsikirjaga koos panin eile posti, enne seda õhtust jalutuskäiku sillale, raamatu eessõnaks sobiva väikese teate, milles deklareerisin oma elust loobumist. Kui ma enese kui autori ja tõsiselt võetava filosoofi heale nimele rõhku panen, siis ma peaksin surema oma teoreetiliste veendumuste märtrina. Selles teoses ma nimelt käitsin bioloogilise enesesäilitamistungi ja mõistuse eba-vahekordasid. Kui teie ekspeditsiooni ettevalmistused ei nõuaks enam kaua aega...»

«Teie nõusoleku korral oleks seltskond koos. Ma panen teile selle asja väga südamele.»

— — —

Kirju, mis olid jõudnud ajalehekontorisse Sergei Blaiko poolt lehte paigutatud kuulutusele, oli olnud nelisada seitseteist tükki. Nende välimus oli mitmekesine. Oli harilikke odavaid standardümbrikke, oli firmade pealetrükkidega, oli iluümbrikke kõigis moe- ja mitte-moe-värves. Nende kõikide läbilugemine oleks maksnud vaeva ja nende, osalt kahtlemata ka naiivsete, osalt jälle kindlasti rafineeritud kohaotsimisekirjade sõnadest sobivate pakkumiste väljalugemine oleks nõudnud teravmeelsust.

Kuulutus, mille Blaiko oli lasknud paigutada lehte, kõlas järgmiselt:

«Kaotada on ainult elu, võita terve planeet. Esimeseks interplanetaarseks koloniseerimisekspeditsiooniks, mis lähemal ajal väljub usaldataval ruumilaeval, laeva konstrueeriija ja ehitaja isiklikul juhtimisel, vajatakse mõningaid julgeid, eluga riskima nõustuvaid kaaslasi. Seltskondlik kuuluvus ja maailma-vaade tähtsuseta. Mõnesugused elukutselised oskused soovivad. Arvesse tulevad mehed ja naised alla kolmekümmend aastat. Pakutakse tõenäoliselt enam-vähem paradiislikke elutingimusi loodetavasti seni asustamata

planeedil; nõutakse nõusolekut loobuda jäävalt maa-kerast. Oma käega kirjutatud andmed eluloost, elukutsest, senisest tegevusest jne. adresseerida...»

Blaiko segas kirjade hunnikut, avas lõpuks siiski nad kõik. Ta kulutas selleks enam kui pool tundi ja asus siis esimesi lugema. Mida nad sisaldasid? Ei midagi erakordset — jäävalt mineku nõusoleku põhjendusena ainult juttu argipäevaseist pisimuredest pateetilisis lauseis. Noh, see polnud sekretäri või masinakirjutajaneiu palkamine. Blaiko otsustas loosida. Ta eraldas meeste kirjad naiste omadest ja leidis, et kuhjad said umbes ühesuurused. Ärgu öeldagu, et sangariteod ja seiklused või vähimalt nõusolek nendeks on meeste eesõigus! Ning siis ta valis huupi, kummastki kuhjast kolm kirja. Olgu nii, et ta ise jääb seitsmendaks, juhiks ja erapooletuks.

Sel päeval, mille õhtul ta kohtas sillal Ricciolit, ta luges lehest, et üks ettenähtud kaasasõitjaist pidi langema rivist. See oli mingi tulundustegelane. Oli paljastatud suurejooneline aktsiate-pettuse-afäär. Mitme vangistatu hulgas oli ka see mees, kellega oli läbi räägitud ja väljasõidu üle kokku lepitud. Kas tahtis see mees kohtu ja sunnitöö eest põgeneda taevalaotusse?

Kui Blaiko Ricciolit kohtas nii kummalisil, kuid ühtlasi õnnelikel asjaoludel, siis tal oli taskus paar kirja, mida ta mõtles saata välja langenud kaasasõitja mõeldavaile asetäitjaile. Ta ei olnud sugugi rahul asjade seisuga, väljasõit oleks paratamatult tulnud edasi lükata, nüüd, kus kohale olid palutud ajakirjanduse ja filmi uudistejanused esindajad ja seni absoluutses saladuses hoitud ettevalmistused olid üldiselt teatavaks saanud. Nüüd tuli rutata. Aga siin siis ta leidis Gregorio.

Peale nende kahe, tema enese ja Gregorio, kuulusid reisiseltskonda veel: Stefan Przybyllok, neofuturistlik maalikunstnik; James Fisher, tume ärimees, paremate hotellide ja mängulokaalide külastaja; tantsijatar Fanny Lee; preili Dorothea Sturm, ajaloo ja õigusteaduse doktor; proua Mary Hertzprung, kindlustusseltsi väikese raamatupidamisametniku abikaasa ja kahe lapse ema.

Pärast psühhotehnilisi katseid ja pärast jaatavat vas-

tust Ricciolilt loetud küsimusele, pärast ülevaadet ettevõtte iseloomust olid nad kõik nõustunud. See õigupoolest veidi hämmastas Blaikot. Kas oli elu nii odav või olid oodatavad sensatsioonid nii veetlevad? Aga eks need inimesed, kes elasid ses suures linnas, vajasid sensatsioone nagu õhku hingamiseks. Küllalt oli ajalehtedest lugemisest ja kinos nägemisest. Kord ka ise midagi olla, see kiskus kaasa.

— — —

Mary Hertzprung. Marie, nagu nimetas teda ta mees. Jakob Hertzprung seisis oma kahetoalise korteri eluja söögiruumis. Ta vaatas aknast välja. Oli väljavaadet üle katuste, sest nende korter asus kõrgel ja aknad olid suunatud linna perifeeria poole, kus majad jäid madalamaks ega varjanud enam õieti horisontigi. Hommikusöögi jäägid seisis laual. Söögiriistad ootasid pesemist, laudlinal oli suur kohvilaik — Franz oli tassi ümber ajanud. Kiiruga oli tõreldud poistega, et nad lauas ei rabeleks, kiirustama pidi, et poisid jõuaksid õigeaks ajaks kooli, ka Jakob pidi kiirustama, et mitte hilineda oma büroosse.

Elu liikus mõõdetud kellatiksumisena, vähimagi vahelduseta. Tuli seada hommikusööki mehele ja poegadele, tuli siis koristada söögilaud, toad. Tuli hakata mõtlema lõuna valmistamisele. Jakob, muide, ei leppinud sellega, mida oleks saanud tinutatud plekist konservikarpidest. Ta armastas süüa nõnda, nagu oli teda harjutanud sööma tema ema; kahekümne aasta eest, kaugel vanal kodumaal. Mis viis aastat oli söödud üksi olles, poissmehena, see oli iseasi. Kui võidi abielluda, siis pidi võima nautida ka kodus valmistatud roogasid.

Mary Hertzprung vaatas aknast välja. Läbi vihmapiiserdatud ruutude oli näha majakatuste riskülilikuid ja trapetseid. Üles kostis tänavamüra. Ta lükkas akna lahti. Linn kohas. Merekohin, inimeste hõõrdumise kohin üksteise vastu, linnas, tihedasti asustatus ja suures.

Ei tohitud mõelda, et väljaspool seda kodu, kus elati leiget kooselu oma mehe ja poegadega, kus oldi hommi-

kust õhtuni upatud pisitoiminguisse, mis polnud rasked, küll aga olid päevast päeva troostitult ühetoonilised, ei tohitud mõtelda, et väljaspool seda kodust maailma oli veel mingi teine, kus elati säravatele sensatsioonidele. Millest loeti lehest või «Tõesti sündinud lugudest».

Ta ju armastas ka kuidagiviisi oma meest ja poegi. Aga iga kaduva aastaga hakkas talle ikka enam saama selgeks, et ta ainult oli kunagi armastanud. Kui vähe vajati õigupoolest teda! Poistel oli oma kool ja jalgpallivõistlused. Jakobil oli büroo ja ametivendade õhtuseltskond, Maryle jäi laupäevaõhtuti kino.

Ta tundis, et ta pidi minema siit ära. Aga kuhu? Ta teadis, et ta ei suuda rakendada õieti sellesse elusse, mis voogas ses linnas väljaspool enese kodu. Elu, mida tema elas, oli hall. Aga tal polnud jõudu teostada oma ebamääraseid igatsusi. Kuni ta oli saatnud kirja Blaiko poolt avaldatud kuulutusele.

Ta koristas hommikusöögilaua. Oma ülesandeist lahkudes maksis viimasel hetkel olla niisama usaldatav, nagu oli oldud eluaeg. Aga lõunasöögi valmistamise asemel ta jättis lauale kirja: ärgu otsitagu teda; ta läheb ega tule tagasi.

— — —

Dorothea Sturm oli värske ja hea välimusega, hoolimata sellest, et ta evis doktoritiitleid ja oli enese pühendanud teaduslikule tööle. Ta oli mustajuukseline, näis mustlasena ja armastas üle kõige punast värvi. Ta kandis punaseid kleite, punaseid kübaraid nii vildist kui õlest ja ümber kaela korallnööre. Sõrmeküüsi tal oli kombeks lakkida punaseks.

Punase värvi kultus ja rohke hool oma välimuse eest ei takistanud teda tegemast teaduslikku tööd. Aga oli teisi takistusi. Kuni kraadide saamiseni oli õigupoolest kõik läinud libedasti. Aga siis, siis tuli raskusi. Naine olla ja teaduse alal töötada? Assistent olla ja koostada raamatuid, mille turule saatsid professorid oma nime all. Ei, saatuslikud arusaamatused. Miks ei olnud ta sündinud meheks?

Ta oli kandnud prille miinus neli ja pool. Elegantsete

heledate raamidega. Kuni laskis enesele valmistada teaduse viimaste saavutuste kohaselt silma asetatavad läätsed. Ta ei näinud välja sinisukana, aga ta oli vaevalt enesega rahul. Oma hea välimuse ja saavutuste kiuste. Ta polnud ise võimeline analüüsima oma psüühi ega lasknud seda teha kellelgi teisel.

— — —

Sel õhtul, mil nad olid koos Blaiko metseeni poolt kaugele mägestikku ehitatud observatooriumi ja maa-ilmaruumilaeva juures, oli ilm haruldaselt selge. Loode-taevas säras helevalgelt Veenus, täht, mis oli nende eesmärk, paik, mis pidi tähendama Uut Elu... kui kõik läks hästi. Kas maalida halvastimineku võimalusist sellele seltskonnale veel üks põhjalik pilt? mõtles Blaiko, aga lõi käega. Ettevalmistatud on nad selletagi küllaldaselt. Raske on siiski ütelda, kas siin oli Blaikol õigus. Fanny Lee näiteks ei kahelnud silmapilkugi, et kogu ettevõttes polnud vähimatki riisikot. Tehnika on kõikvõimas, see oli tema kahekümne kolme aastases ajus endastmõistetavalt välja kujunenud usutunnistus. Ta ju käsitses valgustuskontakte ja elektrilüliteid ja juhtis autot. Ja selle reisi, millest osavõtjaks ta ennast oli pakunud, ta võttis ette vaid selleks, et enese teades kätte maksta oma armukesele, kes, nagu selgus, ei olnud talle truu.

Stefan Przybyllok hooples ka sisimas, enese ees; veel enam aga sõnades, teiste ees. Elu polevat ühtki niklit väärt, kui ta ei ole sisustatud sensatsioonidega. Ainult enneolematu ja garanteeritud uudses seisab elu tõeline väärtus. Kramplikult oma koduse maakamara küljes veeteerijaid on maailm niikuinii täis. Mary Hertzprung kuulab teda tähelepanelikult ja hakkas saama tagasi julgust. Poolteise tuhande kilomeetriline reis stardipaigale oli teda juba omajagu küllastanud. Juba tema hall äripäev kaugelt vaadatuna ei paistnudki nii hallina, nagu see oli paistnud nädal aega tagasi. Võib-olla ta veel viimsel hetkel oleks löönud taganema, kui keegi talle seda nõu oleks andnud. Aga vaadeldes teiste otsustuskindlust tal oli piinlik ja ta surus oma viimsed kahtlused otsustavalt maha.

Przybyllok oli privaattpagaasina kaasa toonud sada kilo värve ja jumal teab mitu kangast lõuendit. Ning loendamatu arvu kohvreid, enam kui ükski teine.

«Kas ma mahun oma pagaasiga ära,» oli ta küsinud Blaikolt. Blaiko vastas:

«Ka kümme tonni privaattvarustust iga reisija kohta minu ruumilaeva ära mahutada poleks mingi kunst. Meie lahkume siit kombineeritud raketi ja mürsu printsiibil. See ärasaatmisviis tingib lennukile niisugused dimensioonid, et kaasavõetav kraam igal enam-vähem inimlikul mõõdul moodustab vaid kaduvalt väikese suuruse.»

Dorothea Sturm oli varustanud end mõnesajakõitelise raamatukoguga, lisaks kohvritele, mis sisaldasid punaseid kleite ja punaseid vilt- ning õlgkübaraid. Kuna teised mõninga aukartusega olid ootamas Blaiko korraldusi, oli Dorothea Sturm elavas vestluses tantsijatar Leega. Nad rääkisid kosmeetilisest vahendeist, mida kumbki oli kaasa võtnud mitmeks aastaks piisava kogumi.

«Ma arvan, peame omal käel hakkama õppima juuksurikunsti, et teineteist lokkimisel aidata,» ütles Dorothea ja silmitses eemalseisva proua Mary siledat soengut. «Kahju, et ettevalmistuste aeg jäi nii lühikeseks. Oleks pidanud võtma oma frisööri juures mõned privaattunnid.»

«Siin võin mina teid aidata,» segas daamide juttu Przybyllok. «Olen juuksurina enesele mõnedki aastad leiba teeninud. Siis, kui käisin kunstikoolis surnud looduse maalimist õppimas, ja palju hiljemgi veel, kui mu teoste jaoks ei leidunud veel asja hinnata oskavaid miljardäre.»

«Suurepärane,» ütlesid Dorothea ja Fanny ühest suust.

«Teie päästate meid tähtsast ebamugavusest,» lisis preili Sturm õpetlikult.

Siis tulid Blaiko ja Riccioli ja palusid seltskonna ruumilaeva juurde.

Ehitusel polnud mingit sarnasust laevaga ega lennukiga. Pigemini see oli tornikujuline pilvelõhkuja, vähimalt viie majakorra kõrgune. Seltskond oligi seda pida-

nud algul observatooriumi peahooneks. Hämmastus ei saanud aga kesta kaua. Blaiko juhatas seltskonna uksest sisse, tuli läbida treppe, liftiga tõusta, ja siis oldi kusa-gil ruumis, ning Blaiko, kuidagi kummaline, äkki võõ-ras, teisem kui harilikult, hakkas andma korraldusi oma kaasreisijaile, vaatas kella ja ütles, et see on algamas...

— — —

Mary Hertzsprung liigutas end läbi une, avas silmad, sai tagasi teadvuse. Ta leidis enese lamavas asendis, pehmel küljealusel ja peatoel. Ümberringi oli pilkane pimedus. Ta sirutas mõlemad käed välja, kobas nendega ringi. Vasak tabas tühja, parem aga küündis pehme riidest pinnani. See võis olla mingi mööblipolsterdus. Mary liigutas peopesa vastu riiet. Ta sai tagasi mingi ebamäärase orienteerumisvõime ajas. Talle meenusid sündmused kuni uinumiseni. Tähendab, oldi ikkagi elus, küllap teisedki, või kes teab? Mary oleks tahtnud nüüd anda enesest märku, teha mingit kolinat, aga esemed, millega ta oli kontaktis, osutasid ainult polsterdatud pindu. Nendega oli võimatu teha mingit müra. Eba-määrane hirm ja häbenemine koos hoidsid teda tagasi avamast suud ja hüüdmast oma kaaslasi, kellega, nagu ta mäletas, oli astunud koos ehitusse, mida see kumma-line Blaiko oli neile näidanud kui maailmaruumi-laeva. Mary Hertzsprung hakkas üksikult meelde tule-tama oma kaaslasi. Nad olid ju kõik koos olnud, aja-kirjanikke oli olnud kohal ja filmireportereid oma pimestavalt heledate valgustusseadmetega ja kaamera-tega. Jah, niipalju nagu ta mäletas, nad olid ikka tõesti astunud sellesse laeva, mis polnud aga mingi laev, vaid näis nagu maja, olid liikunud mööda kitsaid käike, kasu-tanud lifti, läbinud mitmeid uksi, mis ehituselt sarnle-sid pankade varakambrite omadele, ja siis jäänud ühte ruumi, mis võis olla sama, kus ta enese arvas ja tundis praegu olevat. Tolle ruumi seinad, põrand ja lagi olid ju ikka kaetud pehme polsterdusega? Ning seal polnud ühtki lahtist eset. Õigus. Siis olid nad võtnud istet seinä külge ehitatud pehmetel pinkidel ja igaüks oli saanud

Blaikolt kaks tabletti allaneelamiseks, mis pidi olema stardi ajal rahustuseks...

«Halloo, kas keegi pole veel ärkvel?» öeldi järsku võrdlemisi tasasel häälel üsna Mary Hertzsprungi läheduses, ja samal hetkel sel kohal, kust tuli hää, lõi põlema elektritaskulamp. Blaiko seisis keset ruumi ja laskis lambi valgusekettal liikuda piki seinäärseid istmeid. Peale Mary näisid kõik magavat. Seal oli Riccioli, seal oli Przybyllok; seal olid Dorothea Sturm ja Fanny Lee teineteise embuses, nagu nad hirmuga olid jäänud. Muidugi, tabletid pidid sisaldama kiirelt toimivat uimastusvahendit. James Fisher oli ka seal, teistest veidi eemal. Lambi valgustara langes Maryle. Ta võpatas ja pilutas silmi. «Ahaa, proua! Teie olete esimene ärkaja. Pole viga, varsti järgnevad teie eeskujule ka teised. Start näib olevat õnnestunud. Jah, valgustusseadmeis on mingi rike, kuid küllap ma leian selle üles. See on minu ülesanne. Kuigi oleme praegu faktiliselt ühedsamad saatusekaaslased, tunnen end kui kogu ettevõtte inspireerija ja juht siiski olevat vastutav oma kaasreisijate mugavuse eest. Seda enam, et mugavuste pakkumine on mulle tehtud enam kui kergeks, tänu meie asula eeskujulikule ja hoolsalt läbi mõeldud sisearhitektuurile.»

Blaiko otsis ruumi seinas mitmesuguseid nuppe, vajutas ühele, teisele; polstrisse peidetud uks avanes ja ta kadus selle tühemesse, valgustades enesele lambiga teed. Mary Hertzsprung tõusis püsti, talle valmistas hirmu, et nüüd kaob ta käest ainus hingeline, et ta jälle jääb üksi surnutena näivate magajate keskele. Ta oleks tahtnud kuhugi minna, midagi teha, aga ta ei saanud kuhugi minna ega midagi teha. Kuni ta seal pimedas ängistus ja ei teadnud, kuidas olla või mida teha — ja teha polnudki midagi, käeulatuses polnud ühtki eset, millest võtta kinni, ümberringi oli tühi ruum ja polsterseinad —, kuni ta seal seisis ja oli nõutu, süttis äkki laes valgus, mis täitis kogu ruumi parashedalt. Siis Mary astus magajaile lähemale ja puudutas Fanny Leed õlast. Too avas silmapilkselt silmad, muidu ta ennast aga ei liigutanud, vaid vahtis

ainult Maryle küsivalt otsa, nagu ei saaks ta aru, kus ta viibib ja mida temalt tahetakse.

«Kas olete ikka elus?» küsis Mary.

«Kes olete teie? Kus ma olen?» küsis Fanny Lee vastu.

«Kas te siis midagi ei mäleta?»

Vastuse asemel hüppas Fanny Lee järsku püsti, tegi paar sammu, nagu oleks ta tahtnud kuhugi millegi eest põgeneda, pöördus aga samas järsku ümber ja viskus kummuli asemele, kust ta äsja oli tõusnud. Kui ta uuesti pea tõstis, siis ta küsis:

«Kas see ei olegi unenägu?»

«Paistab, et ei ole. Meie härra Blaiko oli praegu siin ja väljus alles mõni hetk enne teie ärkamist ukse kaudu, mida seal näete. Ta ütles, et läheb seadma korda valgustust. Kui mina ärkasin, oli siin ümberringi kottpime.»

Peeaeegu ühekorraga ärkasid vahepeal ka teised. Viimasena hakkas ringutama ja une eemaldamise katseid tegema neofuturustlik maalija Stefan Przybyllok.

Blaiko tuli tagasi, kui kõik olid juba ärkvel. Nad istusid ja ei mõistnud midagi mõistlikku teha ega isegi rääkida. Seisukorra uudsus näis tarbetuks või kõlbmatuks tegevat kõik võimalikud sõnad, laused ja mõtted, millega oli harjutud alustama oma maisi äripäevi.

Aga siis võttis Blaiko sõna:

«Minu daamid ja härrad! Te lubate mulle vist, et kõnetan teid nõnda nagu seal, kust me kahe tunni eest lahkusime, on kombeks kõnetada koosolijaid, kes on tulnud kuulama kas või mõnd teaduslikku ettekannet. Mu daamid ja härrad! See on teostunud! Unelm, mille realiseerimist on taotlenud kümned meie sajandi teravmeelseimad ja andekaimad füüsikud ning tehnikud, on saanud tõelisuseks. Oleme kiskunud enese lahti maakera raskusväljast, eemaldume praegu viieteistkümnakilomeetrise sekundikiirusega sellelt pinnaselt, mida oleme harjunud nimetama maaks oma jalgade all. Stardist on möödunud täpselt kaks tundi. Veel oleme Maale palju lähemal kui isegi tema kaaslane kuu, veel võiksime end lugeda Maa kaaslaseks. Aga varsti oleme planeet omaette, meie ja see, mis on

meie ümber. Praegu jälgivad meie lendu maapealsed astronoomid tugevajõulistest teleskoopidest. Aga varsti nad kaotavad meid silmist.

Minu daamid ja härrad või — saatusekaaslased, kui soovite, oleme astunud kõige julgemasse ettevõttesse, mis inimeste poolt tänini on teostatud. Mul on hea meel teid nüüd, pärast õnnestunud starti, tervitada kui Hoopis Uue Maailma esimesi koloniste!»

«Kuidas te seda mõtlete?» küsis Przybyllok.

«Teie võtsite ometi kaasa terve tsentneri värve ja mitu palli lõuendit. Ja preili Sturm küllalt olulise osa oma raamatukogust. Kas te ei teinud seda seepärast, et teadsite: Maa jälleenägemine meie jaoks on küsimus, millele kõige tõenäolisusega peame täna vastama eitavalt. Tõenäoliselt mitte ükski meist isiklikult ei näe enam Maad. See tähendab, näeme. Aga ainult tähena taevast teiste tähtede seas, heleda kettana või sirbina teleskoobis; meie varustuse hulgas leidub neid üks. Me ei astu iialgi enam Maa pinnale. Selles olen ju teiega kokku leppinud, nagu loodetavasti mäletate. Meie astume teisele planeedile ja alustame seal sootuks uut elu. Kuid lubage mul nüüd rääkida lähemaist asjust. Meie reis kestab ümmarguselt sada päeva ehk natuke enam kui kolm kuud. Seda aega tuleb kuidagi sisustada. Nii pikka aega elada ühes hotellis, millest pole väljapääsu, ütleme lihtsamalt: vanglas, seegi pole igapäevane toiming. Lähema saja päeva jooksul meil pole oodata ühtki sensatsiooni. Isegi meie laeva juhtimine, niipalju kui teda on võimalik juhtida, nõuab minult minimaalset aega. Mõni minut kursi korrigeerimiseks kahekümne nelja tunni, isegi veel pikema vaheaja tagant.»

«Nii et ettevalmistavaks kooliks tõenäoliselt tegevusrohkele pionierielule meil on ees kolm kuud vangipõlve?» küsis Gregorio.

«Umbes. Või luksusreisija mittemidagitegemist.»

«Kas te kuulete?» ütles Fanny Lee ja haaras kõvasti kinni Dorothea Sturmist. «Ma ei kujutlenud, et see reis on nii pikk. Euroopasse lendamiseks ei kulu kaht ööpäevagi.»

«Võtke kätte planeetide süsteemi kaart ja uurige tema mõõtkava,» ütles Blaiko.

«Tõepoolest, ma pole seda kunagi teinud,» möönis Fanny Lee.

«Ma palun sõna,» ütles Gregorio Riccioli. «Ütelge, kas te ei tunne end praegu koguni teisiti kui iialgi varem maa peal? Mina arvan eneses konstateerida võivat kogu elutunde olemuslikku muutust. Ma tunnen, et mõtlen paremini, teravamini, kiiremini ja täpsemini. Asjaolu, et tean enese olevat suletud mitme meetri paksuste metallseinte vahele, absoluutselt isoleeritud ja lahti kistud kõigest maisest, teeb, mulle paistab, et mu mõtted ei tarvitse alluda mingile inimlikule, utilitaristlikule loogikale, millele näivad alluvat iga suurimagi maise mõtleja mõtted. Selles vangipõlves ja maapaos, mida meile pakub meie juht Blaiko, ma tunnen end vabamini kui iial maa peal. Ei mingit vaistude mässu: kehtib mõtte autokraatia. Mis oli teie arvates maise elu suurim puudus, mis teid sundis või tõukas võtma osa sellisest enneolematust matkast? Mis minusse puutub, siis mulle on praegu selged niihästi mind mõjutanud põhjused ja veel enamgi: meie tulevase elu ideaalid on ähmaste kangastuste asemel minu kujutlusis võtnud täiesti teravad ja selged piirid.

Kas teate, milles seisab maise elu traagika, milles peitub kõikide hädade ühine peamine põhjus, mis inimlikku ühiskonda nagu ahelais rabelemas hoiab? Selles, et iialgi pole inimene saanud puhta mõtlemise selgeid tulemusi rakendada ellu, iialgi pole ta saanud ehitada midagi täiesti uut, sõltumatut mineviku eksipärimustest. Inimese keeruline, enam eksikäike kui õigelt suunatud samme sisaldav arengutee ürgseist aegadest meie päevini pole olnud juhitud samast mõtteselgusest, mida teoreetiliselt evime meie, kunagiste algloomade otsesed kauged järeltulijad. Ikka ta on olnud juhitud kas juhusest või instinktide mõistmatust diktaadist. Inimene saab ikka enam ja enam teadlikuks, samas tunneb end aina vähem võimelisena valitsema iseene üle ja korrastama maailma, milles ta asub, oma tõekspidamisile vastavalt. Ikka on kammitsaks antud lähteseisund, ikka peab inimene kulutama ena-

miku oma piiratud jõust selleks, et lappida vana, minevikust kaasa antut, selle asemel et ehitada uut.

Meil, Hoopis Uue Maailma esimestel kolonistidel, on esmakordselt õigus ja võimalus hüljata kõiki traditsioone. Oleme ühelt poolt niisama õnnelikus seisundis kui ürgnimene pärast jääaja lõppu, neitsiliku pinnase ees, mis jääkattest on äsja vabanenud, teiselt poolt meie mõtteselgus ei sunni meid rabama umbropsu. Kui meil ehk on õnn saada ühe uue suguvõsa ürg-esivanemaiks, siis meile on algusest peale antud võimalus juhtida kõike nõnda, nagu peame õigeks, meid ei takista miski maine, ei rahvused ega religioonid ega muud küsitavad traditsioonid. Mis meie minevikust kaasa võtame, olgu ainult tehnilised oskused paremini valitseda loodust. Muu kõik on üleaarne ega ole seni maa peal inimkonnale kasuks tulnud.»

«Armas taevas, mis mulle meelde tuleb,» hüüatas Dorothea Sturm ja katkestas Gregorio. «Oh mind unustajat! Oh seda igavest hajameelsust! Kuhu ma jätsin kreeka ja ladina keele sõnastikud ja grammatikad? Kuhu ma jätsin Homerose ja Horatiuse? Mis kultuuri me võime luua ilma klassikalise hariduseta. Kas teie oskate kreeka keelt, härra Riccioli? Kas suudame kahe peale koostada grammatika ja sõnastiku ise?»

«Ja mis te teeksite sõnastikuga, kui teil pole autoreid, keda nende varal lugeda,» ütles Blaiko. Mõtles, ning lisas siis juurde: «Logaritmide tabeliga oleks juba ennem midagi teha. Üldse, ega me jõua kõike inimlikku teadust oma seitsme peaga kaasa transporteerida, see on päris selge. Olen toiminud küll ettevaatlikult ja võtnud üldvarustuse hulgas rohkem raamatuid kaasa kui teie oma privaatpagaasis. Aga kas nende lugemiseks ja mõistmiseks meie jõust jätkub, see on ise küsimus. Kuid on ju selleks aega edaspidi küllalt. Ma paneksin ette, enne kui alustada pikkade diskussioonidega, mis võiksid tõepoolest olla meie jõudeaja teretulnud sisustuseks, järgneda mulle ja vaadelda meie sõiduriista teisigi ruume, ning ühtlasi võtta veidi kehakinnitust. Õigupoolest oleks ju kohane kujundada esimene söömaeg siin väikeseks banketiks, millega märgitseksime ära meie, lõppude lõpuks siiski kaelamurdvaks nimeta-

mist vääriva ettevõtte esimese etapi õnnestumise. Muuseas, einelauaruumist võiksime heita pilgu meid ümbritsevale tähistaevale. Võtke arvesse, et see on vaatepilt, mida maal näha ei saa: mõlema poolkera tähistaevast korraga nimelt, ma mõtlen.»

«Aga kus on minu käsipagaas?» küsis Stefan Przybyllok. «Kui bankett, siis tuleks vist ikkagi ümber riietuda? Kuidas oleks etiketiga teie juures, härra Blaiko? Kas kehtivad luksusaariku esimese klassi nõuded?»

— — —

«Meil on reisi kümnekordseks kestuseks piisav konservitud toiduainete tagavara; lisaks sellele endastmõistetavalt enam kui tarvilik hulk kontsentreeritud ja doseeritud vitamiine ampullides, et kellelgi ei tarvitseks haigestuda skorbuuti, nagu seda juhtus Kolumbuse madrustega. Aga mida meil ei ole, võrreldes maisi mandreid ühendavate auriku- või lennuliinidega, see on teenijate personal. Neid ülesandeid peame küll paraku ise täitma. Tuleb lahendada küsimus, kuidas need ülesanded jaotada, kes hakkab perenaiseks, kokaks, laovalitsejaks? Või millises järjekorras neid ülesandeid täita.»

Mary Hertzsprung silmitses improviseeritud laua-dekoratsiooni, milles võis märgata diletantismi jälgi ja mille autoriks teadagi pidi olema Blaiko. Talle meenusid otsekohe tema ülesanded maises elus, mille hulka kuulus ju iga päev kolme- kuni neljakordne laua- katmine. Ja koristamine, pärast seda kui kodunt olid lahkunud pojad ja mees, ülesannete juurde, mida ikka peeti tähtsamaks ja raskemaks kui perenaise kodused toimingud.

«Oh, see võib päris huvitav olla, kord perenaiseks hakata,» ütles Fanny Lee.

«Mind peate küll majapidamisülesannete täitmisel arvestusest välja jätma,» ütles Dorothea Sturm. «Ma pole eales ise midagi keetnud ega serveerinud.»

«Ütleme, et nende küsimuste lõplik otsustamine on aktuaalne alles homme,» lõpetas Blaiko. «Aga nüüd,

mu armsad ja lugupeetud kaaslased, kas teie ei tahaks heita pilku tähistaevale meie ümber, taevale, mis ümbritseb meie vabalt läbi ruumi sööstvat elamut. Siis palun siia.» Ta avas seinas mõned ümmargused katted, mille all nähtusid läätsetaolised klaasid, nagu optiliste riistade okulaarid. «Ärge arvake, et võin teile näidata taevast läbi õhukese aknaklaasi. Seadeldis, mis võimaldab meile näha välisilma, on keeruline, üks vähimasti on kindel, et teie vaatevälja ei tumesta maine atmosfäär, ei pilved ega udud.»

«Kuulge, me seisame ju paigal,» hüüatas Fanny Lee, kui ta oli lähendanud oma näo okulaarile, mille läbi ta nägi tuttavaid konstellatsioone.

«Kas järeldate seda sellest, et taevas seisab paigal? Noh, parallaksi, milles ootate peegelduvat meie liikumist, ei saa ometi näha kinnistähtedes. Tähed on liig kaugel, preili Lee,» seletas Blaiko.

«Ah tõesti? Noh siis võib küll olla,» vastas Fanny Lee süüdlase ja koketeeriva naeratusega.

«Mulle paistab see teie taevas, mida läbi klaaside näen, hoopis igavamana kui see, mida olen lapsest saadik näinud maa peal. Need tähed nagu polekski tähed, vaid mingisugused hõbedased punktikesed mustal läikpaberil. See on tsirkusevõlvi taevas,» arvas Dorothea Sturm.

«Seda taevast ma kord maalin,» ütles Stephan Przybyllok. Teised ei ütelnud sõnagi.

Gregorio võttis lektori poosi ja ütles:

«Kuidas taevas välja näeb praegu, meie reisi ajal, see muidugi võib paista ühele kui teisele huvitav. Aga see huvitab mind vähe. Ma olen vahepeal mahti saanud mõtelda asjadele, mis meid ootavad. Ma juba oma sõnavõtus enne meie banketti vihjasin sellele. Ja minule, ma arvan, on nüüd hakanud selguma meie ülesanded. Meie, üsna väike näputäis inimesi, peame vallutama ühe maailma, mis saab kuuluma ainuüksi meile. On kahtlemata teaduslik tõsiasi, et planeedil, mis on bioloogiliselt tunduvalt noorem kui Maa, meil ei tule arvestada selliste intelligentsete elusolenditega, nagu oleme meie ise. Meie oma koolitatud mõistuse ja tehnilise relvastusega vallutame selle maailma, paneme

enese maksma, loome enestele elutingimused, milliseid ainult oskame kujutella. Ma ei ütle, et see läheks kõik ruttu. Muidugi tuleb meil läbi teha pioneeri-elu raskused, võib-olla täisväärtuslike saavutusteni ei jõua meie ise, vaid alles meie järeltulijad. Aga sel juhtumil meie oleme ja jääme ühe tõusva inimkonna kindlakstehtavaiks esivanemaiks, kelle kätes on võim anda just omal tahtmisel suund kõigele järgnevale. Kas see ei täida teid uhkusega? Kas see ei hirmuta teid ega näita vastutuse suurust, mis teil lasub?»

«Kuulge, teie filosoofia läheb liiale, härra Gregorio! Kas teie ei leia, proua Hertzsprung? Kas me parem ei mängiks mõned partiid bridži?» Fanny Lee laskis pilgul ringi käia.

«Miks mitte, kui teil ainult kaardid kaasas on,» nõustus Blaiko. «Meie üldise, ametliku varustuse hulgas neid kahjuks küll ei ole.»

«Ilus kapten, kes nii lihtsat asja ei mõistnud ette näha. Ah et miks mina ise kaasa ei võtnud? Mul olid mured ja olin närviline ja meelt heitmas. On ometi arusaadav, et ma siis võisin mõne asja unustada.»

«Lubage,» ütles Przybyllok. «Mina võin ehk seltskonda aidata. Kui ma joonistaksin ühe partii.»

«Hm, hm!» muigas Blaiko. «Teie joonistatud kaartidega? Kas te tõesti arvate, et nendega saab mängida? Teie arusaamine kujutavast kunstist üldse ja maalist eriti on ju ometi see, et iga eset tuleb kujutada nõnda, et ükski vaatleja aru ei saa, mida pilt kujutab. Niipalju kui mina näitustel teie töid olen näinud... ei, härra Przybyllok, sellest vaevalt tuleb midagi positiivset...»

Seina ääres lamasklenud James Fisher tõusis püsti, astus ruumi keskele, tõstis vasaku käe üles ja ütles:

«Hetkeks tähelepanu, härrased! Kui teil pole usaldust härra Przybylloki võimalike kunstisaavutiste vastu, siis lubage mulle sõna. Kaarte jätkub minul õige mitmeks mänguks. Olge lahked.»

Fisher võttis kummastki püksitaskust ühe kaardipaki, kuuetaskutest samuti, otsis mõlemate kätega kõikides taskutes ja igalt poolt tuli välja kaarte, kaarte. Enamasti avatud kimpe, aga pitseeritudki. Kui ta oli kuusteistkümmend täit mängu lauale pannud, ta jäi

seisma nagu võlukunstnik tsirkuses, kes ootab oma triki eest aplausi. «Vaata, kui tore!» ütles Fanny Lee. «See on ettenägelikkus.»

«Meid on seitse. Kolm peavad passima, kui neli mängivad. Kas kõik oskavad bridži?» küsis Fisher. «Ma paneksin ette parem mängida mängu, mida oskavad kõik. Mis te arvate bakkaraast? Siin ei keela meid politsei ega sega miski. See teie maailmaruumi laev on mõeldavalt ideaalseim koht mängukasino jaoks, millel puudub seadusepärane kontsessioon.»

Mary Hertzsprung polnud iial mänginud kaarte. Aga temalgi oli varsti selge, kuidas mäng käib, ja peagi ta oli asja juures sama huviga nagu Przybyllok, Fanny Lee ja Fisher. Võib näida kummalisena: seltskond oli ju tulnud Blaiko kutsel lahkuma ühest halvast maailmast, et minna otsima uut ja paremat. Loogiliselt arutelles — milleks nad oleksid vajanud raha. Kuid selgus, et igapähele oli raha kaasas hoopis rohkem kui tavaliselt pangatähtedena kaasas kantakse. Harjumus? Eks igapähele teadis ennast minevat pikale reisile. Ja kuidas siis rahata? Mängiti. Ning tänu eluaegsele harjumusele suhtuda rahasse aupaklikult mängiti ei väga kergemeelselt ega ka tujutult. Mängiti tõsiselt, nagu see on sobiv.

«Banc ouvert,» ütles James Fisher ja lükkas kaartide «masina» laua keskele. Ja lõi siis kümme kätt. «Täna lõbustuse eest. Kahju, et siin läheduses pole restorani. Mul poleks tõesti kahju võidu puhul midagi välja teha. Eriti selles olukorras. Mis ma teen rahaga?» Aga raha toppis ta seejuures ikkagi üsna sügavale taskutesse.

«Kuulge, teie, härra kapten. Noh, härra Blaiko. Mis me teeme selle võltsmänguriga. Kas laseme ta karistamatult joosta?» Przybyllok keeras oma taskud pahu-pidi. Raha neis enam ei olnud.

— — —

Kolumbuse Ameerika avastamisest jutustatakse, et oma esimesel reisil ta ainult vaevu sai hakkama oma meeskonnaga, kui reis oli veninud pikale. Tuli olla

diplomaat, lubada, meelitada, petta, kutsuda abiks jumalarki. Blaiko ootas, millal tema reisiseltskond oleks hakanud tema vastu tõstma samalaadilist nuri-
nat.

Tal ei tulnud kaua oodata, sugugi mitte nii kaua kui Kolumbusel.

Ei möödunud kümmet korda kahtkümmend nelja tundigi, kui seltskonna meeleollu oli tekkinud selgesti nenditav muutus.

Seltskonnal puudus söögiisu, esiteks.

Vaikiti, teiseks. Ja kaarte ei mängitud, kuigi James Fisher mängu provotseeris, partnereile heldel käel mitu korda raha tagasi laenates, mille ta kohe jälle käest ära võttis. Sõrmede andeka väleduse ja paljude aastate praktiliste harjumuste varal.

Esialgu polnud küll avalikku nurinat.

Aga Fanny. Lee mõtles, et ta päris asjatult oli oma armukesega tülli läinud. Või vähimalt polnud see-sugune talitusviis kellegi õige kättemaks. Ja Dorothea Sturm igatses õigesse raamatukogusse tagasi, kus poleks puudunud ka Homeros ja Horatius. Przybyllok oli närviline, tegi pliiatsivisandeid, istus, jalg üle teise visatud, näris huuli ja vahtis omaette. James Fisher aga luges raha, mis oli tarbetu. Mary Hertzsprung nägi halbu unenägusid ja rääkis unes oma mehe ja poegadega. Ainult Gregorio jätkas oma ekstaatilisi loenguid maailmast, mida nad pidid oma näo ja käe järgi looma ja välja ehitama.

Ning Blaiko ootas.

Siis ühel päeval, võib-olla üheteistkümnendal — päevade arvu segimine ehvardas — see algas. Nurin.

Esimene oli Przybyllok, kes ütles kuuldavalt, mida mõtlesid kõik: «Oleme teinud suurima rumaluse, mis on maailmas tehtud.» See oli sütikuks, mis süütas laengu. Niipea kui need sõnad olid välja öeldud, algasid halisemist kõik.

«Ma ju ütlesin teile, mida meie ettevõtte enesest kujutab,» vastas Blaiko nende etteheidetele. «Teil oli ju täieline vabadus enne ärasõitu otsustada. Mina pole teid millekski sundinud. Ja pole minu võimuses sun-

dida meie laeva tagasi pöörduma. Meie tee on — ainult edasi. Oodaku meid ees mistahes.»

«Selle hullumeelse nõu järgi pidime meie tegema,» ohati.

«Kas te kahtlete minu psüühilise tervise juures?» Blaiko muigas. «Mida peaksite siis ütleva doktor Gregorio kohta, kes oma toas ihuüksi loenguid peab?»

«Läheme hulluks kõik, enne kui meist midagi saab. Planeedivallutajad või...»

«Olge rahulikud, kõik lõpeb hästi. Teadus ja tehnika on võimsad. Kas olete kunagi mõelnud, et need teid hätta jätaavad? Et mõnikord elektrivalgustuses rike on või vannis sooja vett ei ole, seda on teil juhtunud maa peal enam kui üks kord kindlasti. Aga ons need vead olnud parandamatud?»

«See mees ise sonib kah.»

See oli tõelisus, kui ennast puudutati, siis tunti seda. Ja meeltehäireid ei olnud. Nähti, kuuldi, haisteti. Aga ometi, mida kauem oli oldud neis kunstliku valgustusega suletud ruumes, seda enam unenäolisena paistis kogu olemasolu. Tõelisuse taju lõtvus aegamööda, aga järjekindlalt. Aga kui see nüüd tõesti oleks olnudki uni. Kuid ega ei. Nälg andis end aeg-ajalt tunda. Tuli end toita. Selge oli, et elati ja oldi ärkvel. Ei, unenägu see ei olnud.

Ent lõppes see seiklus ometi nagu unenäost ärkamisega.

— — —

Blaiko kirjutas oma laevapäevikut. Milleks või kellele, küsiti temalt.

«Ei või teada. Pühakirjaks neile meie järglasile, kes asustavad kord planeedi, mis on meie reisi sihiks.» Ta vaikis ja vaatlles.

Kaheteistkümnendal päeval oli seltskonna vallutanud täielik püsiv apaatia, mis ei andnud enam mingisuguseid lisandusi seninähtule.

Ja siis ta kutsus oma meeskonna kokku:

«Minu daamid ja härrad. Olen veendunud, et nii kõrgelt kui ma teid ka hinnanud ei ole, olen teie või-

meid üle hinnanud. Teist ei saa seda, mida härra Riccioli veel täna teist arvab saavat. Maa hinge edasikandjaid teisele taevakehale. Olete siiski hoopis suuremal määral seotud sellega, mis teie seljataga, teie minevikuga, kõige sellega, mis jätsite maha, nõustudes riskima suureks hüppeks. Mul on kahju, et pidin teis pettuma. Ma arvasin seda küll ette teadvat, aga päris kindel ma selles polnud. Peaproov on andnud definitiivse vastuse, et mu kartused olid põhjendatud.»

«Kuidas?» küsis teistest tähelepanelikum James Fisher.

«Üks silmapilk, ma seletan. Praegu seisame, ja kõik need kaksteist päeva oleme seisnud täpselt samal paigal, kus teie astusite selle meid varjava ehituse sisse-musse. Ärge mõtelge, et ma ei pannud masinaid käima. Mingisuguseid masinaid siin ei olnudki. Mind huvitas see reis kui psühholoogiline etüüd. Et näha, kas oleks üldse mõtet hakata tervet seda interplanetaarse ühenduse probleemi tõsiselt lahendama.»

Üheks hetkeks jäid ümberseisjad täiesti tardunult paigale. Siis aga kostis hüsteerilisi häáli. Ja keegi hõikas:

«Niisugune kelm!»

Ja siis olid kõik, ka naised, Blaiko kallal. Keegi ei mõtelnud sellele, et nüüd ometi oli nii, nagu nad väga igatsesid: et kõik sündinu oli jäänud sündimatuks. Nad tõukasid ühisel jõul Blaiko põrandale ja hakkasid tema kallal töötama rusikatega, jalgadega, kes kuidas ja millega sai. Blaiko ei saanud enese kaitseks midagi teha, sest ründajaid oli viis inimest ja igaüks oli vihane nagu tiiger. «Niisugune kelm ja petis.» Ainult Gregorio seisis kõrval, ei võtnud osa löömingust ja oli nukker. Suurimas kitsikuses tuli Blaikole ometi päästev mõte.

«Ärge pekske mind surnuks. Teie ei mõista avada selle maja uksi.»

See pani mõtlema. Tõepoolest. «Aga tehke kähku. Meie tahame välja, või muidu!...»

Kui nad väljas olid, vajus Blaiko sissekäigu lävele kokku. Teda ei pandud tähele. Rutati observatooriumi

atrapapi juurde, kus telefon ikkagi pidi olema, kuigi kõik muu osutus bluffiks. Fanny Lee jooksis kingakontsade heledalt klõpsudes ja joostes arendas mõtteid, kuidas ta käitub oma Johniga. Przybyllok plaanitses maali nimega «Enesetapjate laev». Nimi oli hea, sellest piisas. Maalida võis ju ükskõik mida. Aga kuhu jäi Fisher? Rahad, mis seal edasi-tagasi käisid, jäid siiski tema kätte. See oli üks positiivne tulemus, ühele vähimalt. Fisher oli teist teed läinud, tõepoolest. Dorothea Sturm mõtles, millise ettekäände ta peaks leiutama professori jaoks töölt puudumise pärast. Ning Mary Hertzsprungi vaevus mure kohtamise pärast oma Jakobiga. Kuidas ta pidi temale usutavaks tegema sellise usutamatu seikluse?

— — —

Ainuke, kes raskelt peksta saanud Blaikot — üks roidemurre, mitu haava peas — ravilasse vaatama tuli, oli Gregorio. Ta oli õnnetu: «Igapidi on paha,» kordas ta Blaikole. «Vette te ei lasknud mul hüpata ja Hoopis Uude Maailma te ka ei viinud. Ma olen kurb.»

«Kirjutage üks uus raamat ja revideerige oma vaateid,» vastas seotud peaga Blaiko. «Te võite saada amnestia ja minna oma kodumaale tagasi kui meeltparandanu.»

PÖÖRIPÄEV

Luuletaja Arnold Jürine lamas selili diivanil, vahtis valgesse lakke, kuni silmad valusaks jäid, väsisid ja kinni vajusid, suikus aga ainult mõne minuti, võttis oma puhkeaseme ette tõmmatud toolilt avatud suitsukarbist paberossi, süütas selle, suitsetas laisalt, ruttamata, jälgis paberossi otsast tõusvaid suitsulõngu, kuni silmad jäid jälle puhkama lae tühjale pinnale, jälle väsisid ja kinni läksid.

Mõni minut hiljem kordus eelmine mäng mingi õudse automaadi-täpsusega: silmade avanemine, aju lahtirabelemine võib-olla ainult sekundi murdosa kestnud, aga teab mida kõike painavat sisaldava unenäo küüsis, täie teadvuse tegasitulek, paberossi küünitamine, selle süütamine, aeglane, pisut vastumeelne suitsetamine, sest suu oli ammugi kibe ja paks neist loendamatuist, varasest lõunatunnist siamaale tõmmatud suitsudest, millede varred täitsid suurt toolil seisvat savist tuhatoosi peaaegu ääreni.

Ta oli horisontaalses olekus saatnud mööda aja lõunatunnist sügava õhtupoolikuni. Ammu oleks võinud väljas olla juba hämar ja pime, kui kalender poleks just näidanud aasta pikimat päeva ja lühimat ööd. See pikaks venitatud lõunauinak, mis ei olnud ei õige magamine ega õige ärkvelolek, kuulus luuletaja reegliski-kujunenud eluharjumuste hulka samuti nagu kirjutuslaua taga istumine südaööst varase hommikuni, samuti nagu keskpäevased ja õhtused kohvikutunnid. Teeksime ülekohut, kui ütleksime, et luuletaja Arnold Jürine seda laiskust eriti nautis. Ei, ta pigemini kan-

natas selle all, tegi enesele sellepärast aeg-ajalt õrnu etteheiteidki. Aga see oli säärane keha ja vaimu ammune ühisharjumus, mingi krooniline väsimus, mille vastu võitlemine, kui ta seda aeg-ajalt tegi, ei olnud mingit nimetamisväärset tulemust andnud. See näis loiutavat keha ja tegevat laisaks vaimugi; aga teiselt poolt, antud tingimustes, mõtles Jürine, see pidigi olema nii, nähtavasti see laiskus oligi öiste ülal-istumiste, pikkade mõtisklustundide, vaevarikka mõtete-, kujude-, sõnade-, silpide, riimidejahi eelduseks ja võimaldajaks. Nähtavasti — nii oli Jürine korduvalt mõtelnud — oli vaja teatavat laiskust ja lõtvust, et olla võimeline teostama seda imeväärset — kaunile sõnade rivistamist pikkuselt mõõdetud, kõlisevate lõppudega värsiridadesse. Tont teab, tunnustusest ei olnud tal puudust, see oli saabunud üsna varakult, seda oli ta nautinud juba paarkümmend aastat, ta oli isegi hakanud uskuma oma talenti, oma geeniusesse võib-olla. Tõsi, luuletamisest oli ju raske elada, aga kui lisada juurde följetonid ajalehtedes, mõned vaesemal ja sestap siis töökamail päevil kirjutatud artiklid, kui võtta arvesse tasapisi kasvavad võlad ja üksiku inimese majanduslikult mitte liiga vastutav ning vähe-
kulukalt korraldatud elu, oli elatud seni ometi. Oli kuidagimoodi hakkama saadud kunsttükiga mitte siduda ennast proosalise leivateenimisega mõnes kuuviisi kinnimakstavas ametis.

Rahul ei olnud ta endaga ega oma eluga, ei, mitte põrmugi. Ta rahulolematust oli eriline, raskesti lähemalt kirjeldatav, sihitu ja suunatu. Kui palju kordi oli ta, enamasti just noil pärastlõunasil unelemistundidel, unistanud millestki suurest, määravast, enne-olematust, teosest, millega ta vallutab maailma, — mis tähendab: vallutab? — a v a s t a b uued maailmad, uued jumalad, mida veel keegi ei tunne... Millised need uued maailmad aga olema pidid, seda ta ei osanud seni öelda eneselegi. Ta tundis küll lausa kehalist tarvet sellest unistada, aga unistuste juurde see jäigi. Õhtul kirjutuslaua taga aga sai neist ebamääraste unistuste õhulossidest artistlikke värsse, millede veretust ja kiretust ta tundis ise küll paremini kui tema

tunnustajad ja hindajad; või ta kirjutas üsna asjalikke följetone vastavalt selle või teise tellija maitsele, ükskõik, kas oli see mõni päevaleht või kõrgetiraažiline perenaiste ajaviite-ajakiri.

Oo-jaa, tunnustus! Kui imelik, kui vastuoluline, kui käsitamatu oli lugu sellegagi! Kui Arnold Jürine oli olnud alles noor, kui ta oli oma esimestesse värssidesse pannud kogu oma kire, kogu oma südamevere (ütelge pealegi, et nõnda öelda on banaalne, aga selles on ometi lihtne ja selge tõde, mõtles ta kurva, mõruvõitu muigega, mis ei ulatunud huulteni, vaid peegeldus vaevalt silmis), siis oli talle julgustavalt õlale patsutatud ja lausutud: «Andekas algaja.» Ta teadis väga hästi, et ta oma esimesi leegitsevaid ridu kunagi polnud ületanud, ei üheski oma kümnes hiljem ilmunud luuletuskogus, aga tunnustus oli hakanud tulema just sedamööda, kuidas ta jätkuv looming oli saanud ikka enam ja enam käsitööks, oskuseks. Jürine katsus vägivaldselt enesest eemale tõrjuda seda tõde, mis teda viimaseil ajal järjest sagedamini nii halastamatult ründas. Kui selle mõtte juurde pikemaks pidi pidama jääma, siis võis see lüüa jalge alt iga toe, võis heita su kõige mustemasse masendusmeeleollu, võis lihtsalt hulluks teha. Ah, kuidas see maailm kõike tagurpidi nägi, kuidas ta asjade tõelist olemust näha ei suutnud, näha ei tahtnud, võib-olla näha ei võinud!

Jürine kujutles rohkem kui vaatles, aga vaatleski veel ikka rohkem kui tegutses. Ei, ei, teod ei olnud tema ala. Sellest siis tuligi, et ta oli jäänud üksiklaseks, kellel oli küll tutvusi, sõprugi võib-olla, kuid mitte tegudekaaslasi. Üksiklane? Kes oleks sedagi võinud öelda välise järgi, selle järgi, mida luuletaja Arnold Jürisest võis näha silmaga? Kas ei viitnud ta iga päev pikki tunde lõpmatuis kohvikulaua-vestlustes? Kas oli midagi, milleni need vestlused poleks ulatunud? Hämaraim minevik ja perspektiivis veel vaevalt aimatav tulevik, kaugeimad tähed lõputus ruumis ja peenimad hingevärinad inimeses — kõigest sellest oli, paraku, sadasid kordi nii mõndagi kokku jaburdatud (Jürine tundis mingit kergendustunnet endas sellest, et mõtles selle jämeda sõna), aga aga... hooli-

mata teravaimaist analüüsitaotlustest, hoolimata meeleheitlikest sügavusteotsimistest (veel kord, milline ba-naalsus!) — kõik jäi ikkagi ainult pinnale, tõde ise oskas kavalasti läbi pääseda temale seatud tihedatestki võr-kudest. Jürise ja nii mõnegi tema sõbramehe teod seisidki neis viljatuis filosofeeringuis, sellega tema ja mõnegi teise teod piirdusidki.

Kui küsida, kes siis olid tema lähemad sõbrad või tuttavad, siis pole vaja minna vastust otsima kaugelt. Peale oma tsunfti, mitut kirja ja karva literaatide vastuolulise ja argielus mõnes osas tigeda ning teine-kord närusegi koguduse, kuulus nende hulka üsna loomulikult veel ajakirjanikke, mõni arukuselt kesk-misest tasemest üle ulatuv näitleja, mõni maalija ja muusik, mõni korralikust kodanlikust seltskonnast äraeksinud kõrgemate huvidega daam, kes tutvuses ja läbikäimises literaatide ning artistidega leidis rahuldust oma snobismile. See oli eluring, mil-les liikus, milles näis olevat määratud liikuma luule-taja Arnold Jürine igavesti, see tähendab muidugi oma füüsilise surmani... Kas teistsugust surma, peale lihtsa kehalise, oli vaja karta temal, tunnustatud poe-dil kümne luuletuskoguga? Muidugi mitte!

Ikka veel lamades suitsetas Jürine veel ühe pabe-rossi ja veel ühe. Ja siis hakkas muidu-mõtiskluste hulka kostma motiiv sellest, et tarvis oleks tõusta ja välja minna; algul üsna kaugena, pikemate vaheaega-dega peast läbivilksatava tülika mõttena, aja edasi nihkudes aga järjest tungivamana, nii et seda tuli esi-algu taltsutada veel ühe paberossiga. Aga lõpuks, kui loid Jürise tahe ka oli — saabus siiski ka see hetk, mil ta ajas enda oma asemelt püsti, tõusis, hakkas kõndima, edasi-tagasi mööda oma mitte just väga kitsast tuba ja tegema lihtsaid ettevalmistusi kodunt väljaminekuks. Ta silitas peopesaga üle lõua ja tundis silmapilk ker-gendust mõttest, et habet polnud hädapärast vaja ajada. Ta seadis krae kaela ja tõmbas kinni lipsusõlme. Aga siis astus ta avatud akna alla.

Ei, luuletaja Arnold Jürine ei elanud katusekambris, seda mitte. Kuid kõrgel oli ta peavari küll. Soodne ehituskonjunktuur, kõrged üürid, milleks keskmisel

kodanikul, kes tahtis elada korralikus korteris, tuli ohverdada oma sissetulekust võib-olla tervelt kolmandik, kui mitte enam, oli lasknud mõne viimase aastaga kerkida nelja-viekkordsetel moodsatel, sageli küll halvasti, sellepärast et odavasti, võimalikult kasulikult ehitatud majadel ka linnaäärte seni ühe-kahekordsete majadega kaetud aladele. Tavaliselt ilustustest lagestate, suurte, valgeks lubjatud kivikastidena seisid nad hallide, pikast elust luitunud ja määrdunud puumajakeste keskel. Ühe säärase suure uue maja kõrgeimale, antud juhul viiendale korrale oli aasta eest leidnud uue korteri Arnold Jürine. Tal oli meeles, kuidas majaomanik oli teda eksamineerinud: kus ta teenib, kui palju palka saab, millest elab, kui kindlat kohta ei ole, ja veel palju muud. Et Jürisel lapsi ei olnud, see peremehele meeldis, et tal ka naist ei olnud, see oli miinus — poissmeestest võis oodata ennemini halbu üllatusi üürirahade kättesaamisel. Teadagi, raha kõrtsiskäimiseks jätkub, aga üüriks — öeldakse, et ei ole, ja võta näpust! Ja mine käi siis kohut! Noh, Jürisel oli tol korral — haruldane küll — olnud taskus raha kolme kuu üüri ettemaksmiseks (ta oli parajasti diskonteerinud vekslit ja pigistanud ajalehetoimetuselt avanssi) ning see asjaolu siis otsustas asja. Majaomanik leidis tema üürniku-kandidatuuri siiski vastuvõetava olevat, kuigi ta meelsamini oleks näinud oma majas eranditult kindlate kohtadega üürnikke. Et Arnold Jürine oli tunnustatud luuletaja, raamatute autor, seda too väärikas seltskonnatala, kellel oli peale uue kivimaja sessamas linnas veel pool tosinat puulobudikke, tõesti ei teadnud. Ei, mees oskas muidugi kirjutada ja lugeda, korrutada ja jagada, ning ajalehte luges päris kindlasti iga päev — aga följetone kirjutas Jürine varjunime all, kust siis tema võis teada.

Jürine vaatab aknast välja. Vaade on avar. Plekk- ja pappkatuste rägastik otse jalgade all, kaugemal muistse linnuse, nüüd valitsushoonete hall tornistik-müüristik. Paar kirikut, vasakut kätt rida suitsevaid korstnaid. Siin elatakse, siin tehakse tööd. Selles linnas, kuhu Jürine on asunud paarkümmend aastat tagasi, pärast poolelijäänud õpinguid ülikoolis, oma luuletajadebüüdi

päevil, siin, kus ta need kakskümmend aastat on ära elanud, saamata linnast palju kaugemale kui napilt sada kilomeetrit eemal asuvasse rannaäärsesse suvituskohta, siin elab peale tema, Arnold Jürise, veel oma poolteistsada tuhat inimest: esimesi hingetõmbeid tegevaid vastsündinuid ja surmaga võitlust pidavaid rauku; kilgates tänavail lippavaid koolijütse ja tööst väsinud kuuekümnenaastasi; alles maailmavallutamise plaane hellitavaid noorukeid ja pettunud neljakümneaastasi, kasvavate mälestuste koormaga ja kokkutõmbuvate lootustega; siin elab väikese riigi võimukandjaid ja kodutuid hulguseid, elab tööga üleliia koormatuid ja töötuid; kõrgeid ametnikke ja vaeseid kontoriorje, enesega rahulolevaid ja hädavareseid; siin elab kaupmehi, käsitöölisi, vabrikurahvast, majaomanikke ja kojamehi; virku ja laisku, õnnelikke ja õnnetuid. Väike on see linn muidugi, maailma mõõdetega mõõtes; on aga ikkagi linn, kus võib leida kõike inimlikku, mida maailmas läbistikku üldse leida võib.

Luuletaja pilk jääb peatuma majal, mis asub otse tema jalgade all, risti üle tänava. See on kahekordne puuehitis, sajandi alguse standarditüüpi. Majas on arvatavasti kuusteistkümmend kööktuba või paremal juhul «tuba vaheseinaga». Igas niisuguses elab perekond, sageli paljude lastega. Säärastes vanades, kultuursete mugavuste poolest väga algelistes majades, kus veekraan ja valamü, ühised kogu majakorra jaoks, on väljas koridoris ja tarbehoone tihtilugu koguni õuel, sääraistes on üürid odavamad ja peremehed laste vastu sallivamad; muidugi mitte mingisuguste filantroopiliste tundmuste ajel, vaid lihtsalt majanduslike tõsiasjade tõttu. Vastasseisev viiekordne uus hoone, mille ülemise korra aknast heidab oma uurivaid pilke maailmale luuletaja Arnold Jürine, on kinnisvaraomanik August Õiglase kahekordsele kurjaks võistlejaks; mitte sellega, et seal üürid oleksid odavamad, ei, need on seal, jumal tänatud, praegu küll kallimad ja tublisti kallimad, nii et August Õiglase toad vaheseinaga ei tarvitse karta tühjalt seismist, aga võistleja on ta siiski, ära võtab paremad üürnikud, lasteta abielupaarid, kindla kohaga riigiametnikud...

Tänav ei ole parajasti kuigi rahvarikas. Vabrikute päevased vahetused on oma töölt juba kodus. Vürts-poeuks August Õiglase majas on kinni tõmmatud, aga raudlatti pole veel ees. Aeg-ajalt lipsab sinna sisse mõni ostja. Maja õueväravast väljub noor tüdruk, sale, kirjus õhukeses vihmamantlis, läheb minema nobedail lühikesil sammel kesklinna suunas. Midagi liigutavat ja kaasakiskuvat on Jürise jaoks ses tundmatus naises, kes vastu õhtule kalduva päikese madalaid kiiri kaob ta silmist. Kas tal olid huuled värvitud, juuksetukk kähar-datud? Kuhu ta läheb? Üksikuna kinno nukrutsema! Või kohtama kallimaga?

Jürine pöördub aknalt ära, süütab uue suitsu, keerab lahti raadio. Võidukas marss pahvatab valjuhääldajast vastu: Saksamaa pühitseb oma järjekordset võitu. Purustatud Prantsusmaa lamab pruunsärklaste jalgade ees, nende rautatud saapad astuvad Pariisi tänavail. Puhuge, pasunad! Võbise, plekk! Mürtsu, trumm! Jürise sõrmed haaravad raadionupust. Päevauudised... Valit-suskriis venib... Nõukogude Liiduga sõlmitud abista-mispakti põhjal saabunud Punaarmee osad on jõudnud oma majutuspaikadesse... Kõikjal riigis valitseb kord ja rahu... Kodanikud jätkaku oma igapäevast tööd, valitsuskriisi lahendamiseks on astunud samme... Tea-dustaja elukutseliselt treenitud, iga sõna täpselt artiku-leeriv kaunis, noor naisehää! lõpetab päevauudised tea-tega jalgpallivõistluste tulemustest kuskil väikelinnas. Umbne, lämmatada tahtev pinge asub Jürise rinnakorvi. Missugust kirge, missugust põlemist oli vaja olnud, et teha midagi ilusat, midagi erutavat sõnadest, mis seisid surnuina, kuivanuina, mumifitseerituina sõnaraamatuis! Oh, ta oli tundnud seda. Ja kõik see ei olnud siiski s e e, see, mille pärast maksis põleda, mille pärast maksis lasta rohkeneda ja süveneda horisontaalseil kortsudel laubal. Elu oli vaja haarata tervikuna, aga, näis, elud liikusid mingisugustel eri plaanidel, eri tasapindadel, mis üks-teisega iialgi ei lõikunud. Kas olid nüüd need eraldatult seisvad tasapinnad isegi paiskumas, kas ei olnud nüüd tekkimas enneolematuid kontakte, uusi perspektiive avavaid lühiühendusi? «Teie, esteedid, tahate meid panna elama õhuta ruumi. Kas teie ei tea, et õhuta

ruumis pole elu?» Nõnda oli talle kunagi öelnud üks ametivend, kes oma loomingus taotles mingit bioloogilist naturalismi. «Ei, meie tahame teid viia kõrgete mägede puhtamasse ja paremasse õhku,» oli vastanud Jürine. Ilusad sõnakõlksud olid mõlemad, mitte enam, mõtles Jürine nüüd. Ei viinud kuhugi välja naturalisti võitlus esteetidega, ega ka rännakud kõrgete mägede puhtama õhu poole, see tähendas ainult põgenemist elust, mitte enam. Muidugi, võib-olla oli inimeste enamik siin, selles linnas, omamoodi elupõgenejad, igaüks ainult selle kallal nokitsev, mis temasse endasse isiklikult puutus, üks nii, teine teisiti. Võib-olla oli see ka kuidagi teisiti, võib-olla ta eksis. Üks oli aga kindel, — tema, Jürise elu määravaim antinoomia, keskseim probleem, see, millele kõik ülejäänud nii või teisiti alistasid, mille ümber korraldusid kõik teised küsimused ja küsimusekesed, oli see: nii väga kui ta elust põgenes, ennast oma mina-ringi sulgeda püüdis, nõndasamuti teadis ta igal hetkel, et ta ei saa iialgi lahti vajadusest näha maailma, mõista maailma. Ta võis vihata üksikut inimest närususe ja väikluse, võltsväärikuse ja küündimatuse pärast. Aga ta tahtis armastada inimesi, rahvast. Ainult ta ei leidnud teed selle armastuse juurde, ei leidnud. See, mis tuli Arnold Jürise sule alt, see, mis võimaldas talle äraelamise ja, kui olla avameelne, küllaldasel määral ka enese tähtsusetungi rahuldamist, see ei olnud tema ise, ei olnud, ei!

Jah, ta taotles järjest sügavamalt käsitust sellest, milline oli ta enda asend elus, tähendab, ajas ja ruumis. (Milline see oli kümne, kahekümne, kolmekümne aasta eest; milline see on kümne, kahekümne, kolmekümne aasta pärast, milline see oleks, kui ta oleks sõdur, vaimulik, vabrikutöoline, põllumees, jaapanlane, juut, neeger!) Mis see siis õieti oli? Kas see oli eluülesanne või ainult jõudetundide valdava osa täide?

Surve rinnakorvis suurenes. Tuba ähvardas kitsaks jääda, avatud aknast hoolimata. Jürine oli jõudnud niikaugemale, et välja minna. Kohvikusse võib-olla. Aga ta teadis, et kõige parema meelega ta oleks tahtnud kohata Juhan Vanatalu.

*

Oli mõeldavalt mahedaim õhtu, millest veel paremat soovida oleks küll tähendanud olla lihtsalt ülekohtune. Isegi linna tolmuseil tänavail oleks pidanud tundma, et elatakse jälle kord neid väheseid päevi aastaringis, mis võivad inimese täita samaaegselt sügava õnne ja unistusliku igatsuse elamusega. Õnneelamusena, et niisuguseid päevi, niisuguseid õhtuid üldse on; igatsusega, elu koosnegugi ainult niisuguseist päevist.

Aga Arnold Jürine ei tajunud seekord loodust, olgugi et ka looduslühirikal oli oma koht tema loomingus, ja, nagu olid märkinud arvustajad, mitte tähtsusetuim koht. Arnold Jürine ei saanud lahti mõttest, mis teda olid hakanud kiusama kodus. Ta juba kujutles kaugelt kohvikulaudkonda, kuhu ta satub, — sel kellaajal on nad kindlasti koos; ta kujutles, kuidas ta mõne äärekeese oma parajasti valmispõimitud mõtetekoest torkab vestluse hammasratastikku, kuidas seda siis sikutatakse ja venitatakse, kuidas samas aga jälle närviliselt hüpatakse mõnele teisele teemale, kuidas keegi lausub mõne aforismi, millel pole asjaga parajasti suuremat tegu, mis midagi ei tõesta, ja kuidas kõigest sellest jääb järele ainult mingi igavene rahuldamatuse piinav järelmaik. Nad kõik on sääraseid? Kui neil on vaja valida kohmaka, raskepärase tõe ja elegantse näilikkuse vahel, siis nad hetkegi kahtlemata teevad oma valiku viimase kasuks. Nead? Aga kas ka tema ise ei olnud ennast tihtilugu teinud süüdlaseks sessamas? Muidugi, muidugi, olles nõudlik teiste vastu, ei tahtnud ta säästa ka ennast. Aga nii see oli. Nagu ained on keemiliselt eriti aktiivsed *in statu nascendi*, nii ka mõtted. Ja sellepärast pole mõtted oma sünni-puhtuses niihästi kui kunagi konserveeritavad. Nende värskus, ainukordsus, kaduvus oli see, mis võlus ja mida tema, Arnold Jürine, otsis, kui maadeldes kodus oma kohmakate tõdedega (mida tal luuletamiseks põrmugi vaja ei olnud) kippus alla jääma, lämbuma . . .

Rahvusteatri vastas, madalas kollakasrohelistes puumajas asuva väikese, aga rahuldava kuulsusega restorani ees tuli talle vastu Juhan Vanatalu, mees, keda ta täna igatses kohata kõige enam. Vanatalu ei kuulunud Jürise tsunfti, ei olnud näitleja, maaliija ega ajakirjanik.

Vanatalu oli matemaatikaõpetaja, töötu, kohalt vallandatud intriigide ja tema pahempoolse meelsuse pärast. Ta elatus peamiselt raamatute kolportaažist, sest pension, mida ta küll sai, oli, arvesse võttes tema teenistuse lühikest aega (Jürisest oli ta mõned head aastad noorem ja ülikooli lõpetanud mitte väga kiiresti), vaevalt palju rohkem kui mitte midagi. Jürine oli Vanataluga tutvunud, kui too oli tulnud ka tema ukse taha raamatutega. Ta oli, piltlikult öeldes, peaaegu valmis olnud meest välja viskama, aga mingi ladinakeelne tsitaat, mille küllastaja ütles, äratas Jürise huvi. Selgus, et Vanatalu ei kandnudki ringi tavalisi raamatuid. Tal oli omandatud teatav asjatundmine laokile jäänud erakogude ülesleidmiseks, ta võis pööningukolu hulgast osta häid raamatuid makulatuuri hinna eest. Kuid lõpuks, teenimine huvitas teda vähem, parimad asjad, kui sissetulek vähegi lubas, armastas ta jätta endale, mõnest haruldusest ei raatsinud ta loobuda nii kergesti. Mis Jürist sidus selle pika, pisut vimmas, kõhna, prohveti välimust mehega, oli see, et ta tundus Jürisele kui mitte tema teisikuna, siis täiendusena. See, millele Jürine endas vastust ei leidnud, oli sageli Vanatalus valmilt olemas. Vanatalu ei olnud alati väga jutukas. Aga kui ta sattus sobivasse meeleollu, siis võis ta rääkida ja Jürine teda kuulata tundide viisi. Ta armastas teoretiseerida, aga seletas meelsasti konkreetseidki lugusid. Muuseas oli tal müüa ka venekeelseid raamatuid, Nõukogude Liidust. Kuidas ta neid sai, ta ei öelnud Jürisele ja Jürine ei lugenud sobivaks põhjalikult pärida. Enamikus olid need küll niisugused, mida hea tahtmise ja pingutusega oleks võidud tellida ka raamatukaupluste kaudu, aga ta võis (kui tal mitte kaasas ei olnud) muretseda soovi korral niisuguseidki, mis politsei kindlasti oleks konfiskeerinud ja millede laialikandjat oleks oodanud karistus...

Lokaalis oli küllastajaid palju, sellest hoolimata et polnud ei laupäeva- ega pühapäevaõhtu. Nad leidsid teistest pisut eraldi seisva laua baarileti läheduses. Jürisele tuttav kelner täitis nende lihtsa tellimise tähelepanelikult ja viisakalt.

«Naiivne oleks ka olnud uskuda,» algas Vanatalu ilma sissejuhatuseta, ilma hääleproovimismärkusteta heade

ilmade ja teineteise tervise kohta, «naiivne olekski olnud uskuda, et meie selle sõja jooksul, mille kestust praegu veel keegi ette öelda ei tea, jääme niisama rahulikult istuma oma puutumatuks tagavaraks ostetud suhkru, riisi ja kohvi otsa. On mehi, kes mõtlevad, et nii oleks olnud ilus, aga number ei lähe läbi.»

Mõlemad tühjendasid vaikides õlleklaasi, süütasid suitsu.

«Mõni mõtleb, et talle tehakse ülekohtu. Te ju nägite? Või ei käinud päeval väljas? Noh, teate, need tankid, mis tulid, soomusautod, marssivad sõduritekolonnid. Natuke rohkem kui meie paraadidel, mis?» Vanatalu hoidis väljasirutatud käe ülestõstetud peopesaga Jürise poole, nagu tahaks ta vasturääkimist keelata, vaikust paluda. See oli vana harjumus klassistoast. «Ma tean küll, mida te tahate öelda — te vabandate mind, ma ei mõtle teid isiklikult, võiksin isegi öelda, et teid mõtlen ma kõige vähem, te saate minust aru —, ma tean küll, mida öeldakse: rahvusvaheline õigus ja rahvaste enesemääramine... Aga kas te ei kuule, mis kostab läänest, Prantsusmaalt, Belgiast, Hollandist?... Rahvaste enesemääramine! Vabandage, teie majaperemehel, kellele te üleeile oma järjekordse kuumaksu tasusite, ei ole küsimuseks rahvaste enesemääramine, vaid küsimuseks on tema maja...»

«Te ütlete siiski liiga järsult? Majaperemehest ma ei räägiks, aga meie noorsugu...»

«Kas te vaidlete ainult vaidlemise pärast? Ega teil ometi sellega, mis ütlesite, ole tõsi taga? Noorsugu? Ma tean küll... Teie tunnetate olukorda, nagu ta teatud hetkel paistab, teie tunnetate hetkelist seisundit ja opereerite sellega kui staatilise suurusega. Aga tarvis on näha elu protsessi tema dünaamikas. Ma seletan kohe, mida ma mõtlen. Ütlesite, et noorsugu. Ma möönan enamatki: noorsugu, kellel midagi ei ole, ei maid ega maju. Ütelge, kui palju see noorsugu ise mõtleb? Tema maailmavaateliseks kasvatajaks on olnud äriomanik, majaomanik. Aga mis maailmavaade sellel on? Näidake mulle meie ühiste tuttavate hulgast mõnd varakat meest, kes suhtuks varandusse ainult üleole-

kugagi. Näidake varakate hulgast ühte säärast, kes ütles: inimeste loomuliku ebavõrdsuse kriteeriumiks peab olema arukus, mitte kokkukraabitud raha... Te ütlete, siin pole küsimus rahast ega varast? Muidugi! Ega meie vürtspoodnik ei vii oma taskuideaale koolikantslisse või paraadikõnetooli. Oo, temal on ka oma pühapäevakuub. Teate, nii: rahvastervik, meie viie tuhande aastane minevik, mille meile on andnud moodne ajaloo-uurimine. Aga ütelge, mis kasu on rahval ainult minevikust? Rahvas vajab ka tulevikku! Maailm vaevleb praegu sünnitusvalude käes. Igal pool. Vana kest on jäänud kitsaks. Kes suudab, see näeb, millisena maailm kord neist valudest välja tuleb. Aga ei taheta näha, sellepärast ei suudetagi näha. Kui vähe inimesi ulatub nägema oma ninaotsast kaugemale, kõige lihtsamaiski, lausa naeruväärselt lihtsais asjus! Mulle tuleb praegu midagi meelde. See on seda iseloomulikum, mida uskumatum see näib...» Vanatalu naeratas omaette, rüüpas sõõmu õlut ja jätkas:

«Sinna polegi rohkem tagasi kui aastapäevad. Tutvusin ühe inseneriga, mees on meist oma kümme aastakest vanem, koolis käinud ja ülikoolis õppinud, ikka enne maailmasõda. Instituudi lõpetanud... kuskil se a l. Viisin talle paaril korral raamatuid. Fortifikatsiooni kohta, kaheksateistkümnenda sajandi lõpust, vaselõigetega. Kolm õige ilusasti hoitud köidet. Ühe sõnaga, mehel on teaduslikud huvid... ehitustehnika ajalugu, eks ole? Haritud inimene, saate aru? Nojah, teinekord on mul kaasas paar uut raamatut, teraskonstruksioonid, ühe sõnaga, sillad... Teate, mis juhtub? Mees lehitseb, korralikud, soliidsed teosed... Ja siis küsib äkki: «Kuulge, mis see on? 1934. aastal ilmunud? Aga siin seisab ju, et Moskvas?»» Vanatalu tegi pausi:

«Kas teie ka ei saa aru? Vaadake, see haritlane oli veendunud, et Moskvas ja Leningradis pärast 1917. aastat raamatuid ei ole trükitud. Ah te ütlete, et isegi meie ajalehtedes toodi aeg-ajalt informatsiooni saavutuste kohta se a l? Teate, kuidas säärane mees nüüsgust parasjagu kahtlustavas stiilis antud ajakirjanduslikku informatsiooni vastu võttis? «Tühi propa-

ganda, tühi puru silmaajamine kõik!» Kes ei taha näha, see ei näe.»

Rahvas restoranis jõi rängalt, muusika kõrvalsaalis mängis meeleheitlikult, peaaegu vahetpidamata. Läbi laia ukseava, millelt kardinad olid kõrvale lükatud, võis näha tantsivaid paare, kes vaevalt mahtusid seisma mõneruutmeetrilisel laudade vahele jäetud ruumil. Märgates, et Jürise tähelepanu oli eksinud tantsijaile, Vanatalu peatus oma ettekandes, süütas paberossi, ja osutades peaviipega lärmitseva, paksult täidetud tantsusaali poole, ütles:

«Vaadake, see on ühe ajajärgu, ühe lõppeva ajajärgu elutunne, mis siin pulbitseb. Siia on toodud palju tänast meeleheidet. On elatud heas usus, et see, mis sind parajasti ümbritseb, on igavene, on muutumatu; on sugereeritud seda enesele ja teistele. Ja nüüd, kus seisatakse äkki avanenud kuristiku ees, nüüd ei jää muud üle kui kas või mõneks tunnikski veel pigistada silmad kinni, et veel mitte ärgata ilusast unenäost karmi ja ilustamata tõelusse. Sest nüüd ikkagi hakkab vägisi ka kõige nõmedamale koitma: meie aeg on läbi. Päevakorrale tulevad need teised, sealt agulite kandist, need, kes oma tülikat, esteetiliselt väherahuldavat välimust pole tihanud tuua kesklinna tänavatele, kelle eest oldi kindlalt kaitstud omas ringis, kelle olemasolust polnud tarvis mõteldagi.»

Jürine kuulas, aga samal ajal ta pilk püsis ühel laual teises saalis, kuni hämarast valgustusest hoolimata suutis ära tunda mõnda neist, kes seal istusid. Ei, ei olnud mingit kahtlust: seal istub peatoimetaja Torger oma kauni naise ja mõne ilusa noore poisiga toimetusest, kellede nime Jürine ei mäletanud. Ja seal istus ka — propagandaministri teine abi, noor Ülo Varik, kes oma karjäärile — nii noor mees ja juba ministriabi! — oli aluse pannud targa, õnnestunud naisevõtmisega. Mitu mõtet jooksis Jürisel korraga peast läbi. Torge rille oli ta nädal tagasi, avanssi norides, lubanud suure suvitusföljetoniga, tema ilusat üliväärikat naist mäletas ta kord näinud olevat pisaraid valamas kerjuslapse pärast tänaval, ja Varik? Varik oli toetanud pea kätele ja — magas, ei, selles ei võinud olla vähimatki kaht-

lust, Varik magas. Tõepoolest, äkki ta tõstis pea üles, vaatas küsivate silmadega ringi, nagu kunagi inimene, kes on ärganud unest, tõusis siis püsti ja sammus enam-vähem sirgelt laua juurde, kus istusid Vanatalu ja Jürine. Ta ulatas Jürisele lõdvalt käge ja küsis siis:

«Noh, mis on uudist?»

Ta küsis seda laua kohale kummardunult, poolsosinal, nagu tuge otsides.

Jürine kehitas õlgu:

«Ei tea. Mitte midagi erilist.»

Ainult see mõte, et propagandaministri abi tuleb tema, mingisuguse luuletaja ja viletsa ridadetegija käest uudiseid küsima, tundus nii võimatuna, et Jürine oleks peaaegu naerma hakanud, kui ta oleks olnud vähem tõsisel meeleolul.

Aga Juhan Vanatalu nägu oli range ja kinnine, kui ta karmi õpetlikkusega ütles:

«Mis on uudist? Kas seda ei peaks teie ise teadma paremini? Jah, muide, meil on siin omavaheline jutt...»

Varik lonkis löödult oma lauda tagasi, võttis laisa, hooletu liigutusega pudeli, kallas sellest klaasi, nii et lina lainetas, kätt klaasi järele küünitades ajas selle ümber, vaatas süüdlaselt ringi, nagu tahaks kutsuda kelnerit, aga pani siis käed laual risti ja toetas pea kätele. Ta magas.

«Noh, näete nüüd. Neil ei jätku jõudu selleks, et ennast ärkvelgi hoida, rääkimata enda kaitsmisest. Ja sellepärast siis, olge head, tulgu keegi teine ja kaitsku... Maailmas tehakse ajalugu. Ajalugu teeb ennast. Homme tehakse ajalugu sellesamas linnas. Aga propagandaministri abi magab kõrtsis õiglase und. Ei, see maailm ei vääri paremat saatust kui see, mis talle ajaloo käigus on valminud. Teilt aga kõlbab küsida, kuhu teie kuulute, kas vanasse või uude.»

Nad lahkusid lokaali ukse ees. Jürine läks südalinnast läbi. Tänavad olid vaiksed. Nikkelnokaga politseikordnik seisis oma postil. Valge öö heledas taevas polnud ühtki pilve. Aga öö ei olnud jahe.

*

Järgmisel ennelõunal see algas. Pikki aastaid tagasihoitud jõud, elupõliselt hellitatud igatsused purskasid hoovama nagu veekosk järsku mahatõmmatud paisust. Üksainus ühendav mõte jooksis sel hommikul läbi paljudest tuhandetest ajudest:

«Nüüd! Nüüd nõuame oma õigust!»

Ennäe, hoopis ebaharilikul ajal paiskab vana kuulus metallitehas välja oma arvuka töötajaskonna.

«Jah, aga mis see siis on? Pole ju veel keskpäevgi käes,» küsib kokkunud vürtspoodnik, nähes tehase värvast robinal tänavale valguvat noid pisut hallide, määrdunud nägudega töömehi tumedais, õlist läikivais riideis, keda ta on harjunud nägema sealt tulevat ikka õhtul kella viie ajal. «Kas on tuli lahti?» mõtleb aguli majaperemees August Õiglane ja hakkab teise korra aknast välja küünitades silmadega otsima, kas ei löö sealt halli, kõrge planguga piiratud tehase laialdasest hooneterägastikust kuskilt välja leeke, kas ei tõuse suitsu. Aga ei, see pole tulekahju häirevile, see on midagi muud. Kuri aimus asub vürtspoodniku südamesse, kuri aimus asub majaperemees August Õiglase südamesse:

«See on ju, see on ju — avalik mäss!»

Aga tänavale jõudnud mehed, sekka ka naised, tööriietes, nagu nad on tulnud, korralduvad üsna korrapärasteks rühmadeks ja hakkavad liikuma ühisel, mõõdetud sammul. Ennäe, kuskilt on äkki tekkinud kolonni ette lipp, punane lehviv kangas. Ning seal-samas kostab juba, küll alles pisut kobavalt ja harjumatult, vana proletaarlaste võitluslaulu viis:

«Töörahas, keda...»

Majaomanik August Õiglane väristab pead ja sosistab: «See on avalik mäss! Ah, inimesed, inimesed, nad ei tea, mida nad tahavad! Ah, kui oleksid veel endised rahuajad, kui nobedasti oleks siis kohal politsei, jala ning ratsa, ja likvideeriks üsna kiiresti ning põhjalikult säärased korratused.»

«Oehh!» Vürtspoodnik ohkab kõigest südamest. Aga tema ohkamise käristavad pooleks metallitehase vilet kui signaali oodanud hüüded linna kõigi vabrikute

torudest. See kõlab vürtspoodnikule vastiku põrgulärmina, ihukarvu püstitajava viimsepäeva pasunana.

Aga seal liikuma korralduvas kolonnis punaste kangaste all tundub see tehaste üksteisele hõikamine, tunduvad need hüüded ja vastuhüüded erutavama muusikana kui miski muu. Vana kuuekümnenda aastane lukussepp tunneb, et muutub kolmkümmend viis aastat nooremaks. Jah, tõesti, kolmkümmend viis aastat on sellest tagasi, kogu töömehe elu! Viies aasta, unustamatu viies aasta! Siis hüüdsid ka vabrikute viled ja kutsusid inimesi välja ja aur lasti kateldest maha ja kolded lasti kustuda ja tehased seisid külmadena, elutuina. Esmakordselt tundsid siis peremehed hirmu rahva ees, esmakordselt hakkas tööline tundma oma jõudu, hakkas nägema, kuidas õieti tema on see, kelle töö ja tegemine hoiab korras ja käigus selle korrapäraselt liikuva ja peremeestele nii õnneliku, kultuurse ja mugava elu masinavärgi. Kuidas see oli, viienda aasta suure üldstreigi ajal? Kas ei lõdisenud siis kodanlane suletud luukide taga? Või seitsmeteistkümnenda aasta oktoober! Näis, et nüüd on ta käes, — uus, õiglane kord, kus peremeheks on tööline ise, mitte teiste töövaevast elatuja. Aga ei, veel ei olnud siin, sel maal, aeg küps. Veel tuli kakskümmend aastat võidelda, kannatada. Aga nüüd!

Mitte siit üksi, igast vabrikust, igast käitisest hakkab liikuma suuremaid või väiksemaid salku südalinna poole, lipud lehvimas ja laulud kostmas.

Linna keskseima ja avaraima väljaku ääres asuva moekohviku administratsioonil oli suveajal, ilusatel päikesepaistelisel päevaldel kombeks piirata osa oma akende alla kuuluvast kõnniteest madala taraga ja tõsta tosin laudu koos paraja arvu istmetega välja kõnniteele, v a b a õ h u k o h v i k u k s. Leidus külastajaid, kellele meeldis nii istuda väljas, vaadelda möödaruttavat rahvast, imeda läbi õlekõrre jääga jahutatud jooke. Vihmastel päevaldel see kohviku vabaõhuosakond ei funktsioneerinud: maja katuseräästas polnud küllalt lai, telkkatuse muretsemine arvata-vasti ei õigustanud ennast majanduslikult.

Sel mälestusväärsel ja sündmusterohkel päeval oli

küll hommikust saadik pilvitu põuailm. Aga kui Arnold Jürine jõudis kohviku ette, kavatsusega jalgu puhata, midagi juua ja mõtiskleda kirjutise üle, mille ta oli lubanud peatoimetajale ja mis hoolimata kõigest tuli vist ära teha (avanss on avanss), siis märkas ta, et kohvik ei olnud oma asfaldipealset filiaali avanud. Jürine läks siis sisse, istus suure peegelakna alla, mil-
lest avanes avar, segamatu vaade väljakule.

Mida teab õieti suvest ja päikesest lõunamaa inime-
mene? Seda, et suvi ja päike on alati. Hinnata suude-
takse päikest ja sooja ainult siin põhjas, valgete ööde
mail, kus inimene kogu pika talve kannab kasukat ja
poole või suuremgi osa oma elust on määratud viibima
troostitu sügistaeva all, niisked vammused seljas, kalos-
sid jalas ja vihmavari lahutamatuks kaaslaseks. Siin
põhjas mõistetakse, mida tähendab päike, kui see
vähesteks päevadeks aastas heldib asendama kunstlikku
koldesoojust ja lambivalgust...

Suvi, päike, mererand... Jaa, sellest võib alustada.
Sada korda küll juba öeldud, aga, tähendab siis,
proovitud mõjuga. Oojah, följetonist olla, see oli nagu
olla limonaadimeister: õige pisut kontsentreeritud siir-
rupit — mõtteid ja palju sõnade gaasitatud vett. Põhja-
maa inimene — üsna õige; näpuotsatäis patriootilist
uhkust, oma kehva kodumaa idealiseerimist. «Meie,
põhjamaa lapsed!»

Aga täna ei olnud Jürisele antud oma följetoni lõpule
viia. Väga varsti läks kohvikus elavamaks, kuigi oli
veel varane aeg. Jürine ei mõistnud sellele veel erilist
tähelepanu osutada, küll imestas ta aga väga, kui
uksest sisse astunud peatoimetaja (seesama Torger,
kelle lehe jaoks ta oli följetoni välja higestamas) otse-
maid tema lauda istus. Nii ärevil ei olnud Jürine teda
iial varem näinud, seda mugavat, kõigutamatult ene-
sega rahulolevat, väarikat härrat. Ilma sissejuhatuse-
ta paiskas ta välja, vaevalt toolile laskunud:

«Ütelge teie, härra Jürine, mis nad meiega teevad?»

«Meiega?»

«Nojah! Meiega!»

Jürine kehtas õlgu.

«Kes nemad?»

Peatoimetaja vaatas Jürisele otsa lausa pettunult ja pahaselt. Ta madaldas häält.

«Kas te siis aru ei saa?»

«Mida nad teie arvates siis võiksid meile teha?»

«Armas inimene! Kas teate, mis sünnib väljas? Inimesed on tänavatel punaste lippudega!!»

«Kas tõesti?» imestas Jürine. Ja see imestus oli peaaegu siiras. Et see nii ruttu läheb, ta ei arvanud. Valitsuskriis pidi ju lahenema, nagu ütles raadio.

«Seda te ka ei tea. Ja ise olete taotlenud ajakirjanikuks hakkamistki.» Peatoimetaja vangutas lootusetult pead, läks aga siis lausa kurvaks. «Jaahh, meie asi on läbi!»

Jürine meenutas õhtust vestlust Vanataluga ja pilti, mida ta nägi toimetaja lauas. Ta kuulis Torgerit edasi kõnelevat:

«Ma ei tea, kuidas need inimesed siin veel nii rahu-likult istuda võivad.» Nagu nende sõnade kinnituseks hakkas väljast kuulduma laulu, ammu enam mitte kuuldud viisi, see paisus valjemaks, ja peagi valgus väljakule mitmest tänavast korraga rahvarühmi punaste lippudega. Jõudnud lagedale, koondusid demonstrandid tiheda parvena veoauto ümber, mis oli koos nendega väljakule veerenud. Laulud vaikisid, keegi oli auto otsa roninud ja nähtavasti kõneles.

«Noh, kas nüüd näete! Lörri on lastud minna meie asi, ja millega see lõpeb, on teada,» ütles peatoimetaja vihaselt.

Ja siis kuulis luuletaja ennast ütlevat:

«Rahvas tahab jõuda oma osa juurde, mis talle kuulub. Rahvas on küllalt kannatanud. Ta tahab igatsuste juurest pääseda tegude juurde!»

Peatoimetaja Torger ajas silmad suureks:

«Nonoh? Mis sel rahval siis häda on? Kas kõik ei ole sünninud, joonud, kas igamehel pole riie seljas?»

Jürisel ei olnud õiget tahtmist jätkata diskussiooni.

Peatoimetaja teadis muidugi palju rohkem kui tema, luuletaja Jürine, välis- ja sisepoliitikast, valitsusringkondade ja tulundustegelaste intriigidest. Aga tema jutt oli halastamatult šablooniline, asjade tuuma sügavama põhja avastamisega ei tahtnud see mees

muidugi vaeva näha. Vaevalt oli Jürine mõttes andnud peatoimetajale sellise hinnangu, kui tal hakkas järsku ja ootamatult häbi enese pärast. Talle meenus följeton, mille laused poole tunni eest olid peas liikuma hakanud. Asjade põhi, asjade tuum? Jah, omaette mõtisklemiseks. Aga millega erines ta tegelikus elus teistest, kes istusid praegu siinsamas kohvikus? Kui paljukese oli ta oma päris mõtteid suutnud mahutada luuletustesegi, rääkimata följetonidest, milledega ta oli teeninud oma igapäevast leiba?

Miiting väljakul jätkus. Rahvahulk kõneleja ümber oli paisunud mitu korda suuremaks kui alguses. Aga ka kohvik oli kogunenud täis. Suurem osa kohvikupublikust ei teeselnud mingit rahulikkust, närviliselt jälgiti platsil toimuvat. «Kuidas tahaks praegu näha, mis õieti tõeliselt siin igamehe südames sünnib?» mõtles Jürine. Aga kohe selle peale äkki: «Siin? Aga miks mitte — seal!» Kuidas oli õieti lugu intelligentsiga, kes pidi seisma valitseva klassi teenistuses? Oo, muidugi, Jürine oli küllalt tundnud kaasa sotsiaalselt nõrgemale, oli sellest isegi kirjutanud. Mõistagi mõõdukalt, nõnda et see paljusid ei häirinud, temale aga siiski teatava opositsionääri-kuulsuse tõi. Aga nüüd arvatakse, et ta tunneb huvi selle rahva vastu siin. Kahju, et Juhan Vanatalu näha ei olnud, selle mehega oleks tahtnud praegu rääkida, mis ta ütleks täna? Ei olnud kerge enese üle selgusele jõuda, mis rääkida siis veel mingi otsuse tegemisest. Ta võttis lõpuks peatoimetaja visatud lause üles ja ütles:

«Kas ainult tänases söömisel ja joomises on küsimus? Või tervetes pükstes? Kas ei pea mõtlema ka homsele?»

«Nii? Arvate, et nood seal mõtlevad?»

«Võib ju olla, et mitmed neist ei mõtle põhjani. Aga kindlasti tunneb igaüks midagi, eeskätt seda, et see mis oli seni, ei ole õige.»

«Nii, et teie arvates on kõik korras, mis seal sünnib?»

«Ma kardan, see on asjade loomulik käik.»

«Ahah. Ja kahetsete võib-olla, et ei ole ise praegu seal? Mis?»

«Ma ei tea seda. Mul pole olnud küllalt võitlejaloomust. Ma pole sündinud ega kasvanud kangelaseks. Aga ma arvan, neil on õigus, kes täna tulevad ja nõuavad vastust... meilt.» Jürine mõtles tükk aega, enne kui ütles «meilt». Ja küsis kohe endalt: kas ma tõesti kartsin ka praegu oma peremeest pahandada?

«Tähendab siis, kahetsete ikkagi? Paistab, et õigus jääb neile, kes teid alati on pidanud... Ärge arvake, küllap on teistki räägitud, kus vaja! Aga noh, teie õnn, eks siis koida paremad päevad nüüd teilegi. Võite saada uute peremeeste juures leiba.»

Jürine tundis, et tas tõusis meelepaha. Leiba? Õigus, ta oli ennast võltsinud, oli ennast pakkunud maailmale säärasena, nagu ta ise ei olnud. Ta oli seda teinud. Praegu oli ta vaevalt väljendanud oma, endalegi alles udust ja ebamäärast sümpaatiat nende vastu, kes kuulasid väljas kõnelejat. Aga juba tehakse talle etteheiteid madala omakasu pärast. Sest kes teab, võib-olla säärase häbistamisega saadakse hoida, pidada kinni. Kui hukkume ise, siis tõmmakem võimalikult paljud kaasa... Nii see oli!

«Ma arvan, et neil inimestel seal on õigus,» ütles ta pikema mõtlemiseta, et oma pahameelt lahutada.

«Ahah! Kas ma eksisin? Kas teate, mis te teete, kui annate neile õiguse? Te reedate oma isamaa!»

Peatoimetaja ütles need sõnad allasurutud ärevusega. Jürine ei suutnud aga pidada.

«Kas selle isamaa, mida teil kunagi pole olnud?» ütles ta peaaegu üle kohviku kuuldavalt, tõusis püsti, läks uksest välja ja palju mõtlemata sammus kiirel sammul sinna, kus mustas inimestest ja punetas lippudest. Kui ta kõnet kuulajate selja taha seisma jäi, märkas ta enda kõrval Juhan Vanatalu. Too noogutas talle peaga, just nagu poleks ta siin muud teinudki, kui just nimelt Jürist oodanud.

VANAISA

«Ega midagi, pojakene, võtame aga rehad ja hakkame minema,» ütles vanaisa, Vana-Jakob, Väikse-Tuule Jakob, Väikse-Tuule vanamees, kuidas teda keegi kunagikord hüüdis, oma pojapojale, üheteistkümneaastasele Jukule. «Võtame rehad ja hakkame minema. Kui vihma ei tule, saame homme heinateo lõpetust.»

Juku, oma aastate kohta tublit kasvu, valgete paksude juustega, neegerpruuniks päevitunud näoga, paljaste säärtega, vastupidavatega nagu juhtnahk, sööstis rehaluse värava poole rehasid võtma. Paari jooksusammu järel ta peatus, nagu oleks talle midagi meelde tulnud, ja läks edasi kõndides, vanainimese sammu matkides. See oli tema noor eneseteadvus: kas ei olnud teda sel suvel juba küllalt kiidetud, et ta on igal pool mehe eest väljas? Mehe eest väljas olla — see oli tore!

Ega ei olnud naljaasi sel suvel nende töödega. Oli augusti keskpaik, aga heinatöö polnud peaaegu kuskil veel lõpetatud. Paljukese seda vihmased ilmad takistanud olid? Inimesi ei olnud, selles seisis häda. Kevadtalvel sakste poolt teostatud «mobilisatsioon» oli võtnud külast töøjõulisemate meeste riismedki. Kes oli läinud kogunemispunkti, see oli sinna jäänudki, see pidi nüüd olema materjaliks, millega asjata püüti kinni toppida vajuma hakkavasse «uude Euroopasse» igast küljest löödavaid auke. Kes oli kutse tähele panemata jätnud, see pidi ennast varjama metsapadrikus, maasse kaevatud koobastes. Külas liikus päevalgel ringi ainult naisi-lapsi, meestest — vanadusest nõtru rauku või sante või muiduvigaseid.

Sellegipärast — tööd tehti. Pikk põhjamaa talv on vali käskija. Kõik pead varuma selle lühikese, nii lühikese suvega — toidu enesele ja loomale, kütte. Okupantide pärast oleksid võinud need põllulapid olla ammugi söötis ja heinamaasiilud kaetud mitmeaastase kuluga, aga talv, kuri ja külm põhjamaa talv! Mis oli vanaisa, tema isa ja isaisade elu olnud muud kui vahetpidamatu võitlus ja töö ja mure — koguda ja korjata kõik, mida terveks aastaringiks vaja, selle paari lühikese kuuga, mil päike neil mail käib kõrgel ja õnnistab loodust igakülgse, aga ajutise küllusega!

Vaevalt vanaisa Jakob mõtles neist asjust just säärares sõnastuses. Vaevalt ta neist üldse mõtles. See oli inimpõlvede jooksul kujunenud ja kasvanud vaist, mis teda sundis tegutsema nii ja mitte teisiti. Kui kevadised sulad pühkisid maast lume ja murdsid jäävangist veed, tuli käia iga päev käega katsumas mulda, kas on paras aeg minna sahaga põllule, tuli kuulata kuld-nokka ja lõokest ja jälgida raagus puudelt lahtikoortvaid noori lehekesi, et teada, millal seeme mulda visata. Vaevalt on sul kesa haritud, kui lilledes niit hakkab ootama vikatit. Sealsamas lööb valgeks rukis, peagi on kaer kirju ja odraiva küps... Üks töö oli taga ajanud teist kõik vanaisa elupäevad. See oli loomulik ja hea. Loomulik ja hea ei olnud aga see, mis sündis nüüd. Rasked olid olnud need kolm aastat. Kolm aastat oli oodatud ja loodetud, millal lõpeb sakste pidu sel maal, kuhu nad olid tulnud kutsumata peremees-tena käskima ja keelama. Kolm aastat oli oodatud ja loodetud. Aga just nüüd, kui vargsi hellitatud lootused olid täide minemas, nüüd, kui vabastajad olid juba äärtpidi kodumaa pinnal tagasi, — nüüd need päris mured ja ohud alles algasid.

Kas küllalt ei olnud, et selle kolme aasta jooksul oli sagedaim külaline talus külakümnik käskudega vallamajast — norme nõudmas, inimesi tööle ja hobuseid küüti tahtmas? Kas küllalt ei olnud sellest, et Suur-Saksamaa käis oma võiduks nurumas ja nõudmas mitte ainult lambanahku ja kasukaid, vaid ka roostetanud vanaraua ja räbalaid? Tõepoolest, polnud asja, mida need poleks vajanud või mõistnud nõuda. Nüüd taheti

aga anda sellele maale viimne hoop. Nüüd asuti võtma niigi paljaksriisitud maalt tema viimast — tema elavat jõudu, tema inimesi. Kõrb pidi jääma maha sellest, mida endale pidada ei suudetud. Kui ei saa mina, siis ärgu saagu ka keegi teine, nii nad näisid mõtlevat. Majadele tuli otsa, põldudest hobustel ja roomikutel läbi, inimesed — naised ja lapsedki välja kodudest, minema — jah, kuhu? Seda ei küsitud.

«Kas läheme siis, vanaisa?» küsis Juku, ulatades teist reha.

«Jah, pojake, ega aega ole viita. Vaata, kui haub veel piksevihma välja.»

Kuum keskpäev oli. Loomad olid laudas varjul, vara oleks veel olnud lehma-hobust välja viia, kiinid poleks neile niikuinii rahu andnud. Kanad vihtlesid laisalt rehealuse räästa all liivas. Vana ületalvesiga ja kaks põrsast olid kaevunud sügavale porilompi, nii et välja paistsid ainult koonud ja lontkõrvad. Pääsukesed lendasid madalalt, maadligi — kas nad ei pidanud kauget kahurikõminat lähenevaks kõueilmaks? Kas hakkas eksitama loodustki see närvipalavik, mis oli haaranud külad, alevikud, linnad, kogu maa?

«Vaata, vanaisa, kes need sealt tulevad?»

Mäkke üles, juba üsna talu lähedale oli jõudnud ebataline voor. Oli neli vankrit, kõrgete koormatega, naisi-lapsi koorma otsas. Mõne vankri taha oli seotud lehm, mõnda lehma ja karja lambaid aeti lahtiselt taga. Pilt oli mingi segu laadale sõitvaist kaupmeestest, mustlastest ja jüripäevaseist kolijaist.

Teeharul, mis üles Väike-Tuulele sisse pöördus, jäi esimene hobune seisma. Koormal istuv vanamees näis pisut mõtlevat, kuid liigutas siis ohjahasid ja sundis hobust edasi minema. Kaks vankrit koos suurema osa loomadega järgnesid temale, neljas jäi aga teeharule pikemaks peatuma. Mõninga arupidamise järel naise vahel, kes istus koormal, ja naise vahel, kes kõndis kõrval, pöörduti üles tallu.

«Jõudu! Kas võib õuele ajada?»

«Mis te sellest küsite! Ütelge parem, kust ja kui kaugelt te nüüd tulete?»

«Sõjast ikka, kust mujalt! Meil anti juba kolm

päeva tagasi käsk, et olgu mindud. Kahtlesime ja kaalusime kõik see aeg, et mis teha, kas minna või mitte, aga mis sa hing ära teed, kõik lähevad, küla jääb tühjaks, oleks veel et oleks mõni meeski kodus... Kui siis suurtükkidest kah laskma hakati... üks pomm tuli kohe meie tare taha lepikusse ja majaaknad läksid puruks, siis rabisime kokku, mis saime, ja tulimegi tulema. Kas ei ole ükskõik, kus sa sured... Aga ütlege, head inimesed, kas te ei lubaks siia natuke kraami maha panna, saagu mis tast saab, hobune, näe, mitte enam ei vea... Ta vana ja kõhn... seesama tükk meil on veel jäänud... teised kaks paremat võtsid saksad kohe esimesel aastal ära...»

«Koorem on sul ikka mehine kah, seda annab kõval hobuselgi vedada,» ütles vanaisa. «Egas midagi. Mina ei keela. Ainult ei tea, kauaks meilgi siin elamist...»

Naine ronis koormalt maha, tõstis maha ka kaks natuke hirmunud viie-kuueaastast türdukukest, kes jäid seisma vankri juurde, julgemata sammugi kaugeemale astuda, ja silmitsesid altkulmu ümbrust. Hobusele heinu ette visanud, hakkasid naised harutama koormaköie sõlmi.

«See säng sai küll ilmaasjata kaasa võetud, kas meil nüüd enam mõnda sängis magamist. Aga näe, Miina ei tahtnud jätta,» osutas üks naistest teisele. «Et kahju ikka teisest, kallis asi ja poleeritud, et kust sa niisugust jälle saad ja...»

«Sa ise ütlesid ju sedasama,» püüdis teine ennast vabandada.

«Jah, lapsekesed, selle koormaga ei lähe te küll kuhugi.»

«No mis sa teed, iga asi on kallis, mida sa seal mõistad võtta või jätta. Ja mis maha jätab, ega seda enam näe...»

«Leena!» hüüdis vanaisa maja poole. «Leena! Kas sul talitus juba talitatud ei saa?»

Leena, Jakobi minia, naine mitte palju üle kolmekümne, aga näolt ja kujult märksa vanem, ilmus majakese ukسلävele.

«Leena, näed, meil on külalised. Juhata sina neile, mis vaja, me läheme Jukuga alla soo peale. Appi tule,

kui aega saad... me ehk jõuame Jukuga kahekesi kah õhtuks üles.»

«Küll me jõuame,» kinnitas Juku surmtõsiselt. Vanaisa silmist lendas südamlilik, soe kiir pojapoja valgele peale.

«Jumal, ja meil jäid kõik lehmad maha, nagu nad olid. No mis sa enam teed,» ütles Miinaks nimetatud naine ja pühkis käeseljaga üle silmade. «Lehm meil kõik lüpsmata ja...» Ta hakkas lahti sõlmima vankri-peepe külge seotud lüpsikut. Liigutusest ja ärevusest kohmetud sõrmed ei kuulunud hästi sõna. Leena läks talle appi.

Vanaisa Jakob ja pojapoeg Juku sammusid, rehad seljas, alla heinamaa poole.

*

«Mis küll saab, mis küll saab,» hädaldas Leena, kui vanaisa ja Juku õhtule tulid. Võõrad naised olid oma poleeritud sängi rehealla maha pannud, olid kergendanud koormat ühe koti ja kasti võrragi, olid samal ajal aga nähtavasti oma murekoormastki osa Leena südamele veeretanud, küsimata sellest, kas nende eneste koorem selle läbi kergemaks jäi või mitte. Nende olukorras oli mõnevõrra sarnast Tuule pere rahva omaga. Nemadki olid kaotanud talust mehed, nemadki olid pidanud ajama läbi omal jõul. Aga oli ka mõnda erinevat. Nad olid vanast jõukast suurtalust. Vanema tütre mees oli saksa sõjaväes, mitte Punaarmee nagu Leena mees. Laimujuuretis, mis noil päevil pandi kasvama Punaarmee kohta, leidis õeste südames tänulikuma pinna. Nüüd olid nad teatavat misjonitööd teinud Leena kallal.

«Mis küll saab, mis küll saab, kui nüüd tulevad need venelased ja tapavad meid kõiki ära. Ja ei tee vahet noore ega vana, lapse ega naise vahel. Ja oleks nad ainult tapaks, nad enne piinavad kah veel. Oh, jumal küll!»

«Kes siis jälle seda lora ajas? Kas need, kes siit mööda läksid või?»

«Nad ütlesid, et ise on rääkinud inimestega, kes seda

on kuulnud inimestelt, kes seda kõik olevat näinud iseoma silmaga. Just nii nad ütlesid.»

«Ah et on kuulnud sellest, kes on kuulnud... ja sina usud!»

«Ma ei tea, aga mul on nii kange hirm ja põlved on nõrgad.»

«Nonoh! Ole ikka natuke kangem. Aeg kõik asjad arutab. Ei nüüd vastu ööd ole hea ajada sääraseid jutte, ajad une ära endalt ja lastelt. Üks asi — mina seda ei usu! Ja teine asi — kas see nii on, seda saame näha oma silmaga, kui aeg tuleb.»

«Kuule, vanaisa, kui hakkaks õige kah kraami kokku kobistama ja seaks enda valmis, et pääseks minema, kui käsk tuleb. Neil seal olevat antud päris kohe valla käsk.»

«No käsk ikka, kuidas siis ilma käsuta. Kes siis säärast ilma käsuta teeb, hirmuta muidu kui palju tahad. Ei, tütreke, täna läheme magama. Eks homme päev näita. Parem ütle, kas sa seda ei tea, et su oma mees on ju sealpool ja...»

«Hendrik? Kas tema enam elus on? Mina olen selle lootuse ammugi maha matnud, et teda veel kord näha saan. Ma ei mõtle enam muu kui ainult laste peale.»

«Aga mina ütlen sulle, mina olen vana inimene, kaks korda vanem kui sina, aga minul on see kindel usk, et Hendrikut, oma poega, saan ma veel näha. Ma kohe tean, et see nii on.»

«Annaks jumal, aga mina küll ei usu.»

«Küll sa näed, ja tuletame siis seda juttu meelde. Aga nüüd magama, magama. Homme on heinad küüni vedada. Ja rukis on üleval kondi peal juba nii kuiv, et ei kannataks enam päevagi.»

Vanaisa Jakob kobis süngi. Aga ega temalgi uni tulnud, kuigi ta teisi rahustada püüdis ja kuigi tööpäev oli olnud täna ning tööpäev seisis ees homme. Tööpäev? Kes seda võis teada?

Aasta enne sõda, kui Hendrik alles kodus oli, sai vana Jakob seitsmekümneaastaseks. Nüüd oli ta varsti seitsmekümne viie, aga mõistuselt ja jõultki paistis ta teistele ja endalegi noorenenud olevat. Nõnda annavad kohustused ja ülesanded inimesele jõudu. Enne

sõda nokitses ta tasapisi väikese talu vanainimesetöid: raius hagu, valvas saunaahju järele, tegi mõne reha, kirvevarre, lõi anumale uue vitsa peale. Nüüd oli ta aga talu meestetöö tegija, tema ja üheteistkümneaastane pojapoeg Juku. Nemad kaks. Kaks, kelle kohta harilikul ajal oleks öeldud: vanadusest väeti üks ja noorusest nõrk teine.

Kui kaua oli ta juba selles talus elanud? Mis aasta see oli, kui nad siia olid tulnud? Üle neljakümne sai kõvasti, kui ta vanem vend koha ostis ja tema sellest tüki endale sai. Jakobi vanem vend Ants võttis rikka tüdruku, sai hea kaasavara ja hakkas talusid vaatama. Jakobil oli mõni rubla kogutud, pidas vennaga nõu, ja kui vend talukaupa tegema hakkas, tuli oma hoiukopikatega appi. Ostetud talu aeti kaheks, Antsule sai talu ise, Jakobi vara ulatus ainult paarikümnevakamaalise tüki jaoks. Suure-Tuule ja Väike-Tuule said talude nimeks. Aga näe kuidas kellegi saatus veab, Ants suri, naine läks teisele mehele, see ei tahtnud talutööd teha, müüs talu, kolis naisega linna, läks sealt edasi, teab kuhu Ameerikasse või Austraaliasse, ega kuulnud sugulased neist enam midagi. Suure-Tuulel on selle aja peale juba kolmas peremees, kolm aastat tagasi tehti talu küljest uusmaasaajailegi juurdelõikeid — seda tüli ja pahandust, mis pärast oli. Tema, Jakob, aga elas oma paigal ja elab pojapoegki veel siin, kui poeg tagasi ei tulegi. Ta on elanud vaeselt, aga ausalt, pole temal vaja olnud pigistada popse ega naljutada sulaseid, tema oleks rahul selle seadusega, mida teevad need, kelle seltsis võitleb tema poeg, kui ta veel elus on. Jakob oli peremees, aga ta teadis väga hästi, et peremehe ja peremehe vahel oli vahe. Ei tulnud suure talu peremehe häärberid ja vedruvankrid nende omast tööst, kus sa sellega, kuigi selle «tööga» hoobeldi...

Palju mõtteid käis peast läbi. Vanainimese uni on erk niigi, nende päevade ärevus kippus peletama viimastki. Jakob keeras ennast asemel küljelt küljele, vanad kondid kippusid ka ikka väga kergesti ära vajuma. Ta kuulatas Leena ja väiksemate laste ühtlast magaja-hingamist — Juku ase oli laudalakas — ja mõtles, et ta läheb õige veidike välja.

Noorkuu aeg oli ja kesköö juba päris pime. Salapärane, lakkamatu müra kuskil kaugel, mille sekka kostsid üksikud tugevamad, peaaegu nagu maad värisema panevad mürtsatused, oli paisunud tugevamaks, nii et lähema ümbruse öises vaikuses kuulis seda hästi juba vanainimesegi pisut tuimemaks läinud kõrv. Vanaisa tõusis tare taha kingu tippu. Siit avanes päeval kaunis vaade metsaga kaetud mäekuplitele kaugelmal kagus. Mis see siis oli? Kahes kohas oli silmapiir punane — võimatu, et millestki muust kui tulekahju kumast. Ja kolm, neli, viis... seitse punast tulekollet suutis loendada tema praegugi veel kaugele üsna hästi nägev silm siinpool noid suuri kumasid. Vanaisa tardus paigale. Sõda, see on nüüd siin, see oli ta esimene mõte. Ja teine: peaks selle suutma üle elada, siis on kõik hästi, siis tuleb tagasi poeg, või kui ei tulegi, õigus vähemalt võidab, needsamad saksad, keda ta oli õppinud vihkama lapsepõlvest saadik, kihutatakse ometi jälle maalt ja õigus pääseb võidule. Ainult kuidas teha, kuidas olla, et ei tuleks tarvis välja minna oma kodust, minna kaasa hulkuma ja hukkuma nendega, keda on kogu aeg vihatud? Ei, ta ei lahku paigalt, saagu mis saab.

Väiksematest tuledest hakkasid mõned kustuma, siin-seal löid leegitsema mõned uued. Suured kumad silmapiiril aga püsisid, hakkasid ainult vähe kahvatama saabuva aovalge käes. Mitu tundi oli ta ülal mäe otsas kivil istunud ja seda õudust-sisendavat pilti vaadelnud. Kui ta tупpa astus, küsis Leena oma sängist ärevalt:

«Vanaisa, kus sa olid?»

«Istusin veidi väljas. Ei saanud und. Tuba on liiga kuum. Eilne leivaahi,» rahustas vanaisa. Aga ise jäi hommikuni mõtlema, mis ja kuidas.

*

Piki põllupeenart tuli Suure-Tuule poolt mees, jalgratas käe kõrval. Ega oleks siia üles teed möödagi tulles rattast kasu olnud. Maa oli künklik ja kühmuline, tee märke liivane.

Vana-Jakob seadis rehealuse otsa juures hangu varde, Juku vaatas vanaisa toimingut õpihimulise tähelepanelikkusega pealt.

«Kas on jälle Kümniku-Jaan või?» ütles vanaisa rohkem nagu endale. «Ei näe vastu päeva hästi. Võõras seda rada mööda ei tuleks.»

Jakob ei eksinud. Tulija oli külakümnik.

«Mis uudist sa siis nüüd tood?»

«Eks sa ise arva! Mis uudist siin enam muud tuua on kui seda, et nüüd on järg meie käes. Minema tuleb hakata. Koorem peale, hobune ette ja ära minema. Homme õhtuks peab vald inimestest lage olema. Vallavanem ja kirjutaja pakivad kantseleid kokku ja lähevad juba täna. Näed, siin ta on, see on mul vist viimane käsk kanda. Loe läbi ja kirjuta alla, et oled kätte saanud.»

Kümnik harutas lahti kortsunud paberipoogna, millega seisis tuhmis, läbi kopeerpaberi kirjutatud, laiali hõõrdunud kirjas «mööduandvate võimude poolt tehtud korraldus rahvale», et kogu tsiviilelanikkonnal tuleb 24 tunni jooksul oma elukohast lahkuda ja suunduda N. valda, kuni edasiste korraldusteni.

«Kirjuta alla.»

«Mis mina sinna kirjutatan. Minna ma niikuinii ei saa. Hobusekondil on jalg haige. Ja kuhu sa mõtled Leenat väikeste lastega minevat? Kui kaugele? Kolm kilomeetrit kõnnivad ära, siis on võim väljas.»

«Sul võib õigus olla. Aga mulle on käsk antud. Mina olen käsu täitnud, kui olen ära ütelnud, mis ütelda kästi. Kirjutad või ei kirjuta, see pole minu asi. Ja mida igaüks teeb, see on kõige rohkem tema enda pea asi. Minul vanapoiis-juurikal, kel pole lapsi ega isa-ema, mis minul... Oli vanasti nii, et kuhu pea pistan, seal päeva viidan, on nüüd ka... Kas kõngen siin või seal, selle pärast ei nuta keegi. Sinul on Leena ja lapsed...»

«Anna ta siis pealegi siia, see paber. Sina oled sõna toonud ja käsu täitnud, ega ma seda ei ütle, et ei oleks. Noh, anna siia.»

Paberi tagaküljele nimede ritta joonistas vanaisa väriseva käega, üksikute eraldiseisvate tähtedega allkirja: «Jak. Saar.»

«Noh, kas oled nüüd rahul?»

«Nii rahul, et... Aga ma pean kähku minema. Mul veel mitu kohta käia. Head tervist ennegi ja kes teab, kunas näeme...»

Vanaisa võttis hanguvarre uuesti pihku.

«Noh, mis seal siis kuuldu?» tuli Leena küsima, kui kümnik juba läinud oli.

«Mis oli? Ära kästakse minna.»

«Heldene aeg, kas ikka tõesti? Aga kuidas me minna saame?»

«Kuidas? Kas sina tahad minna?»

«Mis minul tahta või, aga kui kõik teised lähevad, kuidas siis meiegi...»

«Teised, teised. Paljugi mis teised!»

«Aga kui nad tulevad ja tapavad ja põletavad kõik ära, nagu kõik räägivad? Jumal, mis küll saab!»

«Kes need tapavad?»

«No punased ikka.»

«Ära aja rumalat juttu. Kui sa ütleksid, et sakslased põletavad ja tapavad. Need on küll niisugused. Võtavad veel, mis saavad, ja mida ühes ei jõua viia, sellele tuli otsa.»

«Jumal küll, mis saab?»

«Mis saab?» Vanaisa ajas oma küürus selja nii sirgeks kui suutis. «Hakkame siis asju kokku pakkima. Otsi paremad riidehilbud kokku, tekid, lihakints võta, jahukott, sool... Võta nõela-niiti, sukavardad, vokk... neid võib vaja tulla.»

«Kas me siis ikka tõesti hakkame minema või?» küsis Leena väriseval häälel, millest ei saanud aru, kas oli tal hea meel või ei olnud vanaisa otsusest. «Mu süda on nii raske... ma ei julge ütelda... Ma küll ammu enam ei usu, et ma Hendrikut veel kunagi näen... aga... Jah, ma kardan siia jääda... aga... kui sa nüüd ütled, et lähme pealegi, siis ma ei tea... siis on mul, nagu võiksin teha kõige suurema rumaluse... Ütle, vanaisa, mis siis, kui ta on veel elus ja... sõda lõpeb ükskord ja ta tuleb siia tagasi ja tuleb siia vaatama ja leiab võõrad inimesed eest, või leiab tühja maja, sest inimesed saavad otsa selle sõjaga ja palju majasid jääb tühjaks...»

«Leena! Nüüd ei ole aega kaksipidi mõtlemiseks. Teha saad ainult ühte, kas minna või jääda. Otsi kokku söögikraam, riideid, tekke endale ja lastele. Mina lähen määrin vankri ja panen paar uut redelipulka. Pika reisi jaoks peab vanker kõva olema.»

«Aga hobuse jalg?»

«Mis sina sellest tead. Küllap näen ise, kuidas hakama saame. Mine ja tee, mis ma sulle ütlesin. Paneme asjad kokku ja õhtupoolikul veame kuivad saod küüni.»

Jakob läks rehealla, kopsis natuke vankri kallal, raputas seda redelitest, määris ära ja jäi siis seisma kruupingi juurde, mis suvel peeti siin väljas, et toas ruum oleks lahedam. Rahulikult ja ruttamata võttis ta varnast sae ja pani selle vankripõhja, sinnasamasse pani suure oherdi ja parema kirve. Siis lõi ta hõõvli-pakkudest rauad välja, määris need masinaõliga kokku, võttis varnast peitlid, õlitas hoolikalt needki ja ladus siis oma parema riistavara kasti. «Tule nüüd, Juhanpoeg, mulle abiks. Otsi labidas ja aita see kast välja viia.»

Rehealuse taha kartulikoobaste juurde, kus oli ennegi lahtis mulda ja kus kaevamise jäljed sellepärast nii silma ei torganud, matsid nad kasti maha. Kui see töö oli lõpetatud, läitis Jakob piibu ja sõnas:

«Kuule, poeg Juhan, mis ma sulle ütlen. Kui sa kõik kaotad ja sulle midagi muud pole jäänud kui tervis ja mõned riistad, et tööd saad teha, siis võid saada jälle kõik, mis sul vaja on.»

*

Õhtupoolikul läks pere heinamaale. Leena nurises küll, «et mis sellest enam, et kellele seda enam vaja on». Aga Jakob ei lasknud ennast eksitada:

«Kui sa ei taha tulla, me läheme Jukuga kahekesi. Töö tahab ikka teha.»

Leena ei vaielnud kaua vastu.

Juku vedas saadusid küünivärava ette. Hobune jalga nii väga ei hoidnudki, pehme heinamaa, teadagi. Vanaisa viskas saost heinu üles, Leena võttis küünis vastu.

«Küll ma saan,» keelas ta Leenat, kui see tahtis allatulla ja äia üles kihi otsa saata, et seal kergem. «Olen eluaeg tõstnud ja tõstan veel, niipalju kui mind on.» Ja tõesti, kui ta ei võtnudki suuri hangutäisi, kui ta ei vehkinudki nii kiiresti, nagu mõni oma jõust joobunud nooruk, siis seda, mis jäi puudu jõust, asendas vana inimese kannatlikkus, püsivus, järjekindlus.

Viimane saad seisis parajasti küünilävel ja Juku rakendas hobust lahti, kui tuli nende juurde naabri-mees, Suure-Tuule Peeter.

«Ma vaatan ja vaatan sealt oma koplast — hobused mul seal söövad veel viimast korda oma karjamaal —, ma vaatan ja vaatan, ja ei usu oma silmi. Kas teil tehakse täna tõesti veel heina? Mis te ometi mõtlete, inimesed? Öhtuks peab plats meist puhas olema, kellele te seda vaeva veel näete? Ei, mina küll nii ei saa, minupärast mädanegu kõik siiapaika, hakkan mina ennast nüüd veel vaevama.»

«Mis tühja sest vaevast nüüd. Näe, ongi heinad küünis. Kuivad heinad, kuhu sa nad ikka jätad. Vahest tuleb mõnele vaja, ja, usu mind, vahest ei tulegi vaja kellelegi muule kui endale. Kas küllalt ei ole nähtud! Mina mõtlen nii: kui ma praegu heinad maha mädanema jätan, siis mul talvel neid kindlasti ei ole. Aga kui ma nad varjule viin, võib ju olla, et nad sellegipärast veel käes ei ole... välk võib küüni põlema lüüa... võib-olla et talveks ei ole mind ega lehma, kellele neid vaja... Aga kas see on nii kindel? Elu ei ole naljaasi, ega ta nii kergesti kao. Aga mis sa siis ütled, kui tuled paari nädala pärast siia tagasi, ja sul ei ole maja ega midagi — sõda on maja ära põletanud, aga sul on lehmakont alles ja sa lööd enne talve tulekut sauna ja osmiku üles ja pead lehma üle kevadeni ja lehm peab sinu üle... mis sa siis ütled?»

«Kes see siia enam tagasi pääseb, kui kord mindud on! Seda ma ei usu!»

«Ära ütle huupi. Sa paned koorma peale ja hakkad minema. Heake küll. Aga kui kaugele sa lähed? Meri tuleb vastu! Kas sa arvad, et sakslastel on nii palju laevu, et sind ja su pudulojuseid peale võtta? Kõik sinna küll peale ei mahu. Ei ole sina üks nendest, keda

sinna peale võetakse, ei ole mina nendest, kes sinna kippuma hakkaksid. Jah!»

«Mina ei mõista küll enam midagi. Lähen koju, löön hobused ette ja panen ajama, saagu mis saab.»

*

Jälle tuli õhtu, jälle muutusid suitsupilved silmapiiril tulekumadeks. Endistelt kohtadelt olid nad kadunud, teisel oli tekkinud uusi. Ja sõjamürin oli nihkunud lähemale. Jälle magati halvasti, käidi väljas vaatamas, kaugel see juba on, ja mõistatamas, kauaks veel aega antakse.

Vanaisa oli oma otsuse teinud. Ta ei mõtelnud mitte kuhugi minna. Aga Leena, pojanaine, see ei teadnud isegi, mida ta tahtis. Ta tahtis minna ja minemata jätta korruga. Natuke oli rahustanud ettevalmistuste tegemine reisiks. Tegevus oli parem kui tegevuseta ootamine. Aga ärevaks tegi see, et polnud võimalik teha lõplikku otsust kohalejäämiseks. Selle võis ju iga silmapilk ümber muuta. Vanker seisis reheall valmispakitult, oli vaja ainult hobune ette rakendada. Kas vanaisa tõesti oli otsustanud minna, mõistatas Leena. Aga mis siis enam viivitada?

Õhtu oli käes. Leena talitas veel pliidi juures, lapsed magasid toas. Juku oli läinud juba laudalakka. Vanaisa istus laua ääres ja imes piipu. Ta vaatas vaikides, kuidas Leena pesi sööginõusid ja neid pliidile kuivama asetask. Siis kustus piip. Ta võttis selle suust, koputas tasakesi tuha pealt ja tõusis otsima pliidi alt parajat sütt, et läita veel ülejäänud tubakas põhjas.

«Ma küsin nüüd sinu käest, Leena, kas hakkame siis homme minema või? Täna sai kolimise tähtaeg täis. Või tahad siiski paigale jääda?»

«Ma ju tahaksin. Aga ma ei julge.»

«Ega siis midagi. Homme, kui valgeks läheb...»

Vanaisa jättis oma lause pooleli, sest väljas hakkas koer õige äkki vihaselt haukuma. Nagu oleks ta tukkunud ja mitte tähele pannud lähenevaid võõraid ja need märkamatu talu õue lasknud. Tõsi, enne veel kui vanaisa jõudis püsti tõusta, et minna välja vaatama,

mis seal on, kuuldus kolinat ja võõrast kõnet juba esikus ja uks tuppa paisati lahti. Lävel seisis kaks meest, püssid käel, nende taga trobikond teisi, samuti püssidega, samuti kotid-kompsud seljas.

«Kõik majast välja!» kamandas esimene meestest, küllap teiste juht, järsult saksa keeles. Leena kokkus nii, et pillas kausi, mis tal parajasti käes oli, kõõgi telliskivipõrandale kildudeks.

«Kõik välja!» korراتi. «Kas teie evakueerimiskäsku ei ole saanud?»

Jakob võttis välja oma saksa keele oskuse raasukesed, mis tal olid omandatud üsna noores põlves, mõisas puusepaametit pidades. Vaevalt sai ta aru teiste karedast kärkimisest, vaevalt suutis ta teha arusaadavaks ennast, ometi oli tema vabandustest nii palju kasu, et anti veerand tundi aega laste äratamiseks ja riietamiseks. Kuna Leena tegeles lastega, läks Jakob välja, hõikas Juku laudalakast alla, ajas ise hobusele rangid kaela. Nad rakendasid kahekesi hobuse ette. Leena lastega tuli, kuidagimoodi kobis ta vankrile, vanaisa tõi lehma ja sidus vankripära külge. Selleks kõigeeks kulus aega vähemgi, kui nad endale olid küsinud. Neid sundis taga ainult üks mõte: ära, kaugemale nende juurest, kes neid olid tulnud praegu, vastu ööd, välja ajama. Hirmuärevus hakkas kuidagimoodi tal tuma alles siis, kui nad olid jõudnud talust nii kaugele, et sõdurite hüüdeid ja omavahelisi õiendusi enam kuulda polnud.

«Missugust teed me siis nüüd läheme?» ütles Leena esimesed sõnad vaevalt kuuldaval sosinal.

«Aga just sedasama teed Köstrilaande. Ja mitte samugi kaugemale,» vastas Jakob samuti sosinal.

«Köstrilaande?»

«Muidugi. Ja sinna jääme niikauaks, kuni saksad majast jälle kadunud on.»

«Aga sa ütlesid ju...»

«Pidin ma siis nii põhjalikult seletama. Sinust ei oleks saanud siis ei asjade pakkijat ega midagi!...»

«Aga kas meid sealt üles ei leita?»

Lehm vankripära küljes kippus aeg-ajalt sõrgu vastu toetama. Ei meeldinud talle nähtavasti see öine

rännak. Lapsed, esimesest unest äratatud, virisesid, noorimgi ema süles ei tahtnud magama jääda. Plekkpang koormal kolksatas aeg-ajalt vastu vankripeelt. Ja kõik need asjatud hääled kajastusid südame kohal äkiliste hirmutuksatustena. Tundsid seda mitte ainult Leena ja vanaisa, seda tundis juba Jukugi, kes muidu kõndis küll reipalt vankri kõrval nagu mees. Nagu mees!

Köstrilaande, kaunis suurde metsa, mida läbis maantee, polnud nende kodunt palju üle paari kilomeetri maad. Metsa süli võttis nad vastu varjupakkuvana, rahustavana. Nende olukorras pole midagi kiita, nad pole veel kuhugi jõudnud, nad ei tea, mida võib tuua lähimigi tund, nad pole pääsenud ohtudest ega muredest, aga ometi, see pime mets nende ümber on sõbralikum kui nood kurjad inimesed, kes kihutasid nad minema oma kodukoldelt, koduse lee juurest, katuse alt, mis teenis juba kolmandatki põlve.

Vanaisa otsis vankrist kirve — ta oli selle pakkimisel paigutanud kättesaadavalt, kirvest võib tee peal ikka vaja tulla — ja lõi tihedamate noorte kuuskede küljest oksa allalaotamiseks. Nad valmistasid endile asemed. Öö oli õnneks soe, tekkide all ei olnud vilu lastelgi. Tuld teha nad ei julgenud ega tahtnudki, samuti nagu nad ei tahtnud nüüd teha ühtki asjatut häält, mingit kära.

Leena heitis laste kõrvale pikali, Jakob lubas valvata. Temal uni niikuinii ei tule. Ega tulnud und küll Leenalgi enne kui vastu hommikut. Siis aga vajusid silmad ikkagi kinni, hoolimata kestvast ärevusest, hoolimata homse päeva muredest. Lühike see uni küll oli, lühike ja katkendlik ja painavate unenägudega pooleks. Aga kõigest hoolimata see oli uni. Nii on inimene: ta talub rohkem, kui harilikult arvatakse. Või veel! Mida pidi küll näinud ja läbi teinud olema Hendrik selle kolme aasta jooksul, mis ta kodunt ära oli? Jah, muidugi, midagi pidi ta olema näinud ja läbi teinud, midagi, mida siin ikkagi veel ei mõistnud kujutada, kuigi olid nüüd ka ise äärtpidi sõja jalus. Kui ta ainult veel elus oleks... Siit kaugemale ei julgenud Leena enam mõtelda, siin katkestas ta vägivaldselt

need ikka ühte ja samasse suunda kippuvad mõt-
ted.

Aovalge tulekul uuris Jakob ettevaatlikult jälgi, mis nad olid maanteelt metsa keerates jätnud. Pealiskaudsel vaatlusel ei tarvitsenud neid võõras ja harjumatu silm näha. Igaks juhuks nihutasid nad oma laagri siiski kilomeetri võrra sügavamale metsa. Nii. Tulgu siis, mis tuleb.

Leena lüpsis lehma, söötis lapsi, söödi kaasavõetud moonu. Keskpäeval söögikorral, mida oleks võinud nimetada lõunaks, üllatati neid. Paksemast võsast, mis oli nende selja taga, mille nad olid valinud nagu oma laagrikoha kaitseks, öeldi järsku:

«Jätku leivale!»

Põõsaste vahelt puges välja noor mees üsna harilikus kodukootud ülikonnas, säärsaabastes, vana kaabulodu peas. Ta nägu oli, hoolimata mõnda aega ajamata habemest, lihtne ja aus talupoisi nägu. «Ärge kartke midagi, kui teie mind ei tunne, siis mina tunnen teid küll. Ja metsas oleme umbes ühe ja sellesama asja pärast. Noh, aga mitte enam kaua.»

«Aga kes sa siis ikka oled?» päris vanaisa.

«Üks neid mehi, kes peaks praegu sakste käsul sakste eest surema, kes aga seda teha ei taha.»

«Paos-olija?»

«Täpselt nõnda. Juba kuuendat kuud. Hoiu ennast, nagu jänes jahimeeste eest. Aga, ma juba ütlesin, nüüd on sellel elul varsti lõpp. Nüüd on need jahimehed ise nagu jäneseid, keda taga aetakse. Lippavad nii, et paksud välguvad.»

«Kustpoolt pärit oled?»

«Ega olegi kaugelt. Teiselt poolt laant. Aga sina Väike-Tuule vana ikka oled?»

«Seda küll.»

«Vaata siis. Aga mina olen Palult. Mul on seal väike majake. Egas ma kogu aeg metsas. Kui vahel rohkem kõminat oli, et otsimas käidi ja nii, siis elasin mõne päeva nädalas metsas kah. Aga muidu... aitasin naisel ikka põllu maha ja heina tegime ära. Meil see olemine kah nii metsäärne ja rahvast kaugel. Ja oma küla meestest suurem jagu metsas, kes kus. Nii et äraandjaid

väga karta ei olnud. Aga otsimas ikka käidi küll. Naine mul on tubli, kartis mis kartis, aga verest ära ei löönud. Et — kui käsk tuli, eks ta selle käsu peale läinud ja tagasi ei ole tulnud, kust mina tean, kus mees praegu võib olla või kuhu te ta panite. Kas ta teie juures siis ei ole? Noh, pinnisid mis pinnisid, aga viimaks jätsid rahule. Ju neil muidki õiendusi oli kui üht meest taga ajada. Aga nüüd, kui madinaks hakkas minema, tulin vaatama, kas mu salakorter on ilusasti alles ja korras. Mis sa tahad teha! Kui nii kaugele oled kõigest üle saanud, siis oleks ikka küll loll kah päris viimase otsa peal vahele jääda.»

«Kas Palukülas siis väljakolimise käsku ei antud? Naine sul ju kodus?»

«Miks ei antud. Kümnik tõi käsu muidugi, kus sa sellega. Aga mida sakste käskudega teha, see oli meile juba ammu selge. Kas mulle käsku ei antud, kevadel? Ei meie külast läinud reisi peale vist küll mitte ükski. Konutavad praegu niisama metsääripidi, kes kus. Ega minulgi naine lausa majas ega loomad laudas ole. Ajasime niisama päris kodu lähedale võssa ja lasksime lahti, kuhu nad ikka jäävad. Eks näe, läheb vahest õnneks. Meie pool nii väga käidavat teed lähedal ei ole. Aga sõda on lähedal küll. Ainult et mürin on täna vaiksemaks jäänud. Saksad olevat saanud seal allpool niisuguse paugu, et parkümmend kilomeetrit pannud tagasi ühe jutiga. Ja teie jääte nüüd siia? Ega see halb koht ole. Kui õnne on — ja tsipake õnne peab inimesel olema, siis kõnnime paari päeva pärast, kui mitte varem, tagasi koju, ja elu hakkab jälle minema.»

«Jah, rukis tahab lõigata,» ütles Jakob. Võõra noormehe üsna rahulik paljusõnaline jutt ja kindel meeleolu tegi julgemaks teisedki. Vanaisa aga arvas veel:

«Peaks õige minema kaugelt vaatama, mida nad seal praegu teevad ja kas neid enam seal ongi. Võib-olla läksid hommikul jälle edasi oma teed. Metsa äärest on üles mäele näha küll.»

«Ära praegu mine, vanaisa. Võiks hämariku ajal. Mitte ma ei tahaks praegu ükski jääda.»

«Mina jään ju siia,» arvas Juku.

Leena naeratas. Kurvalt, aga ühtlasi ometi õnnelikult. Kui küll isa tagasi tuleks ja näeks, missugune poeg meil juba on!

*

Vanaisa Jakob jõudis sarapuupõõsastega palistatud metsaäärde. Ettevaatlikult ennast üksiku kuuse taha varjates silmitses ta lähemat ümbrust. Ühtegi hingelist polnud kuskil liikumas. Kõik oli vait. Lage oli ka vasakut kätt üles mäkke viiv maantee. Aga seal, kus kaugel nähtavana asus mäeküljel Väike-Tuule elamu ja majapidamine, oli midagi teisiti kui harilikult. Elumaja ja rehte ei olnud enam. Laudast oli näha paljas müür. Ainult saun, mis seisis teistest hoonetest kaugel, oli püsti. Kadunud hoonete kohal võis silm veel seletada nõrka suitsu. Nii. Selle olid nad siis põletanud. Selle, mis neile oli olnud ainult mõnetunniseks öömajaks, olid nad minnes põlema pistnud, küsimata sellest, et teistel oli seal olnud inimpõlvealine kodu. Või kes teab, võib-olla just sellepärast.

Pikka aega seisis vanaisa Jakob liikumata paigal. Siis mitte palju mõeldes, nagu unustades, et on sõda, et nad peavad ennast varjama, küsimata, kas ühed sõjamehed on juba läinud või kas teised veel tulemata, ta hakkas minema nurmevahe radasid üles mäkke. Ta tahtis ise esimesena lähemalt näha, mis oli saanud sellest, mis oli nende kodu.

*

Vastu õhtut jõudsid nad kraamikoorma ja lastega tagasi. Mees, kes nendega lõuna ajal oli vestelnud, oli käinud oma kodus ja tõi sõna, et ühtegi sakslast ei olevat enam lähedal näha. Ja Palukülla olevat Punaarmee juba saabunud. Ja kõik jutud, millega sakslased inimesi olid hirmutanud, osutusid esimesest silmapilgust peale valedeks.

Nad olid mäel ja pidasid vaikselt aru, mis saab edasi. Tuhaasemed ei olnud veel jahtunud ja väiksemaid

lapsi tuli keelata, et nad rumalast peast ei jookseks jalgupidi kuuma tuha sisse. Saun pidi peavarju andma lähemateks öödeks. «Elab seal talvegi üle, kui natuke kohendada. Ja laudamüüri nurka jõuab lume tulekuni teha peavarju lehmale-hobusele. Kõik saab, ei ole aeg veel surema hakata,» ütles vanaisa. «Aga kõigepealt on vaja rukis lõigata. On niigi juba hiljaks jäänud, pudeneb.» Vikatid kaseharude vahel on jäänud terveks, vanaisa võtab ühe neist maha. «Me teeme veel täna alustust, katsume, kas Jukust-mehest on köitjat.»

Sel ajal on kaks meest punaarmeelase mundris tulnud õuele, käratult, tasaste sammudega. Vanaisa ja Leena märkavad neid alles siis, kui nood seisavad juba keset muru. Kus see Muri võis olla maganud, et ta tulijaid ei märganud?

Aga Muri kargab samal silmapilgul laudamüüri nurga tagant välja ja jookseb suud lahti tegemata punaarmeelaste poole. Jookseb otse ühe juurde nendest ja kargab käppadega tolle najale püsti.

Ja sel ajal kui vanaisa Jakob hakkab suure vaevaga meelde tuletama kunagi vanasti kroonut teenides korjatud venekeelseid sõnu, nagu ta päev tagasi oli tuletanud meelde oma mõisapuusepapõlve saksa keelt, samal ajal teeb punaarmeelane oma suu lahti ja ütleb eesti keeles:

«Tere!»

Ning selle sõna, selle hääle kõla peale nagu võetakse Leenalt kogu ta jõud, ta vaevalt tunneb, kas on see tema, kes sosinal karjatab:

«Sina, Hendrik? Kas ikka tõesti sina?»

*

«Et tal ka sugugi aega ei olnud jääda, mõneks tunnikski,» haliseb Leena.

Vanaisa ei vasta Leenale kohe. Ta sõnab esiteks üsna rahulikult:

«Sa vaata, kuidas saad meie ajutise elamise õhtuks korda. Kas ei saaks keetagi midagi? Meie Jukuga läheme nüüd. Kas tead, mis päev on täna? Laupäev. Laupäev on kõige parem päev töö alustamiseks. Tule, Juku!»

Siis aga heidab ta pilgu tuhaasemele ja ütleb valjusti:

«Kas selle eest siin ei ole vaja kätte maksta?»

Samal ajal kui Leena hakkab vaatama, kuidas keeta midagi õhtuks, kuhu panna magama pere — kas tuua õige heinu küünist alla või? —, sammuvad vanaisa ja Juku rukkipõllu äärde. Vanaisa niidab paar sammu, näitab siis Jukule, kuidas korjata kõrsi käe peale, kuidas siduda vihku. Õhtuni ei ole aega enam midagi. Kuid töö on alustatud. Nemad kahekesi Jukuga panevad sel sügisel üles esimese rukkihaki selles külas ja vallas.

1945.

OHVER

«Müta valla Hariduse- ja Rahvaraamatukogu Selts korraldab pühapäeval, 2. juulil 1939. aastal Leesikmäe algkooli ruumides kaunil Mütajärve kaldal traditsioonilise suvepeo. Kavas kolmevaatuslik jant «Kusti, ära jäta!» Lõpuks tants. Algus kell 4 p. l. Lõpp — siis kui lõpeb.»

Õhukesele rohelisele paberile trükituna, vanamoe-liste, mitmest kokkukorjatud kirjadega, nõnda, nagu lubas lähedalasuva alevi trükikoja varustus ja ainsasse isikusse koondunud trükikoja omaniku, laduja ning masinameistri oskus ning maitse, seisis see kuulutus juba paar nädalat enne määratud pidupäeva vallamaja seinal, meierei- ja poeuksel, telefonipostidel ümberkaudsete teede ääres. Ja pühapäeval, 2. juulil 1939. aastal, nii kella viie-kuue paiku, hakkaski pidurahvast Leesikmäe koolimaja juurde kogunema.

Esimesed saabujad olid muidugi kaugemalt, ja need vähesed, kes tulid hobustega, olid kohal varem kui jalgratturid või jalamehed. Jalgratturite käes oli piduliste enamus. Ei sõitnud enam perepoegki hobuse ja vedruvankriga («Ole siis hobuse ori kogu pidu aja!») ja noored teenijatüdrukudki ei käinud jalgsi.

Nööriga piiratud sõidukite hoiuplats sätendas rataste niklist. Ainult pool tosinat hobust konutaski platsi nurgas vankrite ees. Pidurahvas, oodates kava algust (kuulutusele oleks küll sobinud trükkida: «Algab siis, kui algab!»), jalutas koolimaja ümbruses: kodukaunistuse hoogtööga rajatud noorukeses ja kidurakeses pargis, majaesisel murul ja ka väljas maanteel, mis look-

les rööbiti mitte väga väikese Mütajärve kauni (tõepoolest kauni, mitte ainult kuulutuses kiidetud), noore kaasikuga kaetud kaldaga.

Hommikupoolikul sadanud vihm lõi tolmu kinni, lõuna paiku aga hajusid pilved ja nende vangist pääsenud päike õnnestas nüüd maastikku ja pidurahvast kiirtega, mis veel ei kõrvetanud ega pannud higistama, nagu südasuvisel pärastlõunail, vaid hellitasid ja paitasid; hellitasid kevadest ja vihmast värsket maailma ja inimesi — mehi ja naisi, noori ja vanu, röömsaid ja murelikke (käib pidudel neidki), häid ja kurje.

Ajal, mil väljas pidurahvas kogunes, istus Leesikmäe algkooli juhataja Juhan Lepassaar «üleval», maja teisel korral, oma töötoas. Need polnud röömsad mõtted, mis teda parajasti tülitasid. Jah, muidugi, ta oli Müta Hariduse- ja Rahvaraamatukogu Seltsi liige, juhatuseliige koguni (sel aastal küll õnneks «ametita juhatuseliige»), aga pidu, mis täna jälle päevakorral seisis, ei valmistanud talle erilist heameelt. Liiga sagedasti peeti neid siin. Kui mitte igal pühapäeval, siis üle kahe nädala kindlasti. Lauluselts pidas siin pidusid ja spordiring. ÜENÜ osakond ja kaks haridusseltsi, ja valla Vabatahtlik Tuletõrjegi polnud jõudnud oma piduruumideni: lauapindudest pritsikuur valla-maja taga ei lasknud ennast selleks kuigi hästi kasutada. Kuid see polnud veel kõik. Ka linnast tulid — harva küll — päristeatrite rändkoosseisud, sagedamini aga mitmesugused mõõganeelajad ja muud veiderdajad. Tuhatkunstnik oli siin esinenud, maadlejadki olid maadelnud ning rammumehed pomme tõstnud. Tõepoolest, ei maksa imestada, noorsugu vajas kokkutulekuvõimalusi, oli siis see kokkutuleku ettekääne nõudlikuma arvestuse ees kuitahes küündimatu.

Juhan Lepassaar polnud nende hulgast, kes sellest vajadusest poleks aru saanud. Milleks, võtaks pagan, seda elu muidu elatigi? Kas tehti tööd ainult selleks, et süüa saada, ja ümberpöörduvalt, kas täideti oma kõhtu ainult selleks, et olla võimeline tegema tööd ikka tollesama söögi, ikka tollesama peatoiduse hankimiseks? Ei, tõepoolest, midagi muud oleks ka ikka nagu näha tahtnud, sellest üksi oleks nagu vähe olnud inimese

maise olemasolu õigustuseks. Kas need seltskondlikud kooskäimised, mis peeti Müta vallas, selleks milleski muuks kõlbasid, oli kaugem küsimus. Aga kui nad paratamatud olid, kui nendega leppima pidi, siis jäi Juhan Lepassaarele meeolehärra tegema see, et nende toimepanemise paigaks oli seni pidanud olema koolimaja. Küll oli juba aastaid kõneldud rahvamaja ehitamisest, plaanitsemine oli jõudnud niikaugemale, et oli kord arhitektilt plaangi tellitud, aga ehitamise algust ei olnud ette näha. Seltside vahel polnud küllaldast üksmeelt, riiklik toetus üksi polnud piisav, valla mõõduandvad mehed olid kitsid kotisuud avama. «Kurat, koolimaja on pühapäeval tühi, mis ta muidu seisab. Ehita suur hoone, mis see jälle maksab! Ei...» niisugune oli keskmise vallavoliniku seisukoht selles küsimuses.

Juhan Lepasaar oli algul katsunud oma haritlaseautoriteediga seda küsimust pisut paigalt nihutada, kuid oli temagi põrganud kindlale vastuseisule. Tal oli ümbruskonnas teatav populaarsus — kuid peamiselt vaesema rahva hulgas. Kool ise, ja üks siis koolmeistergi, oli jõukamale kihile omajagu pinnuks silmas, enne kõike muidugi sellepärast, et takistas oma sunduslikkusega popsipoisikesi ja -tüdrukukesi kevadel küllalt aegsasti karja tulemast ja sügiseti seda ametit küllalt kaua pidamast. «Ja ülepea, seda haridust! Vanasti käidi kolm talve koolis, ja kas sellest ei olnud küllalt? Ja veel koolmeistrite palgad! Nüüd maksku peremehed suuri maksusid, ja riik jagab need koolmeistritele palkadeks, kurat!» Ja Lepassaare populaarsus valla kehvikrahva hulgas, see, et ta iga popsiga käitus nagu endaga üheväärse kodanikuga, pakkus istet ja ajas juttu, — ega see teda suurperemeeste silmas paremaks teinud. «Kurat, tema on meie teener. Meie maksame temale palga.» Siiski, see pinge ei kujunenud nii suureks, et teda oleks kohalt lahti kangutama hakatud. Temale kui pedagoogile polnud midagi ette heita, lapsed armastasid teda, ta oli piinlikult õiglane ja pidas rangelt kinni seaduslikest nõuetest, kohustest, eeskirjadest. Ei liialdanud liigagaruses, kui mõni korraldus ülaltpoolt talle mõttekas paistis, ei

revolteerinud, kui ta korraldusega sisimas kõigiti nõustuda ei saanud. Nõnda oli ta Leesikmäel juba kümme aastat õpetajaks olnud, viimased neli aastat koolijuhatajaks.

Lihtne see kooliõpetajaks-olemine ei olnud. Kaugeltki mitte nii lihtne, nagu see võis paista seminaris käies. Et hakkad tööle, rakendad oma pedagoogilisi teadmisi ja tõekspidamisi, teenid ära noorte inimeste üldise tänu ja vanade lugupidamise. Ei, elu näitas, et kõiki ei saadud viia ühe mütsi alla.

Või siis võtta need kooliõpetaja kõrvalkohustused. Tema hea läbisaamine lihtsama rahvaga tegi, et ta lihtsalt ei suutnud ära öelda, kui teda kutsuti teatavaile kombetaitmistele jumalamehena — lapsi ristima või surnuid kirstu panema. Seal polnud midagi parata, need asjad kuulusid maakoolmeistri paratamatute kõrvalkohustuste hulka. Kui koolitöö oli teoorjus, siis seltskonnategevus oli abitegu, millest polnud võimalik lahti öelda, kui ei tahetud ennast kooliõpetajana võimatuks teha.

Ja siis need pidud, seltsid, näitemängud! Kas ta nendest vähe oli osa võtnud, kas ta vähe oli «kaasa tõmmanud». Oijah, kõned ja näitemänguproovid, kavade koostamised ja esinejate distsiplineerimine. Või seegi kerge oli. Aegamööda ja eriti viimasel ajal oli ta küll otsesest ja alatisest pidude korraldaja ametist enese enam-vähem vabaks teha suutnud: vallasekretär juhatas laulukoori ja uus meier oli kirglik näitekunstharrastaja — linnaski esinenud ja maanäitejuhade kursustel käinud. Tema siis taltsutas nüüd näite-seltskondi, kus teinekord intrigeeriti mitte vähem kui mõnes päristeatris. Need mured olid viimasel ajal küll kaelast ära. Aga koolimajale, koolile tegid pidulärmid seda enam liiga. Küll kaitsesid ametlikud määrused haridustemplit: koolimajades peetavil pidudel ja koosviibimistel oli alkohol seadusega keelatud. Aga kes pidas sellest kinni! Konstaabel, kes ameti poolest käis pidudel korda pidamas, oli viinamaias mees, ja kui ta just ise pidul nina täis ei võtnud («Võta pits ja pea aru, joo, aga ära ennast ametist lahti joo!»), siis vaatas ta vähemalt läbi sõrmede sellele, mis tegid tei-

sed, pigistas ühe või tarbe korral ka kaks silma kinni, nõnda kuidas olukord nõudis ning võimaldas, ainult et mitte hakkama saada inetusega — teha protokoll mõnele omaenda topsisõbrale. Ei, ärge kartke! Kuid üks sellest siis tulnudki, et kangemad mehed võtsid tublid lonksud lauluõli sisse juba enne pidule tulekut, pidul aga, ühte klassituppa korraldatud «einelauas» jõid limonaadi ja jäid purju, milline looduse ime seletus ometi üsna lihtsalt: iga mehe isiklikult kaasavõetud tublile taskutagavarale sai peaaegu piiramatult lisa paarilt salapäraselt eidelt, kes ümber koolimaja ringi liikusid, suurrätt õlgadel ja suurräti all korvis terve kantav käsipoeke liht- ja isegi peenviinadega. Poeke, mille tagavara pealegi sai tarbe korral täiendada läheduses asuvais baasides.

Lepassaar oli manitsenud pidude korraldajaid ja palunud konstaablit mõnelgi korral — valvaku nad ometi hoolsamini, et seaduserikkumisi ei juhtuks nii palju, — aga tühja see aitas. Õlgu kehtitas konstaabel, õlgu kehtitasid pidukorraldajad. Mine nüüd maailmaga maid jagama! Tagajärjeks oli aga tihtilugu see, et hommikul, mis järgnes piduõhtule ja ööle, tuli koolijuhatajal endal sekka lüüa pidujälgede koristamise töösse. Tõsi küll, paar meest või naist jäi sellele tööle ka pidukorralduse poolt. Kas aga suutsid need, koos kooliteenijagagi, heaks teha kõike, mis pidulised olid paha teinud! Et kooli kella kaheksaks, mil lapsed kogunema hakkasid, jälle korda saada, tuli koolijuhatajal endal tihtilugu sekka lüüa, kui muu ei aidanud.

Nüüd, suvel, oli ju asi pisut parem. Koolilapsi polnud hommikul tulemas; ja kangemad korrarikkujad ning joomamehed võisid ennast välja elada pisut avaramas ruumis kui ainult klassid ja pidusaal. Aga imeplik see oli: katuse all näis toosama viin maitsvat paremini kui metsas või murul.

Aga harjutakse ju lõpuks kõigega, inimese kohanemisvõime on uskumatult suur. Alumisel korral algas pärast suurepärase jandi «Kusti, ära jäta!» lõppemist tantsutrall. Ülal koolijuhataja korteris magasid Juhan Lepassaare neli last ja seaduslik abikaasa. Lepassaar ise istus aga üleval ja mõtles. Oli ajalehti ja raama-

tuidki lugenud, aruannet koostanud maakonna koolivalitsusele. Küsige, mis kurja temale isiklikult see alumise korra rahvas, need pidulised teinud olid, kui ta sai istuda oma töötoas ja isegi töötada. Kus nüüd asi!

Juhan Lepassaare naist nimetasime nüüdsama tema seaduslikuks abikaasaks. See ei juhtunud kogemata, ei kukkunud niisama sule otsast. Aga sellega me ei tahtnud teha mingit peidetud vihjet, nagu poleks Juhan Lepassaar oma naiselega hästi läbi saanud, nagu oleks ehk võinud kahelda nende abieluõnnes, nende peaaegu niisama palju aega kui Lepassaare kooliõpetajaamet kestnud kooselu harmoonias. Nad olid head inimesed, kooliõpetaja Lepassaar ja tema naine Juta, head inimesed selle sõna lihtsas ja kavaldamata tähenduses. Nad ei soovinud kellelegi kurja ja teineteist oskasid nad armastada armastusega, mis polnud vähimalgi määral argipäevastunud selle aja jooksul, mis nad olid abielus. Nad moodustasid tervikliku perekonna, nende terved ja hästi arenevad lapsed tegid neile selget rõõmu. Önn, mida nad tundsid, seistes käsikäes oma laste sängide juures hilisõhtul, kui need kõik magasid puhast, rahulikku lapseund, önn, mida nad sääraseil hetkil tundsid, näis neile õnne ülima piirina, õnnena, millest suuremat nad ei mõistnud ega tahtnud soovida. Kui me siis rääkisime Juhan Lepassaare seaduslikust abikaasast, siis ei kahelnud me nende perekonnaõnnes. Mitte selles ei seisnud asi.

Seaduslikus abielus... jah, kelle arvates seaduslikus, kelle arvates mitte. N. kihelkonna pastori Arnold Bergi arvates mitte, nagu tunnistas kiri, mille Lepassaar oli laupäeval saanud, naisele näidanud ja mida ta praegu jälle luges, et kirjutada vastust.

«Leesikmäe algkooli juhatajale Juhan Lepassaarele. Väga austatud härra!» Nõnda algas pastor Bergi läkitus, mille sisu oli järgmine:

«Mulle on mitmelt poolt, niihästi üksikutelt koguduseliikmetelt kui ka kirikunõukogu ringidest kuuldavaks saanud etteheiteid, ja nimelt korduvaid etteheiteid seoses sellega, et Teie, toimetades vaimulikke ametitalitusi, nagu see väärikatele koguduseliikmetele kombekohaselt lubatud on — ma mõtlen ristimist ja

surnute ärasaatmist —, ise ei ela kristlike kude kommete järgi. Kahjuks pean ütlema, et need etteheited on põhjendatud, on kõigiti õigustatud. Teie ei ole meie koguduse liige, Teie ei ole tasunud oma liikmemaksusid. Ja mis on veel halvem — Teie elate ühe naisega laulatamata.

Ma panen Teile sellepärast südamele ise järele mõtelda, kas niisugune eluviis on sünnis inimesele, kes tahab aidata Jumala püha sõna kuulutada? Katsuge läbi oma süda, ja küsige endalt, alandudes Jumala ette: kas olen ma väärt niisugusena teda teenima? Ma ei kahtle, Teie vastus saab olema: ei mitte; ma pole väärt!

Aga Teie teate ka seda, et meie Önnistegijal on hea meel igast kadunud tallest, kelle ta taas leiab, kes taas tema juurde tuleb. Sellepärast, kui Teie oma senist eluviisi kahetsete ja selle kahetsuse nähtavaks tõendusks tarvilikud sammud astute, saab sellest olema hea meel Jumalal ja inimestel, kristlastel. Astuge koguduse liikmeks, tulge minu juurde pühale armulauale ja laske ennast oma laste emaga meheks ja naiseks laulutada. Siis ei taha ma Teile mingisuguseid takistusi teha koduste ametitalituste poolest. N. koguduse õpetaja Arnold Berg.»

Juhan Lepassaar vangutas jälle pead. Ei, polnud midagi öelda, kõigest salvitud väljendustest hoolimata oli see kiri kirjutatud üsna leplikus toonis. Kas praeguse pastori isa, vana Pärhh, nagu rahvas teda hüüdis, niisama ettevaatlik oleks olnud? Noh, too oleks muidugi kohe põrutanud peale põrgu pigikatelde ja väävlimerega, mis seda rääkida! Jah, N. kihelkonda ei olnud siinamaale siis veel eestlasest kirikuõpetajat saadud. Leplik oli see rahvas, ei tahtnud tüli ega sekeldust, oli rahul sellega, et kantslis jutlustas vana Pärhhi poeg, ka enam mitte noor mees, kes sellele kohale oli saanud, tõsi küll, juba enne 1914. aastat.

Kas ta tõesti arvab, et ma nii väga huvitatud olen neist ametitalitustest, mõtles Lepassaar. Neid oli õige mitu motiivi, mis aeg-ajalt Lepassaart neid kiriklikke toiminguid tõukasid õiendama. Üks, nagu juba ütlesime, oli see, et säärased asjad kuulusid kooliõpetaja ülesannete hulka traditsioonina. Teiseks, ta ei

tahtnud inimestele ära öelda, tema iseloom ei lubanud keelduda. Ta ei tahtnud ennast uhkuses või upsakuses süüdistada lasta. Kolmandaks, temal endal polnud küll kiriku ega usuga erilist sooja vahekorda, kuigi ta ka just aktiivne ateist polnud. Kuid sel rahval, kelle keskel ta elas, olid teatavad tarvidused harjunud kombetäitmise järele, ja tema võis neid tarvidusi rahuldada. Miks siis mitte? Miks oleks ta siis pidanud sundima mõnd vaest popsi, kellele kirikhärra kutsumine perekondliku sündmuse puhul oleks kindlasti üle jõu käinud, maksma oma väheseid veeringuid köstrile? Lepassaar ei võtnud, põhimõtteliselt ei võtnud sääraсте õienduste eest kehvadelt inimestelt mingit maksu. Ka siis mitte, kui seda pakuti. Ja ta oskas pakutut tagasi lükata leebe naeratusega, lahkusega, mis kedagi ei solvanud. Noh, ta oli lihtsalt hea ja heatahtlik.

Aga vana Kristjan Ruusa, õpetaja sellessamas koolis, kus Lepassaar juhatajaks oli, see ei näinud asja nõnda. Puha enesereklaam, see Lepassaare käitumine. Tahab teha ennast ikka rohkem ja rohkem rahvameheks. Vaeste käest ei võta midagi! Aga see teeb kuulsaks, ja teda muudkui kutsutakse igale poole. Ning vanast Kristjan Ruusast ei hooli enam keegi.

Kristjan Ruusa oli vana mees, oli pidanud ametit juba noil ajal, mil õpetajat veel ilma ühegi tagamõteta ja päris ametlikult koolmeistriks kutsuti. Ta oli pikemat aega kuskil kaugemal koolijuhataja olnud. Aga kui muutunud oludes haridust ja võimeid enam rõhutama hakati, kui tema senisesse kooli uus juhataja määrati, leidis Ruusa uue koha Leesikmäel, küll mitte enam juhatajana, vaid noore, kõigest aasta viie eest seminari lõpetanud Juhan Lepassaare alluvana.

Ega Ruusal see kerge seedida olnud, et tema, vana põline haridustegelane, pidi alluma kui juhatajale mingile päris poisikesele. Ja mine pane pahaks, et 60-aastasele Kristjan Ruusale 30-aastane Lepassaar poisikesena näis!

Kristjan Ruusa leppis lõpuks sellega, et mingisugune poisike oli koolijuhatajaks ja tema ülemuseks. Aga ta ei leppinud, et seesama poisike sai

talle võistlejaks — olgugi et ise seda tahtmata — talle nii armsaks saanud kõrvalharrastuse alal laste ristijana ja surnute kirstupanijana. Ruusa siis oligi, kes pastor Bergile parajal juhul ette kandis, et nii ja nii, kooliõpetaja Lepassaar elab kõlvatut elu laulatamata naisega, tal on selle naisega isegi lapsed — ja need arvatavasti muidugi ristimata ja nõnda edasi.

Lepassaar võttis puhta paberi ette, kastis sule tinti ja kirjutas. Ilusa, selge kooliõpetaja-käekirjaga:

«Väga austatud pastor Arnold Berg! Ma ei imesta väga Teie kirja üle. Mulle jääb pisut arusaamatuks ehk ainult see, et säärane kiri Teilt tuleb alles nüüd, kuigi selles ette toodud asjaolud püsivad juba ligi kümme aastat. Ma ei tarvitse siiski huvi tunda nende tõukejõudude vastu, mis Teid on inspireerinud mulle kirjutama, kuna mul pole põhjust arvestada seda enam kui privaatsooviavaldust. Oma ametialal, härra pastor, ma Teile teatavasti ei allu. Aga, samuti eraviisiliselt, julgen tähendada, et «ametitalitusi», millest on jutt Teie kirjas, ma ei tee Teie ega kiriku meelega. Ma ainult võimaldan vaestele, piiratud silmaringiga inimestele saada midagi, mida nad arvavad sellest saavat, vähemate majanduslikkude ohvritega kui Teie käest. Lõpuks, mis puutub minu abielusse, siis tohiks Teil teada olla, et seaduslik abielu kiriku ega pastori kinnitust vähemalt praegu veel meiegi riigis ei vaja. Täieliku lugupidamisega Juhan Lepassaar, Leesikmäe algkooli juhataja.»

Õieti oleks võinud nüüd magama heita. Aga alt kostis tugevat pidutralli, Lepassaar ajas kuue selga ja otsustas minna vaatama, kuidas seal õieti välja näeb. Oligi ta ju täna sellest, mis all tehti, ennast täiesti kõrvale hoidnud.

Saal oli muidugi täis paksu suitsu ja rasket õhku, sellest hoolimata et kõik aknad polnudki suletud. Akordion ja saksofon — ega kandle saatel tantsitud enam maapidudelgi — pingutasid, mis suutsid, ja tantsijad aina higistasid, mitte vähem kui tööpäeviti heina-kaarel või rukkiväljal. Palju noori poisse näis olevat purjus. Ja see ei meeldinud Juhan Lepassaarele.

Mitte, et ta oleks olnud mingi karskusefanaatik.

Veel vähem oli ta variser. Ei, ta võis ka ise seltskonnas oma napsid võtta. Aga mida ta ei sallinud, oli alkoholi kuritarvitus, eriti noorte inimeste poolt. Pudeli õlut ja pitsikese viina joonud vanataat, põsenukid natuke punetamas, silmad veidi läikimas, naeratus näol, milles kajastus selle näo omaniku kunagine kauge noorus, seda võis näha. Aga toorus, mis mõne veel mitte kahekümneaastasegi külapoisi juures välja kargas, kui oli liiter hinge alla visatud, see masendas. Sääraseid kaaber-dajaid hakkas juba tekkima nüüd, südaöö lähenedes. Kooliõpetaja Lepassaar vaatas klassituppa, mis oli sisustatud einelauaks.

Siin oli hämaram kui saalis. Elektripirnide ümber oli mähitud punast ja rohelist õhukest paberit. Seda nimetati dekoratsiooniks. Tulemus oli siiski ainult see, et tuba muutus hämaraks ja inimeste näod omandasid mingi koolja-halluse. Lett, saelaudadest kokku löödud, paberiga kaetud, pukkjalad all, oli tühjaks saanud ja müüjad-neitsikud selle tagant kadunud saali, muu pidurahva hulka. Aga ühe väikese lauakese ümber istus kobar noori poisse taburettidel ja viinaliiter ilutses häbematu avalikkusega keset lauda limonaadipudelite keskel.

Lepassaar lükkas klassitoa uke pärani lahti ja astus sisse. Seltskond lauas ei paistnud tema ilmumisest väljagi tegevat, kuigi igamees teda kindlasti tundis. Nägupidi olid kõik need tuttavad Lepassaarelegi. Härgoru Kusti, teistest lauasisustujatest mõnevõrra vanem, taluperemehe poeg üsna koolimaja lähedalt, küllalt kuulus oma kõrtsi- ja kakluslugudega, milledest mõned otsaga olid ulatunud politseisse ja kohtussegi, näis olevat laudkonna ninamees ning andvat tooni.

«Mis, kurat! Kas mul raha puudu või võlga vähe! Laseme tulla veel ühel liitril ja sakusmendil! Ma ütlen, kurat, täna peab saama kõrts kuivaks joodud! Preilid! Preilid! Mis, kurat! Kuhu siis need preilid kadunud on? Kas pudelit limonaadi siis kah enam ei saa?! Kuradi kõrts või asi!»

Lepassaar lähenes lauale:

«Häbenege, noormees! Kõrtsis te tõepoolest ei ole.

Kui teie ei saa oma kombeid jätta, siis palun teid siit vaikselt lahkuda.»

Mõned noorukid sellest räuskavast, vaevalt et lõbusast kambast jäid veidi tasasemaks — oli nende hulgas neidki, kes oma algkooliaastad olid ära istunud Juhan Lepassaare juhatusel all. Härgoru Kusti ajas oma pika kere sirgu ja lausus:

«Kes kurat siis sina oled? Ahaa, see on ju koolmeister ise! Peremees! No ma ütlen, kurat, mina sinu asemel siin küll niisugust korralagedust ei kannataks! Letitagune on tühi, preilid ära jooksnud! Ütle, koolmeister, kas sa oled siin peremees või ei ole? Põruta peale, las plikad tulevad ja toovad limonaadi... Minul siin on veel...» Kusti patsutas tähendusrikkalt oma avara halli kodukootud kuue põuetasku kohale.

Kusti kampkonnale paistis asi siiski liiale minevat. Kustit sikutati käiseist ja kuuehõlmadest, et teda tagasi istuma sundida. «Purjus mis purjus. Täis,» ütles keegi vabandust paluval toonil. Kuid Kusti võttis sellest ainult tuld.

«Mis, kurat! Mina purjus?! Te otsige mulle teine nii kaine mees kui mina! Kurat, ma võin praegu nööri peal kõndida, kui ma ainult tahan. Ära pane pahaks, peremees. Istu maha, võta, kui mina sulle pakun. Sakusmenti ei ole ja limonaadi kah ei ole, aga võta siiski. Mina ei pahanda, et sul siin nii halb kord on.»

Juhan Lepassaarel puudusid sõnad.

«Aga nüüd lähete siit jalamaid minema!»

«Läki pealegi,» püüdsid mõned Kusti sõpradest teda mõistlikumaks mõjutada, «läki pealegi. Mis meil siin enam otsimist on? Täitsamees oled niikuinii... Kõrtsi jõid kuivaks... Einoh, läki!...»

«Kurat, siin on veel,» patsutas Kusti põuetaskule.

Lepassaar lahkus klassitoast, vaatas saalis ringi, astus välja, valgesse suveöösse. Eks olnudki, konstaabel pikutas jasmiinipõõsa kõrval murul, suitsetas ja vestles kellegi külamehega.

Väga vastu tahtmist ajas ta enda püsti ja läks kooliõpetajaga kaasa. Joomarite jõuk oli klassitoast lahkunud — peale täiesti purjus Härgoru Kusti olid nad Lepassaare kavatsust taibanud. Kusti konutas nüüd

laua ääres üksinda, juuksed sassis, pea kätele toetatud; tukkus või vahtis muidu mõttetult enda ette.

Klassituppa hakkas kogunema uudishimulikke pidusaalist.

Ei olnud midagi parata. Asjal tuli lasta minna seaduslikku rada. Tuli koostada protokoll ja viia mees väljamagamisele, kui ta ise heaga ei läinud. Seda tuli teha, kas tahtsid või mitte. Nägijaid oli liiga palju.

«Kas maksab meest kiusata? Teada, on natuke üle vindi võtnud, tuleb ette...» ütles konstaabel siiski Lepassaarele üsna kõrva sisse.

«Mis liig see liigl Peab siiski, kas või ainult eeskujuks teistele, mõnikord sekka käima ka seadusetähe järgi,» lükkas Lepassaar konstaabli eestkoste tagasi.

*

Härgoru Kusti istus kaks nädalat kinni, tuli välja, ähvardas:

«No kurat, seda ma talle ei kingi!»

Ja kui kohtas konstaablit:

«Siga olid sa muidugi, tegid sõbrale protokoll. Aga olgu, ega me sellepärast tülli ei lähe. Sina pead kah ikka ametit pidama. Aga sellele kuradile... Ei tea kelle ta arvab enda õige olevat?!»

Pastor Bergilt sai Juhan Lepassaar varsti järgmise lühikese kirja:

«Kooliõpetaja Juhan Lepassaarele, Leesikmäel. Väga austatud härra! Teatan, et kooskõlas kiriku kehtivate määrustega keelan Teil koduste vaimulikkude talituste teostamise. A. Berg, N. koguduse õpetaja.»

Päris hea. Nüüd ei tarvitsenud ta oma aega raisata asjaõiendustega, mida ta kunagi oma kutseülesannete hulka polnud lugenud, kuigi ta neid toimetas. See tähendab, ei tarvitsenud küll, aga asi polnud sellega siiski veel lõppenud.

Kui järgmine kord Lepassaart tuldi kutsuma ristsetele, tõmbas ta pastori kirja välja, luges selle ette, andis ka kutsujale endale käega katsuda ning silmitseda ja ütles:

«Jah, mis mina võin teha? Ega ma ära ei ütleks, aga

näete, ei lubata. Kui ma ristiksin, õpetaja ikkagi ei paneks nime kirja. Nii et sellest ei oleks palju kasu. Kutsuge Ruusa, tema võib.»

Kui kolm-neli külameest oli Lepassaarelt selle vastuse saanud, ei tülitatud teda enam. Aga ühel heal päeval kutsuti Lepassaar maakonna koolivalitsusse seletust andma pastori kaebekirja peale, et Lepassaar ässitavat koguduse liikmeid, kihelkonna rahvast pastori vastu üles. Asi jäi küll sinnapaika, Lepassaar pani pastoriga peetud kirjavahetuse lauale ja tema sinna juurde antud seletustega jäadi rahule. Kuid pastor Bergist oli ta saanud endale vaenlase.

Nii on. Mõni inimene elab maailmas lausa isekat elu, ei hooli vähematki teistest, aga oskab ometi nõnda seada, et tal on igal pool sõpru, kambamehi, toetajaid. Teine on piinlikult õiglane, liigagi õiglane, nõudlik enese ja säästlik teiste vastu, peab aga märkama, et tema õiglase meele ja tubliduse palgaks on vaen, vihkamine.

Juhan Lepassaar jutustas loost pastoriga oma naisele. «Ma saan aru küll, mis sind vaevab,» ütles Lepassaare naine, Juta, väike õrn olend, kellest oleks raske olnud uskuda, et ta oli nelja lapse ema ja juba niisama kolmekümneaastane nagu ta meeski. Õnnelikud inimesed vananevad aegamööda. «Ma saan aru küll, mis sind vaevab. Mitte see, et sa kedagi kardaksid, — keegi ei saa ju sulle midagi teha, sest õigus on sinu poolel. Sind piinab see, et oled olnud selleks põhjuseks, mis võimaldas teisel käituda inetult, ülekohtuselt.»

Kui hästi ta mind tunneb, mõtles Juhan Lepassaar.

*

Säärane oli see vaikne, laisalt suikuv ja teatud suhtelises rahulolus liikuv argielu, mida elas Müta vald, mida elati Leesikmäe külas, mida elati paljudes valdades, külades, pisilinnades meie maal.

Esimesed pikselöögid neist äikesepilvedest, mis mõnda aastat juba olid seisnud silmapiiril, ei mõjunud sellesse maailma teab kui põrutavalt. Sõda. Sõdasid oli olnud ennegi. Niikaua kui säärane asi oli ikka alles nii

kaugel, et sellest võis lugeda ainult ajalehtedest, niikaua ei tarvitsenud see mõjutada mõne Leesikmäe küla argielu. Vanemad inimesed, kes 1914. aastat hästi mäletasid, ostsid paari esimese sõjakuu jooksul tagavaraks suhkrut ja petrooleumi. Ja soovitasid seda teha ka teistel. «Ega varsti enam ei saa, küll te näete.» Aga muidu oli elu endine.

Kui panigi pisut mõtlema sakslaste ümberasumine, siis ei peetud sedagi teab kui kaua meeles, niipea kui asi ise teostatud ja päevakorrast ära oli. Jah, nad läksid, selle kunagise ülemkijhi viimsed esindajad meie maal, nad kuuletusid, haleda südamega küll, aga kuuletusid. Küllap oli neile selge, küllap oli selge Müta mõisasüdame omanikule, küllap oli selge ka pastor Bergile, kes oli samuti ümberasujate seas, et säärast hõlbuelu nagu siin nad võib-olla ei näe enam iialgi. N. kihelkond igatahes sai selle, mida ta seni ise saavutada polnud mõistnud või tahtnud, — eestlasest kirikuõpetaja.

Oli kuidas oli, esimene sõjatalv möödus Müta vallas ja Leesikmäe külas üsna tavalises vaimus. Sõda — sellest räägiti ja loeti küll, sellest vesteldi teinekord vallamajas ja meierei juures, aga kõigest hoolimata oli see ikkagi veel midagi kauget, midagi niisugust, mis ei paelunud huvi kaugeltki samal määral nagu mõni külaklatš, mõned uhked pulmad või suured matused oma vallas ja külas. Ei olnud veel tavalisele inimesele antud silmi, mis oleksid näinud seda kõike, mis ootas ees, mitte mingis kauges tulevikus, vaid otse nina all, aasta kahe ja kolme pärast.

Alles järgmise suve sündmused löid rahva kihama. Juunipööre Tallinnas ja Tartus, poliitilised sündmused, millede elu ümberkorraldav mõju ulatus peagi ka maale, igasse viimsesse kui metsanurka, see siis lõpuks äratas ka Müta valla rahva tema vaiksest vegeteerimisest, sundis teda paratamatult pingutama silmi kaugeemale nägemiseks ja laiemalt nägemiseks kui seni.

Ei olnud kerged Juhan Lepassaare ülesanded, mis neist sündmustest tulenesid. Sügis jõudis kätte, lapsed kogunesid taas kooli. Tõsi, need polnud veel täiskasvanud noored inimesed, aga vanemad nende hulgast olid

ikkagi juba kolme-neljateistkümne-, mõned isegi viieteistkümneaastased. Nad olid viis-kuus aastat alistatud olnud kasvatusete teatavate ideaalide vaimus, millede küündimatusest elu tegelikkus nüüd küll oli selge tõendi andnud. Kuid need noorukid, alles seniste kooliaastate mõju all, need ei suutnud nii kiiresti kaasa minna sellega, mis oli sündinud. Kuidas rakendada siin tarvilikku pedagoogilist takti, kuidas astuda selle noorsoo ette, kuidas pareerida kergesti oodatavat küsimust: «Möödunud aastal kõnelesite nõnda ja nüüd kõnelete risti vastupidist?», see andis Juhan Lepassaarele peamurdmist pikkadeks päevadeks ja unetuteks öödekski. Ei tahtnud jätkuda sellest, et talle sotsialismi kontseptsioon isiklikult võõras ega vastuvõtmatu polnud, ei tahtnud jätkuda kiiresti nopitud teadmistest nüüd küll kättesaadavaks saanud kirjandusest. Ajuti näis talle, et ta ei jõudnud endalegi kõike tarvilikku kiirusega selgeks teha, kuidas küll pidi ta siis hakkama saama külvamisega põllule, mille pinnast oli aastate jooksul hoopis teisiti ette valmistatud.

Raskusi ta ei kartnud. Kuid ta tahtis neid ületada parimal, produktiivseimal viisil. Ta õppis ja mõtles. Ta tegi seda põhjalikult, vaeva põlgamata. Ta võttis kätte sotsialismi teooria, luges Marxi, Leninit, Stalinit. Ta kaalus läbi kõik vastuväited, mida ta võis oodata. Ja neid oli leegion. Naiivseid, hõlpsasti kummutatavaid, ja rafineeritud, teravat analüüsi ja kartmatut otsustamiskindlust nõudvaid. Ta oli kõigist neist teadlik. See polnud ime, oli ta ju ise kodanlikus korras kasvanud ja elanud, oli ta ju ise oluliselt selle korra produkt. Mida enam ta uuris, õppis ja mõtles, seda selgemaks talle sai: ei olnud ühtki vastuväidet kodanliku korra kaitsjate rindelt, mis ei oleks purunenud sotsialistliku teooria relva ees. Ta ootas põnevusega juhust omandatud teadmiste kasutamiseks, mitte ainult kooliklassis, kus teda ikkagi võis aidata ka täiskasvanud inimese autoriteet, kui ta lastele rääkima pidi, vaid ta hakkas soovima juhust esinemiseks laiemategi masside ees.

Säärane juhus ei lasknudki ennast kaua oodata. See oli maareformi teostamise kõrgpunkt, oktoobris, kui ta

sai ülesande esineda valla töötavate talupoegade koosolekul. Ta ei esinenud üksi, linnastki oli tulnud kõnelema agitaator. Aga ta aimas, et valla rahvas tema kui oma inimese kõne kahekordselt terava kriitika alla võtab.

Ta kõneles. Ja õieti esimest korda elus ta märkas, et ta kõneles. Noh, oma rahvavalgustaja-karjääri jooksul oli ta kõnelnud kümneid kordi. Mitte ainult ristsetel ja matustel, vaid ka nii mõnegi seltsi ja seltsikese koosolekul, mõnelgi pidul ja rahva kokkutulekul. Mis oli erinevat tänases esinemises, mis teda täiesti uudse, senitundmatu tundmusega täitis, oli see, et, vaevalt öelnud esimesed sõnad, ta ei vajanud enam kontsepti, vaid kõneles vabalt, peast. Sõnad tulid talle suhu üsnä iseenesest, kergelt ja voolavalt. Ja ometi oli ta seni oma kõned alati väikestele lehekestele valmis kirjutanud oma peene, kokkuhoidliku käekirjaga ja need siis ka säärastelt lehekestelt maha lugenud, ise küll väga hästi teades, et säärane lugemine pole kõnelemine. See uudne tundmus pani teda esiteks iseenda üle imestama, siis rõõmustama, sellest tundmusest erutatuna ütles ta mõned laused segaselt, ilma õige pea ja sabata, kuid see ei viinud teda sugugi rööpast välja, vaid, vastupidi, talle näis, et rahvas nüüd just teda kuulutama jäigi, et neis paaris nurgelises ja pooleldi lõpetamata lauses oli seda, mida nimetatakse kõneleja ehtsaks loominguks.

Ta ei imestanud enam, et oli kõne käsikirja, mis asetseb puldil, hoopis kõrvale jätnud, ta tundis, kuidas lihtsad sõnad, palju-palju lihtsamad kui need, mis ta oli kõnet ette valmistades paberile pannud, kuulajas-konna kaasa kiskusid, kuulajaskonda erutasid. Rahvas ta ees polnud enam too ükskõikne kogu, kes laseb kõnetoolist kuuldavat ühest kõrvast sisse ja teisest välja, vaid see rahvas muutus Juhan Lepassaarele aktiivseks kõlapinnaks, mis teda inspireeris järjest uutele lausetele, uutele mõjuvatele mõttekäikudele.

Ta tundis, kuidas sellest rahvast eraldus kõigepealt kaks selgesti piiriteldud jõudu. Ühelt poolt senised kehvikud, elus varjujäänud, kelledele ta kuulutas nende peremeheõigusi; need näisid kõnelejalt saavat

värsket, senitundmatut elu-, võitlusjulgust. Teiselt poolt seniste mõõduandvate inimeste, jõukate suur-
talunike rühm — mida's salata, need tundusid vaenu-
likena, selgesti vaenulikena, selgemini kui iialgi
varem. Ja Lepassaarele meenus, keset pooleli lauset,
mitugi korda kuulnud: «Kurat, tema on meie teener,
meie maksame talle kuradile palka.»

Aga mida kauem Lepassaar kõneles, seda enam hak-
kas talle selguma, et nende kahe, selge seisukoha võt-
nud rühma vahele — kehvikud ühel ja suurtalunikud
teisel pool — asetus kummastki rühmast arvukam
kogu kahtlejaid ja kaksipidi mõtlejaid. Ja sellesse
kogusse, nende kahtlejate-kõhklejate hulka kuulumist
ei määranud antud olukorras ainult sotsiaalne sei-
sund. Näis küllalt leiduvat popse ja sulaseid, kes, kui
ka just ei hoidnud peremeeste poole, siis vähemalt pol-
nud ka uue korra, uute võimaluste avalikud poolda-
jad.

Lepassaar teadis, milles seisnes asi. Kas ta ise ei
olnud küllalt pidanud ametlikkude instruksioonide
kohaselt jutlustama rahvastervikust, sellest
viimase kolme-nelja aasta jooksul nii äraleierdatud
lööksõnast, millelt rahva juhtkond ootas imetegevat
võimu. Jah, rahvus, see oli suurus, mida tuli arvestada.
Ja seda just rõhutas ka nõukogude võim. Aga kus oli
see rahvastervik, millest pasundasid kroonu poolt
kinnimakstud ajalehed? Kus oli see tervik? Siin nad
istusid, oma uhkuses ennast ei tea kelleks pidavad
põlised suurperemehed ja sulaspõised, kes
suurperemeeste arvates olid ainult häbematud palka
nõudma ja logelema. «Kas mina, kurat, oma talu nii-
sama olen saanud? Tee tööd, siis on sul talu käes!
Aga sina, kurat, muudkui nõuad palka, töötegemisest
hea sõna!» Ei, ei. Ei olnud lihtne seda rahvast viia ühe
mütsi alla. Pime oli see, kes ei näinud klassivastuolu-
sid, asjatu oli olnud püüe neid vastuolusid kinni kittida
rahvasterviku imepalsamiga.

Aga teiselt poolt oli selge ka see, et kodanlusel oli
õnnestunud oma ree ette rakendada küllalt suur osa
töötavat rahvast, eriti noorsugu. «Kes meiega koos ei
lähe, see on oma rahvuse vaenlane,» ütles kodanlus.

Kodanlus, nii väike kui suur, tegi kõik, mis suutis, et omandada ja enda käes kinni pidada monopoli rahvusele. See õnnestuski tal üsna tähelepandaval määral ja andis talle jõureserve, mis tema enda sisemised reservid kaugelt ületasid. Kommunist tembeldati rahva-vaenlaseks, et endalt, kodanluselt, ohtu eemale juhtida. Käsitledes kommunisti sellena, kes ta tõeliselt on, — kapitalismi vaenlasena, kodanluse vaenlasena, ei oleks kodanluse ideoloogidel rahva laiemates kihtides suuremat kõlapinda olnud. Rahvuslikel nootidel mängimine võimaldas aga kodanlusel oma sõiduvette tõmmata inimesi, kellel kodanlusega muidu vähimaidki ühiseid huvisid polnud. Siin, mõtles Lepassaar, siin on üks valusamaid punkte meie rahva hinges, siin on tööd, et selgitada mõisteid, avada silmi, tõmmata selge joon rahvast kandva ja toitva rahva ning nende mõistetega ainult igapäevast omakasu tagaajavate usurpaatorite vahele.

Lepassaar kõneles. Ainus, mis talle veel raskusi tegi, oli seda mõtetetulva, mis täitis ta pead, lihtsaisse, lõõvaise ja ometi täit tõtt tabavasse lauseisse suruda. Kas ei olnud nii, et seesama kodanlus, kes nüüd, teostunud riigipöörde järel, hädaldas rahvuse pärast, see olewat hädaohus, kas ei olnud nii, et seesama kodanlus ei liigutaks sõrmegi, kui tuleks keegi ja sellesama rahvuse hinna eest garanteeriks tema õigused ja eesõigused igaveseks ajaks! Või milleks veel nii suured sõnad nagu igavene aeg? Aitaks mõnest aastakümnestki. Peaasi, et meie omal eluajal omadega läbi tuleksime, tulgu pärast meid või veeuputus!

Lepassaar kõneles. Kõne venis pikaks, hoopis pikemaks, kui ta oli kavatsenud. Ja alles kui ta lõpetas, ta märkas, kui tähelepanelikult teda oli kuulatud. Vaikus, täielik vaikus valitses ruumis, kui ta oli öelnud viimased sõnad. Ja siis vallandusid kiiduavaldused. Esiteks harvad, kobavad, kartlikud; siis need aga paisusid, tulid saali igast küljest. Ta oli enamikule kõnelnud, ta oli rahvale kõnelnud, tema sõnad olid leidnud tee kuulajate enamiku südame ja mõistuse juurde. Mis tähendus oli siis veel sellel, et mõni Härgoru Kusti

talle taskus rusikat näitas? Seda moraalselt kõdunenud vähemikku polnud Juhan Lepassaare arvates tarvis karta.

*

Suur ilus suvi seisis linnade ja maa, viljaväljade, metsade ja vete kohal. Rukis oli lõpetanud õitsemise ja töötas head saaki. Kohati langes juba ristikhein niidukite ees. Luhad jõekaldail ootasid vikatit. Esmakordselt valmistus oma saaki koristama palju inimesi, kes eluaeg olid unistanud tööst oma maalapil, tööst peremehe sunduseta, tööst, mille eest nad ei saaks ainult palukesi peremehe laualt, vaid mille vili kuuluks tegijale endale.

Kevad oli olnud küll hiline, maaharimisega oli siiski ajalt hakkama saadud. Nõukogude võimu hoolitsevat kätt oli tunda igal pool, kus oli tarvis abistada uut elu alustavat talupoega. Tõepoolest, näis, oli tulnud aeg, mis viis inimesi edasi uue, kaunima, avarama poole. Neid, kes tahtsid ja suutsid, neid, kes polnud koormatud mineviku eelarvamustega. Rusikat taskus hoidvad vaenlased-sosistajad näisid olevat taltunud, vaikseks jäänud. Näis, nagu oleksid nad hakanud paratamatusega leppima. Küllap nad teadsid, et töötavat rahvast kaitseb vaenulike aktide eest rahva enda võim, mis aasta jooksul oli omandanud teatava kindluse.

Nii arvas vähemalt Juhan Lepassaar, kui ta mõttes hindas klassivaenlase viha.

Põhiline optimist Juhan Lepassaar ei olnud kunagi loobunud usust, et head jõud on tugevad küllalt ära hoidma katastroofi vallandumist, mille suurust keegi ette aimata ei tea ja mis halval juhul võiks lõppeda kogu inimliku kultuuri ja tsivilisatsiooni hävinguga. Kuid kurjade jõudude, oma senisest esialgsest menust pimestatud saagiahnitsejate jultumus oli suurem. Sõda oli alustatud ka meie maa vastu. Ja vaenlasele, kes oli aastaid teinud ettevalmistusi vallutussõjaks, oli edu, mida's salata. Küll kuulus Juhan Lepassaare väike kodumaa nüüd liikmena suurde Nõukogude Liitu, aga esialgu ei suutnud see takistada, et Eesti poleks

saanud lahingu ja sõja tallermaaks, et Eesti ei oleks sattunud kolmeks süngeks aastaks maa põlisvaenlaste, läänest itta tungivate kunagiste ordurüütlite järglaste võimu alla.

Algas okupatsiooniaeg.

*

Oli suve lõpp; noorkuu aegne, juba üsna pime öö. Juhan Lepassaar ja ta naine ei saanud und. Nad lamasiid oma kõrvutiseisvais sängides ja vestlesid sosinal. Mitte ainult sellepärast, et mitte äratada kõrvaltoas rahulikult ja muretult magavaid lapsi. Neid sundis alateadlikult vaikseks masendus ja hirm, mis jälgis neid nii päeval kui ööl. Täitevkomitee esimees, esimehe abi, mitu uusmaasaajat olid vangistatud ja linna viidud; nende saatusel puudusid täpsemad teated, aga oletada võis kõige halvemat. Nad ei jõudnud sissetungijate eest evakueeruda, osalt selle tõttu, et vaenlase pealetung arenes üle ootuste kiiresti, osalt selle tõttu, et nad ei mõistnud midagi erilist karta, viibides naiivses usus, et maailmas peaks ometi igal pool valitsema mingi minimaalne õiglus. Nad ei olnud ju teinud midagi muud, kui oli mitte ainult nende seaduslik õigus, vaid ka kohus. Aga kes küsis sellest!

«Kas sa ei karda, et nad siiski ka sulle järele tulevad?» küsis Lepassaarelt tema naine. Ta oli kogu aja sellele mõtelnud, aga seni kartnud oma mõtet avaldada, nagu võiks säärane avaldus ohtu ennast just välja kutsuda.

«Ei usu, ma pole midagi kurja teinud,» vastas mees. Et naist lohutada, rääkis ta esimest korda elus oma naisele ebatõtt. Ta teadis väga hästi, et saksa võimude juures pole see vabanduseks, et keegi midagi kurja pole teinud.

«Aga sul on ehk vaenlasi? Vihamehi? Need kasutavad nüüd juhust.»

«Kes võiksid need olla?»

«Kas sa ise ei või arvata? Õpetaja Berg on juba jälle Saksamaalt tagasi. Härgoru Kusti läks omakaitstes sakslastega kaasa, on aga ka jälle kodus. Tallinna alt lastud tagasi.»

«Nii väiklane ei tohiks olla ükski inimene,» lohutas Lepassaar naist uuesti, oma sosinat nii muretuks sundides kui suutis. Aga ise mõtles: «Nüüd lööb ta siis jälle välja, see moonakavere pärimus, mis käsib minna parunile kaebama, kui arvad endale liiga tehtud olevat, selle asemel et õiendada oma asjad ise nagu mehed meestega.» Lepassaare tegi see mõte kurvaks.

«Aga sinu kõned, mis sa rahvale pidasid?»

«Kas nendes oli midagi, mida poleks tohtinud ütelda iga aus inimene?»

«Ah, Juhan, ma kardan. Ma kardan, et nad su minult võtavad. Ütle, mis saab siis meie lastest, kui neil äkki enam pole isa. Nii mitu korda olen sellele mõtelnud; kardan sellele mõtelda, ja ometi nagu vägivaldselt kistakse mu mõtteid sinnapoole. Eriti kui ma üksi olen, köögis talitan, lapsi söödan. Oh taevas, kui armsad nad on, need väikesed! Ja kui armas oled mulle sina, Juhan! Mul on hirm, mul on määratu hirm, see võib puruneda, see kõik võib äkki käest kaduda, võib hävida õnn, mida oleme tundnud siamaale. Ah, nüüd ma tean, mida see tähendab, karta õnne purunemist. Mul on hirm, ma värisen, kui sellele mõtlen, nad võtavad sinu mul käest, ma ei näe sind võib-olla ialgi enam ja meie lapsed ei näe ialgi enam oma isa. Hea küll, suurematel oled sa mõne aja meeles, aga Sirjeke, tema kuuleb ainult teiste käest, et temal ka on isa olnud...»

«Ära heieta nii pikalt neid musti mõtteid, Juta! Esiteks, mind ei ole seni kinni viidud. Ja tahame loota, et seda ei sünnigi. Kõige halvem aeg on juba möödas. Sõjakäriinas juhtub nii mõndagi ja esimese hooga aetakse rataste alla ka süütuid inimesi. Aga nüüd on juba ikkagi mingi kord maksmas. Olgu see kord ülekohtune, aga eks ta hoiu vähemalt mingit õigluse paistet, ja selle nimel, kui mind peakski kinni võetama ja üle kuulatama — kindlasti pääsen ma lahti...»

«Ah, Juhan, ma tean, sina oled alati nii suur optimist!»

«Ja fašismi lõplikku võitu maailmas ei usu ma ka mitte. Olgu aeg pikk või lühike, see peab kokku varisema.»

«Näed sa, Juhan, kas sa ei tee ennast juba praegu süüdlaseks säärase jutuga!»

«Tõsi jah. Pea meeles, et kõnelen seda praegu ainult sulle. Kuigi ütlesin, et ma ei karda isegi kurje inimesi, on mõistlik siiski praegu olla vait seal, kus sa inimest ei või usaldada. Võid mõelda, mida tahad, kuid rääkimisega ole ettevaatlik. Aga: ükskõik millal ka sõda lõpeks, kord tuleb ikkagi jälle rahuaeg, head jõud pääsevad teenitud võidule, maailm, tulnud välja sellest meeletust sõjast, asub jälle ehitama, looma, inimeste hüvanguks ja õnneks... Kallim, me näeme veel palju ilusat ja head...»

«Tsst!» ütles järsku naine.

«Mõni laps ärkas või?»

«Ei, väljas käiakse.»

Samal hetkel kuuldus alt tugevat koputust mingi kõva esemega vastu koolimaja välisust ja vali mehehäääl hüüdis:

«Hei, tehke lahti!»

«Armas taevas, kes seal on?» sosistas hirmunud naine.

«Ole rahulik, ma lähen vaatan.»

«Taevas, mul on hirm!»

Juhan Lepassaar otsis hommikuhämaruses toakingi, tõmbas mantli selga. All ukse taga muututi kärsituks. Kostis uuesti kolistamist ja hüüdeid:

«Uks lahti! Kas siin majas inimesi elab või ei ela?!»

«Taevas, need on nemad! Kuuled, nad põrutavad püssipäradega vastu seinu. Miks ma just täna hakkasin sellest rääkima! Ma ise kutsusin nad välja oma mõttega!»

«Rahusta ennast, Juta. See on rumalus, mis sa räägid. Ma lähen kohe vaatama, mida seal tahetakse.» Lepassaar ütles nii, teadis aga väga hästi, ei kahelnud sugugi selles, mida seal võidi tahta.

«Oh, kui ma saaksin su nüüd kuhugi ära peita! Ütleksin, et sa pole kodus, et sõitsid ära. Ehk jääks vahepeal aega mõelda, mis teha. Armas taevas, mis küll saab!»

«Ole rahulik, ma lähen alla.»

Nüüd kolistati all ka maja teiste uste juures.

«Kes seal on?» ütles Lepassaar all trepikojas, üks käsi ukselingil, teine võtme küljes, nii kindla ja rahuliku häälega, nagu ta iganes suutis.

«Seaduse nimel. Tehke lahti!»

Seaduse nimel... Kui hetk poleks olnud nii tõsine, kui ähvardav oht poleks olnud nii tundmatu ja määratu, ta oleks kindlasti vähemalt mõrult muianud. Seaduse nimel... See pidi olema seadus!!? Lepassaar keeras ukse lukust lahti. Linki polnud tal vaja vajutada, sest vaevalt sai võti teha teise ringi, kui uks pärani prahvatas, järele andes survele väljastpoolt. Lepassaar taganes tahtmatult sammu, et mitte ennast pikali tõugata lasta. Kolm meest seisis väljas, keskmisel nendest rinnakõrgusele tõstetud püstol Lepassaarele suunatud. Küsimata nime, küsimata, kas ongi tegemist sellega, keda otsitakse, kuulutati:

«Olete areteeritud.»

Elektritaskulambi valgel leidsid sissetungijad ühe klassiruumi ukse, Lepassaar tõugati sinna sisse. Väljast tuli veel mehi juurde, revolvriv pihus, mõnel valge side varrukal, vintpüss rihmal. Millise väega tuldi inimese juurde, kellel polnud relvaks mängupüstolitki! Kaks meest jäeti Lepassaart valvama, kolm-neli ronisid kolinal üles, Lepassaare eluruumidesse.

Järgnes läbiotsimine. Puistati segamini paberid, raamatukogu. Lepassaarel oli aastaid kombeks olnud säilitada endale mälestuseks igalt lõpuklassi õpilaselt üks koolivihik. Nii oli tema riulile kogunenud mitusada hoolikalt hoitud vihikut, emakeele kirjanikke, täis noorte, parajasti inimesteks kujunema hakkavate laste mõtteid, üldiselt kobavaid-kohmakaid ja nurgelisi, mõnikord aga oma vahetus siiruses liigutavaid ja värskuses hämmastavaid. Lepassaar lehitses neid mõnigi kord, katsudes meenutada nende kirjutajaid, kuidas nad olid olnud, kus kohal klassis istunud. Enamikku ta mäletas üsna täpselt, mõnest tuli aga meelde ainult nimi, teisest nägu, mõnest oli mälestusi kui raskesti kasvatatavast sänikaelast... Nüüd lebasid need vihikud koos palju muu paberiga varsti põrandal. Läbiotsijad võtsid kaasa kirjavahetuse — aga mis kirjavahetuse oli Juhan Lepassaarel säilitatud? Oma praegusele naisele saadetud ja temalt saadud kirjad ajast, mil nad olid pruuti-peigmeest. See oli nii inimlik, nii sügavasti isiklik, milles, kui tahtsid, võisid sorida nüüd need... Mida nad siit mõtlesid leida? Tõsi, paar

vähast väärtset: üks vanaisalt saadud kapslitega hõbeuur, mis ei käinud, kaks odavavõitu kiviga sõrmust, mida neist kumbki tavaliselt sõrmes ei kandnud, — need võeti kaasa. Midagi pidi ometi saama ka oma vaeva eest!

Juta Lepassaar oli esialgu nagu halvatud. Suure rutuga oli ta, enne kui mehed üles jõudsid, hommikumantli selga tõmmata saanud. Ta seisis hulk aega liikumatult paigal, näis, nagu oleks ta siin võõras või ülearune. Ei teinud temast välja ka läbiotsijad, ei küsinud ega pärinud temalt midagi, vaid talitasid omapead, nagu oleks maja inimestest tühi, nagu oleks maja perenaine neile õhk. Aga kära peale ärkasid lapsed. Ja see andis Juta Lepassaarele elu tagasi. Ta jättis sissetungijad mehe töötuppa õiendama, jooksis ise laste juurde, rahustas, nagu oskas, suuremaid, aitas väikese Sirje asjale. Ta oli emalind, kes laotab tiivad oma perekonna üle. Jah, seda ta oli.

«Noh, head nägemist, proua! Andestage, et tülitasime. Mehe peame kaasa viima, aga ei tea, kas te meile seda pahaks panetegi...» irvitas üks. «Noore proua asi,» lisis teine juurde.

Juta Lepassaar oleks tahtnud karjuda, kisendada, oleks tahtnud neile välja valada oma viha ja põlguse. Aga ta taltsutas ennast, kui vaatas lastele, kes olid hakanud hirmu pärast nutma, kõik kooris. Kui nad vähemalt emastki ilma ei jääks!

Väljas hakkas juba koitma, kui «seaduse teenrid» oma saagiga koolimajast lahkusid.

*

Juta Lepassaar ei olnud naine, keda oleks palju nähtud väljaspool kodu. Nelja lapse juures, kellest alles kõige vanem üksi ühe aasta koolitoas oli istunud, polnudki nii lihtne teha palju muud kui elada oma perekonnale. Aga hool kodu eest ei tundunud talle mingi koormana, ta armastas oma meest, oli temaga õnnelik; ja lapsed aina mitmekordistasid seda õnne. Juta Lepassaar elas oma kodule. Ta polnud harjunud asjaõiendustega, linnaskäimistega, sekeldustega ametiasutistes.

Aga nüüd ta pidi. Ja suutiski.

«Kui ta õige mees on, siis tuleb ta varsti tagasi. Ja kui ta süüdlane on, siis saab ta oma teenitud palga, prouake, pole midagi teha,» öeldi talle omakaitsestaabis, kuhu ta läks kohe hommikul vara. Mees oli aga juba koos mitme teise samal ööl areteerituga ära linna viidud.

«Kokku vangiga ei saa. Aga paki võime üle anda, kui soovite. Kirja ei tohi olla,» vastati talle linnas, sünges politseihoones, kus oli palju tube ja uksi, kus palju kõrke mundrimehi, küll rohelises, küll hallis, sekeldas tähtsate ametinägudega. Üldse pääses ta sinna sisse suure vaevaga, kes teab, võib-olla ainult tänu sellele, et mõnel neist mundrimeestest tekkisid ilusat väikest noort naist nähes oma mehelikud kujutelmakesed...

Ah, see oli vihastav, ah, see oli ahastusse viiv! Ei tea, pole teada, pole võimalik, praegu mitte — aina eitavad vastused, aina õlakehitused, hea, kui ükskõiksed, sagedasti aga ka jubedust sisendavad. Ainult seda leidis ta eest, kui ta üldse kuhugi sisse ja kellegi jutule pääses.

Sügis tuli. Uus koolijuhataja määrati kohale. Lepassaare saatust polnud selge. Vist oli ta siiski veel elus, vist polnud ta kohta tehtud ka veel mingit otsust. Lepassaare perekond pidi aga vastu talve otsima uut ulualust. Juta Lepassaarel polnud kuhugi minna. Tema vanemad, vanad ja vaesed väiketaluinikud, elasid kaugel, hoopis teises maa otsas, enam kui paarisaja kilomeetri taga. Kuidas ta oleks pääsenud sinna, oma nelja lapsega ja aastate jooksul korjatud hädavajalikugi varanatuksesega? Kui polnud mingisuguseidki sõiduvõimalusi, ei luba raudteesõiduks ega jõukust auto hankimiseks altkäe. Ja abipalvega ei tasunud pöörduda nende poole, kes ise häda polnud tunda saanud. Ning omasugused õnnetud olid vaesed, teenistusetu, majatamaata. Ja siiski leidis peavarjuta jäänud Juta Lepassaar ulualuse just säärase saatuskaaslase juures. Mõne kilomeetri kaugusel Leesikmäe koolimajast elas, nüüd üksi aastase lapsega, noor uusmaasaaja naine, kellel oma meest enam ialgi koju oodata ei maksnud, sest too

langes fašistlike bandiitide ohvriks juba esimestel päevadel. Selle naise hütti mahtus elama ka Juta Lepassaar.

*

Juhan Lepassaar istub vanglas. Mitte üksi, sadasid hoitakse siin temaga koos kinni, tuhandeid võib-olla on siit juba läbi käinud. Siin on inimesi kõige mitmesugusemast vanusest — halle habemikke ja üsna noorukei poisse, peaaegu veel lapsi. Siin on inimesi igast ühiskonnakihist — haritlasi ja talupoegi, töölisi maalt ja töölisi linnast. Nad ootavad siin oma saatust, aga suurem osa neist ei tea sedagi, milles neid süüdistatakse, missuguste seaduste põhjal neid süüdistatakse, kui kaua neid kavatsetakse kinni pidada. Üsna vähe on neid, keda siit ära viiakse vabakslaskmiseks. Küll aga läheb siit iga päev minema neid, kellest on teada, et nad lähevad oma viimsele, mitte väga pikale matkale. On siiski hulgas ka neid, kellele kuulutatakse armulik otsus: aasta, kaks aastat, kolm aastat koonduslaagrit.

Ei ole see vangla säärane, nagu Lepassaar kujutles lapsepõlves, nagu vanaema kirjeldas pisikesele kuueaastasele Jukule vanglat, pahade kurjategijate kinnihoidmise ja karistamise paika, kui jutustas muinasjutte: süllapaksused müürid, ruutjalasuurune aken üleval kõrgel lae all, käsivarrejämedused trellid, raske rautatud uks roostetanud hingedel, mis avaneb ainult kord päevas, et sõnatu valvur saaks tuua vangile toitu: leiba, vett ja natuke soola. Ei, see koht, kus Lepassaart kinni peetakse, on proosalisem ja odavam. Mitu vana, tarvitusest väljalangenud kaubaaita raudtee maa-alal on piiratud kõrge, mitmekordse okastraadiga; iga niisugune hoone, puust, küttekolleteta, on jaotatud plankudest vaheseintega kambriteks; igasse niisugusesse kambrisse on tuubitud kuuskümmend inimest, kaheksakümmend inimest, sada inimest! Inimesed on nii tihedasti koos, et päeval on vaevalt ruumi astumiseks, öösel mahaheitmiseks. Aknaaugud, need jah on kõrgel, nendest välja vaatama ei ulatu. Kuid muinasjutu raudlattidest trellide asemel on need tolmunud

klaasiga kaetud valguseavad kindlustatud paksult ristirästi etteveetud okastraadiga. Iga hoone ümber kõnnib kahemeheline vahipost. Peaks keegi julgema oma nägu aknale upitada, siis tulistatakse hoiatamata. See kodukorrapunkt on muuseas Juhan Lepassaarele valvuri poolt sissetoomisel teatavaks tehtud. Muud asjad — kuidas istuda ja astuda, kuidas leida õhtul magamisaset, kuidas õiendada oma hädatarbeid, seda tuleb õppida vanemate olijate käest.

Elu on visa. Ta ei kustu nii kergesti, kuni teda ei kustutata vägivaldselt. Esimeste päevade ängistusest toibutakse kõige kiuste ja elatakse siingi . . . isegi magatakse öösiti, põrandal, külg külje kõrval, mantlihõlm all ja teine peal. On mõni soetanud endale vaibagi, kuid olgu see mantel või vaip, päeva paari pärast on nad kaotanud põranda poris ja tolmus iga sarnasuse sellega, mida tavaliselt nimetatakse mantliks või vaibaks. Juhan Lepasaar on saanud aeg-ajalt pakikesi naiselt, toidupoolisega. Ei mingit kirja, ei ka teadet valvurilt, kellelt see saadeti. Aga ta tundis eksimatult oma naise käe nende saadetud palakeste maigus. Muidugi, palju vangidele toodavast läks kaotsi, kuid vististi ei jõudnud vanglapersonal siiski kõike ära süüa ja nõnda ulatus ikka ühtteist ka vangideni, kelle elu vanglatoit küll kaua poleks suutnud ülal pidada.

Juhan Lepasaar istub vanglas. See ei tähenda, et nad kogu päeva just istuksid või seisaksid kambris. Ei, neid viiakse ka sinna-tänna tööle. Mitte ainult neid, kellele on karistus ära määratud, vaid ka neid, kes alles istuvad eeluurimise all. Aga kui sisutuks on muutunud siin need mõisted, kui ülearuseks see vahetegemine. Mis tähendus on siin uurimisel või otsusel, seadusel või kohtumõistmisel. Siin on kõik mõisted segamini paisatud, pea peale pööratud. Oled kord kinni võetud, siis oled ka süüdlane, see on ainus siin maksev, olgugi vahest kirjutamata seadus.

«Ma olen veel elus,» on sageli Lepassaare esimeseks mõtteks, kui ta ärkab — iga öö jooksul mitu-mitu korda — kui ta ärkab pealiskaudsest tunni-paarisest unest, mis enam kurnab, kui kosutab, kui ta kuuleb enda ümber lamavate inimeste norskamist, korisemist, oita-

mist, unetute rahutut küljekeeramist. «Ma olen veel elus.» On raske öelda, kas see teadvus oma füüsilisest olemasolust talle igakord enam rõõmu valmistabki. Kuid — viimane lootus pole temalt veel võetud. Võib-olla ei tööta seegi julm masinavärk, mille rataste vahele ta on sattunud, sajabrotsendilise täpsusega. Võib-olla vabaneb ta siiski. Homme? Täiesti uskumatu! Aga — aasta pärast, kolme aasta pärast? Ta elab selle siin üle — elu on visa. Ka terava masinavikati taga heinamaal jääb ometi rohukõrsi püsti ja need triumfeerivad surma üle, mis nüüdsama liikus üle nende peade. Jah, kui ta kord jälle vaba oleks — taevas! Ta näeks jälle oma naist ja kolme poega ja Sirjekest-pesamunakest. Ah, ma pole kellegi võitleja, mul pole kangelasmeelt, raske on olla kangelane viimsete konsekventsideni, kui sul on kodu, perekond, kui oled jõudnud juba teatavasse aastatesse. Ma olen vana, mõtleb Juhan Lepassaar.

«Elu on visa!» Lepassaarele meenub see vana matemaatik, kellega ta paaril korral lühikesse vestlusse sattus oma esimesil siinviibimise päevil. Mida ta mõtles nende sõnadega, millede paatos, millede kirg veel praegu kõlavad Lepassaare kõrvus: «Elu on visa!» Kahtlemata ei mõtelnud ta oma isiklikule elule, sest ta viidi varsti ära, ja nagu aeg-ajalt ikka kuidagi kambrisse ulatuvad teated kinnitasid, peaks tema külm keha juba lebama kuskil massihauas, mis ootab veel paljusid täna siin kambris magajaid ja hingajaid.

Lepassaarele meenub noor töömees, kes paar päeva enne seda, kui temagi viidi sinna, kust pole tagasitulekut, ütles: «Minu saatust on kindel. Kuul. Sellest ma ei pääse. Ma kahetsen ainult, et olen selle palga nii halvasti ära teeninud, et töö, mille ma elus teostas, ei olnud küllaldane. Ma olin liiga humaanne, pidasin vastaseidki inimesteks. Näen, et olen eksinud.»

Jälle üks une ja ärkveloleku vahel möödasaadetud öö jõuab lõpule. Kui mitmes juba? Lepassaar on kaotanud orientatsiooni kalendris, nagu enamik ta kaasvangidestki.

Laes kustub ähmane elektri kuul. Aknaruudukestest lae all nõrgub ruumi varahommikust kalki hämarust.

Juta Lepassaar seob kompsukest jalgrattaraamile. On 13. oktoober 1941. Jutal on jälle ees linnamatk, kui mitmes juba. Hilissuvest on saanud sügis, sügis on pöördunud järsku talvele. Palja maaga on väljas üle kümne kraadi külma. Poriga oli raske jalgrattal, aga ka konarlikud, luukõvaks külmunud rööpad külavahel, mida on maanteeni paar kilomeetrit, teevad hirmu. Rattakummid on vanad ja kulunud. Kuidas sa paikad neid teel külmakohmetute sõrmedega? Juta seob kompsukest rattaraamile. Selles on leiba, natuke suitsuliha ja kolm õuna. Kui ta Leesikmäelt lahkus, siis päästis ta korvi-täie õunu noorelt õunapuult, ainsalt, mis Juhani enda istutatuist üle jäi külmal talvel kahe aasta eest. Hea meelega oleks ta küpsetanud pirukaid, aga polnud jahu. Hea meelega oleks ta kirjutanud Juhani kirja, aga seda ei lasta läbi. Eeluurimisalused vangid, tõsi jah. Nagu võtaks keegi seda sakslaste «eeluurimist» tõsiselt, nagu vangilt üldse küsitakski, mida tal enda kaitseks ütelda on! Nagu talle üldse süüdistust ette pandakski! Saksa fašistide juures ju pole kohut ega õigusemõistmist. Mitte süütõendid, mitte tunnistajate seletused ei kaalu, vaid elu ja surma üle otsustab Lepassaarele avatud toimikus väike poognakaheksandik, millel leidub kolme «usaldusväärse» kodaniku: kirikuõpetaja Arnold Bergi, vabatahtliku ja omakaitse liikme Gustav Härgoru ja konstaabel Jaan Karuste allkiri ja mille tekst oma asjalikus lakoonilisuses kõlab nõnda: «Tõendame käesolevaga, et kooliõpetaja Juhan Lepassaar on meile pike-mat aega tuntud kui k o m m u n i s t l i k k u d e k a l - d u v u s t e g a i s i k .»

Ja 1941. aasta 13. oktoobri õhtul, läbi paksu sel päeval sadanud esimese ja kohe põlvini ulatuva lume lükkab Juta Lepassaar vaevaga kodu poole jalgratast, viies tagasi kasutuks osutunud paki, mida enam vastu ei võetud, ja teadmise, et Juhan Lepassaart pole enam elavate kirjas. Tema tee viib, ilma et ta seda tol korral ise teaks, mõnesaja meetri kauguselt mööda kohast, kus vaevalt mõnekümne sentimeetrise mullakihi all puhkab sadasid süütuid ohvreid.

NELJAS PÕLV

Mäelt, Rae talu õuemurult, kostis vile. Masinist proovis auru ja kutsus kokku talgulisi ning töörahvast. Võbisedes tungis madal, kaeblik heli läbi vaevalt ahetama hakkava sügishommiku, kandus üle hämarniiskete kõrreväljade, kajas tagasi Rae kuusikust, küündis ka alla, Vati popsihütini.

Leida tõusis sängiveerelt, kuhu ta veel hetkeks oli istuma toetunud, kohendas rätisõlme lõua all ja tegi sammu läve poole. Liisa, vanaema, küürutas pliidisuu ees, sütitas tuld, mis niiskeisse hagudesse kuidagi ei tahtnud hakata.

«Kas ikka lähed või?» tõstis ta pea ja küsis, kui kuulis ukselinki kõlksatavat. «Oh, lapseke, mul on sinu pärast küll hirm... aeg on täis... süda valutab...»

«Kas mul endal ei valuta, aga mis sa hing ometi tahad teha... Jätakski minemata, jõuakski Hendriku torisemise ära kannatada, aga kes meie odraraasukese läbi laseb, kui ma nüüd ei lähe?... Ei ole midagi, memm, vahest täna kannatab veel...»

«Jumal küll... hoia sa ikka ennast, lapseke...»

«Hea küll, memm, hea küll, ära nüüd sellepärast... Pane põrsale kaks umbpeotäit jahu peale, söök on muidu valmis,» lohutas Leida vanaema juba läve tagant.

Suvest saadik olid nad jäänud kahekesi, vanaema Liisa ja ta pojapoja Reinu noorik Leida. Rein, nagu ta kinni viidi, nii ta jäi. Ei kuulnud temast keegi enam kõige vähematki. Räägiti, nagu oleksid sakslased ta maha lasknud, räägiti, et omakaitsemehed, räägiti, et viidud ära linna ja sealt veel kuhugi edasi, kõneldi

sedagi, nagu oleks Rein põgenema pääsenud, aga selget aru nemad, kaks naist, kätte ei saanud. Rukkiküüvi ajal oli Leida küll käinud linnas kuulamas, tuli aga sealt tagasi niisama targalt, kui oli läinud.

«Maha oleks ta kuradi pidanud tõmbama siinsamas,» hooplesid valla valgelindimehed. Seda siis ainult võis arvata, et Rein, kui ta enam elus ei pidanud olema, oli otsa saanud kuskil kaugemal.

Rein, see oli vanaemal viimane. Ainuke lastest ja lastelastest, kes oli talle jäänud, kuigi ta ise oli sünnitanud viis poega. Ei olnud elus õnne Luukaste popsuguvõsa meesperel. Kas oli see jumala poolt peale pandud karistus mõne suure süü eest, mis sündinud kolm või neli inimpõlve tagasi? Või karistati naise selle eest, et nad polnud küllalt usinad oma mehi ja poegi tagasi hoidma kurja maailma ohtlikest võitlustest? Suurema osa oma elust oli Liisa kasvatanud lapsi — enne poega, siis pojapoega. Aga nagu oli mässaja olnud ta mees, nii oli saanud mässaja ta pojast ja nüüd poja-
pojastki . . .

Liisa oli kolmekümne viie aastane, kui ta mees oma õigusenõudmise eest maha lasti. Liisa oli siis noor ja kogemusteta, ei ta mõistnud meest keelata heitmast nende kilda, kes ütlesid, et nad toovad rahvale parema elu, annavad maad. Kas Liisa ei teadnud, kui raske neil oli, hulga pisikeste lastega, igaveses kolimises mööda moonamajasid ja popsihütte, ühest kohast teise, lootuses leida paremat, lootuses, mis kunagi ei läinud täide . . . Kuidas ta saigi siis meest keelata? Ja siis läks nii, nagu läks. «Need hirmsad asjad aga olgu teile õpetuseks ja äratuseks, et inimene ei pea mitte käima kurja maailma patu teede peal ega panema vastu oma jumalast seatud ülematele,» meenuvad Liisale sõnad kirikukantslist, pühapäeval pärast verist kohut . . .

Oli raske moonakanaise elu, mis rääkida siis moonakast mahajäänud lesknaise põlvest. Tappis samal talvel kurguhaigus neli tema viiest pojast, üksteise järel vaevalt nädala jooksul kanti nad värvimata saelaudadest kirstukestes välja moonakamajast, kuhu Liisal oli mõisahärra armu poolest lubatud jääda jüripäevani, kuigi ta mees oli olnud mässaja.

Nagu imekombel jäi ellu üks. Ants-poeg, üheksa-aastane jäi ellu... milleks? Et tosin aastaid hiljem korrata oma isa saatust. Liisa oli noil aegadel ligi viiekümnene, pidi siis elukogemustelt olema tüki maad targem, aga nagu ta kolmteist aastat tagasi keelata ei mõistnud oma meest — paremat palka ja lapikest maad, mida mehed mõisast nõudma läksid, oli ju nii hädasti vaja, — nõnda ta nüüd ei suutnud keelata oma poega. Oligi ju kõik jälle kuidagi teisiti. Suur sõda oli. Kui see algas, ei olnud Ants veel ealine, aga paar aastat kadusid nobedasti ja siis pidi Antski minema kodunt keisri käsul. Kui ta tagasi tuli, sõjamehe riideis ja püss üle õla, siis, räägiti, oli keiser ametist lahti tehtud, ei pidanud keisrit enam olemagi... nüüd pidid kaduma mõisnikudki, nüüd pidid kõik saama maad. «Nüüd on asjaga tõsi taga, nüüd me endaga enam mängida ei lase, küll näed, ema!» Need olid Antsu sõnad. Liisa süda värises, aga nähes oma poega nii noorena ja rõõmsana, jättis ta oma südamevalu enese teada. Ei läinud see maasaamine küll nii ruttu, suvi kulus Liisal endiselt talutöös, Antsu aga ei olnud kuigi palju näha kodumail... «Jookseb sul ringi see Ants,» sõnas mitmel korral Liisale Jüri, Antsust kümmekond aastat vanem sulane sealsamas Rael, kuhu Liisa tegi oma päevi majahüti ja kartulimaa eest. «Jookseb ta sul ringi, seni kui saab kuuli. Oodaku ikka ära, kui tuleb maajagamine, saab temagi. Ärgu tükkigu tahtma enneaegu. Kui palju sinu vanamees viiendal aastal sai? Ega nüüd ka veel ei tea, kuidas see asi jääb.»

Kui Liisa sellest pojale jutustas, sai too päris paha-seks. «Vaata, niisuguste pärast meie asi edasi ei lähe! Kui kõik nii mõtleksid, siis me ei saaks kunagi midagi! Ei, ema, minul oleks pärast häbi midagi tahta, kui magan kodus ja hoian oma nahka, sel ajal kui seltsimehed võitlevad.»

See oli segane aeg. Ei mäletanud Liisa vanainimesepea enam ammugi kõiki tolle aja sündmusi ilusasti rida mööda... Valitsused tulid ja läksid, vallamajas olid kord ühed mehed, kord teised... Aga kui siis ükskord öeldi, et nüüd on jälle tulnud päris ja jäädav valitsus ja et sõda on igal pool lõppenud, siis ei olnud Liisal

enam poeg-Antsu, rõõmsat ja julget. Lahingute tuli oli Antsu säästnud, halastamatu klassikohus oli saatnud ta seotuna püssiraudade ette, nagu tuhandeid teisi enne ja pärast teda. Rae talu Vati popsihütis aga sünnitas Antsu mõrjsja Juuli, nooruke nagu Antski, poja. Sünnitas poja ja suri ise nädala pärast.

Rael peksti reht. Suur garnituur, peremehe enda oma, undas keset õue. Viljakoormaid veeres talu laiadelt nurmedelt õuele juba teist päeva. Talgulised ja muidu töörahvas, oma kakskümmend viis inimest, oli kibe-dasti ametis, et hakkama saada veoga, põhu eestvõtmi-sega, aganate kandmisega, kottide koormale tõstmisega, terade aita puistamisega. Peremees Hendrik jooksis nobedasti ringi, käis põhuküünis vaatamas, kuidas ära mahub, aidas salvelaudu seadmas. Palju, palju ilusat vilja tõi sügis koju.

Naabriperemehega, kes seisis kottide juures, kõlbas ajada sõna juttu, kui oli natuke mahti hinge tagasi tõmmata.

«Ei saa ju muidu, pead ikka ise igal pool ees ja taga olema.»

«Kus sa sellega, ei tule midagi välja, kui lased niisama...» Nad olid mõlemad põlise olemisega oma taludes, Rae Hendrik ja tema naabrimees. «Kõvad mehed, põllumehed ja töömehed,» kinnitasid nad ikka jälle teineteisele.

«Oli ikka hea, et sai teine enne sõda ära ostetud. Maksis küll oma pool miljonit, aga on hoopis teine asi, kui sul riist omast käest võtta; sinu asi, kunas sa peksad...»

«Ja raha oleks muidu niikuinii sõnnikuks läinud...»

Üks kottidest masinaotsa all oli jälle täis saamas. Mehed kummardusid selle kohale, silitasid, lasksid läbi pihu joosta kuldseil nisuivadel, vaatasid teineteisele otsa. Hendrik kõrtsis kotisuu oma kõvade sõrmede vahele, teine mees sidus nõöri kinni. «Peonaha võtab kibedaks, kui neid siin päeva läbi kinni kisud... Ütle, palju arvad veel saavat?»

Hendrik heitis pilgu kõrreväljale, mille kaugemas otsas, rohkem kui pool kilomeetrit talust eemal, oli koormategemise järg. «Mis sa nüüd mõistad ütelda,

eilsega kokku tuleb oma paarsada viiskümmend kotti ära... Ega ei maksa sellest ülearu palju küla peal kõnelda, saad ju isegi aru, eks ma homme loe jälle sinu kotte...»

«Mis sa siis mõtled!»

«Aeg ei ole ju niisugune. Ega need uued mehedki... Tahavad nemad ka, muudkui anna... Aga noh, on nad nii head-halvad, kui nad on, et nad meid neist me oma sulidest ja varastest lahti päästsid, selle eest pead ikka ütleva aitäh, kui tahad aus inimene olla...»

«Einoh, kui sa ikka mõtled, eluaeg on ta olnud igavene sant, kopikat raha taskus ei ole, ja nüüd... ole lahke! Ajavad su kõige paremast maast tükid ära, mis meeldivad, ja sina ära tee suudki lahti! Noh, ma ütlesin kohe, et ega see nii ei jää!... Kuule, mis sa nende Luukase naistega mõtled teha? On ka täid krae vahel...»

«Mis ma mõtlen? Siga ma ei taha olla. Elagu. Tehku mõni päev rohkem. Leida on noor inimene, vanast Liisast pole enam asja, aga eks ta kodu järele ikka vaata... Leidal ju laps tulemas... Elagu. Aga mis minu oma, on minu oma. Kas Rein ei olnud kevadel suureline? Ei ole midagi, sai oma palga. Haris tüki minu maad kah ja asi tahe. Ma ütlesin talle kevadel, kui ta seemnele järele tuli: vii aga vii, aga vaata, et sa külvi ära ei narri, ega ei tea, kes sügisel kokku paneb... viimati tuleb see töö veel minul endal ära teha. Nii ta tuligi!»

Paar sammu Hendrikust ja ta naabrimehest eemal seisis Leida, reha käes. Nobedasti tõmbas ta masina alt aganaid suurele takusele kanderiidele. Pidi olema kärmas, et ei ummistuks masinaalune — aganikku aga oli iga seljatäiega käia pikk tee üle suure talu laia õue. Leida oli väsimusest nõrkemas. Aga ta pani vapralt vastu tööle, milles ta polnud harjumatu, mida ta oli lapsest saadik teinud. Ühetooniline töö ainult kiusas mõtlema mõtteid sel ajal, kui ihuliikmed ennast masinlikult pingutasid.

Kui õnnelik oli olnud nende kevad Reinuga! Jumal hoidku, nad ei olnud ju vajanud teab mida — see kümme hektarit maad, tõi küll, head põllumaad, kus

vili kasvas. Kas Raele ei jäänud veel tervelt kolmkümmend, seda kõige paremat, kodu ja õueaia ümbrust? Millise rõõmuga olid nad vaadanud orase tärkamist, mis pidi kasvama kuldseks viljaks, lõhnavaks leivaks ka nende lauale! Millist õnne oli ta tundnud, kui esmakordselt tajus endas liigutavat uut elu. Kui julge, kui kindel, kui hea oli olnud kõik! Ja ometi oli see möödunud nagu lühike unenägu.

Seljatäis oli jälle valmis. Leida upitas selle endale vaevu selga ja läks oma kahekordse koormaga üle muru aganiku poole. Pilk talutava raskusest maas, nägi ta silmle kippuva pearäti serva alt siiski, et juba tehti koormaid just seal, pika põllu teises otsas, kuhu kevadel olid külvanud tema ja Rein. Oh, ta teadis sellest juba, et nii on uus seadus, et peremees saab saagi endale, Hendrik oli ka ise ütelnud, et ta ei mõtlegi jätta teistele seda, mis tema oma on, aga sellegipärast, üks oli teada midagi, teine oma silmaga näha — valu nagu noapistest lõi Leidale südamesse. See valu vallandas jälle mälestustetulva, kujutelmad õnnest, mis oli nii käes, mida oleks tahtnud nii hoida, aga mis kadus käest, mida ei jõudnud hoida.

Valge hobune oli vist esimene, kes sai koorma sealt. Nüüd seisis see valge just masina ees ja poiss koorma otsas hakkas andma üles esimesi hangutäisi. Masin oli koormavahetusel jooksnud mõne silmapilgu tühjalt, nüüd rapsatas trummel uuesti, undamisehää! muutus pisut madalamaks. Ja nüüd siis rabisesid Rae peremehe uutesse kõvadesse viljakottidesse, millele omanikumärgiks oli sisse kootud kaks sinist triipu, kuldse vihmana terad tema, Leida viljast, leivast, mis oleks pidanud kuuluma temale ja ta lapsele. Ei, Leida võis kõigest aru saada, aga et see, mida ta nägi, oli mitte ükski tõelus, vaid pidi olema ka õigus, see ei mahtunud ta pähe, ei. Ta pidi suruma hambad risti, et mitte suure häälega kisendada hakata. Õigus? Õigus? Kus oli õigus? Õiguse nimel oli tapetud Reinu vanaisa Jaak, õiguse nimel oli hukkunud Reinu isa Ants, õiguse nimel oli viidud Rein. Kas see pidi olema õigus? Leida teadis nüüd paremini, kui seda oli osanud seletada Rein, kuidas oli lugu selle õigusega. Ta ei tarvitsenud seda osata

sõnastada, ta tundis seda kogu oma kehaga, et õigus ei olnudki muud kui risti vastupidine sellele, mis sündis praegu. Õigus oli olnud neil, kes tulid ja löid sihitikud Rae Hendriku nurme: siitsaadik sulle. See oli õigus, mille eest oli kolm põlve oma elu ohvriks toonud.

Leida tõstis korraks pea, kohendas rätikut, ja samal hetkel puutusid kokku tema ja peremehe pilgud. Kas oli Leida pilgus nii palju põlgust või viha, kas Hendrik häbenes või tundis ta endas mingit seletamatut hirmu, aga ta lõi pilgu maha. Midagi imelikku näis temas sel hetkel liigutavat. Ta astus sammu Leida poole ja ütles:

«Ma annan mahategemise ja kokkupanemise eest ikka sulle kah. Ühe koti vähemalt. Ega sul ei ole õigust midagi nõuda, aga ma ei taha siga olla. Oled ikka vaeva näinud ja...»

Leida vaikis. Kuidas ta oleks tahtnud praegu paisata Hendrikule näkku tõde. Põletavate sõnadega rünnata, hävitada, põrmuks teha. Aga samal hetkel ta tundis endas esmakordselt valu, mida ta varem polnud kogunud, millest ta aga kohe teadis, mida see tähendas. Ja siis ta teadis, et ta ei tohi. Et ta ei tohi mõtelda ainult endale, et ta peab mõtlema sellele teisele, kes oli ootamas pääsu ellu. Leida vaikis.

«Ma annan hobuse, kui su odrad läbi laseme, võid ühes ära viia.»

Leida toetas end rehavarrele. Valuilme tõusis talle näkku.

«Ma ei jõua enam. Ma pean minema koju. Mu tervis ei kannata õhtuni.»

Järgmisel hommikul oli Vati väikeses tares kahe nais-hinge kõrval õhku hingamas, õhku, mida ses hurtsikus polnud palju, kuid mis — ainsa asjana maailmas — oli maksuta, pisike, õnnelikult maailma saabunud poiss. Mis oli, mis on hoidnud ülal neid, raske tööga koormatud naisi, et kõige uskumatumais raskusis, kõige viletsamais väliseis tingimuses saadi siiski täita oma emakohustust? Oli hommik ja väike suu haaras agarasti kinni oma esimesest toidust, inimene alustas oma esimest toidukorda.

Noor ema aga lamas väsinuna oma asemel. Ta oli maganud. Nüüd, ärkvel, silmitsedes vastsündinut, kelle

soojust ta tundis oma ihuga, ta tuletas meelde oma eilset päeva. Vanaema kõndis tares ringi, peatus Leida aseme juures ja ütles:

«Rae Hendrik ei olegi nii halva südamega. Näe, eile töid ikka ära meie odrakesed ja kott nisu oli ka vankril, et noh, jumal on õnnistanud ja teie seal ka ikka vaeva näinud...»

«Vanaema...» alustas Leida. Ta tahtis vastu vaielda, ta tahtis ütelda, kuidas selle armu poolest antuga midagi heaks ei tehta, ta oleks tahtnud ütelda nüüd kõike seda, mida ta eile Hendrikule ütelda ei julgenud, ütelda ei tohtinud. Aga ta oli alles nii nõrk, et vaevalt kuulis oma häält. Ja sellepärast ta ütles suure pingutusega ainult:

«...anna mulle juua.»

Ja kui ta oli asemele tagasi vajunud ja kosununa joodud veest ennast paremini tundis, kui ta tundis endas uut jõudu, — imelik, see jõud oleks nagu tulnud selle väikese põse soojast puudutusest, kes lamas ta kõrval, siis ta mõtles:

«Peaksin ma elama. Ja miks ma ei peaks, mul pole ju midagi viga. Võib-olla ei näe ma Reinu. Aga mul on ta poeg... Reinu ei ole vist enam, nagu pole ta isa ega ole ta vanaisa. Aga on pojapoeg. Las ta kasvab... Vanaema on vanaks jäänud ja elu on ta pehmeks teinud... minu poeg, Reinu poeg, kasvab, saab tugevaks, kõvaks nagu ta isa ja vanaisa. Kui pajukännul kõik võrsed maha niita, ta ajab ometi uusi... Ei jäta nad võitlust, need meie mehed... ega või olla, et see läheks igavesti tühja...»

Aga tema kõrval puhkas poeg, kes praegu teadis veel vähem kui ta ema, et võitlused, milles olid langenud tema isa ja vanaisad, olid juba lõpule jõudmas, et tema oli juba üks neist, kellele pidi saama õnn osaks elada paremas, inimväärsemas maailmas.

ÕIGUS ÕIGELE ELULE

1

«Tütreke, kallis tütreke, mul on nii valus surra, et sa veel nii noor oled, et ma sind enam aidata ja õpetada ei saa... Pea minu sõnu meeles. Kui hakkad mehele minema, ära vaata rikkusele ega uhkusele, mine sellele, kellele süda käsib minna.»

Nii kõneles surivoodil Madise talu perenaine Hilda, noor inimene alles, veel mitte täis neljakümnene, oma tütrelle, seitsmeteistkümneaastasele Eerikale. Eerika nuttis, mõte sellest, et ta ema sureb, oli nii kohutav, ta ei suutnud seda uskuda, aga ta ei saanud unustada ka seda, et arst viimati oli ütelnud, et pole mingit lootust enam, et opereerimist korrata tähendaks ainult surma lõikuselaul.

Eerika ema oli olnud verivaene tüdruk, kes ei suutnud vastu panna oma vanemate soovile ega ka ise ära ütelda rikkale vanapoisile, kellele oli tulnud pähe võtta endale ilus noor naine. Aga kui nende esimene laps oli olnud tüdruk ja paari aasta jooksul uusi ei järgnenud, siis oli ka Madise Jaani armastus otsas ja Hilda muutus jällegi taluteenijaks, selle vahega ainult, et talle polnud vaja palka maksta ja ta ei saanud oma peremeest ning käskijat vahetada. Ei olnud isal erilist armastust ka oma tütrelle vastu. Okas oli südames — kas ei võinud laps olla poiss! Oleks olnud nimekandja, kellele pärandada talu, see Madise Jaani taoliste meeste ebajumal. Aastad siiski harjutasid paratamatusega ja mõttega, et tüdruk tuleb panna Madise talu väärivale mehele. Säärasele, kes mõistab lugu pidada rikkusest ja kellel ka endal midagi on.

Kas ei passinud selleks ta naabrimees Ruudolf, mõnda aastat juba peremees pärast isa surma? Aga siis pidi ruttama, sest sääraseid poisse oli vähe. Natuke nagu muret tegi Jaanile, et Ruudolf ei olnud just kõige noorem, aga ta tuletas ruttu meelde, kuidas ta ise ka juba tublisti üle neljakümne oli, kui naisevõtmise-tükiga hakkama sai...

Mis aitas see, et Alatare Rein ja ta elukaaslane Roosi olid abiellunud selgest armastusest? Poiss ja tüdruk ühes talus teenimas, nad heitsid ühte ja läksid paari ja — perekonnainimesel on ikkagi mingit pesapaika vaja — asusid Madise Jaani krundil asuvale popsikohale. Sellega oli Rein siis kinnistunud ühtlasi põliseks sula-seks Madise Jaanile, naine suvel niisama abiks, kunas aga vaja oli.

Armastus oli kaks noort inimest kokku viinud ja armastusest piisas aastate jooksul seitsmeks lapseks. Aga leiba seitsmele lapsele jätkus vaevalt, seda pidid nad hakkama vaatama endile ise, niipea kui vähegi kaela kandma hakkasid.

Nende esimese poja nimeks sai Andres. Oli tark ja terane poiss, lühikestel talvedel külakoolis esimene igas asjas. Aga kes võis mõtelda koolitamise peale? Sel ajal, millal Andres neli koolitalve läbi sai, oli Reinu peres kuus lapsesuud söömas. Andres oleks tislormeistri juurde õppima tahtnud, aga ei küündinud jõud sellenigi. Mitu aastat oleks tulnud oodata, enne kui midagi oleks teenima hakanud. Meistrile oleks alguses tulnud õpetamise eest peale maksta. Karjasepalk aga, oli ta nii väike kui oli, tõi perele siiski talveks moonalisa. Ja paari aasta pärast võis Andres teha juba tööpoisi-kaupa. Madise talu vajas temagi tööjõudu. Varsti kündis ta koos isaga Madise Jaani pikkadel põldudel, kaevas kraave, aitas uue lauda ehitamise juures.

Rein ja Andres olid ladunud kümneid tuhandeid turbapätse soost, mis läksid talvel loomadele alla ja kevadel laudast välja rammuks põldudele. Rein ja Andres olid lõiganud sadu meetreid kraave, puhastanud paju- ja kasevõsa Madise sooheinamaadel.

Madise Jaan aga kõneles oma sõpradele:

«Mina. Mina tegin kümme hektarit kultuurheinamaad.

Metsapadrikust tegin viis hektarit uut põldu. Tule teinekord vaatama, missuguse karjalauda ma mineval aastal ehitasin.»

«Kange töömees oled,» kiitsid tema seisusekaaslased, niisamasugused suurte talude peremehed.

*

Armastus. See terve, suur tundmus, millele noortel inimestel on püha õigus, — kui sagedasti madaldas seda üllast tundmust noil ajal talu, pangaarve, kivimaja linnas!

Suure talu krunt oli nagu mingi muinasjutumaa lastele, kus võis imesid läbi elada, metsas marjul olles või jõe ääres õngitsedes. Metsa võis isegi eksida ja hirmul olla, et koduteed ei leia. See oli nii põnev. See oli siis, kui Andres ei käinud veel karjas ega Eerika koolis. Eerika ema ei keelanud tütart Andresega mängimast, isa tegi tüdrukuga vähe tegemist, ei tundnud sel ajal tütre vastu vähimatki huvi.

Suuremaks saades hakkasid nad teineteist pisut võõristama. Aga kui Andres esimest aastat «mehe eest väljas» oli, küsis ta kord Eerikalt, kas ta ei annaks temale oma raamatuid.

«Missuguseid?»

«Ikka neid, millest sa koolis õpid. Vanu, millest sa juba ära õppinud oled.»

«Mis sa nendega teed? Ma võin sulle juturaamatuid anda.»

Andresel ei olnud ka juturaamatute vastu midagi. Aga suurema huviga luges ta Eerika vanu õpikuid, tuletas meelde, mida ta ise koolis õppinud.

Andres luges Eerika õpikuid ja ta mõtted pöördusid Eerikale endale. Eerika aga märkas, et Andrese jutt, ajas ta seda kellega tahes, oli arukam ja tõsisem tavaliste külapoiste omast.

Aasta pärast ema surma lõpetas Eerika kooli. Ja varsti, kui ta oli koju jõudnud, võttis Madise Jaan oma tütreaga ette järgmise kõneluse:

«Kuule, Eerika, kas sa ei mõtle ka, et sul oleks nüüd vaja mehele minna?»

Eerika tegi kohkunud näo.

«Ega ma tea, oled ehk linnas mõne peigmehe valmis vaadanud. Eks meil räägita neist linna koolitüdrukutest igasugust, ema sul ka õpetamas pole. Kuidas on?»

Eerika ei mõistnud midagi vastata, vaatas aga isale otsa tõsiselt ning pahaselt.

Madise Jaani peast välgatas läbi mõte: kui ma nüüd kohe räägin Ruudolfist, aga äkki on tüdrukul linnas veel mõni suurem võimalus? Mõni arst või advokaat, ränkade rahadega mees? Ometi sai ta taluperemehe-süda kohe võitu sellest mõttest ja ta hakkas kujutlema Eerikat ja Ruudolfit siin Madisel majandavat, kaks krunti kokku laskvat, maad lisaks ostvat. Võimalusi selleks oli olemas: kõrval paar väiksemat talu oli pank-roti lävel, need võis kergesti kätte saada, kui nad Ruudolfiga oma rahad kokku löövad. Sellest kujutlusest läks ta nii põlema, et ütleski julgesti välja:

«Mis sa arvad Mihkli Ruudolfist?»

«Kas sa hulluks oled läinud?! Vabanda, isa, et ma seda pidin ütleva.»

«Mis siin siis sinu arvates nii imelikku oleks? Piiri-mees, teada inimene...»

«Teada inimene! Kas sina siis ei tea, mis külas kõnel-dakse? Iga nägus noor teenija läheb Mihklilt lapsega minema...»

«Rahva lori. Mine sa neid rääkijaid tea, kes ja kel-lega. Rikka mehe peale tüdrukud kärmed kaebama. Kohus ei ole midagi kindlaks teinud. Aga Ruudolf on tubli põllumees, oskab talu pidada.»

Jaatile meenub üks kevadine hommik linnas. Ruudolf oli siis alles paarikümneaastane. See oli noil esi-mesil aastail pärast Esimest maailmasõda. Ta küsis Ruudolfilt, et mis tema ka linnas. «Mina või? Tulin vaatama, palju neid linnanäljaseid rentsulis juba pikali on. Vanamees tahtis paar kotti leivajahu turule saata, siis teab, kas maksab tuua. Egas nende käest enne õiget hinda saa, kui nälg ikka kohe kõvasti näpistab...» Ruudolf naerab ise oma nalja, Jaan naerab samuti, nad on kanged mehed, rikkad ja targad. Nii saab talu pidada, kui sul ikka nuppu peas on...

Aga Eerika ütleb:

«Eluilmaski ei lase ma endale sel moel meest kaela määrida. Sa oled mu isa, aga ma ei taha enam seda sõna oma suust välja ütelda, kui sa niisugust juttu ajad. Mina Ruudolfi?!»

«Kuule, tüdruk, ma pidin sulle ütlema, mida mina olen tähele pannud. Sa vahid seda meie Andrest. Aga usu, mis mina ütlen: sellest sul nüüd küll midagi välja ei tule! Maakera peal mitte!»

Eerika kahvatas.

«Mis sa ajad, isa, mina ei vahi kedagi. Ma olen veel liiga noor, et mehele kippuda.»

«Ei tea midagi. Noored tüdrukud need mehele kippuvad just ongi. Sinu ema oli kaheksateistkümneaastane, kui mina ta kadunukese võtsin.»

Eerikale meenusid ema surivoodil öeldud sõnad, ta puhkes nutma ja jooksis toast välja.

«Kas näed nüüd tüdrukut! Just nagu kadunud Hilda. Kohe pill lahti. Noh...» Ähvarduse pomises Madise Jaan endale habemesse.

Õhtu eel seisis Eerika toalävel ja vaatas üksisilmi, kuidas Andres hobuseid niiduki eest lahti rakendas, neid kaevu juures jootmas käis, siis nad talli laskis, suured sületäied ristikut ette viis. Ta seadis ennast minema mööda teerada, mida mööda Andres talle vastu tuli. Ta jäi sammu kaugusel Andresest seisma. Andres seisatas samuti. Nad vaikisid pilgu aega. Siis ütles Eerika ainult:

«Küll ma tahaksin, et meil ei oleks seda talu, seda suurt ja rikast Madiset.»

Ja enne kui Andres midagi vastata sai, või õigemini vastata mõistis, jooksis tüdruk minema.

2

Pikk kevadeõhtune eha näib, nagu ei tahakski kustuda. Ei ole mitte üksnes valge, vaid esimesi õhtuid on ka juba soojem, ja Eerika ütleb Andresele, et ta olevat eile kuulnud juba ööbikut.

«Tõesti või?» lausub Andres. Ja naeratab.

Siis ütleb Eerika:

«Andres, kas sa tead, kuidas ma sind armastan, kas sa tead, kuidas ma sind ootasin!»

Kuus aastat on möödas sellest päevast, mil Eerika Andresele ütles oma mõtted Madise talu kohta. Ja misugused kuus aastat!

«Andres, ära ole nii tõsine, juba jälle. Naerata natuke. Sa ei tea, kui ilus sa oled, kui sa naerata.»

Ja Andres naerataski.

«Eerika, sinu ema oli vaene tüdruk ja läks rikkale vanapoisile. Tema elu ei olnud õnnelik. Minu ema oli vaene tüdruk ja läks vaesele noorele poisile, nagu ta ise. Kas nende elu oli õnnelik? Ei olnud ka. Seitse last alalõpmata poolnäljas, seitsmeaastasest peale karjuseks taludes, kaitse ja emahooleta, kõikide lüüa-lükata, haridust ei mingisugust. Ei ole arsti, ei ole hoolitsust, ei saagi olla hoolitsust ses kitsuses ja mustuses, milles tuli elada. Aga näe, meil on õigus elada oma elu nii, nagu elu elamist väärt on, meil on õigus õigeks eluks. Me armastame teineteist ja me pole nende neetud talude kammitsas ega ahista meid lootusetu võitlus igapäevase leiva pärast.»

«Ruudolf kadus juba aegsasti,» kõneleb Eerika. «Andis kõva käsu, et isa pidi tingimata eest ära minema, kui rinne siia jõuab. Peetakse kinni kas või kümme kilomeetrit Tallinnast. Eks siis isa teinud ka paar päeva enne Punaarmee tulekut kaks koormat vilja ja muu söögikraamiga ja rakendas hobused ette ning käsutas mu kaasa. Aga ma tulin metsavahel vankrilt maha ja otsisin üles, kus inimesi oli. Käsk oli rinde eest ära minna. Suurem jagu inimesi täitis aga sakslaste käsku nii, et rakendas hobused kraamikoorma ette ja sõitis paar kilomeetrit suurteed ning siis keerasid metsa. Ja kui kõik see tuli ja lahing möödas oli, siis tulime koju välja kokku panema. Aga minu isa läks. Pidigi minema. Ma ei julge mõteldagi, mis nad koos Ruudolfiga tegid siin meie vallas. Suurelt jaolt Ruudolfi süü, et sakslaste poolt meie inimesi tapeti ja ära viidi.»

«Ma õppisin palju sõjas,» ütleb Andres. «Tead sa

seda meie kooliõpetajat, sa ju küll tema juures koolis ei käinud?»

«Viidi ära, oli kuulda, et tapetud.»

«Tema ka!...»

Nüüd kõneleb jälle Eerika:

«Isaga ja Ruudolfiga oli mul küll hirmus. Ruudolf teenis teab mis politseis. Ta ei olnud palju kodus. Aga isa tahtis mind lausa vägisi tema kätte anda. Et neil jälle talud käes. Ma olin ühe suve kodunt äragi. Jõudsin ikka vastu panna.»

«Palju häid sõpru kaotasin ma lahinguis,» ütleb Andres. «Kibe ja kurb oli iga kaotus. Kuid iga kaotuse järel tundsin, nagu oleks endagi elu hind väiksem, et hea meelega annad ta, kui on vaja. Tead, kui oled valvepostil väljas ja su ees võib iga silmapilk vaenlane näha olla, ja kuulatad ning vahid teraselt oma lõiku; või kui jooksed rünnakule, automaat käes, ja kuulid, neid ei pane tähele, aga vastikud miiniplahvatused ja vihisuvad killud, siis ei mõtle, et see on käsk ainult, et pead minema, siis tunned niisugust ägedat viha selle vaenlase vastu, kes on sinult nii palju võtnud, häid sõpru, võib-olla omakseid... Ma ju ei teadnud, mis võis saada mu isast ja emast ja mis võis saada sinustki.»

«Aga nüüd on kõik hästi.»

«Nüüd on kõik... hästi... Eerika?»

«Mis?»

«Eerika, kas sa mõistad, kui imelik on sinu saatus ja missugused õnnelapsed me õieti oleme? Selles murrangu tormis ja tules oleks võinud peaaegu kihla vedada, et sina oleksid pidanud hukkuma. Sa oled ju pärit sellest teisest, hukkunud maailmast, mis kunagi enam ei tõuse. Nagu mingi ime läbi ei tundnud sa ennast hästi selle maailma kitsastes piirides. Ja see sai sinu õnneks. See on ka minu õnn, sest ma armastan sind, Eerika. Näed sa, Ruudolf hukkus, su isa hukkus. Sul ei ole Ruudolfist midagi...»

«Ma vihkasin teda.»

«Aga oma isa sa ei võinud vihata. Ta oli ikkagi sinu isa.»

«Ta oli minu isa, jah. Oli. Aga mina olin temale asi,

tükk varandust, niisama nagu karjalaut või tükk kultuurheinamaad... Andres?»

«Jah, Eerika.»

«Mu ema ütles mulle, kui ta suri, hoidku ma selle poole, kelle poole käsib hoida süda.»

1945.

VAIKE, TUBLI TÜDRUK

Peaaegu lõpetatud keskkool, paar aastat vanematel abiks (ja vanematel kaelas) maal, väikeses renditalus, paar kuud nälgimist linnas, paar asjatult läbikulutatud kingi alandavail tööotsinguil... «Kerge» või «puhutama» töö jaoks võistlus liiga suur, vabrikuneiuks haridus tööandjate arvates liiga kõrge... «Minge mehele, mis te tööga jändate,» ka niisugust nõu andis talle nii mõnigi ennast põhjatu targaks pidav asjamees, kelle otsustada oli, keda, kunas ja kui palju tööle võtta... Viimseks väljapääsuks paratamatu alistumine — majateenija koht. Eluloo algus, tuhandeile noortele vaestele tüdrukutele tuttav, omaenda kibedaist kogemustest tuttav!

Nagu väga kuri, ängistav unenägu meenuvad Vaike Toomele nood umbsed, alandavad, väljavaadeteta päevad.

Nüüd... nüüd on Vaike Toom inimene. Inimene oma kindla ülesandega, oma tööga, mida ta püüab teha hästi. Püüab teha iga päevaga paremini. Muidugi, muresid on. Pole toidulaud rikas ja kingad on katki ja sukkadega on lugu paha. Aga Vaike ei nurise. Vaike teab ometi, et riigil ja rahval on seljataga sõda... Ja missugune sõda! Kelle peale olekski nuriseda? Kas hullunud vaenlase peale, kes kolm aastat põletas, riisus ja tappis? See on saanud teenitud palga. Aga kuidas parandada sõja löödud haavad, see on alles enda teha.

Vaike mõtleb rohkem, kui ta elus kunagi mõtelnud on. Miks ei lähe kõik nii kiiresti nagu tahaks? Miks otse

nende eneste akende all seisab maja veel ikka endiselt varemeis, kuigi taastamist alustati seal juba paari kuu eest? Vaike Toom ei mõtle neid mõtteid mitte sellepärast, et nuriseda või koguni kahjurõõmu tunda. Ta mõtleb asja pärast, ta tunneb ennast kaasvastutavana selle eest, kui kiiresti jõutakse, ta küsib eneselt, kas ta ehk ise midagi tegemata ei ole jätnud, kuidas ta saaks teha rohkem, kuidas aidata; kas ei ole ka tema süüdi, et tellingud akna taga on inimestest jälle tühjad, et töömehed on kuskil mujal, teevad midagi muud, võib-olla parajasti ei tee üldse midagi...

Käitis, mille raamatupidamisosakonnas Vaike Toom on arveametnikuks, töötleb puud. Palju autokoormaid laudu veereb iga päev tehase väravast sisse ja teisi koormaid valmis aknaraame ja uksi, aina aknaraame ja uksi läheb välja. Ja Vaikele ei ole teadmata, et ka puus seisab asi. Kui mõnel päeval lauakoormaid puudu jääb, siis on paari päeva pärast ka uksi-aknaid vähem ja küllap siis mõne maja juures oodataksegi asjata. Aga miks ei saatnud lauavabrik laudu? Vaike Toom ei pääse oma arveraamatute juurest nägema, mis just lauatehases juhtus, kas ei jätkunud mehi masina juurde või puudusid omakorda palgid, mis mõni mugav mees metsast välja vedamata jättis. Aga üks on kindel, et Vaike Toome südame paneb iga niisugune asi valutama.

Kas olete näinud, kuidas kuus meest asuvad raske tala kallale, et seda üles tõsta ja paigale panna? Kas teil on olnud juhust näha, kuidas mõnikord pingutusest hoolimata jääb natuke puudu, käed löövad nõtkuma, palgiots ei ulatu sinna, kuhu vaja, juba lendu tõstetud raskus tuleb tagasi maha panna, et nõu pidada ja uuesti jõudu katsuda? Kui olete midagi selletaolist näinud, kas teil on tekkinud tahtmine appi minna, liita oma lihaste jõud teiste omaga, katsuda, kas siis ei aita? Kui te olete kunagi säärast hingeliigutust tundnud ja seda praegu meenutate, siis olete õigel teel aru saama, kuidas mõtles Vaike, kui ta nägi, et siin oli natuke puudu ja seal ei läinud kõik täppi, et aruanded, mida tema ja ta ametiõed kokku klõbistasid, näitasid mõnelgi päeval mahajäämist plaanist. «Aga kas siis nii ometi tohib!» mõtles niisugustel kordadel Vaike. Ja tal

oli tahtmine appi minna, midagi teha, kuidagi k a t -
s u d a. Süda valutas.

Et tehase administratsioon vaevalise plaanitäitmise pärast muret pidi tundma, selles Vaike ei kahelnud. Aga et tema vastas, teisel pool lauda istuv Valve Kallas, samasugune noor tüdruk nagu tema, kes täitis samasuguseid töökäse ja arveid nagu Vaike, et Valve Kallasele see jumala ükskõik oli, kuidas tehas oma päevaülesande lõpetas, seda Vaike teadis kohe. Seda ta võis näha lihtsalt Valve näost! Ja sellepärast Vaike mitte ei saanud oma lähemast kaasteenijast endale head sõbratari. Vaike ei tahtnud inimeste vastu halb olla, ta lähenes igaühele usaldusega. Aga kui ta inimeses ei leidnud seda, mida ta otsis, kui ta oli pettumuse üle elanud, siis ta ennast lahkust teesklema ei saanud sundida. Ühel hommikul ütles ta Valvele:

«Ma lugesin lehest, et praegu on metsas kaksikümmend tuhat raietöölist. Kaksikümmend tuhat vabariigis. Kui igaüks pingutaks pool tihumeetrit päevas rohkem kui harilikult, siis teeks see välja materjali kahe-saja paraja üheperekonna-elamu jaoks. Peavari kahe-sajale perekonnale. Üheainsa päevaga!»

Aga Valve naeris põlglikult ja ütles:

«Kas sul neist arvutustest veel küll ei saa, mida sa siin tegema pead, kõigi nende aruannete ja protsentidega, et veel kodus ka pead mässama!»

Mis teha, neil ei olnud ühiseid huvisid. Vaike mõtles hädadest, nägi neid, vaatas raskustele silma, Valve virises ja nurises. Mis ime siis, et Vaike jäi Valve vastu jahedaks ja ükskõikseks, kuigi nad istusid teine teisel pool lauda.

Aga kui rumalalt, kui madalalt valesti oli seda tema käitumist mõistetud! Missuguse hoobi sai ta täna! Valve tuli tööle viimasena, ka raamatupidaja-abi, ainukest meest nende toas polnud parajasti kohal. Ja siis oli «armsatel ligimestel» mahti kibekähku Vaikele edasi jutustada, mis Valve neile eile oli ütelnud:

«Vaike ei salli mind sellepärast, et ta on silma visanud Leesikule. Aga ta võib julge olla, sellest ei tule midagi välja.»

Raamatupidaja-abi Vello Leesikut peeti aga Valve Kallase peigmeheks. Küllap hea õigusega.

«Kui madal, kui rumal!» mõtles Vaike ja ta ei teadnud enam isegi õieti, kumba ta sel hetkel tundis rohkem: kas oligi ta pahane Valvele või oli tal Valvest lihtsalt hale. «Kui rumal,» kordas ta mõttes ja raputas pead ja ta õlad värahtasid.

Sest mis oli siis Vello Leesikus niisugust, mis Vaiket oleks võinud sundida tundma tema vastu ainult kõige tagasihoidlikumat sümpaatiatki? Selles mehes kehasus ju halastamatus selguses just nimelt kõik see, mida Vaike oli südamest vihanud kõigi oma teadlikult elatud aastate jooksul. Naine pidi Leesiku arvates olema ja jääma ainult kodu jaoks, keetma mehele süüa ja nõeluma mehe sokke; või paremal juhul — kahjuks oli see küll võimalik ainult «vanadel headel aegadel» — olema «armuline proua», kantseldama oma teenijat ja rahuldama mehe edevust. Neid oma veendumusi, mida nähtavasti tuli küll paraku pikapeale ümber kohendama hakata, Leesik muidugi avalikult ja sõnaselgelt ei kuulutanud. Kuid ega mehe olemus naisele, kes teda lähemalt näeb, tundmatuks jää.

Leesik tuli. Ta kandis kaenlas kaht arvutusmasinat, mida kontorisse ammu oli igatsetud.

«Jah-jah, käes on nad nüüd küll, aga kas teate ka, et, omavahel rääkides, need masinad võivad kergesti mõne teist sooja koha pealt ära... tootvale tööle viia. Muidugi. Ilma masinateta saime tööst jagu, eks? Kas me siis ei saaks masinate varal ühe inimese kokku tõmmata?»

Leesik pidas vahet ja süütas suitsu.

Aga siis tegi ta ka kohe lahke naerunäo ja jätkas:

«Ärge kartke, tütarlapsed, suutsin... seal... juba selgeks teha — jääte kohale kõik.»

«Jumal tänatud,» lausus Valve Kallas. Tema oli ametnikest kõige noorem ja küllap mõtles, et koondamine oleks kõigepealt võinud tabada teda.

«Jah,» jätkas Leesik. «Mis nad aga seal töökojas tegema hakkavad, seda mina küll ei tea. Meie saime kaks arvutusmasinat, aga töökotta saadi täna kaks freespinki juurde. Ja mehi pole kustki võtta. Täida siis

plaani! Noh, aga lõppude lõpuks on meie asi arvud ja kokkuvõtted ja meilt pole muud nõuda.»

Vello Leesik võttis paksu arveraamatu ette.

Vaike aga korjas laualt kimbukese töökäskusid kokku ja läks välja. Kohe mitte ei tahtnud praegu edasi kuulata seda juttu.

Ta läks paar sammu trepist alla ja oligi töökoja ukse taga. Vaikele valmistas alati mingit erilist heameelt ja ärevust läbida töökoja suurt avarat ruumi, kus teises otsas asus töökojajuhataja kontor. Ta armastas teha neid käike, kui oli pabereid tuua või viia. Talle meeldis see asjalik tõsidus ja otstarbekohasus, mis valitses siin surisevate saagide ja freespinkide juures. Siin oli see asi ise, see, mille pärast nemadki tüdrukud ülal kontoris oma numbraid kirjutasid ja arvasid liitsid ning korrutasid. Siit see tuli, need ehituste vajalikud osad, mida nii väga igal pool tarvis oli. Kiiresti käisid masinad, aga ah, peaksid nad veel kiiremini käima. Ja peaks neid saama rohkem. Nii mõtles Vaike, kui ta läks masinate vahele jäetud käiku mööda saali ühest otsast teise. Kui ta aga jõudis keskpaika, tasandas ta õige pisut sammu.

Siin töötas ühe freespingi juures Jaak Vösu. Tehase parim tööline, nagu tõendasid aruanded kontoris ja vabriku autahvel, mille esimesel kohal seisis muutumatu Vösu nimi juba teist kuud. Vaiket oleks nagu vägisi sunnitud silmitsema, kui meetoodiliselt, mõõdetult see veidi kõhn, pikk noormees iga natukese aja järel tõstis vasakule varuks laotud lattide virnast ühe, ja hoidnud seda mõne hetke töölaual, mille jooksul tiirlev ketas löikas maha, mis vaja, ja sisse, kuhu vaja, pani selle rahulikult, ent ometi hämmastava nobedusega paremale kõrvale.

«Kas mina ei võiks midagi niisamasugust teha?» küsis Vaike eneselt ja vaatles vargsi oma käsi. Ega nad nii nõrgad olnudki!

Vaike oli paberid lauale pannud, aga ei läinud kohe minema. Töökojajuhataja, prillidega, lüheldane, halli habemetüükaga ja palja pealaega mees, vaatas talle küsivalt otsa. Vaikel oli mõte küpseks saanud, ainult

õiged sõnad ei tulnud otsapidi kätte. Viimaks ütles ta päris lihtsalt:

«Tahaksin üle tulla. Päris tööle.»

Töökojajuhataja kohmetus.

«Kas koht koondati ära või?»

«Ei. Aga ma usun, et seal saadakse ilma minuta hõlpsasti hakkama, siin aga on töökätest puudus.»

«Mida te aga oskate peale kirjutamise ja arvutamise?»

Vaike vaikis pilgu aega.

«Mitte midagi. Aga te ju õpetate?»

«Kas teie käed seda välja kannatavad?» Vana puutöomes meenutas nähtavasti oma tiserisellipäevi aastat nelikümmend tagasi, mil ta oli töötanud pikki aastaid talved ja suved läbi puha käsitsi, puha kruupingi juures, puha vuhtsae ja hõövliga. Aga see oli nii üheks hetkeks. Ta kõhatas ja lausus pisut venitades, tee peal sõnu kaaludes:

«Meil ju masinate juures naised seni ei tööta. Aga mujal on küll juba. Vaja direktoriga rääkida, oleks meesterahvas, siis ei hakkaks kahtlema... Aga... Algate mõne lihtsama asjaga. Ega see kerge ei ole. Te näete küll, et masin teeb ja poleks nagu muud kui hoida aga puutükk paigal, aga...» Vanamees tõmbas näo kipra, nii et kogu otsaesine, silmade ümbrus ja põsedki läksid täis sügavaid risti-rästi kurde. «Küll on selle masinagi juures seadmist ja sihtimist...»

«Aga kui ma väga tahan ja püüan...» ütles Vaike kaunis aralt.

«Ega ma ära ei ütle. Inimesi on vähe.»

Võib armuda elukutsesse samuti kui inimesesse. Ja mõlemad on head, õnnestavad tundmused, kui armastuse ese on väärt armastust, kui armastus on vastastikune. Puu näis Vaike Toome armastavat. Nad tundsid nagu teineteist, nad said sõpradeks, valge puhtalt lõhnav puu ja Vaike Toome väikesed, kuid tugevad käed. Ei läinud kuigi palju viltu ega praaki, kui Vaike hakkas juba omandama õigeid võtteid, parajat sõrmeotsatunnet töötüki haaramiseks, masinale etteandmiseks. Ja ühel hommikul kolme nädala pärast seisis ta pingi juures valmis päris tööks endaks, nagu ta oli tahtnud.

Oma esimese tõelise tööpäeva lõuna ajal sööklas sattus ta enda arvates päris juhuslikult istuma kõrvuti eesrindlase Jaak Võsuga. Vaikne poiss oli see tehase parim tööline. Ta oli mõnikord õppimise ajal Vaike tööd silmitsenud, polnud aga sõnagi lausunud. Ka nüüd lauas istus ta vaikselt. Aga siis korraga ta ütles:

«Kolmkümmend protsenti lõunaks. Ma lugesin tükid ära. Õhtuks tuleb kuuskümmend protsenti normist. Esimese päeva kohta hea tulemus. Kahe nädala pärast ületate normi, kuu aja pärast annate poolteist normi. Kaugemale ei maksa esialgu ennustada. Aga alla poolteise normi ei maksa teil seisma jääda.»

Vaike jäi mõttesse. Siin kõneles üks mees temaga kui omasugusega. Ta ei kõnelnud tema ilust ega vaimukusest, ta kõneles tema tööst, nende ühisest tööst, tööst, mida Vaike Toom tahtis hakata tegema võrdselt meestega. Ja need tunnustavad sõnad täitsid Vaike, tubli tüdruku südame õnne ja uhkuse üllalt erutava tundmusega.

SILD

1

Juba mõnda päeva kestis suur sula, igal pool tilkus ja ladises, oli udune ja niiske. Näis, et hakkab minema tõemeeli kevadele.

Talitee üle luha oli sõidetud auklikuks, heinakõrred ja sõnnik, mis siia talve jooksul olid pudenenud, tulid välja, jalased hakkasid kinni, vähegi suuremat koorimat andis vedada.

Teed mööda tuligi hobune, kaks paksudest kasuka- test tüsedat maamehekogu rees. Läkiläki kõrvad alla lastud, laiad kraed üles tõstetud sulailmast hoolimata — ära räägi, pika tee peal hakkab külm, sula nüüd või — ei paistnud kummagi näost rohkem kui silmad, nina ja habe. See, kes hoidis ohje, hirmutas vahetpidamata piitsaga hobust, millest aga loom ei paistnud suurt välja tegevast, teisel rippus kustunud piip hambus. Need olid Koke veski mölder Jakob Suits ja tema piirimees Jüri Pund, kes olid käinud vallamajas aru andmas — üks veski halva töö, teine täitmata metsaveo-kohustuse pärast. Nad olid tujust ära ja tusased mõlemad — mitte ei lasta elada, tee mis sa tahad! Ja kõige hullem näis olevat see, et polnud näha enam mingit lootusekiirt, et asjad ometi kord muutuksid. Ei, neil seal vallamajas näis olevat iga päevaga aina julgem ütlemine ja kindlam käsi. Omavahel veel sai mõnikord südant kergendada, aga neile seal ära räägigi, ole aga vait ja täida käsku!

«Oodaku, kuradid,» sülgas Pund Jüri üle reeääre, kui mõttejärg oli jõudnud niikaugele, et ei saanud enam

pidada. «Oodaku! Ega see ikka nii ei jää, kõnelgu mis nad tahavad!»

Suits Jakob võttis piibu suust, pööras pea naabri poole ja jäi nagu ootama, et see veel midagi ütleb. Aga kaugemale kui selle umbse vihapurskeni Pund Jüri mõtted järsku ei küündinud. Oodaku, kuradid, — jah! Aga mida või keda, seda ei mõistnud Jüri enam mõtelda ega ütelda. Ja nõnda kuulis mölder Jakob Suits, et Jüri Punna väljapaisatud südametäiele ei järgnenud siiski muud kui ainult üksainus sügav ohe, mida ei saanud seletada teisiti kui nii: Läbi on meietaoliste elu, läbi on ilusad ajad... Läbi mis läbi!

«Kuhu sa siis nüüd mõtled lasta?» tõmbas mölder Punda kasukakäisest, kui hobune seisatas seal, kus teejalg hargnes kaheks, üks haru alla jõeale, teine jõekallast mööda edasi.

«Kas siit enam usub minna? Tõmbuse koht siin silla all, pea ta siin õhukeseks ei uhu. Siin on ju iga kevad kõige enne lahti.»

Nad seisid silla juures, või õigemini selle juures, mis oli kunagi olnud sild. Poolteist aastat tagasi, nojah, sügisel sai aasta, olid lahingud üle käinud ka neist maist siin. Päriskõvad lahingud. Olgu, et jõgi polnudki kellegi jõgi, vaid nii paras suurema maa ojake, oli taganev sakslane siin just seda jõekest kasutades mitu päeva vastu pannud. Nii jäi selle ümbruskonna küladesse sõjajälgi maha vahest rohkemgi kui mõnele poole mujale. Põles maha talusid, noorde metsa ja parajasti valminud viljaväljadesse sõideti sisse tankijälgi, laiu nagu värskelt-rajatava maantee sihid, Suits Jakobi veskitamm sai kannatada ja ka sellesama sillakese siin põrutasid taganejad õhku. Kes teab, kui palju just siia seda lõhkeainet ära kuluski, aga түsedaist männipalkidest tugipuud ja talad seisid risti-rästi hunnikus, otsapidi jääs, teised otsad vastu taevast.

«Ah, mis seal ikka,» otsustas Pund, rabas ohjad pingule ja nähvas piitsaga hobusele, kes tõmbas kõrvad ligi pead ning tõrkus. «On ennegi käidud. Asi nüüd!...»

«Kuule, Jüri, pea'nd pea! Sa näed, et hobune ka ei

taha minna. Loom on mõnikord targem kui inimene...»

Jüri laskis ohjad longu ja sülitas veel korra:

«Siin on nüüd see nende taastamine! Taastavad, taastavad! Jutt käib ühtesoodu, et seal on taastatud nii palju ja teises kohas jälle naa palju, et muudkui täide-takse plaani ja ületatakse normi, aga kui ikka oma sil-maga vaatad, siis näed, et ära ei ole tehtud mitte kui midagi. Ja mis ma sulle ütlen, Jakob, ei nendest saa tegijat saamagi. Siin ta on: nii nagu sõjast jäi, nii seis-ab. Hulk ilusaid laudu jäi terveks, oleks saanud paranduse peale pruukida. Nüüd on jõgi muist ära vii-nud, muist niisama laiali kantud, muist mädanenud ja ligunenud... Ei taha kõnelda ka mitte. Nöö!» Ta oli enda vihaseks ja julgeks kõnelnud ning sundis hobuse küllalt järsust pervest alla jõe.

«Kas näed! Kannab nagu ei midagi!» jõudis Jüri veel ütelda, kui regi sai poolest jõest üle. Aga nii kui ta need sõnad ütles, nii hobuse tagumised jalad vajusidki jääst läbi. «Kurat!» tuli nüüd Jürilt kähku ja harju-nult. Hobune aga rapsas sammu edasi ja sellesama järsu rapsatusega vajutas jääst läbi ka esimesed jalad. Surmahirmus rabeles hobune kalda poole, jõudiski paar sammu edasi ja siis oli ka regi jääaugus. Jürit-Jakobit pudenesid reest välja teine teisele poole.

Õnneks ei olnud jõgi sealt kohalt just sügav, hobuse selg ulatus veest välja, ja nii peremees Pund kui möl-der Suits olid mõlemad pikad mehed. Väljarabelemi-sega oli küll tegemist nii rakkas hobusel kui rasketes kasukates meestel ja sõimu ning vandumist oli nii et aitas. Aga kaldale pääsesid lõpuks nii mehed ise kui ka nende elus ja eluta inventar.

«Ah, ära parem kõnele,» tõrjus Pund möldrit, kui see alustas niisugusel korral harilikku «kas ma ei ütelnud...» «Ära parem kõnele, katsume et koju saame. Õnnetus on õnnetus, aga kui siit praegu mõni Kikas Villem või Tilk Sass mööda juhtuks minema, no kas sa tead... mina ei taha küll ilmarahva naeruks jääda.»

Mehed kobisid rekke. «Ega ära ikka ei külma, kasu- kas ümber ja ilm sula,» arvas Pund. «Las ma tõmban

hobusele mõne juti.» Hobust polnud aga vaja sundida sugugi, see jooksis isegi elu eest, et aga sooja saada.

Koke Veski ei olnud sillast kuigi kaugel, teed mööda ei saanud sinna täit kilomeetrit maad. Ja Mati, Pund Jüri suurtalu süda ning hoonestik, asus teisel pool veskit. Hommikul olid naabrimehed välja tulnud ühe hobusega kahe peale, et mis seal vallamajas nii oma jõukust näidata. Nüüd siis viis Pund Jüri mölder Jakobi koju, laskis ta õuel maha, ütles «ei», kui kutsuti tulema tuppa märgi riideid maha kiskuma ja midagi kuiva selga vaatama, ja kihutas edasi Matile. Et palju sinna koduni enam maad ja et olgu üks valu kannatamine.

Kui ta oma koduõuele sisse sõitmiseks pidi värava ise haagist päästma, siis mõtles ta jälle murelikultkurjalt selle rappa jooksnud maailmakorra üle: kas temal, vanal Jüri Punnal, oleks tarvis olnud endal reest ronida «vanal heal ajal»? Küll juba sulane oleks koerte kisa peale välja tulnud, nii et peremehel poleks vaja olnud teha muud kui ohjad poisi kätte visata, ja hobune oleks hooldatud olnud ja kõik... Oh, kurat. Aga nüüd ei tule keegi vastu. Kõik läheb aga allamäge. Nainegi on hakanud jälle rohkem torisema.

Ukselink kõlksatas, ja pihtkasukas, villase pearätiga ning säärikuis noorepoolne eit tuli majast ja «oh sa heldekene küll, kus sa siis nüüd oled olnud, kas jälle oled nina viltu võtnud või» paiskus parinal peremees Jüri Punnale vastu.

«Muud juttu sul ei olegi! Nagu ma muud ei teekski kui jooks. Oh, ei lasta enam kuskil elada! Pea suu, naine! Kas mul veel vähe maadlemist on nendega seal vallamajas, et sina pead veel kah oma lõugu pruukima...» Jüril oli juhus olla solvunud, sest üks kord erandina ta tuli koju jumala kainena. «Silla all läksime jõkke, vaat mis asi!»

«Kas te siis ei näinud, et jõgi lahti! Sul ei ole ka ikka midagi hoolimist. Nädal aega juba suur sula...»

«Pea sina suu. Ei näinud... Kas ma vähe olen hobusega käinud? Aga vaat et silda ei näe keegi ära parandada!»

«Täna toodigi koosoleku käsk.»

«Mis koosoleku?»

«Silla pärast...»

«Soo-oh?»

«Hea küll, Jüri, ma panen hobuse ära, kobi sina tuppa, ma tulen ka kohe ja annan sulle midagi kuivemat selga.»

Kui Jüri kuivas särgis ja aluspükstes istus oma «peremehetoas», mitte just suures kambris pliidi soemüüri kõrval, pani naine ta ette lauale külavoliniku poolt toodud õhukese paberilehe. Jüri otsis lauasahtlist prillid ja luges selle sinist kirja: «Sm. Jüri Pund, Mati talu. Palume Teid tulla pühapäeval külanõukogusse koosolekule. Päevakorras Koke silla taastamise küsimus. Osavõtt tingimata vajalik.»

«Kas sa kuuled! Või silla taastamise koosolek! Noh, taastagu, kes tahab. Mina sinna küll ei lähe. Mis sa arvad, kas nendest mõni taastaja on? Siis oled ikka sina see, kes teeb ja veab. Ei, tänan väga. Minul on juba oma jagu käes, mina olen täna juba jääst läbi jõkke läinud. Minule aitab. Taastagu, kui tahavad, need, kel seni jões käimata.»

2

Umbes samal ajal, kui mölder Jakob Suits ja peremees Jüri Pund rabelesid silla all jääaugus, oli Koke külavanemal Villem Kikkal külaline. Lembit Raag, puusepp Raagi poeg samast Koke külast, demobiliseeritud Isamaasõja kolmanda järgu invaliid, nüüd mõnda kuud oma koduvalla parteiorganisaator, oli tulnud külavanema poole tõsist juttu ajama, kontrollima, kuidas edeneb asi, mille ta oli kindlasti nõuks võtnud läbi viia.

«Kutsed ma viisin juba hommikupoolel laiali. Ja rääkisin kah meestega, et mida sellest asjast õige mõeldakse,» seletas Kikas, külavanem. «Aga, noh, tead, inimesed on nii ja naa, kuidas keegi. Üks ütleb, et ei jõua neidki töid ära teha, mis juba kästud ja kätte antud, metsalõikus ja veod-küüdid. Teine vahest ei ütle, aga mõtleb küll, et palju mina sealt üle käin, et mina pean

just see esimene olema, et ehk teevad teised valmis.»

«Niisuguseid on muidugi kõige rohkem, mis?» pistis Lembit Raag vahele.

«Muidugi,» möönis Kikas. «Ja on ka neid, kes ei tahagi, et sild ära parandatakse. Ennem käiks see suvi kah jälle kuus-seitse kilomeetrit ringi. Siis oleks jälle hea tagaselja haugutada, et näe, niisugused nad on, suuga teevad suure linna, käega ei kärbsepesagi... et maid jagama on mehed, aga kui tuleb töö tegemine siis on... soss!»

«Ah nii...» Raag nagu mõtles ühe hetke. «Aga koosolekule ikka tulevad, mis?»

«Kõik ei tule. Aga ega nüüd tööinimestest just puudu ei tule, kui meestega mõistlikult rääkida. Ma kardan ainult, kuidas selle töö juhtimisega hakkama saab... Palgid võtame maha ja veame välja, ja puutööd tunneb meil peaaegu iga mees, aga... sild... ega see ei ole niisama... Oleks ta olema purre. Ta on ikka küllalt suur sild.»

«Kuule, Villem. Ega mina kah ei ole insener. Aga ma olen ikka hoolega vaadanud, kus niisugust tööd olen näinud. Kui ta meil ei saa ka nii ilus, nagu ta olla võiks, siis nii kõva, et üle käia võib, seda peab ta saama. Ülehomme peame koosoleku, otsustatud... Kas tahad tulla, läheme kahekesi, vaatame veel kord, mihuke ta välja näeb? Praegu.»

— — —

Lembit Raag oli oma kodukülast lahkunud hävitus-pataljonlasena neljakümne esimese aasta juulis ja tuli tagasi neljakümne viienda hilissügisel. Ses lõunapoolses vallas polnud Isamaasõjast koju jõudnud mehi palju... Oskar ja Aleksander Tilk, paar vanemat meest valla teises otsas. Tuhat mõtet käisid Lembit Raagil peast läbi, kui ta seisis Koke silla rusude juures kevadises õhtuhämaras. Tegemata tööd, täitmata, ripakile jäänud kohustusi, tööriistade, inventari puudus, töökäte nappus... aga kõige suurem neist: inimeste tuimus ja ükskõiksus, nende nõrk poliitiline teadlikkus ja — endiste suuruste vastujonnimine. Ei,

nad olid küllalt ettevaatlikud, nad ei torisenud avalikult nõukogude korra vastu, seda usinamini aga sosis-tasid nurgataga, katsusid teha kahju, kuidas oskasid, ennekõike aga tundsid kahjurõõmu, kui uutel pere-meestel — valla täitevkomiteel, külanõukogul ja uus-maasaajatel midagi viltu läks.

Tõtt öelda, see silla asi pani siiski ka kukalt sügama. Seni oli ta asjast kõnelnud Tilga poistele, Kikka Ville-mile, paarile tublimale mehele veel, kellest ta teadis, et nad südamest kaasa tunnevad ülesannetele, mida vaja teostada, ja ühtlasi pole ka isekad ega vaesed tahtejõust. Aga et tema oli asja algataja, eestvedaja ja taganttõukaja, siis hoidis ta enda teada nii mõnegi mure ja raskuse, mida ettevõtte juures paratamatult oodata oli. Kõige tähtsam oli siiski saavutada kohe hoogne asjast kinni hakkamine.

«Noh?» pöördus Raag külavanema poole, kes samuti nagu temagi oli silmitsenud jõge, luhta, võsastikku teisel pool jõge, selle taga kuivema ning kõrgema peal algavat kuuse ja kase segametsa ja sillarususid. «Noh, teeme ära?»

Villem näitas käega silla alla. «Kas näed, Lembit, täna on siin üks hobusega sisse läinud. Jah, jälle on läbi see aeg, et saab niisama üle, hakka jälle Laavitsa kaudu kuus kilomeetrit ringi käima... Ega midagi, sild tuleb ära parandada. Ainult kui meil meestest ja mõistusest puudu ei tule...»

«Ei tohi puudu tulla, kui asjad ette võtame nii kui-das kord ja kohus.»

«Ega tea midagi. Kuulame, mis mehed homme ütlevad, palju me tegijaid kokku saame. Mina ei ütle, et silda vaja ei ole. Kus need tööpäevad, mis siin kaotsi lähevad selle ringisõitmisega! Kus see rataste ja hobuserauakulu! Võta kõik kokku, siis oleks pidanud sild juba ammu peal olema.»

3

«Sild oleks pidanud juba ammu peal olema, seltsi-mehed! See on häbiasi, et oleme tal lasknud seista aasta aega niisama, nagu ta jäi. Üle tee on mets. Pal-

gid — võta maha, tõmba välja ja pane paika. Puutööd tunneb iga mees. Nii on, seltsimehed. Mõni arvab ehk, et nõukogude võim, see on: põllulapp käes, palgid virnas ootamas, et raiu seina, elamiseks endale ja laudaks loomadele. Muidugi, seda ka. Aga kes arvab, et see on kõik, et oleme Jüri Punna vallavanema ametist lahti teinud ja mõne oma mehe asemele pannud, et võtame tema vedruvankri ja hakkame tema moodsis poes ja piimamaja juures jorutama, seni kui sulased kodus tööd teevad, see eksib. Nõukogude võim, see on meie võim, töörahva enda võim. Meie tahame ja meie teeme... Kas silda on vaja? On. Arvate, et selle ehitab meile mõni hea vanaonu või armas jumal taevas? Ega ei ehita küll. Ise peame ehitama ja ise ehitame, või muidu oleme igavesed lorud ega kölba kuhugi. Kas pole mul õigus, seltsimehed?»

Nii pani Lembit Raag küsimuse ette külanõukogusse kogunenud meestele. Ei saa öelda, et tema sõnu poleks kuulatud või tema esinemise hoogu jälgitud. Aga sellepärast, kui ta oli lõpetanud ja kutsus üles küsimuse kohta mõtteid vahetama, olid kõik vait. «Õige küll, mis sa ütlesid,» näisid need mehed mõtlevat, «aga...»

«Noh, ütelge välja, mis te asjast arvate! Kas on mõni, kes arvab, et silda ei ole vaja?»

«Miks teda vaja ei ole,» pomises üks taate tagapool nurgas, «kibedasti on vaja. Aga sillad olid vanasti ikka nagu valitsuse teha, meil ei ole seda jõudu. Ja seda ka, et meie teeme silla valmis, aga kes sõidab? Sõidab igaüks, see kah, kes pole kõrtki liigutanud...»

«Ega valitsus silda tegemata ei jäta. Aga kas meil kõl bab nii kaua oodata, kuni järg Koke küalani jõuab? Hädalisemaid asju on enne. Laavitsa sild tehti peale, aga see on ka suure maantee sild. Meil siin on kolmanda klassi tee, tuleb oodata veel võib-olla paar aastat, kui meist endast sugugi asja ei ole...»

«Kui hakkakski tegema,» arvas sõja ajal heast noorest hobusest ilmajäänud ja nüüd ühe vana kondiga läbiajav juurdelõikemees Laas, «siis kes need puud ära veab? Ma mäletan küll, kui seda silda tehti, enne sõda. Ligi sada palki oli vedada. Ma ise olin ka vedamas, sai päris kena raha. Siin on veel mehi küll, kellel

riigi metsaveo normgi täitmata. Tee läheb ära, kes neid jämedaid puid poriga enam toob.»

«Ja kui vähe tahendamaks läheb, siis ei ole enam aega kellelgi. Kui palju maad jäi sügisel kündmata!» lisas Laasi naaber.

Lembit Raag oli algusega rahul. Las kõnelevad mehed vastu, las toovad välja oma kahtlused. Parem ikkagi kui see, et nad vaikisid ja oleksid ainult omaette targad. Niisugusest vabatahtlikust tööst, mis oli liiga suur ühe õhinahooga valmissaamiseks, ei võinud välja tulla midagi muidu kui põhjaliku ettevalmistusega. Mõte pidi küpseks saama, pidi jõudma iga meheni, muidu ei oleks maksnud üldse vaeva nägema hakatagi.

Seepärast kuulas ta üsna vaikselt, kui kord-korralt ikka enam koosolijaid tegi suu lahti — enamasti küll lühikeseks niisama kohalt öeldud märkuseks, sellesama kordamiseks, mida esimesed olid juba ütelnud: «Kartulimaale tahab sõnnik vedada, riigi metsaveod tahavad lõpetada. Ja egas ajast üksi... Silda ei tee paljaist puist, mis sa seal metsast maha võtad. Seal on polte vaja, naelu. Katsu linnast saada! Hobustel ei ole raudu all, koormaköied on läbi... Hea küll, kirves ja saag on igal mehel kodus. Aga sedasama saeviili... ära ikka mine metsa, kui sul viili ei ole, palju sa nüri saega õige lõikad!»

Aga siis, kui need kahtlevad mõtted ja vastuväited hakkasid muutuma juba paigaltammuvaks heietamiseks, vaatas Raag korra vanemale Tilkade vennapäärist, Oskarile.

«Palun sõna,» ütles Oskar Tilk ja tõusis püsti. Ta oli ilus sirge poiss, veel mitte kahekümne viie aastanegi, koos oma noorema venna Aleksandriga sõja Punaarmee läbi teinud samuti nagu Lembit Raag. Nüüd võis kumbki oma krunti harima ja elamist korda kohendama hakata, mis neljakümne esimesel aastal maha jäi nagu jäi.

«Ma ei tahaks kõnelda pikalt, seltsimehed. Mis siin praegu asjalikku on kõneldud raskustest, siis õige: neid on. Aga kas need on nii tõsised, et nende pärast peab hea mõtte maha matma? Mina küll seda ei arva. Missugused raskused olid sõjas! Kui meie seal oleksime

hakanud ainult raskusi loendama, siis ei oleks me kuhugi jõudnud, sakslane istuks siin tänapäevani. Aga ma ei kõnele rindest, te muidu ütlete, et ega praegu ei ole enam sõda, praegu on rahuaeg. Kui ma Leningradist läbi sõitsin, peaaegu aasta tagasi, siis nägin, kuidas seal tööd tehti. Kuue-seitsmeteistkümnepäevastased poisid ja tüdrukud töötasid tellingutel nagu vanad ehitustöölised. Noh, meie sillakene... Keerulisem on temaga muidugi hakkama saada kui saunahüti ülesraiumisega, aga et me hakkama ei saaks, seda ma ei usugi. Raag ei kõnele endast palju, aga te oleksite pidanud nägema, kuidas ta sapööriüksuses tööd tegi... teate, granaadid kukuvad, kuulipildujad võtavad su tule alla... Aga ehitati... Ja mis te kõnelete, et polte ei saa ja naelu ja... kõik saab, kui tahetakse. Nii palju rautust, nagu meile vaja, teeb kas või vana Suvi-sepp valmis. Rauda? Seda risu vedeleb küllalt, vaja ainult natuke ringi vaadata. Ei, mehed, kui me ette võtame, viime asja läbi. Ja ma ütlen veel: kui mõni ei taha kaasa teha, ärgu tehku. Aga häbi olgu tal siis pärast sealt üle sõita, kuhu silla on teinud teised!»

Kõneleja peatus.

«Vaata Tilga Ossi, enne sõda oli päris poisike, aga nüüd on nii sõnakas, et...» müksas Laas oma naabrile.

«Teeme asja kohe selgeks,» jätkas Oskar. «On vaja metsast puud maha võtta — metsavalitsusega on räägitud, kas on? — see on üks asi. Puud tuleb välja vedada — teine. Suurem jagu vaiu on veel vanast püsti, uusi tuleb sisse rammida muidugi kah, ega sellest ei pääse. Aga eks seda tööd ole ka inimesed teinud. Lembit teeb plaani ette — ramm parve peale — tuleme toime. Plangud lõikame Kokel. Ärgu Jakob punnigu, et tal kaater korras ei ole. Kui ei sea ise korda, seame meie. Hoonete laudu ju ka vaja lõigata peaaegu igal mehel. On nii või? Ühe sõnaga, kes tuleb homme metsa? Seltsimees Raag, mina arvan, siin pole midagi hääletada ega arutada, — kirjutage üles, mitu tihu keegi metsas maha võtab, ja asi tahe.»

Raagil oli tuline heameel Oskarist. Kui niisuguseid noori mehi ainult rohkem oleks! Üles raputada on vaja neid inimesi, on vaja anda neile usku endasse, usku

sellesse, et oma algatusvõime ja tublidus, omaenda peremehelik pealehakkamise julgus on see, mis otsustab kõik. Ta otsis taskuraamatut ja pliiatsit, kui nägi, et käe tõstis Virve Mõtus, ainuke naine sel koosolekul. See sõnavõtt tuli talle ootamata. Seda suurem oli ta huvi, mis tüdruk õieti ütleb.

«Ma tahtsin ütelda nendele, kes arvavad, et materjali ei jõua välja vedada: meil on jaamas juba mitu traktorit täiesti korras, remont lõpetatud... Kui enne põllule minekut, siis võiks katsuda, saab ehk traktoriga aidata palke välja tõmmata, või veski juurdegi viia. Siis on hobuste vaeva vähem.» Viimased sõnad lausus ta naeratades vanemate meeste kobara poole. «Aga saagu siis sild ka niisugune, et traktoriga üle minna kannatab.»

«See on juba täitsa jutt!» kostis rohkem kui ühelt mehelt.

Kui aga Raag hakkas mehi küsitlema, mitu tihumeetrit üks või teine maha võtta lubab, siis olid arvud visad kokku tulema, sellest hoolimata, et Tilk Oskari sõna oli meestele meeldinud. Sulailm, metsaalune märg, ei tee lusti... Ja oleks seda ajakestki... Üks leidis, et tervis kehv, teine, et on vana mees, kolmas, et pole kodus kedagi, kes koduseid toimetusi toimetaks. Maksis veel veenmist ja ergutamist, kuni kogunes kaksteistkümmend lubadust kokku kuuekümne tihu peale.

«Nii, seltsimehed. Algas on tehtud, aga... pidage siis meeles, et lubadused ei jääks ainult lubadusteks. Homme, nii kui valgeks läheb, oleme metsas. Kas jääb nii?

— — —

Sama päeva õhtul juba teadsid koosolekust ja sellest, mis seal oli otsustatud, ka Jüri Pund ja mölder Suits, kes ise olid pidanud ülearuseks sinna minna. Üks veski-korra kuulaja jutustas möldrile ja see omakorda Jürile, kui viimane vastu õhtut tuli Kokele niisama omavahel südant kergendama.

«Usu, mis mina ütlen,» korrutas Pund oma lemmikmõtet. «See on jälle paljalt üks jutt. Pole neist tegijat. Tuleb üks soss — ja muud ei midagi.»

Sulailm kestis. Metsaalust kattis paks lobjak, mis leotas jalatsid läbi kiiremini kui lausa vesi ise.

Lembit Raag oli metsavahi juba enne valget maast lahti löönud. Nüüd nad ootasid maanteelt metsa pöörduval teeharul. Metsavaht oli umbusklik.

«Ära arva, egas see niisama. Lubajaid saad, katsu saada tegijaid! Vaata, kui ootame-ootame niisama ja lähemegi tühjalt tagasi...»

Raag vaikis. Kindel ei olnud ta kõigile sugugi. Aga see oli igatahes nüüd katseks temale, kas ta oli suutnud inimesi kaasa tõmmata.

Oskar ja Aleksander tulid. Nendega oli kaasas Virve Mõtus, tüdruk masina-traktori jaamast. Külänõukogu esimees Kikas tuli. Aga ka teistest tuli siiski mõni, nii et neid sai kokku kaheksa. Lubatud kaheteistkümmne asemel.

«Palju seda talgurahvast ei ole. Aga lõunani me siin passima ka ei hakka,» ütles Oskar. «Näita lank kätte, metsaperemees! Kui on töö, siis olgu töö, vahtima me siia ei ole tulnud.»

Kirves oli kaasas igal mehel, üle hulga oli koos kolm üsna korralikku saagi ja kaks mitte päris lootusetult kulunud viiligi.

Igatahes ei olnud need kaheksa inimest metsas juhuslikud asjaarmastajad või isevarustajad, keda sõjapäevil nii mõnigi kord metsas oli nähtud, ei, need olid inimesed, kes oskasid käsitseda saagi ja kirvest, kes mõistsid tööle juurde minna ega jäänud mõne tüvekama ja okslikuma puu juurde nõutult seisma, et mis küll nüüd, et kuidas säärasest jagu saab. Ei, siin visati kasukad seljast ja hakati pihta, nagu võetaks eilset tööjärge üles. Igauks teadis nuputamata ja rääkimata, vahtimata ja sihtimata, mida teha.

Keskpäevaks oli kena jagu puid langil pikali, laasitud, muist saepakupikkuseks valmis lõigatud, muist taladeks jäetud, nõnda, kuidas arvati vaja minevat.

Lõunatunnil hinnati silmaga tehtud tööd, kõik olid heas tujus.

«Kolme päevaga on nii palju käes, nagu meile vaja.»

«Ainult kes nad välja veab? Igavesed rasked tüved. Ja jämedad.»

«Kaugele see ära ei ole. Minnakse mitukümmend kilomeetrit palgikoormaga, siis see natuke nüüd jõe äärde. Või ka Kokele, paljuke seda maad sinnagi saab!»

«Ega muud, lumi läheb ära.»

«Lume peale muidugi ei maksa enam loota. Paneme traktori ette. Eks ole, seltsimees Mötus, jääb nii, nagu koosolekul rääkisite?» pöördus Raag tüdruku poole.

«Kui direktor ei keela, siis tingimata.»

«Aga miks ta keelama peaks? Puud viime välja ammu enne kui maa künniks tahe.»

Kui laasijail aega üle hakkas jääma, tõstsid nad ladvad ja oksad kahte suurde hunnikusse. «Teeme tule üles, saab sooja ja metsaalune puhtaks.»

«No pistke tuli otsa, mis te enam ootate,» ütles Lembit Raag Ossile-Sassile. Need ei lasknud ennast teist korda käskida, vaid olid silmapilk tikutopsiga ja kähku kokkurapsatud kuivemate okstega asja juures. Aga tuli ei läinud põlema.

Raag takseeris mahalastud puid ja ka neid, mis seisid veel püsti, valged laastud märgiks küljest löödud. Minutit kümme möödus, ta peatus tuletægijate juures. «Noh, ei võta vedu või mis?»

«Tikud lõppesid otsa.»

Raag kobas puuksale riputatud kasuka taskust kuivi laaste, mis ta oli hommikul ettenägelikult kaasa võtnud. Ta silmitses oksalasse tehtud avaust, kuhu Ossi-Sassi olid tuld süüdata katsunud. Ta läks sinna, kus kasvas tihnikuna poolkuivanud noori kuuski, ning hakkas kannatlikult koguma üksikuid oksaraokesi, valides hoolega sääraseid, mis olid vähem niiskunud tasapisi udutavas vihmas. Need jämedad toored oksad hunnikus põlesid nagu väävel, kui tuel kord võim käes, aga oli hoolt ja kannatust süütamisega...

«Tehke nüüd veel, niipalju kui näete,» ütles Raag töötajatele, «mina lähen vaatan, kas saan vana Suvijaani kätte. Ma arvan, et on kõige lihtsam, kui kat-

sume rauavärgi siitsamast koha pealt vaadata ja mitte ootama hakata, kuni linnast antakse. Homme hommikul aga jälle platsis, eks?»

— — —

Jaan Suvi, mees juba üle seitsmekümne, oli eluaeg seisnud alasi taga. Ta oli põline küla sepp, kes rautas suurema osa rattaid ja regesid, mis ümbruskonna taludes jooksid, kes seadis sahad ja lõi hobustele rauad alla. Sepikoda oli tal pisike, alustanud oli ta kunagi ammu sellega, et ostis alasi, pihid, paar vasarat ja lõõtsa. Peaaegu kõik muud riistad oli ta teinud aja jooksul ise. Treipinki ta ei olnud jõudnud muretseda, aga käsi- puurmasin seisis seinal sepikoja läve kõrval ja vindi-klupesid oli tal igasuguseid, vankri teljeotste omadest alustades ja peenikestega lõpetades, et paranda kas või uure. Tema juures ei jäänud hätta niiduki ega kartulivõtja parandamisega, kui viga kodusel viisil vähegi parandada andis.

«Sepatööd teen ma juba viiskümmend viis aastat. Olin seitsmeteistkümneaastane poisike, kui hakkasin suure haamriga peale lööma. Nüüd olen viis alasipakku maa sisse tagunud, ega kedagi. Aitab pika elu peale.»

Lembit Raag seletas sepale oma tahtmise ära. Et sild. Pikki polte on vaja, paarsada tükki vähemalt, kolmveerandtolliseid, mõni jagu võib olla ka toll jämedaid. Sepanaelu. Siis niisuguseid asju... ralvu... kinnituskohdade juurde. Seibe. Aga mitte niisuguseid pisikesi, ümmargusi, poldipeasuurusi, vaid suuri neljakandilisi lapakaid, muidu pigistab puule sisse ja ei ole neist mingit kasu... Kas saab?

Jaan Suvi lükkas oma allarippuvate veertega, kunagi roheline olnud kaabu laubalt kõrgemale ja sügas kõrvatagust.

«Saab. Miks ei saa! Kus raud ja söed?»

«Sellepärast ma tulingi. Kas sinul nii palju ei ole?»

«Kust mina peaksin nad välja võtma? Kolm aastat ei antud juppigi rauda ega matitait sütt. Mis ladu või ait siis mina õige olen? Ei, nüüd toogu ikka igamees oma materjal.»

«Hea üll. Me toome raua.»

«Rauaga on nüüd veel nii kuidas ta on. Kui siin sõda üle läks, siis ma tõstsin üht kui teist maanteekraavidest ja metsast oma kuuri alla hunnikusse, et mis ta jumalamuidu roostetab. Majandusühisuse hoovis on ka vanu poolpõlenud latte. Küsige sealt, ega silla jaoks ei keelata. Aga sütt peate muretsema. Kes ise sepp ei ole, arvab, et palju seda sütt ära ei lähe... Ära kõnele, süsi on meiesuguse elu. Natuke nüüd anti — see läheb atrade-äkete peale ära, ei jää järele midagi. Mõni toob igavest katlakütmise sütt, väävlit täis või mis ta on, niisugusega ära teegi parem tööd. Põleta rauda ja vihasta ennast, et nagu ei oskakski enam tööd teha.»

«Mis nõu sa siis annad?»

«Tehke nii, nagu vanasti tehti. Põletage üks miilitäis puusütt. Puusõega saab tööd teha. Kas sa oled kunagi näinud, kuidas sütt põletatakse?»

«Näinud küll ei ole.»

«Mina olen endale paar korda põletanud. Paar kolm jalga auku maa sisse, kasehalud püsti riita, maa peale kah, kohe ikka kõrge hunnik, nagu noor kuhi, keskele tuleruum hakatuseks, mättad ja muld peale. Põleb paar päeva, sütt küllalt. Ainult kui augu lahti võtad, pead olema ettevaatlik. Põlema lähevad, kui hoolega ära ei kustuta. Ja palju õhku ei tohi anda, siis ka ei tule midagi välja.»

«Kuule, Jaan. Sa oled vana tubli mees. Tuled meile appi, kui asi niikaugel on.»

«Kui aega saan ja abi vaja, tulen.»

5

Rukis hakkas pead looma, odraoras kattis juba varese ära. Künti kesa. Traktorist Virve Mõtus näitas, et ta oskab tööd teha. Põuailmad olid kuivatanud mulluse kaerakõrre kivikõvaks, sõjaaegadel kehvasti haritud maal lokkas ohakaid, õienupud puhkemisel. Künd oli raske, nõudis hoolt, et vagu oleks sirge, et tükke terveks ei jääks. Tüdruk täitis ülesarvet nii, et paremailgi meestest kündjail tuli pingutada, et naist

endast mitte ette lasta; oli aga ka poisse, kes pidid tüdrukule alla vanduma.

Sillapuud olid välja veetud. Tüvedest lõigatud saepakud seisid Koke veskiõuel riidas. Vaiad ja talad ootasid paikapanekut sillale viival maanteel.

Lembit Raagil olid kevadest saadik olnud kibedad tööpäevad. Aga ta võis jääda endaga rahule. Kevadkülvi lõpetas vald esimeste hulgas, samuti joondus paremate valdade tulemustele sõnnikuvedu ja kesakünd. Oli vaja künni lõpetamisega kiirustada, et jääks paar nädalat lahendamata aega heinatöö eel. Seni ladusalt sujunud ettevalmistustööd Koke silla heaks ei tohtinud ometi jääda asjatuks, sild ise pidi ometi ka valmis saama.

«Kaatriga on asi, tead isegi, missugune,» seletas mölder Suits ja laotas käsi. «Laagrid on läbi, kaks saelehte on keskelt pooleks, — kes need ära jätkab? Mürjelseib löödi sõja ajal katki, millega sa saage teritada? Vesi jääb selle põuaga ka väikeseks, turbiin ei võtagi kaatrit enam järele. Jahvatust ju ka ikka iga päev. Ja enne heinaaega pean sellegi vee maha laskma, mis muidu heinamaade mehed pealpool tammi ütlevad.»

«Selle vee, mis sa peaksid muidu maha laskma, me just asja peale ära pruugimegi,» ütles Lembit Raag ja vaatas tõsiselt ning teraselt möldrile. «Kui oled täitsamees, aitame sul kaatri korda seada. Saelehed võime ära jätkata ka, kui vaja, aga me saame ilmagi läbi. Ega meil tolliseid laudu tarvis ole. Sa otsi oma aidad hästi läbi, võib-olla vedeleb seal mõni mürjelseibki, mis omal ajal prakiks löödud. Ajame hädaajal läbi, kuni uut saab.»

Jakob Suits tundis, et noormees, kes temaga kõneleb, ei ole mitte ainult inimene julgete kavatsustega, vaid ka asjalik tööst kinni hakkaja. See vähendas mõnevõrra tema vastumeelsust asjast osavõtmise vastu, aga ta ei ütelnud siiski rohkem kui: «Tehke, tehke, mis nüüd mina!»

«Teeme ka. Paari päeva pärast oleme siin ja vaatame, kas me teda käima ei saa. Mul on vanamehest järele jäänud mõned õunapuupakud. Paneme laagrid

sisse missugused! Nii. Nägemist.» Ja Lembit Raag läks vana Jaan Suve poole.

Ta tahtis seppa kutsuda nõuks miiliahju laduma. Kui ta oli jutud kokku rääkinud, ka seda maininud, et kaatri juureski tuleks ehk veidi sepa abi vaja, pöördus Jaan lõotsa taha nurka, tõi sealt välja paar pikka kolmveerandtollist polti ja mõned seibid.

«Niisuguseid ikka tahtsid või?» küsis ta ja pani esemed alasile.

«Proovid?» küsis Lembit vastu.

«Ma tegin paarkümmend tükki muu töö vahel. Vaja ju on, ja ega te mulle süsi asemele toomata jäta. Ma kuulsin küll, et olite seal ka mõne kase süte jaoks maha võtnud.»

Mõne hoolikama mehe abil, kes kesakünniga aegsmini valmis said, miiliti söed ja lõigati sillaplangud. Sütega pidi peaaegu viltu minema. Hunnik oli keskpäevast õhtuni küdenud, üksainus mees oli juures valvamas. Vastu õhtut jäi ta tukkuma, ja üks tuli läinudki käes suureks. Väsimatu Lembit Raag aga tuli ise üsna õhtu eel veel vaatama, kuidas lugu laabub, ja päästis olukorra. Tulevalvur oli omajagu ehmunud, lubas aga siis seda hoolsamini silma peal hoida.

Sillaplangude lõikamise juures, kui kaater oli välja rihitud ja esimesed palgid läbi lastud, juhtus, et mölder Suits tuli Lembit Raagi juurde, kaenla all käiaketas, vana ja üsna väikeseks kulunud küll, aga siiski hädapärast veel kõlbav.

«Leidsin rämpsuhulgast. Vahest on asjaks,» ütles ta häbelikult. Kogu kaatri kordaseadmise tööd oli ta seni vaadanud kõrvalt. Kui ta vahetevahel oli tundnud nagu mingit kiusatust appi karata, siis oli ta igal niisugusel korral läinud ära veskikotta ja teinud, nagu poleks kõik see, mis sünnib, tema asigi.

Ka töö silla enda juures käis. Oskar ja Aleksander Tilk löid palke. Rahvast oli kokku tulnud rohkem kui metsa, osalt huvist asja vastu, osalt selle õhinal, et hulk tööd juba tehtud, et sild saab ikka tööga valmis ja siis ka asjaks ütelda, et olin minagi töömeeste hulgas. Ja rahvast oligi vaja. Vettinud rusude koristamine võttis vaeva. Ei siin olnud paari mehega midagi teha. Pidid

ikka kümned käepaarid tõstma ja kangutama, sikutama köite ja pootshaakidega, kuni asjasse mingi kord hakkas saama. Aga kui siis plats pärast ligi nädalapikkust kibedat tööd puhas oli, nii et polnud muud kui alustada ehitusega, siis jäi Lembit Raag tõsiselt mõttesse.

Endastmõistetavalt oli temast kujunenud mitte ainult ettevõtte organiseerija, vaid ka töö tegelik juhataja. Tema poole pöörduti alataas küsimustega, kuidas teha, mismoodi teha. Seni ei olnud ta vastust võlgu jäänud. Aga nüüd lähenes otsustav töö. Silla vaiad tahtsid sisse rammida. Teha parv, ehitada sellele rammimisseadeldis, — näinud ta oli, kuidas see välja näeb, aga kõik teha ise algusest lõpuni — see ajas siiski hirmu peale. Ja sellepärast võttis ta ühel hommikul ette järgmise abiotsimise-teenkonna.

Kümmekond kilomeetrit eemal asus sõjaväeosa laagris. Raag ei teadnud päris kindlasti, aga arvas siiski, et seal väeosas võiks leiduda ka inseneriväe mehi mõni üksus. Ja kui tema oletus tõele vastas, siis oli ta päris kindel, et abi ei jää saamata.

«Seltsimees kaardiväe-major,» pöördus ta staabis vanima ohvitseri poole toasviibijate hulgast.

Kõnetuse asjatundlikkus ja Raagi üsna piisav keeleteadmine natuke üllatas majorit. «Milles on asi?»

Raag seletas lühidalt, kes ta on ja milleks ta on tulnud.

Ohvitser kuulas teda tähelepanelikult, sai aru asjast ka seal, kus Raagi sõnatagavara teda hätta jätma kipus, ja kui Raag oli lõpetanud, ütles:

«Sõjas olite?»

«Demobiliseeritud.»

«Kellena teenisite?»

«Nooremseersant. Sapöör, seltsimees kaardiväe-major.»

«Teate, seltsimees Raag. Ma kõlistan meie sapööriroodu ülemale, leitnant Sergejevile. Niisuguse asja juures ei taha meie oma abi keelata. Materjal on teil kõik kohal?»

Raag kinnitas lühidalt, et on.

«Hästi.»

Major tõmbas laual seisva induktoraparaadi endale lähemale ja haaras ühe käega vändast, teisega torust.

6

Järgmisel hommikul oli tööjärg niikaugel, et vaiade rammimise alustamine oleks olnud kõige tähtsam. Raag näitas meestele kätte, kuidas nad pidid tegema parve. Parve aluspuud tehti valmis, veeretati vette. «Mis saab edasi, Lembit?»

Samal ajal sammus teed mööda jõe poole rühm sõdurid.

«Ei tea, kuhu nüüd need mõtlevad tulla?» pöörduti üksteise poole küsimusega. «Kas nad ei teagi, et siin silda peal ei ole?»

«Ehk tahavad harjutada jalgsi läbiminekut.»

«Või tulid viimati vaatama, kas sild on valmis?»

Raag muheles rõõmsalt. Sõdurid jäid käskluse peale seisma. Neid juhtis leitnant Sergejev, insener, kellega Raag oli asja üle kokku leppinud. Nüüd oli kohal Sergejev ise ja temaga koos kakskümmend sõdurit. «Tere, Lembit Hanssovitš!» ulatas Sergejev Raagile käe.

Lembit aga ütles:

«Tervitan teid meie kõikide nimel ja tänan abi eest. Hakkame tööle!»

Töö uuenes kahekordse hooga. Kui teineteise keelest aru ei saadud, siis aitas üle Lembitu, Oskari ja Aleksandri sõjast kaasatoodud sõnavara. Aga ka ühine töötundmine oli heaks tõlgiks. Mis on puu ja mis on saag või kirves, teadsid varsti mitte ainult eestlased vene, vaid ka venelased eesti keeles. Ja õhtuks pidid tunnistama ka need mõned, kes sellesse abisse, mille Raag oli organiseerinud, suhtusid passiivselt või isegi umbusklikult, et nad paremaid töökaaslasi ei võinud tahtagi. Mis peaasi: vastu õhtut oli parvel rammimisvärk püsti ja tumedate mütsudega langes raske rammipakk esimese tõrksa vaiapalgi lagipähe, lüües teda iga hoobiga küll vähe, aga selle-eest järjekindlalt sügavamale leetsavisesse jõepõhja. Ja kui vai juba silmaga nähes ja kõrvaga kuuldes vastu tõrkuma hakkas, seadis Sergejev jõekaldale kolmjalale üles pikksilma ja mõotis.

«Aitab. Istub hästi.»

Kontrolliti ja kinnitati ka vanu, püstijäänud vaiu. Kui paari päeva pärast ühe tugisamba alus valmis oli ja parv teise juurde ankrusse viidi, asuti aegaviitmata konstruktsiooni kallale. Töö, nii keerulise ja raske töö hea edenemine andis tegijaile säärase meeleolutõusu, et nad nagu ei tundnudki väsimust. Töötati pikk suvine päev läbi, päikese tõusust loojakuni, ja lubati endale keskpäevalgi puhkust üsna vähe. Sergejev kuulas Raagi seletusi, missugusena ta on talade konstruktsiooni plaanitsenud. Raag seletas peast, näitas kätega, kuidas mõtleb kinnitada toed, ristpuud, kandjad. Sergejev oli võlutud Raagi innust ja otstarbekohasest plaanist.

«Mis tööd enne sõda tegite?»

«Puutöömees olin, nagu isagi.»

«Peaksite õppima. Olete noor mees.»

«Seda ma tahan isegi. Ja seda ma ka teen.»

— — —

Heinaajaks peab ta valmis saama!

See oli eesmärgiks, mille kollektiiv endale seadis. Üsna iseenesest, tiivustatud töö heast edenemisest. Iga päevaga võttis sild ikka enam kuju.

Kui viimane vai kindlasti jõepõhjas istus, arvas Raag, et nüüd tuleb ütelda Sergejevile tänu tehtud töö eest ja et nüüd ta läheb sõduritega minema. Hädast olid nad ta igatahes välja aidanud. Kuid Sergejev ütles Raagi palumist ootamata, et ta hea meelega aitab veel edasi. Küll see pakkumine oli asjaks, sest heinaaeg oli niihästi kui käes. Kastehein oli õitsema hakkamas, viita ei olnud midagi, oli juba vaja vaadata, kus vikatid.

Et aga inimesi oli nüüd tööl küllalt, võis teha mitut tööd üheaegselt. Niipea kui aegaviitev tugisammaste rajamine oli valmis, läksid viimistlemistööd otse uskumatult nobedasti tegijaile enestelegi. Ühed alles lõpetasid talade paigaleasetamist, teised alustasid kohe nende kannul põrandapanekuga. Käsipuud olid kaldal mõõdu järgi valmis raiutud. Need seati üles. Sild oli valmis, valge ja uus.

«Oleks võinud teise minevalgi aastal peale teha,» arvas Kikas Villem.

«Mineval aastal ei olnud me veel niikaugel,» vastas talle Lembit Raag. «Me ei olnud veel niikaugemale kasvanud. Aga nüüd oleme selle eest tublisti tugevamad ja tublimad kui seda ehitust alates.»

Sillale sõitsid kolm traktorit, üht neist juhtis Virve Mõtus.

Sergejev seisis kaldal nivelliiri juures ja mõõtis silla paindumist. Ta viipas käega traktoristidele. Need panid mootorid käima ja masinad veeresid üle silla jõe teisele kaldale.

Silla ehitajad ei raatsinud nagu veel oma saavutuse juurest lahkuda. Lembit Raag ütles:

«Suur tänu sõpradele kaardiväelastele. Ilma nendeta oleksime küll palju kauem vaeva nägema pidanud, ja ei tea, kas sild oleks nii hea saanud.»

Aga leitnant Sergejev ütles: «Hurraa teile ja teie tublile organiseerijale, seltsimees Raagile!»

MARSI JA JUPITERI VAHEL

1

Soe kevadine keskpäev aastal 2058. Tavaline päev Tallinnas, ühes keskmise suurusega (1 100 000 elanikku) linnas planeedil Maa.

Ühiskondlikult paratamatud ja vajalikud, aga kerged ja lühikesed töötunnid on linna õnnelikel ning rõõmsail kodanikel tehtud. Paari ennelõunase tunni jooksul nauditud rõõm ühiskondlikult kasulikust tööst on asendunud rõõmuga individuaalsete kalduvuste kõigekülgselt arendamisest. Linna kodanikud harjutavad ennast kunstides; kes musitseerib, kes maalib, kes kirjutab luuletusi; keegi ei keela kedagi andumast veidratelegi harrastustele — postmargikogude imetlemisele või katsetele mahutada peenes gravüüris riisiterale tervet peatükki maailma suurima luuletaja, neeger Joe Dicksoni poemist «Intellekti võidukäik», millega ta XX sajandi viimastel aastatel maailmakuulsaks sai ja meie olupildikesel kujutada katsutud päevani ületamatuks on jäänud.

Kontserdisaalid ja maaligaleriid on tulvil külatajast. Suurimat menu publiku osavõtu poolest on saavutanud aga loengutepaleed. Ja kuidas võikski see olla teisiti! Kõht küllastub kiiresti. Vaimu nälga on kustutamatu.

Nõnda siis astuvad Ülemaailmse Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu Tallinna osakonna 20. linnarajooni lektoriumi palee avarast trepist üles noormees ja neiu, armunud paar, kellel ometi ei

ole kahju nende vastastikusest armastusest täidetud väärtuslikemast eluajast viita tänagi paar tundi loengul. (Joonealuse märkuse korras tähendame, et nimeetatud loenguteorganisatsiooni algaastaid tuleb otsida XX sajandi keskpaigast ja et ülemaailmseks kujundati ta samuti juba ammu, XX sajandi 80-ndatel aastatel.)

Loeng töötab olla huvitav. Uksel seisev plakat kuulutab, et tuntud professor, arheoloog ja filoloog, akadeemiaste liige, korraline ja kirjavahetaja, kõneleb uusimatest saavutustest oma erialal vanade kirjalike kultuurimälestusmärkide dešifreerimisel ja kommenteerimisel. Põnevust kahekordistab, et dešifreeritud ürikud seekord on pärit väljastpoolt planeeti Maa. Need on astronautide viimaste aegade ekspeditsioonide poolt toodud kosmilistest kaugustest.

Et alguseni on veel pisut aega, ütleb noormees:

«Täna me suutsime Heakorra Trustis kokku leppida, et tänavate tolmust puhastamise agregaatide keskpuldi teenindamisel võib üks töötaja väga hästi kahe linna-jaoga toime tulla.»

Noormees on nimelt tänavapühkija sellessamas 20. rajoonis, linna kõige uuemas, alles kümmekond aastat tagasi ehitatud osas, mille eriliseks uudisiluks on eredavärviline sillutis — sidrunkollased sõiduteed ja tumerohelised rajad jalakäijatele. Tänavapühkija elukutsega seotud töötingimustest sai tähelepanelik lugeja vist juba aimu sõnadest, mida noormees ütles oma neiule.

Neiu vastab:

«Ära räägi tootmisalastest küsimustest vabal ajal. Seda hakati juba möödunud sajandi lõpul halvaks tooniks pidama. Või huvitab sind kuulda, et mina ületasin täna plaani kahekümne kolme koma seitsme protsendi võrra?» Lubatagu neiu repliigi selgituseks tähendada, et tema kui kodaniku tootmisalane töökoht on tehases «Marat» (asutatud XX sajandi esimesel poolel), kus ta on särginööpide etteõmblemise tsehhi juhataja ja ainus tööline ühes isikus.

«Kõik ei mahu marjamaale, muist peab jääma karjamaale,» ütleb vanasõna. Sajandeid oli see ümberlük-

kamatu tõde. Kuni inimkond tuli mõttele, et karjamaad on võimalik ja vajalik teha ümber kultuurkarjamaaks. Eks kultuurkarjamaa olegi siis marjamaa, pealegi parem kui metsik marjamaa. Ja viimane sajand on tõuganud selle vanarahva tõetera mineviku huvitavate, aga käibelt kadunud mälestuste salve kui iganenud tõe. Tänavapühkija on tänavapühkimise insener, säriginööpide etteõmbleja — õmblemise insener.

Hallide juustega mees, tarkade silmadega ja väga kortsus näoga, astus kateedrisse.

«Ta näeb palju vanem välja, kui ma kujutlesin,» sosistab neiu. «Minu teada pole ta veel üheksakümne aastanegi. Ei mäleta, et tema juubelit oleks peetud. Ometi loen ma ajalehti järjekindlalt.» Kas on teravmeelsele lugejale vaja seletada, et selleks ajaks, aastaks 2058, oli eluea pikendamise ja hea tervise kõrge vana-duseni säilitamise alal mõningaid edusamme saavutatud?

2

Kõnetoolis on professor vahepeal portfelli sisu puldile levitanud ja algab:

«Sõbrad teadusearmastajad! Minu tänase loengu teemaks on mõningad uued järeldused materjalidest, mis paari aasta eest toodi kaasa planetoid Ceresi uuritud ekspeditsiooni poolt.

Ajakirjandusest ja brošüüridest tohiks enamikul kuulajaist teada olla, et juba esimene julgete kosmonautide grupp, kes jõudis Ceresele, sattus kohe — praegu võiksime ütelda, sugugi mitte ootamatult — ühe kultuuri varemetele.

See, nagu teil samuti teada on, sarnaneb hämmastavalt meie, inimeste kultuuriga. Tegemist on küll varemetega ja sealjuures ühtlasi igasuguse elu täieliku puudumisega. Aga need varemed ise on vaieldamatult säärased jäljed ümberkorraldatud loodusest, mida saab seletada ainult meietaoliselt mõtleivate olevuste tahtetegevusega.

Järgnevad ekspeditsioonid on toonud kaasa suure hulga esemeid, mida võiksime, tavalisest muinastea-

duse terminoloogiast kinni pidades, nimetada selle kultuuri materiaaleteks mälestusmärkideks. Nad on väga kaootilises, fragmentaarses seisukorras, mis ei ole ka ime, kui peame silmas seda kosmilist katastroofi, mis seal omal ajal on aset leidnud. Ma rõhutan: on aset leidnud, ma täna ei tarvitse enam ütelda ebalevalt: võiks aset leidnud olla.

Edaspidise parema mõistetavuse huvides lubage mul eelnevalt teha lühike ekskursss astronoomia ajaloo valdkonda.

Piazzì, filosoofiat ja teoloogiat studeerinud matemaatikaprofessor ja tähetornidirektor, märkas üheksateistkümnenda sajandi esimesel päeval, 1. jaanuaril 1801, Sõnni tähtkujus väikest, palja silmaga nähtamatut 8. suuruse tähte, millel oli kinnistähedete suhtes omaliikumine, mis osutus seega planeediks.

Pärast mõnenädalast tähe jälgimist Piazzì haigestus. Kui ta poole aasta pärast oma vaatlusi jätkata võis, oli täht kadunud. Tähe kaotsilaskmist ei maksa Piazzile pahaks panna. Tuletame meelde, et täht on nähtav ainult teleskoobis, ja et tähti selle suurusjärguni on taevas ümmarguselt nelikümmend tuhat.

Gauss, noor saksa matemaatik Göttingeni linnas, tuli Piazzile appi ja määras originaalse meetodi abil kindlaks, kuhu täht pidi olema liikunud. Nii läks korda see kadumaläinud nõi heinakuhjas uuesti üles leida ja nüüd ei pääsenud ta enam põgenema. See oli esimene nendest väikestest planeetidest ehk asteroididest ehk planetoididest. Talle pandi nimeks Ceres, too-kordse traditsiooni järgi anda taevaalaotuse esemetele kreeka mütoloogiast pärit nimesid.

Ceresele järgnesid peagi tema sugulased — Pallas (1802. aastal), Juno (1804), Vesta (1807). Siis tuli ligi neljakümneks aastaks vahe. Üks saksa postiametnik, kes vabal ajal harrastas astronoomiat, nimega Hencke (mitte ära vahetada Enckega, samuti astronoom), leidis veel kaks väikest planeeti kõige lihtsamal viisil. Ta juhtis pikksilma taevaalaotuse mingisse piirkonda, märkis kõik helendavad täpikesed, mis ta seal nägi, kaardile, siirdus siis teise piirkonda, kolman-

dasse jne. Aeg-ajalt tuli ta juba läbivaadatud piirkondade juurde tagasi, lootusega, ehk seal on nüüd mõni täht, mida varem polnud. Viieteistkümne aasta jooksul läks see lootus täide ainult kahel korral. (See on tsiitaat ühest vanast XX sajandi keskpaigas ilmunud populaarsest astronoomiast.)

XIX sajandi keskpaigast peale ei möödunud pikema aja jooksul aga enam ühtki aastat, millal poleks avastatud mõnda uut planetoidi. XX sajandi keskpaiku ulatas registreeritud ja katalogiseeritud väikeste planeetide arv juba poolteise tuhandeni.

Suurematele nendest anti ühel ja teisel puhul veel nimesid, nende rohkus sundis üldjuhul piirduma ainult nummerdamisega. Astronoomid mõnevõrra tüdinesid neist. Mitte nähtuse enda uurimisest, küll aga selle arvuka, võiks ütelda, kirbukarja kooshoidmisest, inventariseerimisest. Et mõni kätteleitu jälle ära ei kaoks, nagu muide korduvalt juhtuski!

Olbers, arstiteadlane ja astronoom, see, kes leidis teise neist väikestest planeetidest, 1802. aasta märtsis, tuli mõttele, nad võiksid olla ühe suurema taeva-keha tükid. Et kunagi ammu on olnud mingi katastroof, üks planeetidest on purunenud ja tema tükid jätkavad nüüd kõigile tuntud mehaanika seaduste järgi oma tiirlemist ümber päikese. Olbersi seletuskatset pooldaski enamik astronoomide algusest peale. Astronoomide kutse-eesitaja ei lubanud ainult teha oletusi selle katastroofi aja, lähema iseloomu ja põhjuste kohta.

Kuid mida keelavad endale astronoomid, ei keela filosoofid. Vastandamine pole küll päris õige, sest iga astronoom on natuke rohkem filosoof ja iga filosoof natuke rohkem astronoom kui keskmine kodanik. Kuid see olgu öeldud nii möödaminnes ja muuseas. Mulle meenub sel puhul üks vähetuntud autor, jaapani filosoof ja publitsist Sakida Toka*. Väiksematest teatmeteostest, rääkimata kirjandusõpikutest, te seda nime ei leia. Tema ühest esseest, «Marsi ja Jupiteri vahel», ilmunud Tokios aastal 1967, leidsin huvitava koha, mis

* 1926—2004.

ka tänapäeva kõrguselt vaadates ei tarvitse esile kutsuda üleolevat muiet. Toka kirjutab: «Astronoomid ei ole lugenud sündsaks kommenteerida lähemalt seda katastroofi, mis kunagisest ühest planeedist, nime tagem teda Proto-Cereseks, tegi neli suuremat raasukest ja loendamatu arvu väiksemaid purukesti. Võib rahulduda muidugi sellega, et ütelda, seda tegid mingisugused meile praegu veel tundmatud kosmilised jõud. Kuid mind,» ütleb Toko, «ei saa keelata mõtlemast, selle sündmuse causa finalis, viimne nähtav põhjus, oli Proto-Cerest asustanud, teadvusega varustatud elusolevuste tegevus. Lihtsamalt, selle planeedi lasksid õhku, jäägu esialgu lahendamata, kas kogemata või meelega, tema enda asukad...»

Sakida Tokal pole argumente oma hüpoteesi tõestamiseks. Ta ainult esitab dilemma. Kes meist aga on tuttav XX sajandi teise poole ajalooaga kas või ainult koolikursuse ulatuseski, see mõistab Sakida mõttekäiku. Olukord, milles inimkond viibis möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel, toleaeagne sünge aatomi- ja sõjahüsteeria, tegi niisugused mõtted mõistagi enam kui loomulikuks.

Jaapani filosoofi formaalse dilemma on nüüd definitiivselt vastanud Cereselt toodud materjalide läbitöötamine. Jah, Proto-Cerese lasksid tükkideks tõepoolest tema enda asukad! See on nüüd vaieldamatult selgunud juba neistki kirjalikest sealt toodud mälestusmärkidest, mida meie instituudi teaduslikul kollektiivil on seni korda läinud ära lugeda.

Tänaseks referaadiks ettenähtud aeg ei anna mulle võimalust kirjeldada selle dešifreerimise protsessi üksikasju. Arheoloogia ajaloost teame, millist kannatlikkust maksis XVIII sajandi lõpust alates, kogu XIX sajandi jooksul, Egiptuse ja Babüloonia hieroglüüfide ja kiilkirja dešifreerimine. Pole ka imestada. Meie vanavanaisad tegid seda primitiivsete käsitöömetoditega. Algelistegi analoogia-aparaatide rakendamine võimaldas XX sajandi teisel poolel suhteliselt hõlpsasti dešifreerida näiteks Lihavõttesaarte pildikirja, mis enne seda jäi mitmele uurijate põlvkonnale katki-puremata pähkliks. Sealjuures võime nendele

XX sajandi küberneetika algetele meie tänapäeva üliküberneetika kõrguselt vaadata isegi mõninga muigega, mis küll ei tähenda seda, nagu ei võidaks meiega üle natuke muiata järgmisel sajandil.

Küberneetika küberneetikaks, teoreetilisel alusel aga, mis oli juhtivaks niidiks meie eduga kroonitud töös, lubage peatuda pisut pikemalt. Küsimus seisab järgmises.

Champollion, prantsuse egiptoloog XIX sajandi algusest, kes esimesena dešifreeris hieroglüüfe, — tema ees seisev ülesanne oli muidugi raske, tehnilise abi puudumise tõttu. Temal tuli kõik ära teha oma peaga. Teiselt poolt oli ta ülesanne kergem selle tõttu, et Rosette'i kivi, mis oli äsja Egiptusest kaasa toodud ühe prantsuse tolleaegse väejuhi Napoleoni sõjakäigust osavõtjate poolt, oli ikkagi juba tükk tölget, vanade egiptlaste keelest vanakreeka keelde. Ärgu vähendagu selle meenutamine Champollioni teaduslikku kangelastegu. Aidaku see ainult näidata õigel taustal tööd, mida pidime tegema ja võisime ära teha meie.

Champollionile olid abiks planeedil Maa elanud ja elavate inimeste keeled, tema kindlaks jalgealuseks aga teadmine, et tegemist on just nimelt keelega, mis sellest, et tundmatuga. Mida pidime aga ütleva meie, kui asusime uurima neid tundmatute märkidega kaetud plastikaadilehti, mis meile toodi Cereselt? Mis õigus pidi meil olema arvata, et see üldse ongi ühe keele kirjalik kuju? Kas maksis säärase hüpoteesiga ülepea riskida? Kas sellest lähtuvad seletuskatsed ei oleks juba ette olnud määratud nurjumisele, osutunud asjatuks ajaviiteks, häbiks meile? Sõbrad teadusearmastajad! Äрге olge kannatamatud. Asi on just vastupidine.

Dialektilise materialismi avastamisest saadik on inimkonna kogemus korduvalt, tuhandeid kordi kinnitanud, et mõtlemine on olemise õige peegeldus. Mõõngem, et veel lünklik ja puudustega, aberratsioonidega, kuid põhiliselt õige. Selle tõestamiseks pole meil teiega tänapäeval* sõnu vaja kulutada.

* XXI sajandi keskpaigas!

Veendumusest, et mõtlemine on olemise õige peegeldus, järgneb aga sundivald, et loogika on universaalne. Võime mõelda, et meie poolt veel läbiuurimata maailmakõiksuses on asju, mida elavamgi fantaasia kujutleda ei suuda, kuid peame mõtlema, et teadvus, kus ta ka ei esineks, on konformne meie käsitusega temast, või — teda ei saakski teadvuseks nimetada. Ja tõepoolest, teinud eelduse, et Cereselt meile pärandiks tulnud märgid kujutavad endast sümbolite süsteemi, piisas sellest, et lasta ülikiirelt töötavail masinail otsida välja vastavus objektiivse reaalsuse ja selle sümbolite süsteemi vahel. See õnnestus, sest toetusime õigele teooriale.

Minu loengu plaanis on nüüd minna üle tõlkenäidiste esitamisele. Enne seda veel üks, kärsituile olgu öeldud, et viimane selgitav märkus. See, mida ma kavatsen ette lugeda, on tõlge küsimuses olevate prototseereslaste tekstidest meie, inimeste keelde. Te teate, et küberneetika seadmed annavad esimese, vahepealse resultaadi teatavas dihhotoomilises šifris. Järgmine aste on selle šifri väljendamine tavalises keeles. Pärast põhjalikku diskussiooni meie kollektiivi juhtivate töötajate ringis otsustasime neid mõisteid, millega opereerisid prototseereslased, tähistada lihtsalt meie keele vastavate sõnadega. Naiivne oleks arvata, et prototseereslased oleksid nimetanud oma planeeti Proto-Cereseks. Kui me trükitud tekstis võimegi mõiste jaoks jätta originaali ideogrammi, siis loengus esitamisel me paneme prototseereslaste suhu oma koduplaneedi nimena täiesti teadlikult Proto-Cerese. Seda lahen dust *mutatis-mutandis* kasutame kõigis tekstinäidetes.

Nii näiteks leidsime, et seal, kus prototseereslased kõnelevad enestest, on kõige lähemaks teksti edasiandmiseks sobivaks inimestekeelseks sõnaks — inimene. Nii siis, igal pool teksti tõlkes, kus kohtate sõna inimene, on mõeldud sellega Proto-Cerese mõtlevat asukat. Pärast seda ei valmista jälgimisel arvatavasti mingisuguseid raskusi meie tuttavate abstraktsete sõnade tarvitamine ilma lähema kommentaarita. Vihkamine, armastus — kui need sõnad prototseereslase tekstis esi-

nevad, siis neid pole võimalik valesti mõista. Vihkamine on vihkamine ja armastus on armastus...»

Siin müksas tänavapühkimise insener oma naabrit õrnalt. Õmblemise insener vastas sellele õnneliku pilguga. Lektor jätkas:

«Niisiis me arvame, et kõigist raskustest hoolimata on tõlge adekvaatne. Tekstikoht, mille esitan, on fragment ühe prototseereslase lüürilisest päevikust, kui kasutada meie, planeet Maa kirjanduses tarvitavat žanrinimetust.

Kas see traagiline kisendamine maailmakõiksusesse, lootuseta saada vastust, kujutab ühtlasi viimseid Proto-Ceresel kirjapandud mõtteid, selle küsimuse vastab arvatavasti täiendav materjalide uurimine. Kuid nüüd lubage tsiteerida:

3

— — —
Kõigi imede hulgas, mida kohtame, millele küsides, mõistatades ja lõplikku vastust saamata otsa vaatame, kaasa arvatud ka see ime, et maailm üldse olemas on, et on olemas asjad, elutud ja elavad... jah, ka olemise enda sõnadesse haaramatu ime kõrval on kohe järgmine, teine suurem ime meie teadvus, see mõtlev asi meis.

Ma istun öösi tähistaeva all, vaatan mustavasse, kiirgavate punktikestega ülekülvatud laotusesse, ma olen. Ka tähed on, ka see väike tolmutüübemeke maailma-ruumi mõõtmatuses, meie planeet, meie jalgealune, mis kannab loendamatut hulka minutaolisi, inimesi; ja mitte ainult minutaolisi, vaid ka teiste eluvormide määratud mitmekesidust, looduse pillavat paljust.

Ma istun hommikul päikese heledas valguses, kissitan silmi, näen kaht kirjut liblikat lendlemas. Päike on. Ja liblikad on.

Ühisele kõigis asjus, kivis, taimes, loomas, oleme andnud nime. Mateeria. Ränihapendikristall (liivaterake!), inimene, brontosaurus, streptokokk, kasteheinakõrs, pajupõõsas, mesilane — need kõik on mateeria katsed olla, vormi omandada ning säilitada.

Ühist on ka nende saatuses. Sõnajalametsade saatuses kõneleb kivisüsi. Meie saatus on alles tulevikus, usume heameelega, et ses on midagi suurt ja haaravat, kiuste kõigele, mida näeme poolikut ja küündimatut ja ka pettumust valmistavat meie tänapäevas. Sest inimene kui liik on alles väga noor. Meie jõud pole veel puhkenud täies ulatuses. See katse elada pole veel lõpule jõudnud.

Aga nüüd: ses olemise määratus mitmekesisuses, ses looduse pillavas paljuses on teadvus ainuline. Ainuline selle poolest, et võime temast tõsisemalt kõnelda üksnes seoses meiega, seoses inimesega. Ainuline sellegi poolest, et meie ei näe tema arenemise piire, võime neid ainult mõistatada. Eks ole me juba praegu loodunud Linnutee põhjatuse ja anatomiseerinud aatomi. Neist õnnestunud rünnakutest piiramatu piiridele on aina kasvanud meid tiivustav igatsus — teada ükskord kõike.

Kas on see igatsus juhuslik? Või on ta looduseaduspärane paratamatus? Kas meie siin, Proto-Ceresel, oleme selle igatsuse ainukesed kandjad, või elab see ka mujal maailmakõiksuses, meie naaberplaneetidel, Jupiteril, Marsil, Maal?

Ma ei tahaks olla, kui miski võtaks minult võime ja õiguse küsida ka niisuguseid küsimusi, millele ma vastata veel ei oska.

Kuid see imeväärne, mida nimetame teadvuseks, ta ei ole ainult igatsus teadmise järele. Aina selgemini oleme hakanud mõistma, et ta on loodusjõud, sarnanev teistega, lihtsamatega, mida tunneme ammu. Vaadeldes kõiki meile tuntud kausaalseid sõltuvusi, ranget põhjuse ja tagajärje universaalset seost, ainukest teejuhti meid ümbritseva kõiksuse mõistatustes orienteerumises, teejuhti, kes meid seni pole petnud, eksi viinud, me ei saa mööda tähelepanekutest, et teadvus, see mõtlev asi meis, on paljudel juhtudel ise ainukeks nähtavaks, kinnipüütavaks põhjuseks, mis kutsub esile tagajärgi. Planetaarne ulatus meie teadlikel tegudel juba on; ja aeg, millal see avardub kosmiliseks, on käeulatuses.

Ma tahaksin, et see aeg oleks kaugemal! Oma aju-

koore iga rakuga tunnen ma, mis hädaoht ripub meie kohal: meie jõud on kasvanud varem, kui seda valitsema oleme õppinud!

— — —

Paljude aastate eest, kui olin alles väga noor, kui mulle tegid valu esimesed lootuste ja tegelikkuse kokkupõrkeist saadud muhud, kui need ähvardasid minult võtta usu olemise mõttesse, ma klammerdusin ilusate sõnade päästerõnga külge:

«Mina usun, et inimkonnal, Inimesel, on oma missioon, kuigi ma veel ei tea, milline see on; mina usun, et Inimene selle missiooni täidab, kuigi ma veel ei tea, kuidas.»

Praegu see päästerõngas ei taha enam hästi vee peal hoida. Ei aita seegi, et olen sellele missioonile mitmesugust, esimesel pilgul väärilisenä paistvat sisu püüdnud anda. Et olen püüdnud ennast veenda, see võiks seista absoluutse ilu ja headuse saavutamises, täieliku intellektuaalse selguse ja moraalse harmoonia saavutamises.

Lohutavaid sõnu ütelda, ilusaid eesmärke mõtelda suudavad paljud veel tänagi. Säilitada usku nende sõnade tõelusse, nende eesmärkide saavutamisse läheb järjest raskemaks. Ma ei kõnele ainult endast ja endataolistest kitsamas mõttes, nendest, kellele ühiskondliku tööjaotuse ajalooliselt kujunenud tingimustes on antud kadestamisvääriline osa pidada oma elu peamiseks, mõnikord ainukeseks sisuks maailma tundmaõppimist, kasuhuvitut tungi tõe järele. Ma ei kõnele ainult nendest. Ühtki inimest ei ole Proto-Ceresel praegu, kes ei tunneks rahutust meie tuleviku pärast. Erutavad rõõmud saavutustest on asendunud rõhuva hirmuga enneolematute, sõna tähttäheselises tähenduses enneolematute ohtude ees. Kuhu lähed, inimene, planeet Proto-Cerese peremees?

Inimkonnal on oma missioon... Kas inimkonda ennast ongi? Ta on. Ja teda ei ole veel. Mis veider küsimus, mis imelik vastus? Siiski, siiski...

Ta on, võime ütelda, kui mõtleme kümne tuhande aasta jooksul peetud uhkele võitlusele loodusega.

Teda ei ole veel, peame ütlema, kui mõtleme selle-
sama kümne tuhande aasta jooksul kestnud enese-
veristamisele, mille nimeks on Proto-Cerese üldine
ajalugu.

Oleme oma planeedi muutnud vääriliseks koduks
endile. Nii me räägime, ja see pole vale. Oleme ümber
joonistanud mandrite kontuure, tõstnud paigast mäge-
sid. Oleme vabanenud hirmust meid ümbritseva maa-
ilma jõudude ees, mis saatis meie esivanemate
elu.

Ja oleme selle hirmu asendajaks saanud hirmu ise-
eneste ees, mis saadab meie elu.

Kas on see ainult saatuslik juhus või loodusseadus-
lik paratamatus, et hõimudest ja suguharudest, kes löid
omavahel lahinguid nuiade ja kirvestega, on ajaloos
üksikasjaliselt kirjeldatud keerdkäikude tagajärjel
võrsunud kaheks, jõult võrdseks pooleks lõhestunud
maailm, kaks poolt, kes seisavad teineteise vastas veri-
ses vihkamises, mõistusele peaaegu käsitamatus vaenus.

Kummagi poole käes on võimalused mürgitada kogu
maailm, teha ta kõlbmatuks igasugusele elule, ei ainult
inimesele, vaid kaladelegi meres. Kummagi poole käes
on võimalused vallandada säärased jõud, mis võivad —
heal juhul? halval juhul? — purustada kogu Proto-
Cerese. Olgu see mõne arvates alles liialdatud hirmu-
kujutus, kuid unustada ei tohi siiski, et need jõud,
mille tegevusse astumise viimseks ja otseseks põhju-
seks on üksainus lülitiliigutus, nii kerge, et seda suu-
daks teostada lapsekäsi, ei ole oma ulatuse ja tagajär-
gede poolest täie rangusega üldse veel järele katsutud.
Kavatsus purustada meie vaenlase maa-alad võib lõp-
peda sellega, et purustame koos vaenlasega ka endi
jalgealuse ja iseenda, ilma et vaenlane seda teha tarvit-
sekski. Jah, tema jääks sel juhul küll ilma kättemaksu-
rõõmu magusast naudingust, aga keda see lohutaks,
kui ei oleks enam kedagi, kes kahjurõõmu tunneks!

Ammu oleme hüljanud lapsemeelse kujutluse, nagu
oleks meie Proto-Ceres maailma keskpunkt ja naba.
Me teame, maailmade loendamatu paljus on tõsiasi.
Juba siis, kui see tõde oli alles aimus, formuleerus
dilemma: elu eksisteerib ainult siin, meie Proto-Cere-

sel; elu ei ole ainult siin, ta eksisteerib ka mujal maailmaruumis. Sellegi dilemma oleme lahendanud. Elu eksisteerib igas paigas, kus selleks on eeldusi. Ja neid paiku maailmakõiksuses on. On olnud. Ja on ka edaspidi. Selle teadmise puhul on üsna tähtsusetu, et kätegakobatavad tõendid väitele veel puuduvad. Neidki pole enam vaja oodata inimpõlvi, võiksime päeva, millal nad meil on, näha oma silmaga, eeldusel vähemalt, et elu leidub ka meie lähemas naabruses. Jupiteril, Marsil, Maal või Veenusel. Võiksime . . . kui me just praegu ise ei sööstaks enesetapmise poole. Kasvava kiirusega.

— — —

Me sööstame enesetapmise poole. Teist nime sellele hullumeelsusele, mis meid paari viimase põlvkonna jooksul on haaranud, ma anda ei oska. Veel kord pärin ma: kas on see juhus või paratamatus, et inimkonna asemel asustab Proto-Cerest praegu kaks verivaenus jõudu, mis teevad küsitavaks unistamisegi sellest ihaldatavast aatest, mis sisaldub sõnas inimkond.

Käsitamatu on mulle, kuidas teadvus, see inimese omadus, mida imetleme ja millele uhked oleme, kuidas seesama teadvus, mis on võimaldanud kõrvaldada meie teelt kõik kahjuliku, väära ja ohtliku väljaspool meid — nälja ja haigused, ometi ei ole olnud võimeline kõrvaldama inimese vägivalda inimese üle; ei ole võimeline olnud kõrvaldama suurimat ohtu, mis on tekkinud tema enda arenemisega. Teadvus on teel hävitama iseennast.

Seda käsitamatut see on, et teadvuse materiaalsel, bioloogilisel kandjal, inimesel, ei ole õieti millestki puudust. Me ei võitle üksteisega, ei tee vägivallatagusi nälja pärast. Ruumi on. Toitvat pinnast on. Proto-Cerese üleasustus on alles abstraktne tulevikuküsimus. Ja kui tõepoolest peaks kord saabuma aeg, millal meid, inimesi, oleks mahtumaks Proto-Ceresele liiga palju, kes keelaks siis meid avardamast oma jalgealust teiste, meist suuremate ja, teame hästi, mitte halvemate maailmade asustamise teel? Ütlesin juba, on olemas kõik

eeldused selleks, et esimeste astronautide telesaاتمست pole enam vaja oodata inimpõlvi, seda võiksid paljud meie hulgast näha oma silmaga. Võiksid...

Katsed tasandada pinget inimkonna kaheks käristatud poole vahel on jäänud tulemusteta katseteks, näivate, ajutiste tulemustega. Oleme korduvalt jaganud ümber seda meile kitsana paistvat maailma, ei iial leplikult, alati jõuga. Nendele jagamistele ja jõuga võtmistele, mis toimusid kunagi muiste, ajaloo hallis hämaruses, võime praegu vaadata nagu laste mängule, kui võrdleme neid sellega, mida oleme osanud toime panna nüüd, meie ajal.

Oleme hakanud nägema sõjas paratamatust, mis seisab väljaspool meie teadlikku tahtet. Välgu, maavärisemised, uputused oleme taltsutanud, sõda on aina enam omandanud loodusõnnetuse iseloomu. Meie naiivsed esivanemad kartsid välku ja müristamist, ent mis on taevane välk tuumapommi plahvatuslega võrreldes? Tikupea süttimine vulkaani purske kõrval. Ja seegi võrdlus on veel kahvatu!

— — —

Elava looduse liikide elust ja surmast on meile paleontoloogia üht-teist õpetanud. Elu algusest saadik Proto-Ceresel on liike teisenenud, arenenud, kasvanud, suureks saanud, mandunud, välja surnud. Inimene. Ütlesime ta olevat alles väga noore. Jah, ta on noor. Kui neid aastamiljoneid, mis on möödunud elu esimeste avalduste ilmumisest Proto-Ceresele, kujutleda ühe päevana, siis inimene elab Proto-Ceresel alles vaevalt kümme sekundit, ja et mõõta selle kestvust, mida nimetame Proto-Cerese üldajalooks, pole veel vaja täit sekunditki. Aga nii mõnigi väljasurnud, Proto-Ceresel kord olnud, siin elu peremeheks olnud liik on sellesama mõõduga mõõtes elanud terve tunni! Bioloogiline kogemus näib siis tõotavat meile, inimestele Proto-Ceresel, veel kestvat ja sisukat elu, pikka ja huvitavat päeva. Mida kõike võiksimme selle jooksul teha, mida võiksimme kogeda! Võiksimme...

— — —

See on siis käes. On alanud. Praegu teatavad kõik sidevahendid — raadio ja televisioon, et sõda on. Jälle on. Ja vastupidi sellele, mida tundsin alles eile, ma eriti ei imesta ega ole eriti kokkunudki. See ju pidi nii tulema. Paari viimase põlvkonna inimesed on elanud aina sellesamas taktis: sõda; sõjahaavade parandamine; sõjaks ettevalmistumine; uus sõda. Ja perioodi kohta iga kahe sõja vahel võib ütelda ainult, et päris selge pole olnud iialgi, kuskohal lõppenud sõjahaavade parandamine kunagi kord lõppes ja uue ettevalmistamine algas.

Esimese päeva kohta on teated lohutavamad, kui oleks võinud oodata. Kokkupõrked piiridel... Vahelduva eduga... Vaenlase elulisi keskusi on rünnatud keskmisekaliibriliste pommidega... Kas peab see tähendama, et sündmuste käigu üle otsustajatel on veel säilinud raasuke tervet mõistust? Kas siiski hoiab miski veel tagasi, et ei visata kohe kaalule kõik?

Mööndakse, meil on mõningaid kaotusi, väidetakse, nende kaotused on kümme korda suuremad. (Nende raadiojaamad ümberpöörduvalt.) Kummagi poole kommentaatorid kõnelevad kindlal, rahulikul häälel. Igaks ülesandeks leidub inimesi.

— — —

Palju aastaid on meie observatooriumi tööprogrammis olnud muu hulgas *nova*'d, «uued» tähed. Kas see, mida ma hetkel mõtlen, on tõe või mitte, pole tähtis, kuni tõe käegakatsutavalt kontrollida ei saa. Ma mõtlen nimelt: kas ühe väikese, vaevalt teleskoobis paistva tähekesse uue helendama süttimise põhjuseks peavad tingimata olema «elutud loodusjõud»? Kas selle põhjuseks ei või olla teadvus, meile tundmatul, käsitamatul kujul, olgu, et ta peaks olema miljard korda vägevam kui see, mille kandjaks oleme meie, Proto-Ceresel elavad inimesed? Möönan, oletus võib paista hullusena, aga ma olen ütelnud, ma olen mõtelnud. Olgu selle tõenäosus miljard korda väiksem lihtsa, «loomuliku» selektusviisi omast — «atomaarsed protsessid materia olemise teatavas faasis» — ärgem unustagem, et me siiski

j u b a oleme ennast vahele seganud ka just nendesse «atomaarsetesse protsessidesse», oleme neid realiseerinud oma laboratooriumides; realiseerime neid, paraku, mitte ainult laboratooriumides. Planetaarne mastaap neil katsetel on, stellaarsest mastaabist ei lahuta neid kvalitatiiivne, ainult kvantitatiivne. Miks ma ei võiks siis mõelda, et kuski, las see oli näiteks täht Nova Tauri* — keegi, ei see tarvitsenud olla inimene, nagu meie siin, kuid siiski teadvuse kandja, selletaolise nagu meie siin, oli see, kes vallandas katastroofi. Või uuestisünni.

Tõsi, seda täpse teaduse teenri jaoks liiga ohjeldamatut fantaasiat ma võõristan ka ise, häbenen võib-olla. Aga kas ma olen selle välja öelnud põhjuseta? Põhjus on. On see, mis toimub praegu Proto-Ceresel. Õige küll, päikesesüsteem meie hulluse pärast seekord veel ei hukku, Päikest siiski ei ähvarda *nova*'ks muutumine meie tahte läbi. Aga Proto-Cerese üldajalugu võib varsti lõppeda. Lõppeda nii, et viimased peatükid kirjutamata jäävadki.

— — —

Need loetud päevad, võib-olla tunnid, mis mulle ehk veel on jäänud, kuidas neid sisustada? Mis arukusevastane, mis mõistmatu küsimus! Surma palge ees muutub ülearuseks kõik isiklik, kaotavad tähtsuse kõik indiviidi lühiealise *m i n a* kavatsused, ootused. Kas pole siis ükskõik, mis ma täna veel teen või tegemata jätan?

Kui küsimuses oleks ainult ühe isendi olemine või mitteolemine, elu või surm! Siis ei oleks kahtlust: täita oma kohust lõpuni. Kasutada kõiki võimalusi, et mitte võlgu jääda teadvuse pidevusele, järjekestvusele, mis on olnud tema tunnuslikuks omaduseks, niikaua kui on

* Siin seisab originaalis tundmatu tähe nimi. Millist kinnistähedete taeva objekti autor mõtleb, pole meil seni korda läinud kindlaks teha. Võib-olla õnnestub see ajapikku teiste ürikute konfereerimise teel. Valisime siin nimeks meie, Maa astroonoomia ajaloost tuntud vanima *nova* oma, et mitte ennast ilmses anakronismis süüdlaseks teha. (Lektori vahemärkus.)

elanud liik inimene Proto-Ceresel. Hoolitseda selle eest, et pärand, mille sa omal ajal oled oma eelkäijailt vastu võtnud ja oma elu aja jooksul jõudumööda suurendanud, läheks täielikult ja heas korras sinu järglaste kätte.

Ent nüüd, kus küsimuses ei ole indiviidi elu või surm, nüüd, kus Proto-Ceresel praegu veel tukslev elu võib juba mõne päeva pärast olla lakanud olemast, kas ei ole see nüüd tühi töö? Meil ei ole pärijaid. Päike jääb, jääb, Suur Vanker jääb ja Orion. Tähed jätkavad oma käiku, aga meid — ei ole.

Mõte sellele, et maailmakõiksuses mujalgi on teadvust, loendamatu paigus vististi, ei lohuta. Meie hävime kuulsuseta ja kajata. Hävime? Mateerias ei lähe ju kaduma kübetki? Ei, muidugi. Aga see, milleni mateeria siin, meie juures, Proto-Ceresel jõudnud on, see on tühja jooksnud; mateeria katse ennast tunnetada on nurjunud. Siin. Kas ka mujal?

— — —

N e m a d, kelle pealinna lähistel on meie väed, kes on ümber piiratud, kellel on aeg alistuda, on esitanud ultimaatumi: kui meie ei lõpeta, siis...

4.

Siin prototseereslase ülestähendused katkevad. Sõbrad teadusearmastajad, te nõustute minuga, et Sakida Tokal, keda alguses mainisin, oli õigus. Käsikiri on meie ees, aga planeet Proto-Cerest päikesesüsteemis ei ole. On Ceres, Pallas, Juno, Vesta ja väiksemad killud ja pilv tolmu.

Näitena esitatud katkendit ma ei valinud muidugi päris juhuslikult. (Siin lektor naeratas heasüdamlikult-kavalalt.) Ma arvan, teie kõik, kui mõtlete praegusele rõõmsale, muredest tumestamata elule meie planeedil; kui mõtlete sellele jõule ja noorusvärskusele, mis tänapäeva inimeses kehastub; kui meenutate aegu, millest kuulete koolis XX sajandi ajaloo kursuses; kui meenutate möödunud sajandi 60-ndate

aastate keerulisi olusuhteid; — teie ei saa jätta ütle-
mata: mis õnn, et meiega ei juhtunud nii, nagu juhtus
seal, Marsi ja Jupiteri vahel.

Aga ometi, kui te ütleksite nii, tabaksite tõde ainult
osaliselt. Ning selles jääksin olulisel määral süüdi
mina, kui ma seni ettekantut vajalikul viisil ei täien-
daks.

Oma käsikirja lõppleheküljed, nagu muidugi märka-
site, on autor kirjutanud kiirustades, küllaltki mõiste-
tavas surmaga võidujooksu meeolus, ilmselt rohkem
iseenda rahustamiseks kui lootuses, et teda keegi
kunagi loeks; eluaegsest harjumusest on ta aga kirju-
tanud ühtlasi nii, nagu oleksid tema võimalikud luge-
jad pidanud siiski olema tema kaasplaneetlased, proto-
tseereslased, kellele konkreetseid, kõigile teadaolevaid
asju polnud vaja seletada. Meie teiega peame kas või
lühidalt peatuma paaril olulisel lisaaspektil.

Prototseereslane mainib nagu midagi endastmõiste-
tavat kaht vaenulikku leeri, kelle kokkupõrke taga-
järjel planeet hukkus. Loomulikult kanduvad teie mõt-
ted siit möödunud sajandi kolmandasse veerandisse,
millal meiegi Maa oli jagunenud kaheks antagonistli-
kuks leeriks. Teie hakkate otsima ka Proto-Cereselt
midagi taolist. Siin aga satume olulisele erinevusele.
Nimelt:

Millal katastroof Proto-Ceresel juhtus, meie aja-
arvamise järgi, seda me praegu veel ei tea. See võis
juhtuda viiesaja aasta eest, see võis juhtuda niisama
hästi viiesaja tuhande aasta eest. Igatahes juhtus see
ajal, millal Proto-Cerest asustavate teadvusega varus-
tatud olendite areng oli jõudnud tasemele, mida võib
võrrelda meie, planeet Maad asustavate inimeste aren-
gutasemega XX sajandi teisel poolel. Võib võrrelda.
Kuid mitte umbropsu.

Loodusjõudude valitsemine, tehnika oli Proto-Cere-
sel tõepoolest seesama mis meil, võib-olla ületas meie
oma. Ideede arengus, moraalses institutsioonides, sot-
siaalses struktuuris konstateerime meiega võrreldes
tohutut mahajäämust. See paistab silma niihästi tsitee-
ritud autori muidu materialistlikes mõttekäikudes
esilekippuvaist idealistlikest sugemetest, veel enam

aga teistest seni lahendatud tekstidest, kust selgub, et prototseereslased oma arengult, kui seda vaadata igast küljest, ei ainult tehnilisest, vaid ka sotsioloogilisest aspektist, viibisid ühes kummalises, meie omast erinevas olukorras, mida võiks iseloomustada niisuguse piltliku võrdlusega: tehnika nagu meil XX sajandil ja edasi; ühiskondlik korraldus nagu Egiptuse vaaraode, Babüloonia kuningate ajal; moraal nagu kiviajal. Ma ei arva valesti teinud olevat, kui ma sellega ühtlasi olen veel kord suunanud teid hindama XX sajandi reaktsioonilise, ajaloo näitelavalt nüüd kadunud leeri moraali kiviaja moraaliks. Proto-Ceresel ei olnud sellele moraalile reaalselt vastukaalu. Planeedil Maa oli. Sellelt vaatekohalt on teil õigus, kui ütlete: mis õnn, et meiega ei juhtunud nii nagu Marsi ja Jupiteri vahel. Ainult et see õnn polnud õnn juhuse tähenduses.

Veendumusest, et objektiivsed eeldused õnnelikuks lahenduseks hea lahenduse tähenduses meie planeedil olemas olid, ärgu siiski vähendagu lugupidamist ja imetlust toleaeagse inimpõlve, meie vanaisade vastu, kes säilitasid nii pineval ajal meelegindluse ja teojõu, mis lahendas meie planeedil inimkonna ette kerkiunud umbsõlmed ei mitte ohtliku katkiraiumisega, vaid kannatliku lahtiharutamisega...

Nii, sõbrad teadusearmastajad. Kas on küsimusi? Ei ole? Küsimusi ei ole. Või soovitakse neid esitada kirjalikult? Kui nii, siis vastame neile meie järgmisel üritusel.»

«Kas sa märkasid,» küsis nõopide etteõblemise insener oma loengukaaslaselt, «et lektor lubas armastuse tõlkida armastuseks, aga tekstis, mida ta luges, seda sõna ei esinenudki?»

«Imelik küll. Mina märkasin ka,» vastas tänavate pühkimise insener. «Kuid see oli muidugi juhus.»

SISUKORD

	Lk.
Valge krae (1935)	5
Ümberistumine (1936)	26
Hoiak (1936)	35
Heategevus (1936)	54
Aia ja hange vahel (1936)	61
Piinlikult hea tahe (1936)	77
Diotima (1936)	85
Jumala tahtmine (1937)	99
Paar sammu omal käel (1937)	116
Süüdlane (1937)	137
Võita on terve planeet (1937)	143
Pööripäev (1945)	171
Vanaisa (1945)	191
Ohver (1944)	211
Neljas põlv (1945)	240
Õigus õigele elule (1945)	248
Vaike, tubli tüdruk (1945)	256
Sild (1946)	263
Marsi ja Jupiteri vahel (1958)	284

Паул Вийдинг
РАЗМЫШЛЕНИЯ В БЕСПОКОЙНОЕ УТРО

На эстонском языке
Оформление : У. Кюльв

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Hiedel
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja E. Lumet
Korrektor S. Kõiv

Ladumisele antud 2. VII 1958. Trükkimisele antud
3. IX 1958. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 19. For-
maadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 15,6. Arvu-
tuspoognaid 15,57. Trükiarv 12000. MB-06083. Tellimise
nr. 1646. Trükikoda „Pioneer“, Tartu, Kastani 38.

Hind ~~1.1. 6.80~~

3 - kr.

3 - kor.
Rbl. 6.80

TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00386643 3